294.3135
ร 424อ

อนุสรณ์วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

ครบรอบ ๑๐๐ ปี (๒๔๐๗ - ๒๕๐๗)

ปกหน้า

เบื้นภาพพระวิหารหลวง (พระอุโบสถ) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร ซึ่งตั้งอยู่บนลานไพที ภายใต้พระวิหารถมด้วยไหกระเทียมกันทรุดเซ ความปรากฏอยู่ในประกาศ ซึ่งนำมาตีพิมพ์ไว้ในหนังสือนี้แล้ว

ภาพขวา เหนือภาพพระวิหารหลวง เป็นภาพพระบรมรูปบั้นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงสถาปนาคณะธรรมยุติกนิกาย และทรงสถาปนาวัดราชประดิษฐ ประดิษฐานอยู่ ณ "ปราสาทพระจอม" ทางด้านทิศตะวันตกของพระวิหารหลวง

ภาพซ้าย เหนือภาพพระวิหารหลวง เป็นภาพซึ่งถ่ายจำลองมาจากดวงตราเพดานพระตำหนัก ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของวัด ติดต่อกับกระทรวงการต่างประเทศในพระราชอุทยานสราญรมย์ พระตำหนักหลังนี้ใช้เป็นที่ประทับและรับแขกของพระบรมวงศานุวงศ์เวลาทรงบรรพชาและทรงผนวช ปัจจุบันใช้เป็นห้องสมุด และในเวลาเข้าพรรษาซึ่งมีพระบวชใหม่มาก พระตำหนักนี้ก็ใช้เป็นที่สำหรับจำพรรษาของพระบวชใหม่ด้วย.

ร.อ. ประยงค์ สุวรรณบุบผา บรรยาย

หอสมุดแห่งชาติ
9 มี.ค. 2532
กรมศิลปากร

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

ราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร, อ.ว.

อนุสรณ์

วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

ครบ ๑๐๐ ปี

๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๐๗-๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๗

เลขหน้อง 91
Z9A.3135
ร4240
เลขทะเบียน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ภูมิพลอดุลยเดช

ทรงรับงานฉลองวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม
ครบ ๑๐๐ ปี ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์

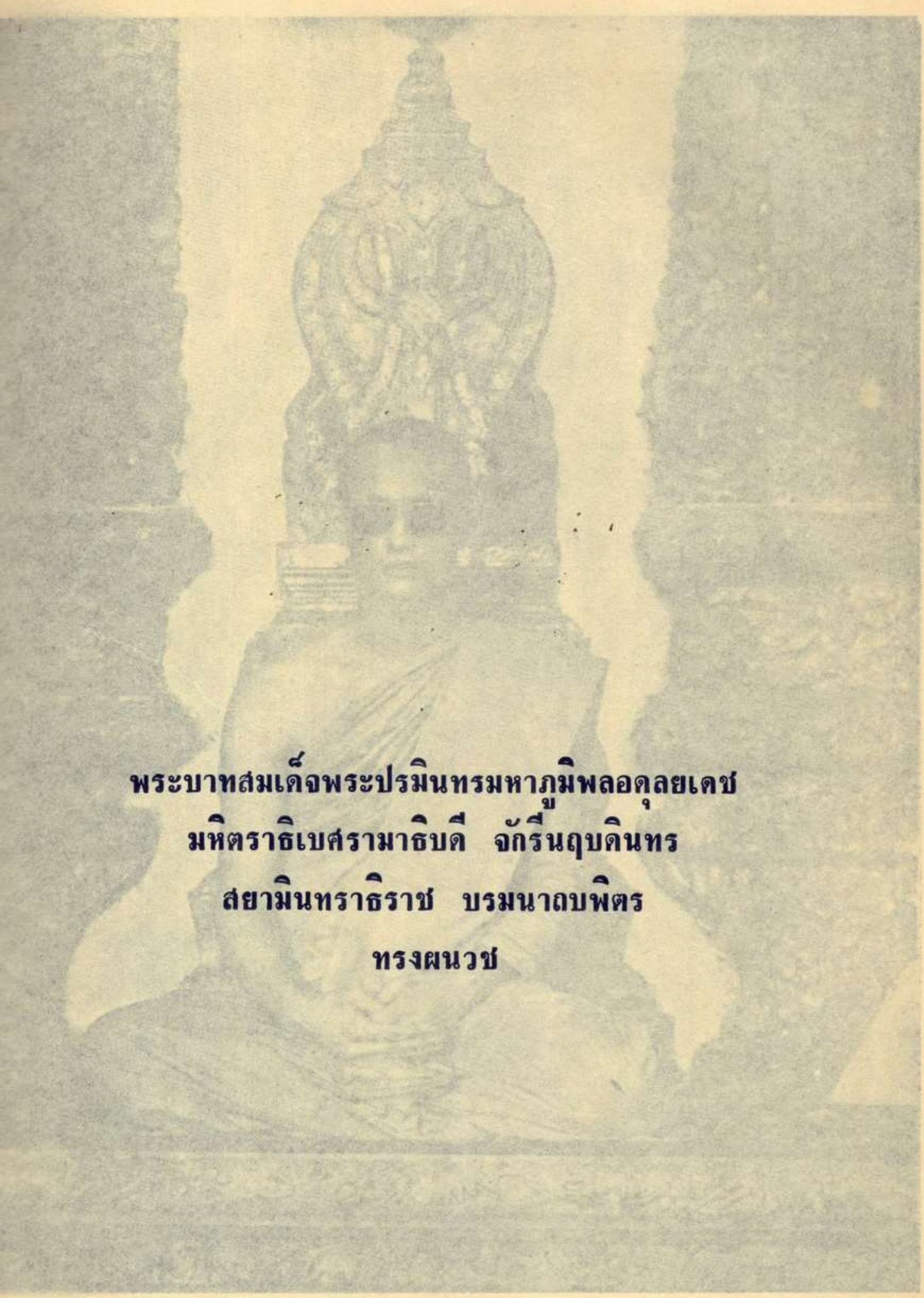
พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศีล

สมเด็จพระราชบิดา
กรมหลวงสงขลานครินทร์
ทรงบรรพชาเป็นสามเณร

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
มหิตราธิเบศรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร
สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร
ทรงผนวช

พระเทพเมราภร
องค์ปัจจุบัน

พระศาสนโสภณ อดีตเจ้าอาวาส
พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๕๓

พระพรหมมุนี อดีตเจ้าอาวาส
พ.ศ.๒๔๕๓-๒๔๗๔

พระสาสนโสภณ อดีตเจ้าอาวาส
พ.ศ.๒๔๗๔-๒๔๘๗

พระราชวิสุทธิโสภณ อดีตเจ้าอาวาส
พ.ศ.๒๔๘๗-๒๕๐๙

พระราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
อดีตเจ้าอาวาส
พ.ศ.๒๔๐๙-๒๔๔๒

พระรูปและรูปเจ้าอาวาส
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

สมเด็จพระสังฆราช ปุสฺสเทวมหาสามีปฺ

พ.ศ.๒๔๐๘ - ๒๔๘๒

พระศาสนโสภณ อภิสโก อ่อน ป.๙

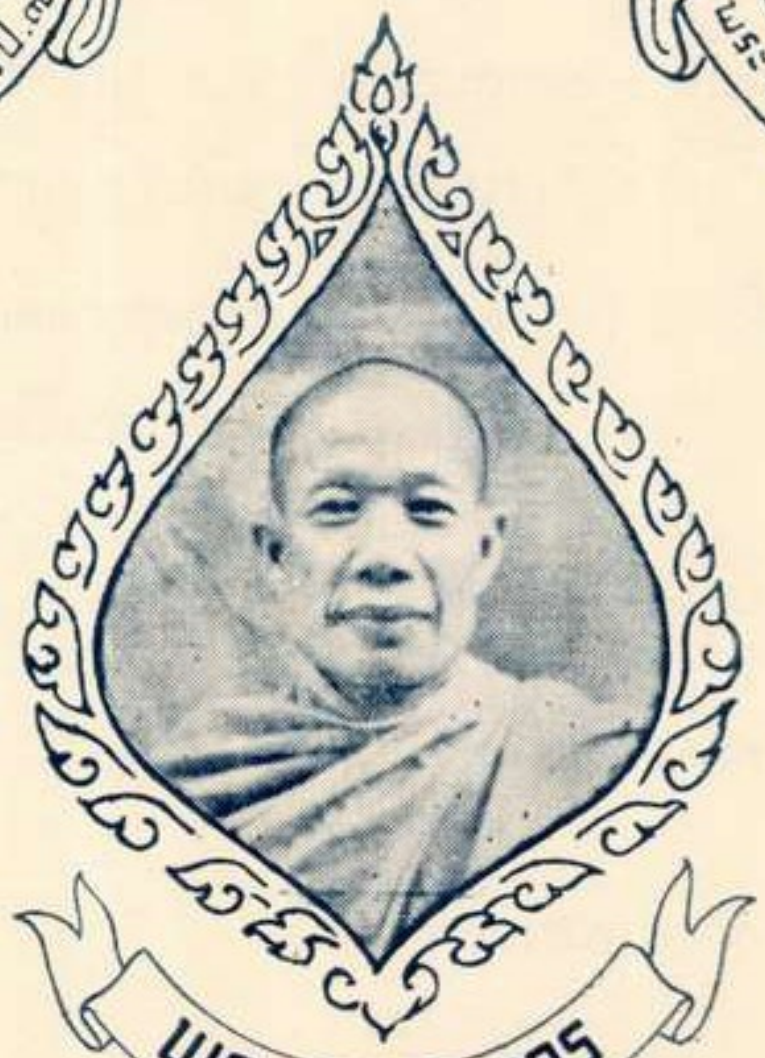
พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๕๓

พระพรหมมุนี อุปวิกาโสแย้ม ป.๖

พ.ศ.๒๔๕๓-๒๔๗๔

พระเทพเมราภร

องค์ปัจจุบัน

วัดราชประดิษฐ์

๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗

ขอถวายพระพรทูล สมเด็จพระบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า

เนื่องด้วยวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ซึ่งองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาและได้ทรงจารึกไว้ในแผ่นศิลาด้านหลังพระอุโบสถ เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๗ ดังที่ได้ปรากฏอยู่แล้วนั้น ใน พ.ศ. ๒๕๐๗ นี้จะครบ ๑๐๐ ปี ตามประเพณีนิยมจะต้องจัดการเฉลิมฉลองเป็นงานมหกรรมตามคตินิยมนั้น อาตมาภาพจึงขอถวายพระพรทูลแด่ สมเด็จพระบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า ได้ทรงโปรด ฯ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ แล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาในพิธีมหกรรมครั้งสำคัญยิ่ง อาตมาภาพจึงขอถวายเป็นส่วนพระราชกุศล ตามแต่จะทรงพระมหากรุณาธิคุณ แล้วแต่พระราชอัธยาศัย

ตามพระราชประเพณีนิยม ที่พระบรมวงศานุวงศ์ในรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงจัดงานประจำปี ในวันที่ ๑ ตุลาคม ของทุก ๆ ปีเป็นลำดับสืบมา ซึ่งทรงถือเป็นวันคล้ายกับวันพระราชสมภพและวันสวรรคต หากจะทรงพระมหากรุณาจัดงานมหกรรมครั้งนี้ ให้ตรงกับวันพระราชสมภพและวันสวรรคตขององค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็จะเป็นการเทิดทูนพระเกียรติคุณให้ปรากฏยิ่งขึ้น

อาตมาภาพจึงขอถวายพระพรทูลเพื่อทรงทราบ เพื่อได้โปรด ฯ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในพิธีมหกรรมนี้.

ขอถวายพระพร

(พระเทพเมธากร)

เจ้าอาวาส

ที่ รล.๐๐๐๒/๒๔๐๕ สำนักราชเลขาธิการ

๑๐ กันยายน ๒๕๐๗

เรื่อง งานสมโภชวัดราชประดิษฐ์ ฯ ครบรอบหนึ่งศตวรรษ

นมัสการ เจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

อ้างถึง ลิขิตลงวันที่ ๒๗ สิงหาคม ๒๕๐๗

ตามที่พระคุณท่านขอให้นำความกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระมหากรุณาให้งานสมโภชครบรอบหนึ่งศตวรรษของวัดราชประดิษฐ์ ฯ ซึ่งกำหนดจะประกอบพิธีในวันที่ ๒๖ และ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๗ อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ กับขอพระราชทานอัญเชิญ พระบาทสมเด็จ พระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธี พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ มีกำหนดการดังที่แนบไปนี้ และขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทางวัดจัดทำเหรียญพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ ความละเอียดแจ้งอยู่แล้ว นั้น

ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงรับงานสมโภชวัดราชประดิษฐ์ ฯ ครบรอบหนึ่งศตวรรษไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ กับทรงรับเชิญเสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธี และพระราชทานพระบรมราชานุญาตในการที่ทางวัดจะจัดทำเหรียญพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จึงขอนมัสการมาด้วยความเคารพอย่างสูง.

(หม่อมเจ้าวงศานุวัตร เทวกุล)
ราชเลขาธิการ

กองการในพระองค์

วัดราชประดิษฐ์

๒๐ กันยายน ๒๕๐๗

เรื่อง งานสมโภชวัดราชประดิษฐ์

เจริญพร ฯพณฯ รัฐมนตรี ประภาส จารุเสถียร

สิ่งที่ส่งมาด้วย สำเนาหนังสือสำนักราชเลขาธิการ

เนื่องด้วยวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงสถาปนาตามที่ปรากฏในพระบรมราชโองการ ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๗ มาถึงบัดนี้เป็นเวลานับได้ครบ ๑๐๐ ปี อาตมาภาพได้มีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยผ่านสำนักราชเลขาธิการ กราบบังคมทูล และได้ทรงพระมหากรุณารับเป็นงานในพระบรมราชานุเคราะห์ ดังปรากฏในสำเนาที่ได้ส่งแนบมาด้วยแล้ว

งาน สมโภช วัดราชประดิษฐ ครบรอบหนึ่ง ศตวรรษ ตรงกับ วันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยพระเจ้าลูกยาเธอทั้งสี่พระองค์ จะเสด็จมาทรงเป็นพระประมุขตามกำหนดเวลา ๑๖.๒๙ น.

อาตมาภาพรู้สึกมีความกังวลในงานสมโภชครั้งนี้ เพราะเป็นงานใหญ่ จะต้องจัดต้องทำให้เหมาะสมกับพระเกียรติ ทางวัดขาดผู้อุปถัมภ์ในพิธีงาน ซึ่งจะต้องมีภาระจัดทำวางงานให้เป็นไปตามขนบธรรมเนียมและตามระเบียบ จึงขอเจริญพรเชิญ ฯ พณ ฯ เป็นเจ้าของงานในพิธีสมโภชครบรอบหนึ่งศตวรรษครั้งนี้ เป็นการเหมาะสมอย่างยิ่งที่ ฯ พณ ฯ จะได้จัดงานรับเสด็จให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ทางวัดขอ

ฯ พณ ฯ ได้กรุณารับเป็นภาระในงานสมโภชครั้งนี้ อาตมาภาพจะมีความปลาบปลื้มหมดกังวลในการรับเสด็จ และหวังในความอุปการะใน ฯ พณ ฯ เป็นอย่างยิ่ง.

ขออำนวยพร

(พระเทพเมธากร)

เจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ์

ด่วนมาก

ที่ มท. ๐๓๐๑/๑๔๕๓๒ กระทรวงมหาดไทย

๒๘ ตุลาคม ๒๕๐๗

เรื่อง งานสมโภชวัดราชประดิษฐ์ ฯ

นมัสการ พระคุณเจ้าพระเทพเมธากร เจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ์ ฯ

อ้างถึง ลิขิตของพระคุณเจ้าลงวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๐๗

ตามที่ พระคุณเจ้าได้ขอให้กระผมรับภาระในการจัดงานสมโภชวัดราช-ประดิษฐ์ ฯ ในโอกาสครบรอบหนึ่งศตวรรษ และจัดงานรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้า-อยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ซึ่งกำหนดจะเสด็จในงานวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๗ เวลา ๑๖.๒๙ น. นั้น

กระผมรู้สึกเป็นเกียรติและยินดีร่วมการกุศลตามที่พระคุณเจ้าขอร้องไปทุกประการ รวมทั้งการจัดงานรับเสด็จด้วย และได้มอบให้อธิบดีกรมการปกครองเป็นผู้แทนของกระผมมาช่วยจัดดำเนินการให้ตามประสงค์แล้ว จึงนมัสการมาเพื่อโปรดทราบ.

ขอนมัสการมาด้วยความเคารพอย่างสูง

พลเอก

(ประภาส จารุเสถียร)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

กรมการปกครอง

พระราชพงศ์

สมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ

ตามที่วัดราชประดิษฐ์ฯ ได้จัดงานฉลองวัด ซึ่งมีอายุครบ ๑๐๐ ปี เป็นการชอบ ควรแก่การอนุโมทนา การจัดงานฉลองครั้งนี้เบื้องต้นก็เป็นการระลึกถึงองค์พระมหากษัตริย์ พระองค์ผู้ทรงสร้างวัด นี้ ข้อนี้จัดเป็นกุศลมีกตัญญูกตเวทิตา เป็นต้น

การปรารภเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วบำเพ็ญกุศล สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสว่า เป็นความฉลาดของผู้แสวงหาความดี

ดังนั้น ตามที่วัดราชประดิษฐ์ฯ จัดงานฉลองวัด เป็นการดำเนินตามแนวแห่งพระธรรมในพระศาสนานี้ ขออนุโมทนาสาธุการด้วย.

คติธรรม

๔๐๑

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์

วัดมกุฏกษัตริยาราม

พระบรมศาสดาตรัสสอนไว้ว่า **รูปํ ชีรติ มจฺจานํ** รูปคือร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมทรุดโทรมไป **นามโคตฺตํ น ชีรติ** ชื่อและโคตร ของสัตว์ทั้งหลายหาทรุดโทรมไปไม่ นี้เป็นคติธรรมประจำโลก บุคคลผู้ทำความดีเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่โลก คือเพื่อนมนุษย์ทั้งหลายไว้ แม้ตัวผู้ทำตายไปแล้ว ความดีนั้นยังอยู่หาได้ตายตามเจ้าของไปไม่ ยังปรากฏเป็นที่ยกย่องสรรเสริญของชนทั้งหลายที่เกิดในภายหลัง แม้บุคคลที่ทำความชั่วก่อทุกข์ยากเดือดร้อนแก่โลก คือเพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย แม้ตัวผู้ทำตายไปแล้ว ความชั่วนั้นก็หาได้ตายตามเจ้าของไปไม่ ยังปรากฏเป็นที่ตำหนิติเตียนดูหมิ่นของชนทั้งหลายที่เกิดในภายหลัง ทั้งดี ทั้งชั่ว ที่บุคคลทำไว้ ย่อมเป็นของผู้ทำเสมอไป คือให้ผลดีให้ผลชั่วแก่ผู้ทำ ทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพ ด้วยเหตุนี้ บัณฑิต คือท่านผู้ฉลาดรอบรู้เหตุผลเหล่านี้ตามเป็นจริง จึงตั้งใจและพยายามทำความดีที่เป็นประโยชน์แก่ตนและแก่โลกไว้ ไม่ยอมทำชั่วเด็ดขาด ทั้งในที่ลับและที่เปิดเผย บัณฑิตจึงไม่ตาย ยังปรากฏเป็นที่รักที่เคารพนับถือของประชาชนทุกยุคทุกสมัย แม้ดับขันธ์ล่วงลับไปแล้วนานไกล เกียรติคุณของท่านก็ยังปรากฏอยู่ด้วยความสรรเสริญยกย่องเชิดชูของสาธุชนทั้งหลายไม่มีที่สิ้นสุด

สิ่งที่ท่านผู้เป็นบัณฑิตสร้างไว้ เช่นวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงเป็นพระบรมราชบุรพการี ของคณะธรรมยุต

ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ เป็นที่บวชเรียนปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้รู้จักทางทุกข์ทางสุข ทางนรก ทางสวรรค์ และทางพระนิพพานแล้วปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ คือเว้นทางทุกข์ทางนรกเสีย ปฏิบัติดำเนินแต่ในทางสุขทางสวรรค์และทางพระนิพพาน ได้ประสบสันติในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยควรแก่ธรรมปฏิบัติ ตลอดมาหลายชั่วคนจนถึงปัจจุบันนี้ มีอายุครบ ๑๐๐ ปี ณ วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๗ นี้

ภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายผู้เป็นศิษยานุศิษย์ของวัดราชประดิษฐ ย่อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงสร้าง วัดราชประดิษฐพระราชทานไว้ และมีความเคารพนับถือบูชาพระองค์เสมอมา

วัดราชประดิษฐนี้ พระองค์หาได้ทรงสร้างเพื่อพระองค์เองไม่ แต่เพื่อให้พุทธศาสนิกชนชาวไทยได้อาศัยเป็นที่บำเพ็ญกุศล คือ ทาน ศีล ภาวนา อันเป็นทางสุขทางสวรรค์ ทางพระนิพพาน พวกเราชาวไทยจึงควรสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ แล้วช่วยกันรักษาและบำรุงวัดราชประดิษฐ ให้เจริญรุ่งเรืองสถาพร เป็นแดนเกิดแห่งบุญกุศลสัมมาปฏิบัติของพุทธบริษัทตลอดกาลนิรันดร ด้วยความกตัญญูกตเวทีอันเป็นภูมิธรรมของสัตบุรุษ ดังพระพุทธภาษิตว่า **เกวลา เอสา ภิกฺขเว สปฺปุริสภูมิ ยทิทํ กตญฺญูกตเวทิตา** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้กตัญญูและกตเวทีนี้ เป็นภูมิของสัตบุรุษล้วนดังนี้

ความเป็นผู้สำนึกรู้พระคุณแล้วสนองพระคุณในทางที่ชอบที่ควร ดังแสดงมานี้แหละ เป็นภูมิธรรมของเราทุกคน ผู้เป็นทายาทของชาติไทยและพุทธศาสนา.

□

พณฯ พลเอกประภาส จารุเสถียร
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

คำขวัญ

ของ

พลเอก ประภาส จารุเสถียร

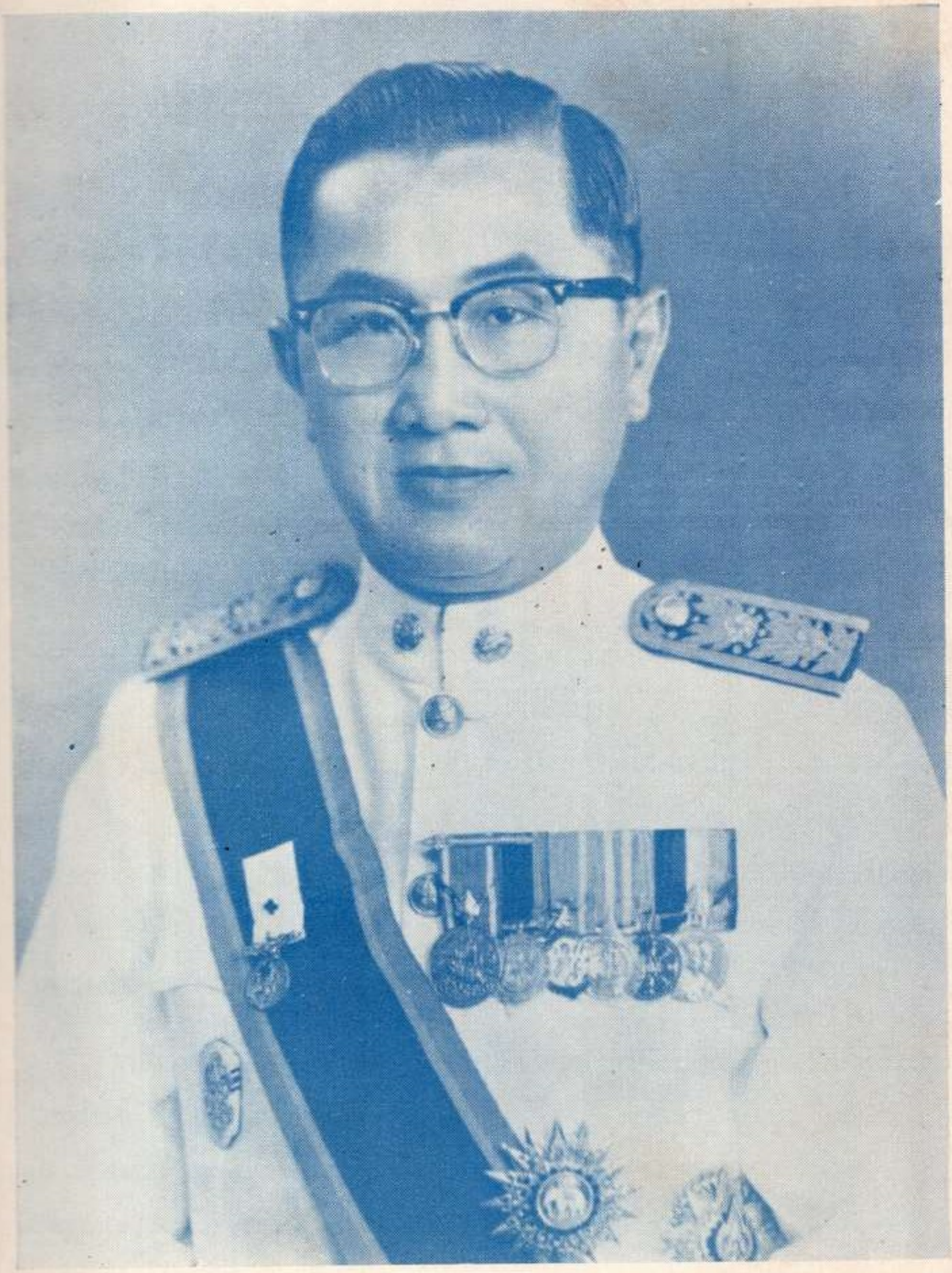
รองนายกรัฐมนตรี และ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชววิหาร เป็นพระอาราม หลวงชั้นเอก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งพระบรมราช-จักรีวงศ์ เป็นผู้ทรงสร้าง การสร้างวัดราชประดิษฐ์ฯ เริ่มแต่วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๐๗ เสร็จภายใน ๙ เดือน และมาจนถึงบัดนี้ คือ วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๗ จึงเป็นเวลาครบ ๑๐๐ ปี พอดี

วัดหรืออารามทั้งหลาย นั้น เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่าเป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ผู้ปฏิบัติพุทธธรรมวินัย เป็นสถานที่ตั้งขององค์คุณธรรมอันเป็นครูอาจารย์ อบรมสั่งสอนผู้ที่ปวารณาตนเป็นพุทธศาสนิกแทนพระพุทธองค์ ดังที่ปรากฏว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสกับพระอานนท์ก่อนเสด็จพระปรินิพพานว่า “อานนท์ ธรรมวินัยอันใดที่พระองค์ทรงสอนแล้ว บอกแล้ว แก่ภิกษุทั้งหลาย ธรรมวินัยอันนั้นแหละเป็นครูอาจารย์แทนตถาคต”

เพราะฉะนั้น ตามที่ศิษยานุศิษย์ได้สำนึกถึงความสำคัญแห่งสำนักศึกษาของตน และพร้อมกันจัดงานเฉลิมฉลองอายุของวัดอันเป็นพุทธานุสรณ์นี้ จึงนับว่าเป็นการร่วมกันส่งเสริมธำรงพระบวรพุทธศาสนาให้มั่นคงยั่งยืนตลอดไป

ข้าพเจ้ารู้สึกปลื้มปีติยินดีในกุศลศรัทธาของท่านทั้งหลาย และขอร่วมอนุโมทนาสาธุการ มา ณ โอกาสนี้.

นายชำนาญ ยุวบูรณ์

นายกเทศมนตรีนครกรุงเทพ

คำขวัญ

ด้วยวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามวรวิหาร เป็นวัดที่อยู่ใกล้เคียงกับกระทรวงมหาดไทย และเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รื้อสร้างขึ้นเป็นพระอารามหลวงของพระมหากษัตริย์ตามโบราณราชประเพณี เมื่อวันศุกร์ที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๐๗ และทรงรับเข้าอยู่ในพระศาสนูปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์สืบต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้ จึงนับได้ว่าวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหารเป็นวัดที่สำคัญยิ่งวัดหนึ่งในราชวงศ์จักรี

บัดนี้ ได้ถึงวาระก่อกำเนิดพระอารามหลวงแห่งนี้ครบรอบร้อยปี ในวันพฤหัสบดีที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๗ ท่านเจ้าคุณพระเทพเมธากร เจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ์ ฯ พร้อมด้วยคณะศิษยานุศิษย์ ได้พร้อมใจกันจัดงานเฉลิมฉลองเป็นการสมโภชวัดราชประดิษฐ์ ฯ ขึ้น โดยมี ฯพณฯ พลเอก ประภาส จารุเสถียร รองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เป็นประธานในพิธีจัดงานเฉลิมฉลองดังกล่าวนี้ และมอบหมายให้ข้าพเจ้ารับงานนี้มาดำเนินการร่วมกับทางวัด เพื่อให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามความประสงค์ทุกประการ

งานที่ข้าพเจ้าได้รับมอบหมายในครั้งนี้ ส่วนใหญ่ได้แก่การเตรียมการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอ ซึ่งจะเสด็จมาในวันพิธีเปิดงานสมโภช และการจัดพิธีพุทธาภิเษกพระกริ่ง และเหรียญพระบรมรูปรัชกาลที่ ๔ เพื่อนำออกจำหน่ายหารายได้สมทบทุนบูรณะปฏิสังขรณ์วัดราชประดิษฐ์ ฯ ซึ่งข้าพเจ้าขอน้อมรับด้วยความเต็มใจ เพราะเป็นงานที่กอปรด้วยมหากุศลอย่างยิ่ง กล่าวคือนอกจากจะเป็นการช่วยเหลือวัดที่อยู่ใกล้เคียงกับกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเคยมีการอุปการะแก่กันเสมอมาตั้งแต่อดีตกาลดังกล่าวแล้ว ยังเป็นการ

ช่วยทะนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนา และเป็นการฉลองพระเกียรติคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ในการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามหลวงของราชวงศ์จักรีให้คงอยู่ในสภาพอันยั่งยืนถาวรสืบไปอีกด้วย

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าหวังเป็นอย่างยิ่งว่าดวงพระวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ คงจะทรงพระกรุณา ฯ ประทานพรให้แก่เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งมีข้าราชการในสังกัดกรมการปกครอง พนักงานเทศบาล และพ่อค้า ประชาชน ที่ได้ให้ความช่วยเหลือร่วมมือในการจัดงานสมโภชวัดราชประดิษฐ์ฯ ครั้งนี้ ได้มีกำลังกาย กำลังใจ และกำลังความคิด ในการดำเนินงานอันเป็นมหากุศลดังกล่าว ให้สำเร็จลุล่วงไปสมดังเจตน์จำนงของ ฯพณฯ พลเอก ประภาส จารุเสถียร ประธานจัดงาน และท่านเจ้าคุณพระเทพเมธากร เจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ์ ฯ ด้วยดีทุกประการ.

(นายชำนาญ ยุวบูรณ์)
นายกเทศมนตรีนครกรุงเทพ

การดำเนินงานการฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี

ของ

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

๒๖ พฤศจิกายน ถึง ๓ ธันวาคม ๒๕๐๗

ในพระบรมราชูปถัมภ์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

ประธานฝ่ายสงฆ์

พระเทพเมธากร (อุทาฒิโม) เจ้าอาวาส

พระภิกษุสามเณรวัดราชประดิษฐ์ ฯ

ประธานจัดงาน

ฯพณฯ พลเอก ประภาส จารุเสถียร

รองนายกรัฐมนตรี

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

ประธานดำเนินงาน

ดร. ชำนาญ ยุวบูรณ์

อธิบดีกรมการปกครอง

คณะดำเนินการ

สำนักพระราชวัง

กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

เทศบาลนครกรุงเทพ

คณะกรรมการจัดงานวชิราวุธานุสรณ์ ปี ๒๕๐๗

ร่วมด้วย

สัทธิวิหาริก อันเตวาสิก ศิษยานุศิษย์ และท่านผู้มีเกียรติ.

รายนามคณะผู้จัดงานฉลอง

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามวรวิหารครบรอบหนึ่งศตวรรษ

และ

จัดพิธีพุทธาภิเษกพระกริ่ง และเหรียญพระบรมรูปรัชกาลที่ ๔

---

๑. ฯพณฯ พลเอก ประภาส จารุเสถียร รองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ประธานจัดงาน

๒. นายชำนาญ ยุวบูรณ์ นายกเทศมนตรีนครกรุงเทพ รองประธานจัดงาน

๓. พระเทพเมธากร เจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ์ ฯ ที่ปรึกษา

๔. คณะเจ้าหน้าที่ดำเนินการจัดงาน ตามรายชื่อที่ปรากฏในคำสั่งกรมการปกครอง ที่ ๖๘๒/๒๕๐๗ ลงวันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๐๗ ท้ายนี้

๕. คณะเจ้าหน้าที่ฝ่ายคณะศิษยานุศิษย์วัดราชประดิษฐ์ ฯ ตามรายชื่อท้ายนี้.

คำสั่งกรมการปกครอง

ที่ ๖๘๒/๒๕๐๗

เรื่องแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ดำเนินการจัดงานสมโภชวัดราชประดิษฐ์

ในโอกาสครบรอบหนึ่งศตวรรษ

เนื่องจาก ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ได้มีบัญชามอบหมายให้กรมการปกครอง ดำเนินการจัดงานสมโภชวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ในโอกาสครบรอบหนึ่งศตวรรษ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ ได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รับงานนี้ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์

ฉะนั้น เพื่อให้การจัดงานสมโภชวัดราชประดิษฐ์ ฯ ครั้งนี้ได้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยได้ผลสมความมุ่งหมาย จึงกำหนดเจ้าหน้าที่รับผิดชอบในการดำเนิน ดังนี้

๑. กองอำนวยการ มีหน้าที่ในการวางแผนปฏิบัติประสานงาน กับทางวัดราชประดิษฐ์ ฯ และเจ้าหน้าที่ฝ่ายจัดงานวชิราวุธานุสรณ์ ฯ ควบคุมดูแลและอำนวยความสะดวกเจ้าหน้าที่ฝ่ายต่าง ๆ การเชิญแขกผู้มีเกียรติไปร่วมพิธีการ ประสานงานกับสำนักพระราชวังเกี่ยวกับการรับเสด็จ ฯ งานธุรการ และงานอื่น ๆ ที่ไม่ระบุว่าเป็นหน้าที่ของฝ่ายใด ให้มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ คือ

๑.๑ นายวิสิษฐ์ ไชยพร ผู้อำนวยการส่วนการปกครองท้องถิ่น เป็นหัวหน้า

๑.๒ นายประหยัด สมานมิตร หัวหน้ากองราชการส่วนท้องถิ่น เป็นผู้ช่วย

๑.๓ นายวิจิตร แจ่มใส หัวหน้ากองคลังส่วนท้องถิ่น เป็นผู้ช่วย

๑.๔ นายอนันต์ สงวนนาม เลขานุการกรมการปกครอง เป็นผู้ช่วย

๑.๕ นายเจริญ ธำรงเกียรติ รักษาการในตำแหน่ง หัวหน้ากองอัตรากำลังและส่งเสริมสมรรถภาพ เป็นผู้ช่วย

๑.๖ นายดุสิต ภมรสุวรรณ หัวหน้ากองตรวจพิเศษ เทศบาลนครกรุงเทพ เป็นผู้ช่วย

๑.๗ นายประพันธ์ รัตนปริคณเน์ รักษาการในตำแหน่งหัวหน้าแผนกสารบรรณ สำนักงานเลขานุการกรมการปกครอง เป็นเจ้าหน้าที่

๑.๘ ว่าที่ ร.ต. เสมอใจ พุ่มพวง ประจำกรมการปกครอง เป็นเจ้าหน้าที่

๑.๙ ร.ต. ปฐม วรรธนะภูติ ปลัดอำเภอโท อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง ช่วยราชการกองราชการส่วนท้องถิ่น เป็นเจ้าหน้าที่

๑.๑๐ นายอรุณ แก้วประสิทธิ์ ประจำแผนกสารบรรณ เป็นเจ้าหน้าที่

๑.๑๑ นายพัลลภ ภู่ประเสริฐ ประจำแผนกสารบรรณ เป็นเจ้าหน้าที่

๑.๑๒ นายคล่อง รักษ์ทอง ประจำแผนกสารบรรณ เป็นเจ้าหน้าที่

๑.๑๓ นายประสิทธิ์ เนตรพุกกณะ ประจำแผนกสารบรรณ เป็นเจ้าหน้าที่

๑.๑๔ นายอนันต์ แจ้งกลีบ ประจำแผนกสารบรรณ เป็นเจ้าหน้าที่

๑.๑๕ น.ส. นิพัทธา มหาสุวรรณ ประจำแผนกสารบรรณ เป็นเจ้าหน้าที่

๒. กองจัดสถานที่ มีหน้าที่ตกแต่งประดับไฟฟ้า และธงทิวในบริเวณงาน การติดตั้งเต็นท์และปะรำ รวมทั้งเก้าอี้และอุปกรณ์ต่าง ๆ การรักษาความสะอาดในบริเวณงาน การจัดตั้งหน่วยจำหน่ายพระเครื่อง และเหรียญพระบรมรูป ให้มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ คือ

๒.๑ นายอุดม ศรีเสาวชาติ ผู้อำนวยการฝ่ายการโยธา เทศบาลนครกรุงเทพ เป็นหัวหน้า

๒.๒ นายเสาวศักดิ์ เพียรธรรม หัวหน้ากองพิเศษ กองรักษาความสะอาด เทศบาลนครกรุงเทพ เป็นผู้ช่วย

๒.๓ นายกมล นุชนาฏนนท์ หัวหน้ากองประสานงานโยธา เทศบาลนครกรุงเทพ เป็นเจ้าหน้าที่

๒.๔ นายสมศักดิ์ วงศ์อารยะ หัวหน้ากองก่อสร้างบำรุง เทศบาลนครกรุงเทพ เป็นเจ้าหน้าที่

๒.๕ นายชลอ พูนพนิช หัวหน้ากองแบบแผน เทศบาลนครกรุงเทพ เป็นเจ้าหน้าที่

๒.๖ นายจิรัตน์ รุจิรัตน์ หัวหน้าแผนกพัสดุและโรงงาน กองก่อสร้างบำรุง เทศบาลนครกรุงเทพ เป็นเจ้าหน้าที่

๒.๗ นายวิวัฒน์ ภักดีธรรม หัวหน้าแผนกบำรุงรักษา กองก่อสร้างบำรุง เทศบาลนครกรุงเทพ เป็นเจ้าหน้าที่

๒.๘ นายดำริ รัตนวงศ์ หัวหน้าแผนกก่อสร้าง กองก่อสร้างบำรุง เทศบาลนครกรุงเทพ เป็นเจ้าหน้าที่

๓. **กองต้อนรับ** มีหน้าที่ต้อนรับแขกผู้มีเกียรติที่รับเชิญ และประชาชนผู้มาร่วมในพิธี ตลอดจนการอำนวยความสะดวกแก่ผู้ที่มาร่วมในพิธีพุทธาภิเษก และการรับเสด็จ ฯ ให้มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ คือ

๓.๑ นายเยื้อน สมานนท์ ปลัดจังหวัดพระนคร เป็นหัวหน้า

๓.๒ นายเกษม จียะพันธุ์ ปลัดจังหวัดธนบุรี เป็นผู้ช่วย

๓.๓ นายศิลปชัย ศิรินาม หัวหน้ากองการศึกษา เทศบาลนครกรุงเทพ เป็นผู้ช่วย

๓.๔ นายรัตน์ นราภิรักษ์ นายอำเภอพระนคร จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๕ ม.ร.ว. จำลอง นพวงศ์ นายอำเภอดุสิต จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๖ นายพจน์ ภู่อารีย์ รักษาการใน ตำแหน่ง นายอำเภอ หนองจอก จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๗ นายสำลี แจ่มเลิศ นายอำเภอบางรัก จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๘ นายอุทิศ ขันธพิน นายอำเภอบางเขน จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๙ นายประชิต อันทรัมพรรย์ นายอำเภอบางกะปิ จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๑๐ นายสมาน บุญอารักษ์ นายอำเภอปทุมวัน จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๑๑ นายกิตติ อภิบาล นายอำเภอป้อมปราบศัตรูพ่าย จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๑๒ นายประทีป รามสูตร นายอำเภอพระโขนง จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๑๓ นายบุรี พรหมลักขโณ นายอำเภอมีนบุรี จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๑๔ นายพิสัย สิมศิริวงษ์ รักษาการในตำแหน่งนายอำเภอลาดกระบัง จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๑๕ นายเกียรติ สวัสดิเกียรติ นายอำเภอยานนาวา จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๑๖ นายสวัสดิ์ ตุลยสุวรรณ นายอำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๑๗ นายผ่อง รามนัฏ รักษาการในตำแหน่งนายอำเภอธนบุรี จังหวัดธนบุรี เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๑๘ นายม้วน ศักดิ์เจริญ นายอำเภอบางกอกใหญ่ จังหวัดธนบุรี เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๑๙ ว่าที่ ร.ต. ประวิทย์ ชุติชูเดช รักษาการใน ตำแหน่ง นายอำเภอคลองสาน จังหวัดธนบุรี เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๒๐ นายเชาว์ พงษ์ประดิษฐ์ รักษาการในตำแหน่งนายอำเภอบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๒๑ นายเล็ก ภาณุนันท์ นายอำเภอบางขุนเทียน จังหวัดธนบุรี เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๒๒ นายเอนก ปริยานนท์ นายอำเภอภาษีเจริญ จังหวัดธนบุรี เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๒๓ นายเสรี มาเจริญ นายอำเภอหนองแขม จังหวัดธนบุรี เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๒๔ นายอดิเรก ศรีศุภผล นายอำเภอราษฎร์บูรณะ จังหวัดธนบุรี เป็นเจ้าหน้าที่

๓.๒๕ นายจำลอง ไชยาคำ ปลัดอำเภอตรี รักษาราชการแทนนายอำเภอคลิ้งชัน จังหวัดธนบุรี เป็นเจ้าหน้าที่

๔. กองประชาสัมพันธ์ มีหน้าที่ประชาสัมพันธ์บันทึกภาพยนตร์และภาพนิ่งในงาน การออกข่าวโฆษณาและเชิญชวนประชาชน ให้มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ คือ

๔.๑ นายชลอ ธรรมศิริ หัวหน้าสำนักงานประชาสัมพันธ์และแถลงข่าว กรมการปกครอง เป็นหัวหน้า

๔.๒ นายเอนก สิงห์โตโรจน์ หัวหน้าแผนกบำเหน็จบำนาญ กองคลังส่วนท้องถิ่น เป็นผู้ช่วย

๔.๓ นายนิวาส นิวาสะวัต ปลัดอำเภอตรี อำเภอคลองสาน จังหวัดธนบุรี เป็นเจ้าหน้าที่

๔.๔ นายวิลาส กมลาภิรมย์ ประจำกรมการปกครอง เป็นเจ้าหน้าที่

๔.๕ นายระบิล ศริ ประจำกรมการปกครอง เป็นเจ้าหน้าที่

๕. กองพิธีการพุทธาภิเษก มีหน้าที่จัดพิธีพุทธาภิเษก รวมตลอดถึงการจัดหาอุปกรณ์และการตกแต่งในพิธีมณฑล การอาราธนาพระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์และพระคณาจารย์ปลุกเสก การดูแลปรนนิบัติพระสงฆ์ การจัดหาเครื่องสักการะบูชาและเครื่องไทยธรรม การพิธีโหร การดำเนินพิธีการรับพระเครื่อง และเหรียญพระบรมรูปฯ และควบคุมดูแลรักษาในระหว่างพิธี ให้มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ คือ

๕.๑ ม.ร.ว. จำลอง นพวงศ์ นายอำเภอดุสิต จังหวัดพระนคร เป็นเป็นหัวหน้า

๕.๒ นายกิตติ อภิบาล นายอำเภอบ้อมปราบศัตรูพ่าย จังหวัดพระนครเป็นผู้ช่วย

๕.๓ นายชูวิทย ไวถนอมสัตว์ นายอำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานีเป็นเจ้าหน้าที่

๕.๔ นายประพันธ์ รัตนปริคณน์ รักษาการในตำแหน่งหัวหน้าแผนกสารบรรณ สำนักงานเลขานุการกรมการปกครอง เป็นเจ้าหน้าที่

๕.๕ นายเฉลิม บัณฑิตย์ ประจำกองบ้องกันฝ่ายพลเรือน เป็นเจ้าหน้าที่

๕.๖ นายสมปอง ชุมวรฐายี ปลัดอำเภอโท อำเภอดุสิต จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๕.๗ นายสุมน บีนแก้ว ปลัดอำเภอตรี อำเภอดุสิต จังหวัดพระนครเป็นเจ้าหน้าที่

๕.๘ นายสุรินทร์ ภุมมาพันธ์ เสมียนแผนกปกครอง อำเภอดุสิต จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๕.๙ นายเกษม สุกไสว เสมียนพิมพ์แผนกปกครอง อำเภอดุสิต จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าหน้าที่

๕.๑๐ นายขจิต คูรัต ผู้ช่วยศึกษาธิการแขวงอำเภอบ้อมปราบ ฯ เป็นเจ้าหน้าที่

๕.๑๑ นายไกรศรี บุญอำไพ ประจำจังหวัดธนบุรี เป็นเจ้าหน้าที่

๖. กองจำหน่ายพระเครื่องและเหรียญพระบรมรูป ฯ มีหน้าที่รับมอบพระเครื่อง และเหรียญพระบรมรูป ฯ จากกองพิธีการพุทธาภิเษก มาดำเนินการจำหน่าย การจัดเจ้าหน้าที่จำหน่าย การควบคุมดูแลพระเครื่อง และเหรียญพระบรมรูป ฯ และเก็บรวบรวมเงินรายได้ส่งทางวัดราชประดิษฐ์ ฯ ให้มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ คือ

๖.๑ นายอนันต์ สงวนนาม เลขานุการกรมการปกครอง เป็นหัวหน้า

๖.๒ นายเจริญ ธำรงเกียรติ รักษาการในตำแหน่งหัวหน้ากองอัตรากำลังและส่งเสริมสมรรถภาพ เป็นผู้ช่วย

๖.๓ นายประพันธ์ รัตนปริคณน์ รักษาการในตำแหน่งหัวหน้าแผนกสารบรรณ สำนักงานเลขานุการกรมการปกครอง เป็นเจ้าหน้าที่

๖.๔ ว่าที่ ร.ต. เสมอใจ พุ่มพวง ประจำกรมการปกครอง เป็นเจ้าหน้าที่

๖.๕ ร.ต. ปฐม วรรธนะภูติ ปลัดอำเภอโท อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง เป็นเจ้าหน้าที่

๗. กองจัดพิมพ์หนังสือ มีหน้าที่ประสานงานกับทางวัดราชประดิษฐ์ ฯ จัดพิมพ์หนังสือที่ระลึก เพื่อแจกเจ้าหน้าที่และจำหน่ายในงาน ให้มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ คือ

๗.๑ นายวงษ์ ช่อวิเชียร เลขานุการโรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น เป็นหัวหน้า

๗.๒ นายประเทือง ใจเข้มแข็ง ประจำแผนกแผนการและข่าว กองอาสารักษาดินแดน เป็นผู้ช่วย

๘. กองยานพาหนะ มีหน้าที่จัดหายานพาหนะและควบคุมดูแลในการรับ–ส่งพระสงฆ์ที่มาร่วมในพิธีพุทธาภิเษก และยานพาหนะที่ใช้ในการติดต่องาน ให้มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ คือ

๘.๑ นายบุณยธรรม ร่วมสุข หัวหน้ากองคลัง กรมการปกครอง เป็นหัวหน้า

๘.๒ นายสุนทร มานะกุล หัวหน้าแผนกพัสดุ กองคลัง กรมการปกครอง เป็นผู้ช่วย

๘.๓ นายประเจียด สกุลวงศ์ ประจำแผนกพัสดุ กองคลัง กรมการปกครอง เป็นเจ้าหน้าที่

๘.๔ นายภาณุพล พุทธาศรี ประจำแผนกพัสดุ กองคลัง กรมการปกครอง เป็นเจ้าหน้าที่

๙. ฝ่ายการเงินค่าใช้จ่าย มีหน้าที่ในการจ่ายเงินค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการจัดพิธีพุทธาภิเษกและสมโภชวัดราชประดิษฐ์ฯ ตรวจสอบใบสำคัญคู่จ่าย และลงบัญชีให้เป็นการถูกต้องตามระเบียบ ให้มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ คือ

๙.๑ นายวิจิตร แจ่มใส รักษาการหัวหน้ากองคลังส่วนท้องถิ่น เป็นหัวหน้า

๙.๒ นายวิโรจน์ อำมะรัตน์ หัวหน้าแผนกระเบียบการคลัง กองคลังส่วนท้องถิ่น เป็นเจ้าหน้าที่

๙.๓ นายชวลิต โรจนากร หัวหน้าแผนกการงบประมาณ กองคลังส่วนท้องถิ่น เป็นเจ้าหน้าที่

๙.๔ นายผิน ระรื่นรมย์ หัวหน้าแผนกรายได้และจัดสรร กองคลังส่วนท้องถิ่น เป็นเจ้าหน้าที่

ทั้งนี้ ให้ผู้มีหน้าที่ผู้รับผิดชอบทุกกอง มีอำนาจสั่งการให้ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ในสังกัดมาช่วยเหลือปฏิบัติงานในกองที่รับผิดชอบได้ตามที่เห็นสมควร และให้นายวิสิษฐ์ ไชยพร ผู้อำนวยการส่วนการปกครองท้องถิ่น กรมการปกครอง เป็นผู้อำนวยการบังคับบัญชาเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับงานนี้ทั้งหมด ให้ปฏิบัติงานไปด้วยความเรียบร้อยสมความมุ่งหมายต่อไป.

สั่ง ณ วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๐๗

(นายชำนาญ ยุวบูรณ์)
อธิบดีกรมการปกครอง
และนายกเทศมนตรีนครกรุงเทพ

กรรมการจัดงานฉลองครบ ๑๐๐ ปี
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
ฝ่ายสงฆ์

พระเทพเมธากร	(ทิม อุฑาฒิโม)	ประธานกรรมการ
พระมงคลภาณกาจารย์	(แฉล้ม ฉนฺทธมฺโม)	รองประธานกรรมการ
พระครูสังฆรักษ์	(สวัสดิ์ ปุญฺญวฑฺโฒ)	กรรมการ
พระครูธรรมธร	(ประยงค์ บียาจาโร)	,,
พระครูจิตตานุรักษ์	(สงวน จิตฺตรกฺโข)	,,
พระครูสันตาจารคุณ	(สงบ สนฺตาจาโร)	,,
พระครูสมุห์	(ทองเจือ อภิวณฺโณ)	,,
พระครูใบฎีกา	(สนิท คุณสินิทฺโธ)	,,
พระมหาสหัส	ปญฺญาสโย	,,
พระมหาโฉม	อินฺทาทโร	,,
พระมหาทองหล่อ	วรวุฑฺโฒ	,,
พระมหาประจวบ	ปญฺญาณจาโร	,,
พระมหาสุเวช	ปญฺญาเวชฺโช	,,
พระมหาสมเกียรติ	ฐานิสฺสโร	,,
พระมหาบุญสม	ธีรปญฺโญ	,,
พระมหาบรรเทา	ปญฺญาวโร	,,
พระมหาพูนศักดิ์	วรภทฺทโก	,,

ภิกษุสามเณรวัดราชประดิษฐ์ทุกรูป

แผนกเลี้ยงน้ำดื่ม

พระมงคลภาณกาจารย์ พระมหาโฉม
พระมหาทองหล่อ พระจำลอง
พระสริต พระเจียร
สามเณรทองพูน สามเณรสำเริง

แผนกจัดสถานที่

พระครูสังฆรักษ์ พระมหาสหัส
พระมหาสุเวช พระสินชัย
พระประไพ พระชุชัวาลย์
สามเณรอนันต์ สามเณรบรรเทิง
สามเณรชูรส สามเณรสุธีร์

แผนกจัดดอกไม้

พระอาจ พระมหาสมเกียรติ
พระมหาบุญสม พระบุญมาก
สามเณรสุรินทร์ สามเณรเฉลิม

สามเณรมนูญ

แผนกไฟฟ้าและเครื่องขยายเสียง

พระครูสมุห์ พระมหาบรรเทา
สามเณรวิโรจน์ สามเณรบุญส่ง
สามเณรประสิทธิ์ สามเณรเชษฎ
สามเณรประจบ สามเณรบุญชื่น

แผนกต้อนรับพระพุทธาภิเษก

พระครูสันตาจารคุณ พระมหาสหัส
พระมหาสุเวช พระประไพ

พระชัชวาลย์ สามเณรอนันต์
สามเณรบรรเทิง สามเณรชูรส
สามเณรสุธีร์

แผนกต้อนรับพระเทศน์มหาชาติ

พระครูจิตตานุรักษ์ พระครูสันตาจารคุณ
พระมหาสหัส พระมหาสมเกียรติ
พระมหาพูนศักดิ์ สามเณรอนันต์
สามเณรบรรเทิง สามเณรชูรส
สามเณรสุธีร์

แผนกดูแลและควบคุมเหรียญในพระอุโบสถ

พระครูสมุห์ พระครูใบฎีกา
พระมหาประจวบ พระมหาบุญสม
พระมหาบรรเทา พระเจียร
พระมหาพูนศักดิ์

แผนกปฏิคมและติดต่อ

พระมงคลภาณกาจารย์ พระครูจิตตานุรักษ์
พระครูสันตาจารคุณ พระครูสมุห์
พระมหาสหัส พระมหาโฉม
พระครูใบฎีกา พระอาจ
พระมหาทองหล่อ พระมหาประจวบ
พระมหาสุเวช พระมหาสมเกียรติ
พระมหาบุญสม พระมหาบรรเทา
พระมหาพูนศักดิ์

คณะกรรมการจัดงาน ฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
2507

ฝ่ายศิษยานุศิษย์

พล.ต.ต. จรัส วงศาโรจน์ ประธาน

แผนกเลขานุการ

พ.อ. ม.ร.ว. กาจกำยำ สวัสดิกุล

พ.ต.ต. สุเทพ สัมบัตตะวนิช

นายไพเชฏฐ์ ทับทิมทอง

กรรมการกลางและอำนวยการทั่วไป

พล.อ. เรือง เรืองวีรยุทธ

นายดัด บุณยพิพิธ

พล.ท. ม.ล.ขาบ กุญชร

พล.อ.ต. ปราโมทย์ เชยนาค

นายคำนึง ชาญเลขา

พ.อ. วิเวก ตันยุวรรธนะ

พ.อ. ขุนวิบูลแพทยาคม

พ.ต.อ. สวัสดิ์ กันเขต

พ.ต.อ. ธาร ธีรเนตร

พ.อ. วิจิตร จิตรเสวี

นายแพทย์สมปอง สุวรรณชีพ

พล.ร.อ. เสนาะ รักธรรม

นายมุกด์ สะอาด

พล.ร.ต.สนิท มหาคีตะ

พล.ร.ต. ทหาร ขำหิรัญ

นายทวน วิริยาภรณ์

พ.อ. อุปถมภ์ ประถมภัฏ

พระสุนทรวาจนา

น.อ. เขียน โสมนะพันธ์

น.อ. เหม ทัพเกตุ ร.น.

ม.ร.ว. ถ้วนเท่านึก ปราโมช

นายอินทร์ แมนผดุง

อาจารย์ศิววงศ์ กุญชร ณ อยุธยา
หลวงศักดิ์นายเวร
นายบุญเลอ เจริญพิภพ
น.ท. ประกอบ ศิริบูรณ์ ร.น.
นายวิเชียร วัฒนพราหมณ์
นายวินัย น้อยเกิด
นายฉ่ำ นุชนาฏ
นายไพบูลย์ เนตรศิริ
นายสลิล จิตตวิตถิ
นายเสถียร บีติวรรณ
นายอุดม กนิษฐรัต
นายเนื่อง เลื่อนพุควัฒน์
น.ต. ประภาส พลนาวี
นายสิทธิ์ เกตุทัต
ร.ท. ดิเรก เซ็นศิริวัฒนา
นายพันธ์พงษ์ วรรณโกวิท
นายพังงา แผ่นสุวรรณ
ร.อ. ฉัตร ศรียานนท์
ม.ร.ว. บุณยจิตต์ สวัสดิกุล
นายชัชวาล สุวรรณภาณุ
ม.ล. ชิต นวรัตน์
นายวิทยา ศรีภิรมย์
ร.อ. สำราญ โพธิปฐม

พ.อ. อัศนี สมุทเสน
พ.ต.ต. หลวงหาญรณหัตถ์
นายขจร วงศาโรจน์
นายชโรช โล่ห์สุวรรณ
นายอ่อน นารถภักดี
นายถวิล คูตระกูล
นายชูยศ จุลาณุกะ
นายมนู มังคละ
นายกรองกูณฑ์ โรหิตเสถียร
นายธนศิริ ศิริสัมพันธ์
นายประเทือง สีลายงค์
นายแพทย์ประสิทธิ์ หะริณสุต
ร.อ. บียะ ปานยงค์
ร.อ. ชัชวาล อรรถจินดา
นายอนุพันธ์ วรรณโกวิท
นายแพทย์ประวิทย์ สนทรสีมะ
พ.ต. สุเทพ เทพสุธา
นายเฉลิม พิพัฒนพันธ์
นายเฉลียว กระบิลสิงห์
นายสุชาติ นราแย้ม
ร.ท. พิศิษฐ์ สาลีกุล
นายสุขุม โหตรภวานนท์
นายเลิศ งามเหมือน

ร.ต. ชนิสสร์ ลิ้มน้ำคำ
นายเฉลิง จันทร์แดง
นายสุวิทย์ แสงประสิทธิ์
นายทองดี ฤทธิรงค์
ส.อ. อรรถวัฒน์ ศรศรีวิชัย
นายภุชงค์ มีงเมือง
นายประหยัด เอมะศิริ
นายประภัทร์ จันทร์เต็ม
นายสง่า ลิ้มพานิชย์
นายดิลก หิรัณยัษฐิติ
นายประวัติ ทิพย์ยอม
นายบัญญา เร่งเพียร
นายเสริม เทิมแพงพันธ์
ร.อ. โอภาส วรรณโกวิท
นายกิจกล บุณยพิพิธ
นายกิจจา จันทร์หอมไกล
นายพุ่ม อ่อนศิริ
น.อ. สมพงษ์ ศักดิ์ศรี
นายสนั่น หลีวรุ่งเรือง
ร.ต. พยนต์ อรัณยะนาค ร.น.
นายเอกฉันท์ ปุณณบุตร
นายพูลศักดิ์ จารุวณิช
นายประเวศ ทันนิเทศ

นายอัมพร สวามิภักดิ์
ร.อ. ประพฤติ แก้ววัน ร.น.
ร.อ. วิน บุญอก็ก
นายสง่า รศมนตรี
นายสวิง สุธรรมาภินันท์
นายวิจารณ์ มูลสวัสดิ์
นายเสรี เอมะศิริ
นายสมพล สังข์อ่ำ
นายเอนก อรัณยะนาค
นายนิล ศรีจันทร์
นายพินแพทย์ เจียมจิตร์
นายมานิตย์ ปุสสะนาค
นายวิบูลย์ พรพิบูลย์
นายกระวี วรรณโกวิท
นายวิเชียร โหมดเทศ
นายพิบูลย์ แสวงสุทธิ
นายจรวย ยิ่งเจริญ
นายประจวบ เวชรักษ์
นายจำนงค์ ฤทธาคนี
นายหิรัญ เอื้อสุนทร
นายกมล ทุมมานนท์
นายอมร ภูมิรัตน์
นายวิศิษฐ์ จารุวนิช

นายเสริม ผลานุสนธิ์
นายบุญเติม อมาตยกุล
นายเชต อัทธยานนท์
ร.ต.อ. สวัสดิ์ วิจารณกรณ์
นายนาวี มหาคีตะ
นายสุวิทย์ บัญญาดิลก
ร.ต. สมชาย ยุวจตร
นายวิจิตร เร่งเพียร
นายสำเนียง ฤทธาคนี
นายสัญชัย ไม้เกตุ
ร.ท. ล้ำเลิศ พิชิตชโลธร ร.น.
ร.ต.อ. วราห์ เอี่ยมมงคล
นายแพทย์ปฏิเวช อารยศาสตร์
พ.ต.ต. ประยูร อยู่ทอง
พ.อ. ประจักษ์ สุวรรณมนี
ร.ท. สจิตร ตลยานนท์

ร.อ. บุญลือ มาโกมล
นายนรพัตน์ พลายงาม
นายสุปราณี บุณยรัตนพันธ์
นายจรูญ หิมะสุข
นายเจตน์ จารุจินดา
ร.อ. เพิ่มพัฒน์ ทัศนาธร
น.ต. อาทจจ บุญญวกร
นายสกล หลิ่วรุ่งเรือง
ร.อ. ทวี รศมนตรี
ร.อ. วีรพันธ์ สดวิไล
ร.ท. นเรศ กัณฑพงศ์ ร.น.
ร.อ. ชวลิต อาสวนะพันธ์
น.ท. สมชัย ศิลปบรรเลง ร.น.
พ.ต. เสริม คำแช่ม
นายแพทย์จำลอง หะริณสุต
นายสนิท ทัศนไพโรจน์

แผนกโฆษณาและประชาสัมพันธ์

วิทยุและทีวี: พล.ท. ม.ล.ขาบ กุญชร
นายสุดเขตต์ ณียะกุล
หนังสือพิมพ์: นายประดิษฐ์ กัลย์จาฤก
นายสุวิทย์ บริบูรณ์
นายพยนต์ ธีรดิษฐานนท์

ร.อ. ศักดิ์สมุทร อึมประไพ
นายประเสริฐ วัสนชิน
นายไพเชฏฐ์ ทับทิมทอง
นายถนอม อัครเสนี
นายบุญสม ศาสตรวงศ์

นายเผดิม เขมะสุวรรณ
นายไพโรจน์ โสมนะพันธุ์
นายชาญชัยศรี พลกุล
นายศักดิ์ รัตนาคม
นายอำนวย สุขเจริญ
นายชูยศ จุลาณุกะ
นายสุเทพ เหมือนประสิทธิเวช
นายนพคุณ ธารอุทิศ
นายสนอง มีศรี
นายสุธี มีศีลสัตย์
นายประสาน มีเฟื่องศาสตร์
นายประสพ จุลเดชะ
นายชาญ สินสุข

ภาพยนตร์ : ร.ท. เนื่องเนตร์ แผลงจันทึก ร.น.

ภาพนิ่ง : นายมาโนชญ์ กฤษณเทวินทร์

ติดต่อทั่วไป : นายสังคม ปุรณะสวัสดิ์

แผนกเหรัญญิก

น.ต. เพิ่มศักดิ์ ภัคโชตานนท์
นายมนู เพิ่มแพงพันธ์
นายจำนง เพิ่มแพงพันธ์
นายจรูญ แสงสว่าง
นายประเสริฐ ใช้เทียมวงศ์
นายอำนวย ศรีสุข
คุณอำไพ ประศาสน์วินิจฉัย

แผนกพิธีกร (จำหน่ายพระกรึ่งดอกไม้ธูปเทียนทองและเหรียญในวัด)

นายมุกด์ สะอาด
นายแสวง เพิ่มแพงพันธ์
นายบุญช่วย โหมดเทศ
นายอนันต์ เนตราภินันท์
นายพยนต์ ธีรดิษฐานนท์
นายบุญสม ศาสตรวงศ์
นายไพเชฏฐ์ ทับทิมทอง
นายบรรเทิง อนุกูล

นายเสรี จันทนฤกษ์
นายนวล พันธุเลปนะ
นายสนวน ชูเชิด
นายวิกรม อินทรสุข
นายจรูญ แสงสว่าง
พ.ต. เสริม คำแช่ม
ร.อ. ทรงวฒิ มัณยากาศ
ร.ท. บุญเลิศ พรรณราย ร.น.
นายพังงา แผ่นสุวรรณ
นายสวิง สุธรรมาภินันท์
นายลอย บุญลือ
นายฐิติพงษ์ โคตรแก้ว
นายพรชัย ภู่ทอง
นายสงคราม เกียวกุล
นายเสถียร เทพสุธา
นายเกณฑ์ ทองสา
นางนิภา อภัยวงศ์
นางดวงแข เลาหะคามิน
น.ส. วรรณแข เลาหะคามิน
น.ส. วนิดา ทวีสิน

นายตระหนัก นาจานทอง
นายพิศิษฐ์ แพงพันธ์
นายมนูญ สังข์เผือก
นายสมจิตร เกาฏีระ
นายอำนวย ศรีสุข
นายสง่า รศมนตรี
นายนิพนธ์ สถาพร
นายสง่า สุโข
นายพงษ์ วงษ์บูรณะ
นายสุนันท์ เชยชม
นายวายุ เลาหะคามิน
ร.ท. สุรชัย เล็กมณี
นายพิชัย ทองมี
นายไชยสิทธิ์ ไกรคุณาศัย
นายปรีชา แพงพันธ์
นางสมร คุณะดิลก
นางพเยาว์ มัณยากาศ
น.ส. วราภรณ์ เทิมแพงพันธ์
น.ส. ยิ่งแข เลาหะคามิน
น.ส. พัชราภรณ์ บริสุทธิ์

แผนกปฏิคม

นายภุชงค์ มีงเมือง
พ.อ. ประจักษ์ สุวรรณมณี
พ.อ. ม.ร.ว. กาจกำยำ สวัสดิกุล
นายอินทร์ แมนผดุง

นายสุปรีดา ประศาสน์วินิจฉัย
น.ต. ดุลยเดช เภกนันทน์ ร.น.
น.ท. สุทธิลักษณ์ สิทธิมาลิก
นายสุขุม ศรศรีวิชัย
นายพิชัย จันทรางศุ
นายสมศักดิ์ รัตนสมบัติ
นายนิพนธ์ สถาพร
ร.อ. ประยงค์ สุวรรณบุบผา
นายมีชัย อินสว่าง
นายเกษม พุกกะมาน
นายแพทย์ศีลวัต อรรถจินดา
ร.อ. เชฏฐ์ สุวรรณภาณุ
ร.ต. สมศักดิ์ มานะธรรม
นายทวีศักดิ์ ปูรณกลัศ
พ.ต.ต. สุเทพ สัมบัตตะวนิช
นายพังงา แผ่นสุวรรณ

แผนกอาหาร (ถวายพระและบุคคลทั่วไป)

พ.ต.อ. เปรม พานิชผล
พ.ต.ต. รณชัย สันตยานนต์
นายไพเชฏฐ์ ทับทิมทอง
นายประยูร ไตรทรัพย์
นายสุนันท์ เชยชม
นายชลอ เศาวภายน
นายบัญฑร อ่อนคำ
นายมนู เพิ่มแพงพันธ์
นายสังคม ปุรณะสวัสดิ์
นายฉ่ำ นุชนาฏ
นายสุวรรณ อิศรางกูร ณ อยุธยา
นายวิกรม อินทรสุข
พ.ต.อ. สมิต พูนสวัสดิ์
ร.อ. ฉัตร ศรียานนท์
นายมนูญ สังข์เผือก
นายอนันต์ เนตราภินันท์
นายสมจิตร เกาฏีระ
นายสุขุม ศรศรีวิชัย
นายอินทร์ แมนผดุง
นายบุญช่วย โหมดเทศ
น.ส. พิศ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา
นายสนิท ทัศน์ไพโรจน์
ร.อ. ศุภรางค์ ไกรฤกษ์
นายทองดี ฤทธิรงค์

นายล้อม กรึ่งแก้ว
นายมุกด์ สะอาด
นายเพิ่มจิตต์ มีกังวาล
นายศิริ สิรสุทธิ
นายชูยศ จุลาณุกะ
นายวินัย น้อยเกิด

แผนกจัดเทศน์มหาชาติ

นายมุกด์ สะอาด
นายประยูร ไตรทรัพย์
นายอนันต์ เนตราภินันท์
นายสุนันท์ เชยชม
นายวิกรม อินทรสุข
นายบัณฑร อ่อนคำ
นายสมจิตร เกาฎีระ
นายบรรเทิง อนุกูล
นายฉ่ำ นุชนาฏ
นายไพเชฏฐ์ ทับทิมทอง
นายจรูญ แสงสว่าง
นายอินทร์ แมนผดุง
นายบุญสม ศาสตรวงศ์
นายมนูญ สังข์เผือก
ร.ค. ฉัตร ศรียานนท์
นายดัด บุณยพิพิธ

และอุบาสกอุบาสิกาในวัดราชประดิษฐ์ ฯ

แผนกรักษาความสงบเรียบร้อย

พ.ต.อ. จิตติ คีระสมบูรณ์
พ.อ. อัศนี สมุทเสน
พ.ต.ต. รณชัย สันตยานนท์
พ.ต.ต. สถาพร วิมุตตานนท์
พ.ต.ต. สนั่น ตู้จินดา
พ.ต.อ. ธาร ธีรเนตร
พ.ต.ท. อดุลย์ วัฒนะโชติ
ร.ต.ท. เชิงชาย ชมธวัช
สารวัตรใหญ่สถานีตำรวจนครบาลพระราชวัง
ร.ต.อ. เสนาะ เทพบุตร

และพนักงานตำรวจสถานีตำรวจนครบาลพระราชวัง

แผนกติดต่อประสานงาน

นายอนันต์ สงวนวงศ์
นายเจริญ ธำรงเกียรติ
นายประพันธ์ รัตนปริคณห์
นายประดิษฐ์ กัลย์จาฤก
นายสังคม ปุรณะสวัสดิ์
นายนิพนธ์ สถาพร
นายวงศ์ สินธุพันธุ์
นายถนัด ศิลปีกุล
นายพังงา แผ่นสุวรรณ
นายอำนวย ศรีสุข
ร.อ. ประยงค์ สุวรรณบุบผา
นายไพเชฏฐ์ ทับทิมทอง

แผนกเครื่องดื่ม

นายสังคม ปุรณะสวัสดิ์
นายศิริ ชาญรถไฟ
นายสมบูรณ์ สกุลเดช
ประยูร เทศะแพทย์

แผนกแจกหนังสือที่ระลึก

ผู้แทนกรมการปกครอง
น.ส. กรองแก้ว เชาวนานานนท์
นางนวลฉวี เผือกสำราญ
นายอำนวย ศรีสุข
นายไพเชฏฐ์ ทับทิมทอง
น.ส. สุบงกช สุพโปฏก
นายอนันต์ เนตราภินันท์
จ.ส.อ. พยนต์ สุวรรณบุบผา

แผนกจัดเครื่องไทยธรรม

ม.จ. อัจฉราฉวี เทวกุล
ม.ร.ว. รสลิน คัคณางค์
ม.จ. ภิรมย์ ไชยยันต์
คุณท้าวศรีสัจจา (สังวาลย์ บุณยรัตพันธ์)

คุณหญิงสอ้ิง ไสวแสนยากร
คุณหญิงแฉล้ม เดชประดิยุทธ์
คุณพรสม กุณฑลจินดา
คุณวิไล อมาตยกุล
คุณสิริวัณณ์ อรุณลักษณ์
แพทย์หญิง จำเนียร ทองนิล
รองศาสตราจารย์อุบล หุวะนันทน์
คุณสายพิณ ธนะโสภณ
คุณพิศ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา

แผนกจัดสถานที่และตกแต่ง (ร่วมกับกรมการปกครอง)

นายทองดี ฤทธิรงค์
นายวิกรม อินทรสุข
นายเนื่อง เลื่อนพุควัฒน์
นายไพเชฏฐ์ ทับทิมทอง
ร.อ. ทวี รศมนตรี
ร.ต. ศิริ รศมนตรี ร.น.
นายจรูญ แสงสว่าง
นายอนันต์ เนตราภินันท์
นายประเสริฐ ใช้เทียมวงศ์
นายปิ่น พันธุเลปนะ
นายณรงยศ สายพิณ
นายสุทนต์ ธรรมประเสริฐ
นายประโยชน์ ศรีสุข
นายเลื่อน สังข์อ่ำ
นายจิราทร พันธุเลปนะ
นายจันทรา คำพงษ์พี.

หมายกำหนดการพิธีพุทธาภิเษกพระเครื่องและเหรียญพระบรมรูปรัชกาลที่ ๕

ในงานสมโภชวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามครบรอบหนึ่งศตวรรษ

วันที่ ๒๒ – ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๗

วันอาทิตย์ที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๐๗

๑๗.๑๕ น. – ผู้ที่รับเชิญมาพร้อมกันในพิธี ณ บริเวณพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์ ฯ

๑๗.๒๐ น. – ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ประธานในพิธี มาถึงบริเวณพิธี

๑๗.๒๕ น. – พระสงฆ์สมณศักดิ์ประจำอาสนสงฆ์ ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย จุดธูปเทียนนมัสการพระพุทธสิหังคปฏิมากร สมาทานศีล แล้วออกไปยังมณฑลพิธีโหรหน้าพระอุโบสถ

๑๗.๓๕ น. – ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย จุดธูปเทียนบูชาฤกษ์และเครื่องสังเวย โหรประกอบพิธีบูชาฤกษ์ เสร็จแล้ว ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย กลับเข้าพระอุโบสถ

๑๗.๔๘ น. – ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย อธิษฐานจิตขอความศักดิ์สิทธิ์สวัสดิมงคล จุดเทียนชนวนถวายสมเด็จพระสังฆราช

๑๗.๕๐ น. – ได้ฤกษ์จุดเทียนชัย โหรลั่นฆ้องชัย สมเด็จพระสังฆราชทรงจุดเทียนชัย พนักงานโหรประโคม สังข์ แตร บัณเฑาะว์ บีพาทย์บรรเลง พระสงฆ์สมณศักดิ์เจริญคาถาจุดเทียนชัย พระสงฆ์สมณศักดิ์เจริญพระพุทธมนต์ โหรประกอบพิธีบูชาเทวดา

– พระสงฆ์สมณศักดิ์เจริญพระพุทธมนต์จบแล้วประชุมนั่งปลุกเสก เป็นเวลา ๓๐ นาที

๑๘.๕๕ น. – พระเจริญพุทธาภิเษก พระอาจารย์นั่งปรก อุบาสกนั่งชักลูกประคำเข้าประจำที่

– ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย จุดธูปเทียนที่เตียงพระเจริญพุทธาภิเษก พระเริ่มสวด ผลัดเปลี่ยนกันเป็นชุด ๆ จนครบทุกพระอาจารย์ แล้วประชุมพร้อมกันปลุกเสกเป็นเวลา ๓๐ นาที เสร็จแล้วทำพิธีพุทธาภิเษกต่อไปจนตลอดรุ่ง

วันจันทร์ที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๗

๐๖.๐๐ น. – พระอาจารย์ที่นั่งปรก ประชุมพร้อมกันปลุกเสก เป็นเวลา ๓๐ นาที เสร็จแล้วบีพาทย์ทำเพลงรัว ๓ ลา พระอาจารย์ที่นั่งปรกทุกรูปเจิมและประพรมน้ำพระพุทธมนต์ที่เหรียญและพระเครื่อง

๐๗.๐๐ น. – พระสงฆ์สมณศักดิ์ประจำอาสนสงฆ์

– ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย จุดธูปเทียนนมัสการพระพุทธสิหังคปฏิมากร สมาทานศีล

- พระสงฆ์สมณศักดิ์สวดถวายพรพระแล้วรับภัตตาหารที่พระอุโบสถ
- พระที่เจริญพุทธาภิเษกและพระอาจารย์ที่นั่งปรกฉันที่ศาลาหน้าพระอุโบสถ
- ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ถวายจตุปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์อนุโมทนา
- สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ดับเทียนชัย พระสงฆ์เจริญคาถา ดับเทียนชัย

๐๙.๓๐ น.

- เริ่มพิธีเวียนเทียนสมโภช ผู้มาร่วมพิธีนั่งล้อมมณฑลพิธี
- พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียน พนักงานประโคมฆ้องสังข์ บัณเฑาะว์ ปีพาทย์บรรเลง
- เวียนเทียนสมโภชแล้วเป็นเสร็จการพิธี.

□

รายพระนามและนามพระสมณศักดิ์

(กรรมการมหาเถรสมาคม)

อาราธนาเจริญพระพุทธมนต์

---

๑. สมเด็จพระสังฆราช วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ทรงเป็นประธานในการจุดเทียนชัย และเจริญพระพุทธมนต์

๒. สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ วัดมกุฏกษัตริยาราม (ดับเทียนชัย)

๓. สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

๔. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๕. สมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดอรุณราชวราราม

๖. พระมหาโพธิวงศาจารย์ วัดอนงคาราม

๗. พระมหารัชชมังคลาจารย์ วัดสัมพันธวงศาราม

๘. พระสาสนโสภณ วัดบวรนิเวศวรวิหาร

๙. พระธรรมปัญญาบดี วัดสามพระยา

รายนามพระอาจารย์ที่อาราธนาปลุกเสก

๑. พระวรพจน์บัญญาจารย์ (หลวงพ่อวัดบ่า) วัดอรัญญิกาวาส จังหวัดชลบุรี

๒. พระครูโพธิสารประสาธน์ (พระอาจารย์บุญมี) วัดโพธิสัมพันธ์ จังหวัดชลบุรี

๓. พระอาจารย์เมือง วัดท่าแหน อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

๔. พระครูบวรธรรมกิจ (พระอาจารย์เทียน) วัดโบสถ์เชียงราก จังหวัดปทุมธานี

๕. พระครูนนทกิจวิมล (พระอาจารย์ชื่น) วัดตำหนักเหนือ จังหวัดนนทบุรี

๖. พระครูพิทักษ์วิหารกิจ (พระอาจารย์สา) วัดราชนัดดาราม จังหวัดพระนคร

๗. พระครูวิสัยโสภณ (พระอาจารย์ทิม) วัดช้างไห้ จังหวัดปัตตานี

๘. พระครูสถาพรพุทธมนต์ (พระอาจารย์สำเนียง) วัดเวฬุนาราม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม

๙. พระอาจารย์จง วัดหน้าต่างนอก อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระสงฆ์ที่อาราธนาสวดพุทธาภิเษก

๑. จากวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร ๔ รูป

๒. จากวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ๔ รูป

๓. จากวัดบวรนิเวศวรวิหาร ๔ รูป

อุบาสกชักลูกประคำ

๑. จากกรมการศาสนา ๔ ท่าน

๒. จากพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ๒ ท่าน

หมายกำหนดการงานฉลองวัดราชประดิษฐ ฯ ครบ ๑๐๐ ปี

วันที่ ๒๖–๓๐ พ.ย. ถึงวันที่ ๑–๓ ธ.ค. ๒๕๐๗

ในพระบรมราชูปถัมภ์

วันพฤหัสบดีที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๗

๑๖.๐๐ น. ผู้มีเกียรติและผู้รับเชิญมาพร้อม ณ บริเวณวัดราชประดิษฐ ฯ เข้าประจำที่รอรับเสด็จ

๑๖.๑๕ น. พณฯ พลเอก ประภาส จุรุเสถียร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ประธานจัดงานมาถึงปะรำพิธี

๑๖.๒๙ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เสด็จพระราชดำเนินถึง และเสด็จเข้าประทับในพระอุโบสถ

๑๖.๓๕ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเทียนนมัสการพระรัตนตรัย แล้วทรงเปลี่ยนผ้าห่มพระพุทธสิหังคปฏิมากร ในพระอุโบสถ

๑๖.๔๐ น. สมเด็จพระราชาคณะและพระราชาคณะ ถวายศัล เจริญพระพุทธมนต์ จบแล้ว ถวายอติเรก ถวายพระพรลา

๑๗.๑๐ น. เสด็จถวายสักการะพระบรมสารีริกธาตุในพระอุโบสถ ทรงเจิมเหรียญพระบรมรูป รัชกาลที่ ๔ ที่ระลึกในงานฉลองครบ ๑๐๐ ปี

๑๗.๑๕ น. เสด็จออกถวายบังคมพระบรมรูป รัชกาลที่ ๔ และทรงเจิมพระมหาเศวตฉัตร ซึ่งจะยกประดิษฐานในปราสาทพระจอมเกล้า ฯ

๑๗.๒๕ น. พระเทพเมธากร เจ้าอาวาส และ ฯ พณ ฯ พลเอก ประภาส จารุเสถียร นำของที่ระลึกทูลเกล้า ฯ ถวาย และหากมีผู้บริจาคกัปปิยภัณฑ์โดยเสด็จพระราชกุศลสมทบทุนบูรณะวัด จำนวน ๒,๐๐๐ บาท ขึ้นไป จะได้นำเผ้าทูลละอองธุลีพระบาท รับพระราชทานเหรียญทองคำที่ระลึก

๑๗.๔๕ น. เสด็จพระราชดำเนินกลับ

๑๘.๓๐ น. เปิดการรับบริจาคทุน และสมนาคุณเหรียญพระบรมรูปรัชกาลที่ ๔ เป็นที่ระลึก แล้วเปิดให้ประชาชนได้

— ถวายสักการะพระบรมสารีริกธาตุ

— นมัสการพระพุทธสิหังคปฏิมากร (พระประธาน) บิดทองพระพุทธรูป

— ถวายบังคมพระบรมรูป รัชกาลที่ ๔

คณะกรรมการจัดงานวชิราวุธานุสรณ์ ปี ๒๕๐๗ จัดมหรสพสมโภช ถวายร่วมฉลองในงานนี้ โดยเสด็จพระราชกุศล **เริ่มตั้งแต่วันที่ ๒๕-๒๖-๒๗-๒๘-๒๙-๓๐ พฤศจิกายน ถึงวันที่ ๑-๒ และ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๗** (ตลอดงานวชิราวุธานุสรณ์) **ในพระราชอุทยานสราญรมย์** ร่วมด้วยกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย รับจัดดำเนินการถวายโดยตลอดงานนี้

วันศุกร์ที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๗

๑๐.๓๐ น. สมเด็จพระราชาคณะ และพระราชาคณะ ถวายพรพระ

๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพล พระภิกษุสามเณร ในงาน จำนวน ๑๐๙ รูป

๑๒.๐๐ น. ถวายเครื่องไทยธรรม พระสงฆ์ทั้งนี้อนุโมทนา เป็นเสร็จพิธีทางศาสนา

๑๔.๐๐ น. เทศน์มหาชาติ กัณฑ์ที่ ๑ "ทศพร" โดยพระภัทรมุขมุนี วัดเขาเต่า จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

๑๕.๐๐ น. เทศน์มหาชาติ กัณฑ์ที่ ๒ "หิมพานต์" โดยพระวิเชียรมุนี วัดอินทาราม จังหวัดธนบุรี

๑๙.๐๐ น. เทศน์มหาชาติ กัณฑ์ที่ ๓ "ทานกัณฑ์" โดยพระครูจิตตานุรักษ์ (สงวน) วัดราชประดิษฐ

วันเสาร์ที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๗

๐๙.๐๐ น. เปิดให้ประชาชนทั่วไปเข้าถวายสักการะ พระบรมสารีริกธาตุ นมัสการพระพุทธสิหังคปฏิมากร บีดทองพระพุทธรูป รับเหรียญรัชกาลที่ ๔ เป็นที่ระลึก ถวายบังคมพระบรมรูป รัชกาลที่ ๔

๑๔.๐๐ น. เทศน์มหาชาติ กัณฑ์ที่ ๔ "วนประเวศน์" โดยพระครูวินัยธร (ทองสุก) วัดสุทัศนเทพวราราม

๑๙.๐๐ น. เทศน์มหาชาติ กัณฑ์ที่ ๕ "ชูชก" โดยพระราชวรเวที วัดมหรรณพาราม

วันอาทิตย์ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๐๗

๐๙.๐๐ น. เปิดให้ประชาชนทั่วไปเข้าถวายสักการะ พระบรมสารีริกธาตุ นมัสการพระพุทธสิหังคปฏิมากร บีดทองพระพุทธรูป ฯลฯ

๑๔.๐๐ น. เทศน์มหาชาติ กัณฑ์ที่ ๖ "จุลพน" โดยพระวิเชียรมุนี วัดอินทาราม จังหวัดธนบุรี

๑๙.๐๐ น. เทศน์มหาชาติ กัณฑ์ที่ ๗ "มหาพน" โดยพระครูจิตตานุรักษ์ (สงวน) วัดราชประดิษฐ

วันจันทร์ที่ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๗

๐๙.๐๐ น. เปิดให้ประชาชนทั่วไปเข้าถวายสักการะ พระบรมสารีริกธาตุ นมัสการพระพุทธสิหังคปฏิมากร ปิดทองพระพุทธรูป ฯลฯ

๑๔.๐๐ น. เทศน์มหาชาติ กัณฑ์ที่ ๘ "กุมาร" โดยพระครูวินัยธร (ทองสุก) วัดสุทัศน์เทพวราราม

๑๙.๐๐ น. เทศน์มหาชาติ กัณฑ์ที่ ๙ "มัทรี" โดยจิตฺตรกฺโข ภิกฺขุ วัดราชประดิษฐ

วันอังคารที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๐๗

๐๙.๐๐ น. เปิดให้ประชาชนทั่วไปเข้าถวายสักการะ พระบรมสารีริกธาตุ นมัสการพระพุทธสิหังคปฏิมากร ปิดทองพระพุทธรูป ฯลฯ

๑๔.๐๐ น. เทศน์มหาชาติ กัณฑ์ที่ ๑๐ "สักกบรรพ" โดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดอรุณราชวราราม ธนบุรี

๑๙.๐๐ น. เทศน์มหาชาติ กัณฑ์ที่ ๑๑ "มหาราช" โดยพระครูสรภาณวิจิตร วัดเกาะบางเชือกหนัง ธนบุรี

วันพุธที่ ๒ ธันวาคม ๒๕๐๗

๐๙.๐๐ น. เปิดให้ประชาชนทั่วไปเข้าถวายสักการะ พระบรมสารีริกธาตุ นมัสการพระพุทธสิหังคปฏิมากร ปิดทองพระพุทธรูป ฯลฯ

๑๔.๐๐ น. เทศน์มหาชาติ กัณฑ์ที่ ๑๒ "ฉกษัตริย์" โดยพระครูวินัยธร (ทองสุก) วัดสุทัศนเทพวราราม

๑๙.๐๐ น. เทศน์มหาชาติ กัณฑ์ที่ ๑๓ "นครกัณฑ์" โดยพระเทพวิสุทธิเมธี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วันพฤหัสบดีที่ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๗

๐๙.๐๐ น. เปิดให้ประชาชนทั่วไปเข้าถวายสักการะ พระบรมสารีริกธาตุ นมัสการพระพุทธสิหังคปฏิมากร บีดทองพระพุทธรูป ฯลฯ

๑๔.๐๐ น. มีการแสดงพระธรรมเทศนา "ปุจฉาวิสัชชนา ๒ ธรรมาสน์" แสดงโดย

- พระธรรมบีฎก วัดเพชรสมุทร จังหวัดสมุทรสงคราม
- พระราชธรรมภาณี วัดระฆังโฆสิตาราม จังหวัดธนบุรี

๒๔.๐๐ น. บีดงานการฉลอง ครบ ๑๐๐ บี ของวัดราชประดิษฐ

คำปรารภ

เนื่องในโอกาสที่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาเมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๐๗ ได้สถิตสถาพรมาบรรจบครบ ๑๐๐ ปี ณ วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๗ นี้ อาตมาภาพในฐานะเจ้าอาวาสได้หารือกับศิษยานุศิษย์แห่งสำนักนี้และท่านที่เคารพนับถือ มีความเห็นร่วมกันว่า ควรจะได้จัดงานสมโภชตามโบราณราชประเพณี

แต่เนื่องจากพระอารามนี้เป็นพระอารามหลวง อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ อาตมาภาพจึงได้มีหนังสือทูลราชเลขาธิการให้นำความขึ้นกราบบังคมทูล ขอพระราชทานพระมหากรุณา ให้ฉลองสมโภชครบ ๑๐๐ ปีของพระอารามนี้อยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ และได้ทรงรับงานสมโภชนี้ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ กับทรงรับเชิญเสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีงานด้วย

เมื่อได้รับพระมหากรุณาธิคุณดังกล่าวมาแล้วนั้น จึงได้เชิญศิษยานุศิษย์และท่านผู้เคารพนับถือ ประชุมปรึกษาเพื่อดำเนินงานฉลอง และได้จัดให้มีคณะกรรมการรับจัดงานนี้ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยเป็นส่วนหนึ่ง

อนึ่ง อาตมาภาพและคณะกรรมการพร้อมด้วยศิษยานุศิษย์ ซึ่งได้อุปสมบทไปจากวัดนี้ และผู้ได้ใช้สำนักนี้เป็นที่ศึกษาเล่าเรียน ได้มีมติดำเนินงานดังกล่าวข้างต้นนั้นแล้ว อาตมาภาพได้มีหนังสือขอให้ ฯพณฯ พลเอก ประภาส จารุเสถียร รองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย รับเป็นเจ้าภาพจัดงานรับเสด็จและงานสมโภชพระอารามนี้ ฯพณฯ ได้ตอบสนองรับจัดงานฉลองสมโภช และจัดพิธีพุทธาภิเษกเหรียญพระบรมรูปรัชกาลที่ ๔ ตามที่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้จัดทำเป็นอนุสรณ์ในงานสมโภช ตามหนังสือของ ฯพณฯ ด่วนมาก ที่ มท. ๐๓๐๑/๑๔๕๓๒ ลงวันที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๕๐๗ ซึ่งได้นำลงตีพิมพ์ในหนังสืออนุสรณ์ที่พิมพ์แจกในงานนี้แล้ว

ด้วย ฯพณฯ รับเป็นประธานจัดงานสมโภชดังกล่าวนี้ จึงได้มีบัญชาให้กรมการปกครอง โดยมี ดร.ชำนาญ ยุวบูรณ์ อธิบดีกรมการปกครอง พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องมี เทศบาลนครกรุงเทพ ผู้ว่าราชการจังหวัดพระนคร ผู้ว่าราชการจังหวัดธนบุรี ปลัดจังหวัด นายอำเภอทั้งในพระนครธนบุรี เป็นผู้ดำเนินงานติดต่อกับคณะกรรมการวัด เพื่อจัดงานสมโภช

ในโอกาสที่งานสมโภชพระอารามครบ ๑๐๐ปีได้พ้องกับงานวชิราวุธานุสรณ์ ฯพณฯ จึงให้คณะ กรรมการ จัดงาน วชิราวุธานุสรณ์ ได้ดำเนินการ ร่วมมือ ในการ จัดงานสมโภชไปในคราวเดียวกันด้วย และก็ได้รับความสนับสนุนจากคณะกรรมการจัดงานวชิราวุธานุสรณ์เป็นอย่างดี

งานสมโภชครบ ๑๐๐ ปีในครั้งนี้ ได้สำเร็จเรียบร้อยด้วยพระบารมีของพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงเป็นประมุข อาตมาภาพและคณะกรรมการผู้ดำเนินงานนี้ มีความซาบซึ้งใน พระมหากรุณาธิคุณ เป็นล้นพ้น และงานนี้ ฯพณฯ พลเอก ประภาส จารุเสถียร ได้รับสนองเป็นผู้จัดงานรับเสด็จพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ในกระทรวงมหาดไทยทุกฝ่าย ได้ให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและเป็นเกียรติแก่วัด สมตามความมุ่งหมายทุกประการ

ขอเดชะพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงสถาปนาพระอารามนี้ ได้ทรงทราบในกิจกรรม ที่อาตมาภาพและคณะกรรมการดำเนินงาน ได้จัดถวายให้เป็นไปตามราชประเพณีนิยมนี้แล้ว ได้ทรงทราบแล้วพระราชทานแผ่พระบารมีอำนวยความสุขสวัสดิพิพัฒนมงคล จงบังเกิดมีแด่ผู้มีส่วนร่วมในกุศลมหกรรม ณ โอกาสนี้ด้วยกันทุกท่าน

อาตมาภาพในฐานะประธานฝ่ายสงฆ์ พร้อมด้วยพระภิกษุสามเณรในพระอารามนี้ ขอถวายพระพรถวายพระราชกุศล แด่พระบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ พร้อมด้วยพระราชโอรสพระราชธิดา ทรงสถิตสถาพรในพระสิริราชสมบัติ

และทรงพระเจริญด้วยพระชนมายุยืนนาน มีพระราชปณิธานในสิ่งใด ขอให้สมพระราช-ประสงค์จำนงหมายทุกประการ

กุศลกรรมอันใดที่เกิดจากการ จัดงานสมโภชให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีในครั้งนี้ ขอกุศลกรรมนั้น ๆ จงได้บังเกิดมีแด่ ฯพณฯ พลเอก ประภาส จารุเสถียร และผู้มีส่วนร่วมในการสมโภชพระอารามครบ ๑๐๐ ปีนี้ จงประสบผลแห่งความสุขความเจริญรุ่งเรืองด้วยอิสริยยศและบริวารยศ พร้อมด้วยทรัพย์ศฤงคาร ธนสารสมบัติ จงทุกประการ เทอญ.

เจ้าอาวาส

สำนักวัดราชประดิษฐ์

๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๗

สารบัญ

การนับถือพระพุทธศาสนา ๑

◎ *พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*

พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑๖

◎ *นิรนาม*

ชีวิตวัน ๑ ของพระบวชใหม่ ๒๔

◎ *กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ประทานมา*

พระประวัติและประวัติเจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ ฯ ๒๗

◎ *พระมหาทองหล่อ วรวุฑฺโฒ*

วัดราชประดิษฐ ๓๔

◎ *ม.จ. หญิง พูนพิศมัย ดิศกุล*

ราชประดิษฐ ฯ ศตวรรษานุสรณ์ ๓๖

◎ *พระครูสันตาจารคุณ*

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ กับพุทธศาสนา ๓๗

◎ *ม.ร.ว. ธันยวาท สวัสดิกุล*

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ๕๓

◎ *พันเอก ดำเนิร เลขะกุล*

เรื่องพระเจ้ากรุงสยามกับข้าพเจ้า ๗๕

◎ *ม.จ. หญิง พูนพิศมัย ดิศกุล*

พระราชพิธี ๑๒ เดือน ๗๙

◎ *อุตฺตโม ภิกฺขุ*

จารึกเหนือบานประตูและหน้าต่างในพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐ ฯ ๘๗
จาฤกหลักสิมาวัดราชประดิษฐ ฯ ๙๗
◎ *พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*
ข้อความในศิลาจารึก ๑๑๐
ประกาศเกี่ยวกับวัดราชประดิษฐ ฯ ในรัชกาลที่ ๔ .... ๑๑๕
ของเก่า ๑๒๑
◎ *ร.ท. สุจิตร ตุลยานนท์*
พระราชจริยาวัตรและความมหัศจรรย์ ของ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑๔๐
◎ *ม.ร.ว. ธันยวาท สวัสดิกุล*
ประกาศว่าด้วยทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ๑๕๓
ความตริงใจก่อนเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑๕๗
◎ *ไพเชฎฐ์ ทับทิมทอง*
วิปัสสนาญาณ ๑๖๔
◎ *พระครูจิตตานุรักษ์*
วิธีรักษาโรคขาดความสบาย ๑๘๕
◎ *พันเอก ปีน มุทุกันต์*
คิงมงกุฎในฐานะทรงเป็นนักนิติศาสตร์ ๑๘๙
◎ *ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช*
รายพระนามและรายนามศิษยานุศิษย์ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ๒๓๑
ถ้อยแถลงท้ายเล่ม ๒๗๓

การนับถือพระพุทธศาสนา
พระราชนิพนธ์
ของ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ถ้าบุคคลผู้ใดจะนับถือพระศาสนา บุคคลผู้นั้นจะต้องให้รู้จักของทั้ง ๓ อย่าง คือ พระพุทธ์ พระธรรม พระสงฆ์ เสียให้ชัด ให้เห็นให้รู้คุณพระศาสนาว่าจะนับถือจะมีประโยชน์อย่างไร นิสสัยคนทุกวันนี้ทำแต่หยาบ ๆ ไม่ตริไม่ตรอง ถึงจะนับถือพระศาสนาก็ถือตามบิดามารดาตนเท่านั้น หารู้ไม่ว่าพระพุทธเจ้านั้นเป็นอย่างไร พระธรรมนั้นอย่างไร พระสงฆ์นั้นอย่างไร เป็นแต่ได้ยินเขาว่าพระพุทธ์ พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่นับถือ ได้ยินเขาว่าได้ให้เข้าของแก่คนนุ่งเหลืองห่มเหลืองได้บุญ ได้ยินเท่านั้นแล้วก็ให้ไป ไม่ได้ตริตรองว่าบุญนั้นอย่างไร เพราะทำอย่างไรจึงได้บุญ จะนับถือพระพุทธ์ พระธรรม พระสงฆ์นั้น จะนับถือทำไม เพราะเหตุไรจึงต้องนับถือ ไม่ตริตรองให้รู้ แล้วก็นับถือไปตามบิดามารดา นับถืออย่างนั้นที่จะเป็นนับถือหามิได้ นับถือเช่นนี้ก็ได้ชื่อว่านับถือตามบิดามารดาเท่านั้น เพราะว่าตัวไม่รู้จักพระพุทธ์ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นแต่ทำตามเขาเท่านั้น เพราะอย่างนั้นแหละ จึงว่าใครจะนับถือพระศาสนาต้องตรองให้ละเอียด ให้รู้จักพระพุทธ์ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าพระพุทธ์เป็นอย่างนั้น พระธรรมเป็นอย่างนั้น พระสงฆ์เป็นอย่างนั้น พระศาสนาเป็นอย่างนั้น แล้วจึงถวายตัวเป็นข้าพระศาสนา รับข้อปฏิบัติที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ท่านสั่งให้ทำอย่างไร ก็ทำไปอย่างนั้น สิ่งไรท่านไม่ให้ทำก็อย่าทำ จึงจะชอบ ก็ทำไมจึงจะรู้จักพระพุทธเจ้าเล่า พระพุทธเจ้านั้นถึงเราไม่ได้เห็น ก็แต่ได้ยินมาแต่ในหนังสือหนังหา มีมากกว่ามากควรจะเชื่อได้ อันพระพุทธเจ้านั้น แต่ก่อนท่านเป็นสัตว์เหมือนอย่างเรานี่แหละ แต่ทว่าท่านหากมีปัญญาพิจารณาว่า สัตว์ทั้งหลายเกิดมาแล้วตาย ถึงซึ่งความลำบากเป็น

อันมาก จะทำอย่างไรหนอเราจึงจะพ้นความลำบากนี้ได้ จึงมานึกไปว่า ที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย เห็นจะมีเป็นแท้ เปรียบเหมือนอย่างมีของร้อนก็คงมีของเย็นแก้ ไฟมีแล้วน้ำก็มีแก้ ความลำบากมีแล้ว ความสบายก็จะมีเหมือนกัน เมื่อท่านผู้นั้นมาคิดเห็นแล้ว ท่านก็อุตส่าห์แสวงหาอุบายที่จะออกจากทุกข์ สู้ทำการกุศลมาช้านาน ถึงพระศาสนาพระพุทธเจ้าที่บังกร ครั้งนั้นท่านมีบารมีแก่กล้า ควรออกได้จากวัฏฏสงสาร ควรจะได้พระอรหัตต์ แต่หากท่านมีกรุณาแก่สัตว์มากด้วยกัน ท่านนั้นมาคิดว่าเราท่องเที่ยวเวียนตายเวียนเกิดในวัฏฏสงสารช้านานนักหนา ใครที่จะไม่ได้เป็นพี่น้องเป็นบิดามารดากันไม่มี คงได้เป็นบิดามารดาเป็นพี่น้องกันหมดทุกคน ก็คนเหล่านั้นยังจะต้องทนทุกข์ความลำบาก ก็ตัวเราจะไปเสียคนเดียวนั้นไม่ชอบ จำจะต้องอยู่บอกอุบายที่จะพ้นทุกข์ ให้เขารู้ด้วยกันมาก ๆ ก็นิสสัยคนที่จะบอกอุบายให้เคลื่อนพ้นทุกข์มิใช่ง่าย แต่เมื่อไรมีบัญญาสารพัดรู้สารพัดเห็น ได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าเหมือนพระที่บังกรจึงจะได้ ท่านคิดอย่างนี้แล้ว ท่านจึงกระทำตนเป็นสะพาน ถวายแก่พระพุทธเจ้าที่บังกรกับหมู่พระสงฆ์เป็นบริวาร แล้วทำความปรารถนาในที่จำเพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้านั้น ขอได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าเหมือนพระองค์นี้เถิด ครั้นทำความปรารถนาแล้วพระพุทธเจ้าทำนายว่าจะได้ตรัส ท่านก็อุตส่าห์สร้างพระบารมีมาเป็นอันมาก ช้านานได้ถึงสี่อสงไขยแสนกัลป์นับแต่กัลป์นี้ถอยลงไป ท่านนั้นมีความกรุณาสู้สละเสียซึ่งพระอรหัตตผล อันจะได้ในชาตินั้น สู้ทนลำบากสร้างพระบารมีมาอย่างนี้ เปรียบเหมือนมนุษย์ที่ติดอยู่ในเรือนจำด้วยกันเป็นอันมาก ภายหลังมามีบุรุษผู้หนึ่งมีบัญญาแก้ไข หาอุบายเพื่อจะหนีออกจากเรือนจำ ครั้นแสวงหาได้ช่องอุบายที่จะออกจากเรือนจำได้แล้ว จึงมาคิดว่าเราจะออกไปคนเดียวไม่ชอบ คนทั้งหลายที่อยู่ในเรือนจำนั้น แต่ล้วนเป็นเพื่อนเป็นฝูงชอบพอกันทั้งสิ้น เขาเหล่านั้นยังหารู้อุบายที่จะออกจากเรือนจำไม่ จำเราจะต้องอยู่บอกอุบายให้เขารู้ด้วยกันมาก ๆ ก่อนจึงค่อยไปจึงจะดี เมื่อบุรุษนั้นคิดอย่างนี้แล้ว ก็สู้ทนทุกข์อยู่ในเรือน

จำ ก็ซึ่งชักเอาความนี้เปรียบ ก็เพราะว่าเราทั้งหลายแต่บันดาท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏสงสาร เหมือนกับคนที่ติดอยู่ในเรือนจำ ก็พระโพธิสัตว์นั้นเหมือนบุรุษที่มีบัญญา ท่านสู้ทนความลำบากมาช้านาน สารพัตรสิ่งไรที่เป็นกุศลท่านก็ได้ทำทุกประการ ครั้นพระบารมีแก่กล้าแล้วในชาติที่สุด ท่านมาบังเกิดในเมืองกบิลพัสดุ์ มีอยู่ข้างทิศตะวันตกเฉียงเหนือข้างทิศอุดร บังเกิดในตระกูลกษัตริย์ศากยราช คนทั้งหลายถวายนามชื่อว่า สิทธัตถะ แต่ทว่าเขาเรียกโดยโคตรว่าโคตมะ ท่านนั้นมีพระกายงดงามไม่มีใครสู้ได้ เพราะว่าท่านได้สร้างกุศลมามาก มีพระกายสูงต่ำโดยธรรมดา มีพระรัศมีแสงสว่างงาม

ท่านนั้นออกทรงบรรพชาเอาเพศเหมือนอย่างภิกษุ ทำความเพียรละเสียซึ่งความชั่วทั้งปวง สารพัตรความชั่วทั้งหมดท่านได้ละทุกประการ มีพระสันดานอันบริสุทธิ์ไม่มีความชั่ว สารพัตรรู้สารพัตรเห็นไม่ขัดข้อง รู้จักกองทุกข์คืออุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ ประการ รู้เหตุที่จะยังกองทุกข์ให้บังเกิด คือความอยากได้ รู้ที่ดับทุกข์คือพระนิพพาน และรู้หนทางคือข้อปฏิบัติที่จะให้ถึงที่ดับทุกข์ ไม่มีใครเป็นครูเป็นอาจารย์ แล้วก็รู้ดี รู้ผิด รู้ชอบ ท่านนั้นแหละชื่อว่าพระพุทธเจ้า ก็พระพุทธรูป พระเจดีย์ ที่มีอยู่ในที่ต่าง ๆ และไม้มหาโพธิที่มีอยู่ในที่ต่าง ๆ นั้นมิใช่พระพุทธเจ้า เป็นแต่ของเขาทำไว้เป็นที่ไหว้ที่บูชาเท่านั้น ไม้มหาโพธิเล่าก็เป็นแต่ที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ที่จะได้เป็นพระนั้นหามิได้ ถ้าหากว่าจะมีความสงสัยว่า ท่านแต่ก่อนที่ท่านเป็นคนรู้หนังสือหนังหามากกว่ามาก ท่านว่าไว้ว่าใครได้ไหว้ ได้บูชา ได้เคารพนับถือ พระพุทธรูป พระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิก็เป็นบุญเป็นกุศล ถ้าหากว่าของเหล่านั้นจะไม่เป็นพระแล้วจะได้บุญที่ไหนเล่า ท่านแต่ก่อน ๆ แต่ล้วนเป็นผู้รู้หนังสือหนังหามาก ทำไมท่านจึงไม่ว่า พึ่งจะมาว่าแต่เดี๋ยวนี้ คนเดี๋ยวนี้เป็นเด็ก ๆ จะรู้จักอะไร เมื่อจะคิดเช่นนั้นหาชอบไม่ เพราะว่าท่านได้ตริได้ตรองแล้วว่า คำที่ว่าได้ไหว้ ได้บูชา ได้เคารพแก่พระพุทธรูป พระเจดีย์และไม้มหาโพธิได้บุญนั้น จริงอยู่ เพราะเจดีย์นั้นแต่พระพุทธเจ้ายังไม่นิพพาน ท่านได้ทูลถามว่า ถ้าพระองค์

นิพพานแล้ว คนทั้งหลายคิดถึงพระเดชพระคุณ จะบูชาด้วยอามิส จะบูชาในที่ใด พระองค์จึงอนุญาตให้ทำเป็นสตูปไว้ว่า ถ้าตถาคตนิพพานแล้ว ใครอยากจะบูชาแก่ตัวเราให้ไปตั้งไว้ที่พระสตูป เพราะว่าพระองค์สั่งอย่างนี้ ใครทำตามท่านสั่งก็ได้บุญ พระเจดีย์เปรียบเหมือนบาตรของพระพุทธเจ้าเหมือนกัน เหมือนอย่างว่าใครอยากจะให้เข้าของแก่บิดามารดา บิดามารดานั้นสั่งว่าท่านจงไปตั้งไว้ในสถานแห่งเราที่นั้นๆ ผิแลว่าเขาเอาไปตั้งไปวางไว้ตามสั่งแล้ว ถึงมาตรว่าจะมิได้หยิบยื่นให้ต่อมือก็ดี ก็ได้ชื่อว่าให้ของนั้นแก่บิดามารดาฉันใดก็ดี ถึงคนจะใคร่บูชาแก่พระพุทธเจ้าแล้ว แลไปตั้งไว้ที่พระเจดีย์นั้นก็เหมือนกัน เพราะว่าพระพุทธเจ้าท่านสั่งไว้ว่า ใครอยากจะใคร่ไหว้บูชาท่านด้วยของมีดอกไม้เป็นต้น ให้นำไปตั้งไว้ที่พระสตูป ถ้าใครทำตามท่านสั่ง ก็ได้ชื่อว่าถวายแก่พระพุทธเจ้าเหมือนกัน เพราะอย่างนั้นจึงได้บุญ ก็ไม้มหาโพธินั้นเป็นที่ตรัสของพระองค์ ถึงว่าพระพุทธรูปเล่า เขาก็อุทิศต่อพระองค์แล้วแลทำไว้สงเคราะห์เข้าว่าเป็นเจดีย์ ก็แต่ทว่าพระพุทธรูปนั้น พระพุทธเจ้าท่านหาได้อนุญาตไม่ เป็นแต่เขาคิดกันขึ้นเมื่อภายหลัง ก็แต่ทว่าเขาอุทิศต่อพระพุทธเจ้าแล้วแลกระทำ เพราะอย่างนั้นก็เห็นจะได้ด้วยกัน นี่แหละบุคคลที่มีบัญญาได้เห็นหนังสือนี้ แล้วจะบูชามีพระเจดีย์เป็นต้น ให้คิดว่าเราจะบูชาพระพุทธเจ้าที่ท่านเป็นคนสารพัดรู้สารพัดเห็น ก็แต่ทว่าท่านสั่งไว้ให้ตั้งไว้ในที่เช่นนี้ ให้คิดว่า อิมินา สกฺกาเรน พุทฺธํ ปูเชมิ ให้คิดอย่างนี้แล้ว แลบูชาจึงจะมีอานิสงส์มาก เปรียบเหมือนได้บูชาแก่พระองค์เหมือนกัน ก็เมื่อจะกราบในที่มีเจดีย์เป็นต้นนั้น ให้คิดถึงพระพุทธเจ้าอย่างว่ามานั้นเหมือนกัน แล้วแลคิดในใจว่า พุทฺธํ วนฺทามิ แล้วจึงกราบจึงได้บุญมาก เหมือนกราบแก่พระองค์ก็เหมือนกัน อิมินา สกฺกาเรน พุทฺธํ ปูเชมิ แปลว่า ตัวข้าบูชาแก่พระพุทธเจ้าด้วยเครื่องสักการะนี้ พุทฺธํ วนฺทามิ นั้น แปลว่า ตัวข้าไหว้พระพุทธเจ้าผู้เป็นคนรู้ พระธรรมนั้นให้พึงเข้าใจว่ามิใช่อื่น ได้แก่ความรู้ของพระพุทธเจ้านั้นเอง ได้แก่ข้อปฏิบัติทั้งปวงที่สำหรับล้างความชั่วสารพัด และพระนิพ-

พานอันเป็นที่ดับความทุกข์ทั้งปวง ถ้าจะจัดอีกอย่างหนึ่งก็ได้แก่ศีล ที่เป็นของสำหรับจะห้ามความชั่วอย่างหยาบจนถึงลงมือได้ และไหวกายไหววาจาได้ มีเว้นจากฆ่าสัตว์เป็นต้น จัดเป็นสมาธิอย่างหนึ่ง เป็นของสำหรับห้ามความชั่วในใจ ได้แก่จิตต์ที่ฟุ้งซ่านเป็นจิตต์ที่แน่แน่วอยู่ในอารมณ์นั้นอย่างเดียว ของคนที่กระทำมนสิการกัมมัฏฐาน ห้ามกันเสีย บมิให้อกุศลบังเกิดได้อย่างหนึ่ง จัดเป็นบัญญาอย่างหนึ่ง เป็นของสำหรับจะถอนเสียซึ่งความชั่วอย่างละเอียด คือตัณหาที่สะสมจมอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งปวงนั้นอย่างเดียว จัดเป็น ๓ อย่างดังนี้นั้นแล ถ้าจะว่าให้สั้นสังเขป พระศาสนาของพระพุทธเจ้านั้น ก็มี ๓ อย่าง คือ ศีลและสมาธิและบัญญาเท่านั้น และเป็นข้อพระศาสนาคือพระธรรม ถ้าจะจัดอีกอย่างหนึ่งนั้น จัดเป็น ๙ อย่าง เป็นมรรคเสีย ๔ อย่าง ผล ๔ อย่าง จัดด้วยสามารถแห่งคนที่ได้ถึงความเย็นอย่างละ ๒ คือ โสดาบัตติมรรค ๑ สกทาคามิมรรค ๑ อนาคามิมรรค ๑ อรหัตตมรรค ๑ โสดาบัตติผล ๑ สกทาคามิผล ๑ อนาคามิผล ๑ อรหัตตผล ๑ พระนิพพาน ๑ ประสมเป็น ๙ อย่าง คัมภีร์แสดงข้อปฏิบัติที่จะให้ถึงพระนิพพาน ชื่อว่าปริยัตินั้นอย่างหนึ่ง ประสมเป็น ๑๐ อย่างด้วยกัน ถ้าจะว่าให้สั้นสังเขป พระธรรมนั้น ได้แก่พระนิพพานที่อย่างยอด พ้นจากความทุกข์ทั้งปวงนั้น และก็พระนิพพานนั้นอันใด จะเห็นด้วยอะไร จะได้เห็นก็ด้วยมรรคด้วยผลที่แจกไว้เป็น ๘ อย่างนั้น มรรคผลนั้นจึงจัดเป็นพระธรรมด้วย ก็มรรคผลนั้นจะได้ด้วยอะไร ก็ได้ด้วยข้อปฏิบัติ ตั้งแต่สรณคมน์และศีล ๕ ขึ้นไปจนตลอดถึงสมาธิ ข้อปฏิบัตินั้นจึงชื่อว่าพระธรรมด้วย ข้อปฏิบัตินั้นจะรู้ด้วยอันใด รู้ด้วยเนื้อความที่สำแดงข้อปฏิบัติที่ว่าปริยัตินั้นนั่นแหละ ข้อปริยัติจึงชื่อว่าพระธรรมด้วย พึงรู้เถิดว่าพระธรรมนั้นได้แก่พระนิพพานนั้นอย่างหนึ่ง แลมรรคแลผลและข้อปฏิบัติแลข้อคำที่สำแดงข้อปฏิบัติเท่านั้นแล เรียกว่าพระธรรม ใบลาน และหนังสือที่เขียนไว้ในตู้นั้น จะได้เป็นพระธรรมหามิได้ ใบลานนั้นก็เป็นแต่ใบลานเท่านั้นเอง ถึงตัวหนังสือนั้นก็เป็นแต่ขีดไว้ เพื่อจะให้

รู้ว่าขีดอย่างนี้อ่านอย่างนี้ ๆ เท่านั้น ก็เสียงที่อ่านออกมานั้นเล่าก็มิใช่พระธรรม เป็นแต่ของสำหรับจะให้รู้ความเท่านั้น เพราะอย่างนั้น จึงว่าใบลานและตัวหนังสือนั้นมิใช่พระธรรม ข้อความที่คนได้ยินเสียงได้เห็นตัวหนังสือแล้ว แลอ่านออกมาที่ข้อปฏิบัติสำหรับจะได้ถึงซึ่งพระนิพพานนั้นแล เรียกว่าพระธรรม พึงรู้เถิดว่าพระนิพพานนั้นแหละเรียกว่าพระธรรม ไม่เป็นบ้านเมือง มิใช่ดิน มิใช่น้ำ มิใช่ลม มิใช่ไฟ มิใช่อากาศ เป็นของละเอียดสุขุม ไม่เห็นด้วยจักษุ ไม่ได้ยินด้วยโสต ไม่ได้กลิ่นด้วยนาสิก ไม่ใช่ของรู้รสได้ด้วยลิ้น ไม่ได้รู้สัมผัสด้วยกาย ไม่ได้รู้ด้วยจิตต์ เป็นของผลวิเศษอย่างหนึ่งต่างหาก ไม่เป็นด้วยของอย่างอื่น ถ้าหากว่ามีความสงสัย ว่าอย่างนั้น จะรู้ จะเห็น จะได้ด้วยอย่างไร พึงรู้เถิด ต่อเมื่อไรมีจักษุอย่างหนึ่ง บังเกิดด้วยผลแห่งกุศลที่ได้อบรมมามากแต่ในกาลก่อนนั้นมีขึ้นแล้ว จึงจะรู้จะเห็นได้ คนที่ไม่มีอุปนิสสัยได้ทำมา ไม่มีจักษุรู้พระนิพพานนั้นก็ไม่เห็น เพราะว่าคนเหล่านั้นเปรียบเหมือนคนจักษุบอดแต่กำเนิด ไม่ได้เห็นรูปต่าง ๆ ถึงจะได้ยินคนอื่นเขาว่าสีเขียวสีเหลืองมีอยู่ ก็หารู้ว่าเป็นอย่างไรไม่ ต่อเมื่อไรมีจักษุเป็นปกติจึงจะเห็นได้ ฉันใดก็ดี พระนิพพานนี้ก็คงมีเป็นแท้ ก็แต่ทว่าเราทั้งหลายที่ไม่มีจักษุสำหรับเห็นพระนิพพานนั้น จึงไม่รู้ไม่เห็น ถ้าหากว่าจะมีความสงสัยว่าพระนิพพานนั้นจะไม่มีดอกกระมัง จะเป็นเช่นนั้นหามิได้ พระนิพพานนั้นคงมีเป็นแท้ ด้วยว่าท่านพรรณนามามากกว่ามาก ในหนังสือสำแดงไว้ว่า พระพุทธเจ้าท่านรู้ท่านเห็นพระนิพพาน แล้วท่านสั่งสอนให้คนอื่น ๆ ปฏิบัติตามแล้วแลได้รู้ได้เห็นมามากกว่ามากยิ่งกว่าหมื่นแสน จึงเชื่อได้ว่า เห็นจะมีเป็นแท้ ก็นั่นแหละพระนิพพานนั้นเป็นของละเอียดวิเศษ ถ้าใครรู้ใครเห็นแล้วก็พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ไข้ ไม่ตาย เป็นสุขอย่างสุดยอด แต่ทว่ามิใช่สุขเวทนา พระนิพพานที่พรรณนามานี้แลชื่อว่าพระธรรมโดยแท้ ก็นั่นแหละพระนิพพานนั้น ต่อคนถึงซึ่งมรรคผลจึงจะเห็นได้ มรรคผลนั้นจึงชื่อว่าพระธรรมด้วย ก็มรรคผลนั้น ต่อคนที่ปฏิบัติเว้นเสียจากความชั่วทั้งปวง

จึงจะถึงได้ เพราะอย่างนั้น ข้อปฏิบัติจึงชื่อว่าพระธรรมด้วย ก็ข้อปฏิบัตินั้นจะรู้ก็รู้ด้วยความที่สำแดงข้อปฏิบัติที่ชื่อว่าปริยัตินั้น เพราะอย่างนั้น ปริยัติจึงชื่อว่าพระธรรมด้วย ถ้าหากว่าจะคิดไปว่า ท่านว่าใบลานและตัวหนังสือไม่ใช่พระธรรมแล้ว ก็ต้องการอันใดแก่หนังสือเล่า หนังสือนั้นจะเขียนไว้ทำไม ถึงจะสร้างไว้ก็เห็นจะไม่ได้บุญ เพราะว่าไม่ใช่พระธรรม จะคิดเช่นนั้นหาชอบไม่ ซึ่งเขียนไว้สร้างไว้ก็คงได้บุญเป็นแท้ เพราะว่าไม่มีหนังสือแล้ว จะรู้ความสำแดงซึ่งข้อปฏิบัติมาแต่ไหน ก็ซึ่งจะรู้ข้อปฏิบัตินั้น ก็อาศัยเพราะหนังสือจึงจะรู้ได้ เปรียบเหมือนอย่างตำราสำหรับจะให้รู้ยาต่าง ๆ ถ้าไม่มีตำราแล้วจะรู้ยามาแต่ไหน ต้องอาศัยตำราจึงจะรู้ได้ เพราะอย่างนั้นแล จึงว่าคนเขียนไว้สร้างไว้ซึ่งหนังสือนั้นได้บุญ ก็แต่ทว่าอย่าให้คิดว่าหนังสือนั้นเป็นพระธรรม ให้คิดว่าเป็นแต่ตำราสำแดงความที่สำแดงข้อปฏิบัติเท่านั้น ก็จะเปรียบอุปมาให้เข้าใจว่าเหมือนอย่างตำราหมอที่เขียนไว้ในสมุดแลใบลานต่าง ๆ สมุดแลใบลานแลตัวหนังสือนั้นจะได้เป็นยาหามิได้ เป็นแต่ของสำหรับจะให้รู้ยาเท่านั้น ฉันใดก็ดี หนังสือในใบลานนั้นก็เป็นของสำหรับจะให้กำหนดข้อปฏิบัติ เพื่อจะให้รู้พระนิพพานเท่านั้นเหมือนกัน เพราะว่าอย่างนั้นแล จึงว่าหนังสือที่ใบลานหาใช่พระธรรมไม่ ก็ถ้าว่าบุคคลจะบูชาพระธรรมนั้นจะทำอย่างไร ท่านว่าไว้ว่า ถ้าบุคคลผู้ใดจะบูชาพระธรรมด้วยเข้าของต่าง ๆ มีผ้าเป็นต้น ก็ให้เอาไปถวายแก่คนที่รู้ธรรม ถ้าจะว่าโดยแท้ คนที่รู้ธรรมนั้นก็ได้แก่คนที่ได้มรรคได้ผลรู้พระนิพพาน ก็แต่ว่าทุกวันนี้ไม่มีปรากฏคนเช่นนั้นแล้ว มีแต่คนที่รู้ปริยัติธรรม คือข้อปฏิบัติสำหรับจะให้รู้พระนิพพาน ก็เห็นจะใช้ได้ด้วยกัน ก็แต่ว่าเมื่อจะถวายนั้น ให้คิดว่าจะบูชาพระธรรมแล้วจึงถวาย จึงได้บุญมาก ถ้าแม้ว่าคนที่ไม่คิดถึงพระธรรม เป็นแต่ถวายไปเช่นนั้น จะได้ชื่อว่าบูชาพระธรรมหามิได้ ก็เป็นแต่ให้แก่คนนั้นเอง ไม่มีผลมาก เพราะเช่นนั้นแล เมื่อคิดว่าจะบูชาพระธรรมนั้น ให้คิดว่า **ธมฺมำ ปูเชมิ** อย่างนี้แล้วจึงบูชา **ธมฺมำ ปูเชมิ** นั้นแปลว่า ตัวข้าบูชาพระธรรม

เมื่อกราบลงในที่ใด ๆ ถ้าคิดจะกราบพระธรรมแล้วก็ให้คิดว่า **ธมฺมำ วนฺทามิ** แล้วจึงกราบ คำซึ่งว่า **ธมฺมำ วนฺทามิ** นั้น แปลว่า ตัวข้าขอไหว้พระธรรม ก็ถ้าคนทำตามอย่างนี้แล้วคงมีผลมากเป็นแท้.

ก็พระสงฆ์นั้น จะรู้ด้วยอย่างไรเล่า พระสงฆ์นั้นมี ๒ อย่าง คืออริยสงฆ์นั้นอย่าง ๑ สมมติสงฆ์นั้นอย่าง ๑ อริยสงฆ์นั้นจะเป็นเทวดาหรือมนุษย์หรือเป็นยักษ์ก็ดี เป็นบุรุษหรือสตรีและคฤหัสถ์และบรรพชิตก็ดี บมิได้ว่า สุดแท้แต่ว่าใครรู้ใครเห็นใครถึงซึ่งพระธรรมคือพระนิพพานและมรรคผล คนทั้งปวงเหล่านั้นชื่อว่าพระอริยสงฆ์ทั้งสิ้น สมมติสงฆ์นั้น ได้แก่ภิกษุที่ทรงจตุปาริสุทธิศีล บำเพ็ญข้อปฏิบัติ แต่ทว่ายังไม่ได้ถึงพระนิพพานและมรรคผล คนทั้งปวงเหล่านั้นชื่อว่าสมมติสงฆ์ คนทั้ง ๒ จำพวกนี้แต่ล้วนเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น เมื่อคนจะคิดถึงพระสงฆ์ด้วยมนสิการกัมมัฏฐานก็ดี หรือว่าจะถวายเข้าของอันใดแก่พระสงฆ์ก็ดี ให้ระลึกถึงพระอริยสงฆ์แล้วแลกระทำจึงจะถูกต้อง แต่ทว่าจะบูชาพระอริยสงฆ์ต้องบูชาแก่หมู่ภิกษุทั้งปวง เพราะว่าพระอริยสงฆ์นั้นไม่มีผู้ใดรู้จัก ท่านอยู่ในที่ต่าง ๆ กัน คือว่าในมนุษยโลกบ้าง ในเทวโลกบ้าง ในพรหมโลกบ้าง เป็นคฤหัสถ์บ้างเป็นบรรพชิตบ้าง ทำไมจะได้บูชาแก่ท่านเล่า พระพุทธเจ้าจึงอนุญาตว่า ใครจะบูชาแก่พระอริยสงฆ์ ให้นำไปถวายแก่คนทั้งหลายที่ทรงเพศเป็นภิกษุ อันเป็นสาวกของพระองค์ ก็แต่ว่าให้คิดว่าจะบูชาแก่พระอริยสงฆ์แล้วถวาย จึงได้บุญมาก เหมือนหนึ่งได้ถวายแก่พระอริยสงฆ์เหมือนกัน แต่ทว่าเมื่อจะถวายให้เป็นสงฆ์นั้น ยากที่จะถูกต้อง เหมือนอย่างคนคิดว่าจะถวายเข้าของอันใดมีบิณฑบาตเป็นต้นให้เป็นสงฆ์ แล้วแลไปเลือกนิมนต์เอาสงฆ์ใด ๆ ที่เป็นคนรู้จักชอบพอกันตามใจของตน แล้วถวาย ว่าถวายเป็นสงฆ์ ทำเช่นนั้นจะได้เป็นอันถวายแก่สงฆ์หามิได้ ก็เป็นอันให้แก่คนเหล่านั้นเอง แล้วแลไปนิมนต์มาตามชอบใจของตนเอง เมื่อคนจะทำให้ถูกต้องนั้น อย่าให้คิดว่าจะให้แก่ใคร ๆ ให้ปลงจิตต์ไปว่าจะบูชาแก่พระอริยสงฆ์

อย่างเดียว แล้วแลไปนิมนต์ภิกษุที่ท่านประชุมกันอยู่ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป แล้วแลนิมนต์ว่า ข้าพเจ้าจะถวายบิณฑบาตแก่พระสงฆ์ประมาณพอองค์หนึ่งก็ดีสององค์ก็ดี ตามสติกำลังของตน ขอพระผู้เป็นเจ้าจงจัดให้ใครไปรับของนั้นเถิด ครั้นนิมนต์อย่างนี้แล้วแลถึงเพลาท่านจะจัดให้ใคร ๆ ไปก็ดี ชั้นต่ำมาตรว่าศิษย์วัดอันอยู่ในอารามนั้นก็ดี อย่าพึงเสียใจ ถึงว่าท่านจะจัดให้พระมหาเถรไปก็ดี อย่าให้ดีใจ พึงกระทำเการพให้เสมอกัน ด้วยคิดว่าเราทำเการพแก่สงฆ์แล้วแลให้มา จึงจะเป็นอันถวายแก่สงฆ์ได้ ถ้าแม้นว่าเห็นศิษย์วัดเป็นต้นไปรับ แล้วเสียใจก็ดี หรือว่าเห็นมหาเถรไปรับแลดีใจก็ดี ถึงว่าจะให้เข้าของอันนั้นมากก็ไม่มีผลมาก เพราะว่าให้ไปแก่คนเหล่านั้นเอง ถ้าว่าใครทำให้ถูกต้องตามคำที่ว่านี้แล้วแลได้ถวายซึ่งเข้าของมีบิณฑบาตเป็นต้น ก็คงมีผลมายิ่งกว่าได้ถวายแก่พระพุทธเจ้าเสียอีก ก็เมื่อคนจะบูชาพระสงฆ์ด้วยเข้าของมีธูปเทียนเป็นต้น ในที่ใด ๆ ก็ดี ให้คิดถึงพระอริยสงฆ์แล้วแลว่า **อิมินา สกฺการเน สงฺฆ์ ปูเชมิ** แปลว่า ตัวข้าขอบูชาพระสงฆ์ด้วยเครื่องสักการะนี้ เมื่อกราบลงนั้น ก็ให้คิดถึงพระอริยสงฆ์แล้วแล่า **สงฺฆ์ วนฺทามิ** แปลว่า ตัวข้าขอไหว้ซึ่งพระสงฆ์ เมื่อจะถวายเข้าของมีบิณฑบาตเป็นต้น ก็เปลี่ยนไปตามเข้าของนั้น ๆ ถ้าจะถวายผ้าผืนเดียวให้ว่า **อิมำ จีวรำ สงฺฆสฺส เทมิ สาธุ เม ภนฺเต สงฺโฆ อิมำ จีวรำ ปฏิคฺคณฺหาตุ มยฺหำ ทีฆรตฺตำ หิตาย สุขาย** แปลว่า ตัวข้าขอถวายซึ่งผ้าผืนนี้แก่สงฆ์ ขอพระสงฆ์จงรับซึ่งจีวรผืนนี้ของตัวข้า เพื่อให้เป็นประโยชน์ เพื่อความสุขสิ้นกาลนานเทอญ.

ที่นี้จะได้สำแดงความ ในนิคมคาถา เป็นภาษามคธ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าสำแดงไว้ ออกเป็นภาษาไทย ให้เข้าใจตามภาษามคธว่า คาถานี้เป็นคาถาสำแดงข้อปฏิบัติ บุคคลผู้ใดมีความปรารถนาจะใคร่ออกจากสังสารวัฏฏ์ แล้วแลอย่าได้ประมาท ด้วยว่าสังสารวัฏฏ์นี้ สัตว์ทั้งหลายจะพึงเที่ยวไปไม่มีที่สุด ด้วยว่าอบายทั้งสี่ คือ นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปรต อสุรกาย ทั้งสี่นี้พระพุทธเจ้าบอกไว้ว่า เป็นเรือนอยู่ของสัตว์ทั้ง

ปวง ก็เมื่อบุคคลรู้อยู่เช่นนี้แล้ว จะมาประมาทอยู่ไม่ควรเลย ควรที่จะแสวงหาข้อปฏิบัติทางมรรคทางผลทางพระนิพพานจึงจะชอบ ก็นิสสัยบุคคลผู้จะรับรองข้อปฏิบัติคำสั่งสอนของพระแล้ว พึงให้รู้สังเวควัตถุ ตรึกตรอง คิดเอาเป็นอารมณ์อยู่ในใจจึงจะชอบ ก็นี่แลสังเวควัตถุนั้นมีอยู่ ๘ ประการ คือ **ชาติปี ทุกฺขา** เกิดมาแล้วก็เป็นทุกข์ ๑ **ชราปี ทุกฺขา** ความแก่ชราเล่าก็เป็นทุกข์ ๑ **พฺยาธิปี ทุกฺขา** ความเจ็บไข้เล่าก็เป็นทุกข์ ๑ **มรณมฺปี ทุกฺขํ** ความตายเล่าก็เป็นทุกข์ ๑ **จตฺตาโร อปายา ทุกฺขา** อบาย ๔ ภูมิเล่าก็เป็นทุกข์ ๑ **อตีเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ อนุภูตํ** ความทุกข์มีในสังสารวัฏฏ์เป็นที่ตั้งแต่หนหลังมา ตัวเราย่อมได้เสวยทนทุกข์มากมากแล้ว ๑ **อนาคเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ อนุภวิตพฺพํ** ความทุกข์จะมีในสังสารวัฏฏ์เป็นที่ตั้งยังไปข้างหน้า. ตัวของเรายังจะต้องเสวยทุกข์เป็นอันมาก ๑ **อิทานิ อาหารปริเยฏฺฐิ ทุกฺขํ** ก็กาลเดี๋ยวนี้เล่าที่หาอาหารเลี้ยงตัวเราก็เป็นทุกข์ ๑ ก็สังเวควัตถุ ๘ ประการนี้ ถ้าบุคคลผู้ใดปรารถนาจะพ้นสังสารวัฏฏ์แล้วก็พึงศึกษาให้มาก ให้เข้าใจจงทุก ๆ บท จึงจะสมควรแก่ศาสนาของพระพุทธเจ้าได้ ก็การที่จะออกจากสังสารวัฏฏ์นี้ มิใช่พอดีพอร้าย เป็นการใหญ่ยากยิ่งนัก อนึ่งการที่ได้อัตตภาพเป็นมนุษย์ มาประจวบกาลพระศาสนาเข้าแล้ว ก็ได้ชื่อว่าเป็นบุญลาภอันประเสริฐ ชื่อว่าพบแก้วอันหาค่ามิได้ ก็อย่าเป็นคนนอนใจ ให้เป็นคนมีสันดานจิตต์ใจอารมณ์ คิดอยู่ในกองกุศลธรรมทั้งปวง ให้เป็นคนมีสติสัมปชัญญะรู้รอบคอบ กำหนดซึ่งการแห่งกุศลธรรมที่ตนกระทำไว้ในกาย และภายนอกแห่งกายจงทุกวัน ประเดี๋ยวนี้เราทำอะไรอยู่ เราได้ศึกษากำหนดข้อสังเกตในข้อปฏิบัติอยู่หรือ หรือว่าได้กำหนดกุศลธรรมอันใดอยู่ ศีลของเราบริสุทธิ์อยู่หรือ หรือไม่บริสุทธิ์ เดี๋ยวนี้เราเจริญสมาธิภาวนาอยู่หรือ หรือว่าเจริญปัญญาภาวนาอยู่ วันคืนก็ล่วงไปแก่ตัวเรา อายุของเราเปลืองเข้าไปหรือเปล่าดอก หรือว่าได้สะสมกุศลธรรม ก็อาศัยแต่นึกอยู่เนือง ๆ ฉะนี้ คนนั้นก็คงจะรู้ตัวว่า เวลานี้ได้ประมาทเท่านี้ ไม่ประมาทเท่านี้ และได้เจริญกุศลธรรมเท่านี้ อนึ่ง สัตว์ทั้งหลายที่ไปสู่อบายนั้น ด้วยอคติ ๔ ประการ คือฉันทาคติทำด้วยพอใจรักใคร่ในเพื่อน ๑ โทสาคติทำด้วยโกรธพยาบาท ๑ โมหาคติทำด้วยหลงในบาป ๑

ภยาคติทำด้วยความกลัว ๑ ก็อาการทั้ง ๔ ที่ว่ามานี้ ได้แก่บุคคลที่ไม่ละอายแก่บาป ถ้าว่าบุคคลผู้ใดลุอำนาจแก่อคติทั้ง ๔ ประการที่ว่ามานี้ บุคคลผู้นั้นชื่อว่ามีอบายภูมิทั้ง ๔ เป็นเรือนอยู่ของตนเป็นเที่ยงแท้ อนึ่งนิสสัยบุคคลร้อนรนในที่จะออกจากตัณหา และออกจากสังสารวัฏฏ์ทั้งปวง พึงให้สละเสียซึ่งอกุศลธรรม ๔๕ อย่างดังว่าไว้นี้ ใจความว่า

วิหึสกา อย่าเป็นคนเบียดเบียฬสัตว์ให้ลำบาก ๑

ปาณาติปาตี คืออย่าเป็นคนฆ่าสัตว์อันมีชีวิต ๑

อทินฺนาทายี คืออย่าเป็นคนลักเอาเข้าของที่เจ้าของไม่ให้ ๑

อพฺรหฺมจารี คืออย่าเป็นคนประพฤติให้ล่วงเกินในอสัทธรรม ๑

มุสาวาที คืออย่าเป็นคนมุสาวาท ๑

ปิสุณวาจา คืออย่าเป็นคนยุแยงกล่าวร้ายแก่ท่านผู้อื่น ๑

ผรุสวาจา คืออย่าเป็นคนด่าเสียดแทงประชดเยาะเย้ยท่านผู้อื่น ๑

สมฺผปฺปลาปี คืออย่าเป็นคนเล่านิยายมีเรื่องราวนางสีดาและยายกะตาเป็นต้น ๑

อภิชฺฌาลู คืออย่าเป็นคนโลภมักได้ของท่านผู้อื่นมาเป็นของตน ๑

พฺยาปนฺนจิตฺตา คืออย่าเป็นคนคิดร้ายริษยา พยาบาทในสัตว์ผู้อื่น ๑

มิจฺฉาทิฏฺฐิกา คืออย่าเป็นคนคิดไปในอารมณ์อันผิด ๑

มิจฺฉาสงฺกปฺปา คืออย่าเป็นคนดำริวิตก ตรึกตรองไปในลัทธิของคนอันเห็นผิดจากศาสนา ๑

มิจฺฉาวาจา คืออย่าเป็นคนกล่าวคำผิดจากศาสนา ๑

มิจฺฉากมฺมนฺตา คืออย่าเป็นคนประกอบการงานในลัทธิอันเป็นของคนเห็นผิดจากศาสนา ๑

มิจฺฉาอาชีวา คืออย่าเป็นคนเลี้ยงชีวิตให้ผิดจากธรรมวินัย อันพระผู้มีพระภาคห้าม ๑

มิจฺฉาวายามา คืออย่าเป็นคนพยายามผิดจากธรรมวินัย ๑

มิจฺฉาสตี คืออย่าเป็นคนมีสติอารมณ์ระลึกฟุ้งซ่านไปในลัทธิอันผิด ๑

มิจฺฉาสมาธี คืออย่าเป็นคนตั้งใจผิดจากธรรมวินัย ๑

มิจฺฉาญาณี คืออย่าเป็นคนมีปัญญาอันเห็นไปในลัทธิของคนผิดจากศาสนา ๑

มิจฺฉาวิมุตฺตี คืออย่าเป็นคนพ้นผิด คือไม่ใช่พ้นจากกิเลส ๑

ถีนมิทฺธปริยุฏฺฐิตา คืออย่าเป็นคนง่วงเหงาหาวนอน ๑

อุทฺธฏา คืออย่าเป็นคนมีอารมณ์ฟุ้งซ่านในการอกุศลธรรมอันเป็นบาป ๑

เวจิกิจฺฉี คืออย่าเป็นคนสงสัยในพระรัตนตรัยและสงสัยในกุศล และอกุศล เป็นต้น ๑

โกธนา คืออย่าเป็นคนมีความโกรธ ในเหตุอันไม่ควรจะโกรธ ๑

อุปนาหี คืออย่าเป็นคนปลูกความโกรธจำใส่ใจไว้ ๑

มกฺขี คืออย่าเป็นคนลบหลู่ท่านผู้มีคุณ ๑

ปลาสี คืออย่าเป็นคนตะเกียกตะกายเผยอตามเขาและยกตนข่มท่าน ตนรู้น้อยว่ารู้มาก ๑

อิสฺสุกี คืออย่าเป็นคนริษยาท่านผู้อื่น เห็นท่านมั่งมีแล้วอย่าได้ริษยาท่านให้ได้ความขัดใจ ๑

มจฺฉรี คืออย่าเป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น ๑

สฐา คืออย่าเป็นคนพูดจากล่าวอวดอ้าง ซึ่งคุณอันไม่มีในตัวแก่ท่านผู้อื่น ๑

มายาวี คืออย่าเป็นคนมีมายาสาไถยล่อลวงแก่ผู้อื่น ๑

ถทฺธา คืออย่าเป็นคนแข็งกระด้าง ว่ายากในกุศลธรรม ๑

อติมานี คืออย่าเป็นคนมีมานะถือตัวและล่วงเกินในข้อปฏิบัติ ๑

ทุพฺพจา คืออย่าเป็นคนสอนยากว่ายาก ๑

ปาปมิตฺตา คืออย่าเป็นคนคบหาเพื่อนมิตรอันเป็นคนใจบาป ๑

ปมตฺตา คืออย่าเป็นคนประมาทในกุศลธรรม ๑

อสทฺธา คืออย่าเป็นคนเสื่อมถอยเสียจากศรัทธา ๑

อหิริกา คืออย่าเป็นคนไม่ละอายแก่บาป ๑

อโนตฺตปฺปี คืออย่าเป็นคนไม่สดุ้งแก่บาป ๑

อปฺปสฺตา คืออย่าเป็นคนศึกษาสดับฟังในธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าน้อย ๑

กุสีตา คืออย่าเป็นคนเกียจคร้าน ในกุศลธรรมทั้งปวง ให้เป็นคนมีความเพียรพยายามให้สิ้นกิเลส ๑

มุฏฺฐสฺสตี คืออย่าเป็นคนหลงลืมด้วยปัญญา พิจารณาซึ่งกุศลธรรมน้อยใหญ่ว่าสิ่งนี้ควรจะทำด้วยกาย สิ่งนี้ควรจะทำด้วยวาจา สิ่งนี้ควรจะทำด้วยน้ำใจ ๑

ทุปฺปญฺญา คืออย่าเป็นคนมีปัญญาชั่ว มีปัญญาทราม ไม่ฉลาดในธรรม-วินัย ๑

สนฺทิฏฺฐิปรามาสี คืออย่าเป็นคนถือตามลัทธิของนิครนถ์ ๑

อาทานคาหี คืออย่าเป็นคนถือมั่นในข้อปฏิบัติของคนที่มีลัทธิอันผิด (ทุปฺ-ปฏินิสฺสคฺคี อย่าเป็นคนสละคืนยาก ๑)

ถ้าบุคคลผู้ใดมีความร้อนใจ ปรารถนาสวรรค์และนิพพาน ปรารถนาจะพ้นจากอบายภูมิทั้ง ๔ คือ นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดียรฉานแล้ว ก็พึงศึกษาในข้อปฏิบัติ ๔๕ อย่าง สำหรับเป็นตัวเป็นเจ้าพนักงานผู้กระทำให้สัตว์ซึ่งเสร้าหมองในกายในใจ จงศึกษาให้เข้าใจจงทุก ๆ บท ถ้าไม่เข้าใจในทางอธิบาย อย่านอนใจเสีย ให้ศึกษาไถ่ถามให้รู้เจนชำนิชำนาญ จึงจะเป็นประโยชน์เป็นทางแห่งพระนิพพาน

ลำดับนี้ จักแสดงซึ่งมรณสติกัมมัฏฐานตามที่ท่านพรรณนาไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ถ้าบุคคลผู้ใดปรารถนาจะใคร่เจริญกัมมัฏฐานอันนี้ ก็พึงให้รู้จักชีวิตินทรีย์ ๒ ประการเสียก่อน จึงจะเข้าใจได้ ชีวิตินทรีย์นั้นมี ๒ อย่าง คือรูปชีวิตินทรีย์ ๑

อรูปชีวิตินทรีย์ ๑ รูปชีวิตินทรีย์นั้น ซึมซาบอยู่ในรูปทั้งปวง รักษากายไว้มิให้เปื่อยเน่าได้ เปรียบเหมือนเกลือที่เขาใส่ไว้ในปลาแลมังสะ ย่อมซึมซาบอยู่แล้ว แลรักษาปลาแลมังสะมิให้เปื่อยเน่า อย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนน้ำตาลเชื่อมที่ซึมซาบอยู่ในของเชื่อมแล้วแลรักษามิให้ของนั้นเสียได้ ชีวิตินทรีย์นั้นก็อาจรักษาไว้ซึ่งรูปกายทั้งปวงให้เป็นไปได้ดังนี้ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งปวง ก็มีชีวิตินทรีย์รักษาไว้เหมือนกัน ชีวิตินทรีย์ที่รักษานามธรรมทั้งปวงไว้มิให้ขาดศูนย์ฉิบหายไปนั้น ชื่อว่าอรูปชีวิตินทรีย์ ในรูปชีวิตินทรีย์นั้น กายประสาทไปเท่าไรก็แล่นไปเท่านั้น ปลายเล็บที่เกินเหมือนปลายผมก็ดี หนังกำพร้าก็ดี ในที่เหล่านี้กายประสาทหาแล่นไปไม่ ในที่ไรไม่มีกายประสาทแล้ว ชีวิตินทรีย์ก็ไม่มีในที่เท่านั้น ในนามธรรมทั้งปวงนั้นย่อมเป็นไปรักษามิให้ขาดลงได้ มิให้กระจัดกระจายมิให้ฉิบหายเสีย ให้เป็นเนื่องกันไปด้วยประการทั้งปวง ชีวิตินทรีย์ทั้ง ๒ ประการนี้ ถ้าจะว่าโดยอรรถก็เป็นอันเดียวกัน ที่ว่าแยกเป็น ๒ นั้น เพราะที่รักษารูปธรรมทั้งปวงอยู่ ก็เรียกว่ารูปชีวิตินทรีย์ ที่รักษาอรูปธรรมทั้งปวงอยู่ ก็เรียกว่าอรูปชีวิตินทรีย์

อินทรีย์ทั้ง ๒ อย่างนี้ก็อาศัยซึ่งกันและกันตั้งอยู่ เมื่ออินทรีย์อันใดกำเริบแล้วก็กำเริบด้วยกัน สัตว์ทั้งปวงจะเป็นอยู่ได้เพราะชีวิตินทรีย์รักษา เมื่อนักปราชญ์จะระลึกถึงมรณสติกัมมัฏฐานแล้ว ก็ให้ค้นหาชีวิตินทรีย์ให้รู้จักชัดเสียแล้ว จึงจะเข้าใจว่าสิ่งนั้นเป็นความตาย เหตุดังนั้นให้ตรึกตรองรู้จักชัดชีวิตินทรีย์ดังว่ามานี้แล้ว ก็ให้คิดถึงความตาย คือว่าชีวิตินทรีย์ขาดเสีย ไม่แล่นไป นั่นแลชื่อว่าตาย เมื่อจะเจริญมรณสติให้อยู่ในที่สงัดแล้ว ให้คิดว่าความตายเท่านั้นก็ได้ ให้ตั้งสติไว้ให้ดีโดยอุบาย อย่าปล่อยให้ความโศกและความดีใจให้เกิดขึ้นในสันดานได้ พึงตั้งสติให้เกิดความสังเวชให้จงได้ ถ้าหากว่าผู้ใดแลคิดถึงความตายของคนรัก ก็จะเกิดความโศกเหมือนกับบุตรที่คิดถึงความตายแห่งมารดาตน ถ้าคิดถึงความตายของคนที่ตนไม่รัก ทีนั้นก็จะเกิดความชื่นใจ เหมือนกับคนที่ผูกเวรกัน คิดถึงความตายของคนที่ผูกเวรก็ดีใจ ถ้าคิดถึงความตายของคนที่เป็นกลาง ความสังเวชก็ไม่เกิด เหมือนกับคนที่เป็นสัปเหร่อเห็นซากศพคนตาย ถ้าคิดถึงความตายของตน ความสลดสังเวชก็บังเกิดเหมือนกับคนขี้ขลาดได้เห็นเพชฌฆาต

ถือดาบอยู่ เหตุดังนั้นจึงให้พิจารณาสัตว์ที่ตายแล้ว ให้นึกถึงความตายของสัตว์ทั้งหลายที่ตายแล้ว ที่มีความสมบูรณ์ ได้เห็นแล้ว ให้ตั้งสติและความสังเวช และปัญญาพิจารณาให้เห็นชัดซึ่งความตาย แล้วพึงคิดเอาเถิดว่า ความตายจะมีก็ได้ หรือจะว่าชีวิตินทรีย์จะขาดก็ได้ หรือจะว่าแต่ความตายเท่านั้นก็ได้ เมื่อทำไปโดยอุบายดังนี้ บางจำพวกก็จะข่มนิวรณธรรมได้ สติที่มีความตายเป็นอารมณ์ก็จะตั้งอยู่ กัมมัฏฐานอันนี้จะถึงได้แต่อุปจาระ หาถึงอัปปนาไม่ ถ้าหากว่าผู้ใดเมื่อทำดังนี้มิได้อุปจาระให้ผู้นั้นพึงคิดถึงความตายด้วยอาการทั้ง ๘ อาการที่ต้นนั้น ให้พิจารณาความตายว่าใกล้ เหมือนกับคนถือดาบมายืนอยู่ ที่จะฟันคอลง ทำไมจึงว่าเช่นนั้น เพราะว่าความตายนั้น มาประชุมพร้อมกับความเกิด อนึ่งเพราะนำชีวิตสัตว์ไป สัตว์ทั้งหลายนำซึ่งชราและมรณะมาบังเกิด เหมือนเห็ดเมื่อบังเกิดขึ้น ย่อมกระทำฝุ่นไว้ในเบื้องบน แล้วงอกขึ้นปฏิสนธิจิตต์ของสัตว์ฉันใดก็ฉันนั้น.

โง่ไม่เป็น เป็นใหญ่ยาก

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ศิลุโส ธัมมธโร)

วัดบรมนิวาส

พระราชประวัติ

ของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ ๔

นิรนาม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสมภพในรัชกาลที่ ๑ เมื่อบีชวด วันพฤหัสบดี ที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ ในเวลานั้นสมเด็จพระบรมชนกนาถ (*พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย*) ยังดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เสด็จประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิมครั้งกรุงธนบุรีด้วยกันกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชชนนีซึ่งเป็นเจ้าฟ้าฝ่ายใน ด้วยเป็นพระธิดาสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระยศเป็น สมเด็จเจ้าฟ้าหลานเธอมาตั้งแต่ประสูติจนสิ้นรัชกาลที่ ๑ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๒ เสด็จจากพระราชวังเดิมกรุงธนบุรีเข้ามาประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ทรงพระยศเป็นสมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ เมื่อยังทรงพระเยาว์ได้ทรงเริ่มเรียนอักขรสมัยในสำนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (*ขุน*) วัดโมฬีโลก แต่เมื่อยังเสด็จประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม ครั้นเมื่อเสด็จเข้ามาประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวังได้ทรงศึกษาวิชาความรู้สำหรับพระราชกุมารต่อมา

เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระราชโอรสอยู่นั้นสมเด็จพระบรมชนกนาถได้โปรด ฯ ให้มีการพระราชพิธีเฉลิมพระเกียรติหลายครั้ง เป็นต้นแต่เมื่อพระชันษาได้ ๙ ปี มีการพระราชพิธีลงสรง ซึ่งทำเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๕๕ พระราชทานพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “**สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ สมมุติเทววงศ์ พงษ์อิศวรกษัตริย์ ขัตติยราชกุมาร**” ต่อมา

อีกปีหนึ่งถึงปีชวด พ.ศ. ๒๓๕๙ พระชันษา ๑๓ ปี มีการพระราชพิธีโสกันต์ ทำเต็มตามตำราโสกันต์เจ้าฟ้า คือปลูกเขาไกรลาสและที่ทรงสนานเป็นต้น แล้วทรงผนวชเป็นสามเณรในปีฉลู พ.ศ. ๒๓๖๐ ประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุฯ ทรงผนวชอยู่ ๗ เดือน จึงทรงลาผนวช เมื่อทรงลาผนวชจากสามเณรแล้ว เสด็จมาประทับในพระบรมมหาราชวังฝ่ายหน้า สมเด็จพระบรมชนกนาถโปรดฯ ให้ทรงบัญชาการกรมมหาดเล็กทั้งรับราชการอย่างอื่นอยู่ใกล้ชิดติดพระองค์เป็นนิจ ทรงผึกสอนราชศาสตร์พระราชทานเอง และทรงศึกษาวิชาวิสามัญต่างๆ สำหรับพระราชกุมารด้วย เสด็จประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวังจนถึงปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๖๕ จึงได้เสด็จออกไปประทับอยู่ต่างวัง คือที่พระบรมมหาราชวังเดิมครั้งกรุงธนบุรี เมื่อพระชันษาได้ ๑๘ ปี แต่ได้ทรงครอบครองพระราชวังเดิมไม่ถึง ๓ ปี เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุตามพระราชประเพณี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบรมชนกนาถโปรดฯ ให้ทำตามเยี่ยงอย่างครั้งพระองค์ทรงผนวช คือทรงรับอุปสมบทที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเสด็จไปประทับ ณ ตำหนักในวัดมหาธาตุฯ ทำอุบัชฌายวัตร ๓ วัน แล้วเสด็จไปจำพรรษา ณ วัดสมอราย *(ซึ่งพระราชทานนามว่า วัดราชาธิวาส เมื่อรัชกาลที่ ๔)* ทรงผนวชได้ ๑๕ วัน สมเด็จพระบรมชนกนาถก็เสด็จสวรรคต

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเริ่มประชวรเมื่อเดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีวอก พ.ศ. ๒๓๖๗ แต่แรกทรงรู้สึกพระองค์ว่าเมื่อยมือ เสวยพระโอสถข้างที่ไม่ถูกพระโรคเลยเกิดพระอาการเชื่อมซึมจนไม่สามารถจะตรัสได้ ประชวรอยู่ ๘ วันก็เสด็จสวรรคต ไม่ได้ตำรัสสั่งมอบเวนราชสมบัติพระราชทานแก่เจ้านายพระองค์ใดให้เป็นรัชทายาท พระราชวงศ์กับเสนาบดีหัวหน้าข้าราชการทั้งปวงจึงต้องประชุมปรึกษากันตามธรรมเนียมโบราณ ว่าจะควรเชิญเจ้านายพระองค์ใดขึ้นเสวยราชย์ ในเวลานั้นถ้าว่าตามนิตินัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอยู่ในฐานะสมควรจะได้รับราชสมบัติ เพราะเป็นสมเด็จเจ้าฟ้าราชโอรสพระองค์ใหญ่สมภพด้วยพระอัครมเหสี

แต่เผอิญในเวลานั้นมีกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ *(คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว)* ซึ่งเป็นพระองค์เจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ เจริญพระชันษากว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง ๑๗ ปี ได้ทรงบังคับบัญชาราชการต่างพระเนตรพระกรรณเมื่อตอนปลายรัชกาลที่ ๒ ผู้คนยำเกรงนับถืออยู่มาก ที่ประชุมจึงเห็นว่าควรถวายราชสมบัติแด่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์บ้านเมืองจึงจะเรียบร้อยเป็นปกติ อาศัยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่จึงให้ไปทูลถามว่า จะทรงปรารถนาราชสมบัติหรือจะทรงผนวชต่อไป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบกิตติศัพท์อยู่แล้วว่า คิดกันจะถวายราชสมบัติแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณาเห็นว่าถ้าพระองค์ปรารถนาราชสมบัติในเวลานั้น พระราชวงศ์คงแตกสามัคคีกัน อาจจะเลยเกิดเหตุร้ายขึ้นในบ้านเมือง ตรัสปรึกษาเจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ซึ่งเป็นพระเจ้าน้า เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ทูลแนะนำว่าควรจะคิดเอาราชสมบัติตามที่ทรงมีสิทธิ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบด้วย ไปทูลปรึกษากรมหมื่นชิตชิโนรสพระบิตุลา ซึ่งทรงผนวชอยู่เหมือนกัน กับทั้งทรงปรึกษากรมหมื่นเดชอดิศรพระเชษฐาซึ่งทรงนับถือมาก ทั้งสองพระองค์ตรัสว่าไม่ใช่เวลาควรจะปรารถนา อย่าห่วงราชสมบัติดีกว่า เพราะฉะนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังคำถามจึงตรัสตอบว่ามีพระประสงค์จะทรงผนวชอยู่ต่อไป ก็เป็นอันสิ้นความลำบากในการถวายราชสมบัติแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อแรกทรงผนวช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเห็นจะจำนงทรงศึกษาวิปัสสนาธุระเช่นที่เจ้านายทรงผนวชเคยศึกษากันมาแต่ก่อนเพราะจะทรงผนวชอยู่เพียงพรรษาเดียว แต่เมื่อเกิดเหตุด้วยสมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จสวรรคตและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ราชสมบัติ ส่วนพระองค์จะต้องทรงเพศเป็นสมณะต่อไปไม่มีกำหนด ทรงพระดำริเห็นว่าฐานะของพระองค์ไม่ควรจะทรงเกี่ยวข้องกับการบ้านเมือง จึงทรงเปลี่ยนเจตนาไปจำนงทรงศึกษาพระพุทธศาสนาให้รอบรู้ตามสมควร

แก่หน้าที่ของพระภิกษุ แต่ในเวลานั้นได้ทรงเริ่มศึกษาวิปัสสนาธุระมาแล้วแต่แรกทรงผนวช จึงตั้งพระราชหฤทัยขะมักเขม้นจะเรียนให้ได้ความรู้วิปัสสนาธุระอย่างถ่องแท้เสียก่อน ไม่ช้าเท่าใดก็ทรงจะทราบสิ้นตำราที่พระอาจารย์เคยสอนเจ้านายมาแต่ก่อน ความข้อใดในตำราทรงสงสัยตรัสถามพระอาจารย์ก็ไม่สามารถชี้แจงถวายให้สิ้นสงสัยได้ ก็เกิดท้อพระราชหฤทัยที่จะทรงศึกษาวิปัสสนาธุระต่อไป พอออกพรรษาจึงเสด็จกลับลงมาประทับ ณ วัดมหาธาตุฯ ทรงตั้งต้นเรียนคันถธุระหมายจะให้ทรงสามารถอ่านพระไตรปิฎกศึกษาหาความรู้ได้โดยลำพังพระองค์ ได้ทรงขะมักเขม้นเรียนอยู่ ๓ ปี ก็ทรงรอบรู้ภาษามคธได้ผิดกับผู้อื่นเป็นอย่างอัศจรรย์ จนกิตติศัพท์เลื่องลือทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วันหนึ่งมีพระราชดำรัสถามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าจะทรงแปลพระปริยัติธรรมถวายทรงฟังได้หรือไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถวายพระพรรับว่าจะสนองพระเดชพระคุณตามพระราชประสงค์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลพระปริยัติธรรมนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ประชุมคณะพระเถระผู้สอบในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และเสด็จออกทรงแปลทุกวัน วันแรกแปลคัมภีร์ธรรมบทซึ่งเป็นหลักสูตรสำหรับสอบความรู้ชั้นประโยค ๑ ประโยค ๒ และประโยค ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวทรงแปลพักเดียวได้ตลอดประโยคไม่มีพลาดพลั้งให้พระมหาเถระต้องทักท้วงเลย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยินดี ดำรัสว่าเห็นความรู้เชี่ยวชาญในคัมภีร์ธรรมบทแล้ว ไม่ต้องแปลคัมภีร์ธรรมบทส่วนประโยค ๒ และประโยค ๓ ต่อไปได้ ให้ทรงแปลคัมภีร์มงคลทีปนีสำหรับประโยค ๔ ทีเดียว วันที่ ๒ เสด็จเข้าแปลประโยค ๔ และวันที่ ๓ แปลคัมภีร์บาลีมุตกสำหรับประโยค ๕ ก็ทรงสามารถแปลได้สะดวกอีกทั้ง ๒ คัมภีร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพัดยศสำหรับเปรียญเอก ๙ ประโยค ให้ทรงถือเป็นสมณศักดิ์ต่อมา

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาคันถธุระผิดกับผู้อื่นก็ด้วยตั้งพระราชหฤทัยแต่จะทรงศึกษาพระพุทธศาสนาให้รอบรู้อย่างถ่องแท้ มิได้ทรง

หมายจะมีตำแหน่งฐานันดรอย่างใดในสังฆมณฑล ฉะนั้น เมื่อทรงทราบภาษามคธถึง สามารถอ่านพระไตรปิฎกได้ลำพังพระองค์แล้ว ก็ทรงพยายามพิจารณาหลักฐานพระพุทธศาสนาต่อมา เมื่อทรงพิจารณาถึงพระวินัยปิฎก ปรากฏแก่พระญาณว่า วัตรปฏิบัติเช่นที่พระสงฆ์ไทยประพฤติกันอยู่ในเวลานั้นผิดพระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติอยู่มาก ยิ่งทรงพิจารณาไปก็ยิ่งเห็นวิปลาสคลาดเคลื่อนมาช้านานแล้ว ทรงเกิดวิตกว่าสมณวงศ์ที่เนื่องมาจากพระอริยสาวกจะสูญเสียแล้ว การที่พระองค์ทรงผนวชได้สมาทานว่าจะทรงประพฤติตามธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า ถ้าทรงประพฤติวัตรปฏิบัติต่อไปในทางที่ผิดพุทธบัญญัติทรงเห็นว่าลาผนวชออกเป็นอุบาสกเสียจะดีกว่า ในขณะที่กำลังทรงพระราชวิตกดังว่านี้และยังไม่ทรงเห็นทางแก้ไข ก็ได้มีกิตติศัพท์ทราบถึงพระกรรณว่ามีพระเถระมอญองค์ ๑ ชื่อซาย นามฉายาว่า พุทธวงศ์ บวชมาแต่เมืองมอญมาอยู่ที่วัดบวรมงคล ได้เป็นพระราชาคณะที่พระสุเมธมุนี เป็นผู้ชำนาญพระวินัยปิฎก และประพฤติวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด จึงได้เสด็จไปทรงทำวิสาสะสนทนากับพระสุเมธมุนี ๆ ทูลอธิบาย ระเบียบวัตรปฏิบัติของพระมอญคณะกัลยาณีที่ท่านอุปสมบทให้ทรงทราบโดยพิสดาร ทรงพิจารณาเห็นไม่ห่างไกลจากพระพุทธบัญญัติเหมือนอย่างวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ไทย ทรงยินดีด้วยตระหนักในพระหฤทัยว่าสมณวงศ์ไม่สูญเสียแล้วเหมือนอย่างที่ทรงวิตกอยู่ก่อน ทรงเลื่อมใสใคร่จะประพฤติวัตรปฏิบัติตามแบบพระสุเมธมุนี แต่มีความขัดข้องโดยที่เสด็จประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ ฯ อันเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช จะทรงประพฤติให้ผิดแบบแผนของพระสงฆ์ในวัดนั้นก็จะเป็นการละเมิดคนทั้งหลายอาจจะเกิดความเข้าใจผิดได้จึงเสด็จย้ายไปประทับ ณ วัดสมอราย (*วัดราชาธิวาส*) เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๗๒ เหมือนอย่างเคยเสด็จประทับเมื่อพรรษาแรกทรงผนวช เวลานั้นมีพระภิกษุหนุ่ม เป็นเจ้านายบ้าง เป็นลูกผู้ดีบ้าง ที่ได้ถวายตัวเป็นสานุศิษย์ ศึกษาอยู่ในสำนักและเลื่อมใสในพระดำริอีกราว ๖ รูป ตามเสด็จบวชอยู่ที่วัดสมอรายก็มี อยู่วัดอื่นแต่ไปประชุมที่วัดสมอรายก็มี จึงเริ่มเกิดเป็นคณะสงฆ์

ซึ่งแสวงหาสัมมาปฏิบัติอันได้นามภายหลังว่า "ธรรมยุติกา" แต่นั้นเป็นต้นมา ภายหลังได้มีผู้เลื่อมใสมากขึ้นพากันถวายตัวอุปสมบทเป็นพระธรรมยุติกาเพิ่มขึ้นทุกที ตลอดมาจนทุกวันนี้

ครั้งถึงปีวอก พ.ศ. ๒๓๗๙ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชาคณะแต่ยังไม่ได้ครองวัด และเวลานั้นพระราชาคณะตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพทรงสร้างใหม่ ในพระนครว่างอยู่ จึงโปรดฯ ให้เลื่อนสมณศักดิ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเสมอเจ้าคณะรองแล้วเชิญเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหาร เวลานั้นพระชันษาได้ ๓๒ ปี ทรงผนวชได้ ๑๒ พรรษา

ในระหว่างที่ทรงผนวชและประทับอยู่ ณ วัดราชาธิวาสนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใคร่จะทรงศึกษาธุดงควัตรให้ครบสมบูรณ์จึงถวายพระพรลาและได้รับพระราชทานอนุญาตจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จจาริกธุดงค์ตามวิสัยสมณะไปบูชามหาเจดียสถานตามหัวเมืองต่าง ๆ ในจังหวัดนครปฐม จังหวัดราชบุรี จังหวัดอยุธยา จังหวัดนครสวรรค์ ตลอดขึ้นไปจนถึงจังหวัดพิษณุโลก ได้ทอดพระเนตรภูมิประเทศและทรงทราบซึ้งถึงความรู้สึกของราษฎรในหัวเมืองเหล่านั้น ประจักษ์แจ้งตลอดถึงอัธยาศัยใจคอของราษฎรที่เสด็จผ่านไป ทำให้ราษฎรเกิดนิยมนับถือพระองค์แต่นั้นมา นอกจากนั้นยังได้ทอดพระเนตรโบราณวัตถุ โบราณสถานต่าง ๆ ซึ่งบังเกิดผลดีแก่พระบรมราโชบายในการปกครองประเทศ ในเมื่อได้ขึ้นครองราชย์ต่อมา

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหาร พระสงฆ์ธรรมยุติกาซึ่งแยกย้ายกันอยู่ตามวัดต่าง ๆ ได้รวบรวมกันมาอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหารและที่อุปสมบทใหม่ก็อุปสมบทอย่างธรรมยุติกา ทำให้สะดวกในการที่ทรงจัดวางระเบียบการคณะสงฆ์ การปกครองวัดตลอดจนการสั่งสอนสัปปุรุษให้บริบูรณ์ตามคติธรรมยุติกาได้ดังพระราชประสงค์ ได้ทรงพยายามฟื้นการศึกษาพระปริยัติธรรมแก้ไข

วิธีเรียนใหม่ โดยแบ่งให้เรียนเป็น ๒ ชั้น ๆ ต้นเรียนไวยากรณ์ กวดขันให้รู้ภาษามคธแตกฉานก่อนแล้วจึงเรียนพระธรรมวินัยด้วยการอ่านคัมภีร์ต่อไปในชั้นหลัง เป็นเหตุให้พระสงฆ์ในสำนักวัดบวรนิเวศวิหารสอบไล่ได้เป็นเปรียญประโยคสูงมากกว่าสำนักอื่น ๆ โดยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสามารถจัดบำรุงการเล่าเรียนพระปริยัติธรรมได้รุ่งเรืองเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีตำแหน่งในคณะมหาเถระผู้สอบพระปริยัติธรรมในสนามหลวง และในการนี้ได้ทรงเกิดโต้แย้งกับพระพุทธโฆษาจารย์ *(ฉิม)* วัดโมฬีโลก ซึ่งเป็นพระเถระผู้ใหญ่อยู่ก่อนโดยที่พระมหาผ่อง *(ภายหลังได้เป็นพระราชาคณะที่พระธรรมภาณพิลาศ วัดประยูรวงศ์ฯ)* แปลความแห่งหนึ่งว่า **"ตุมฺเห อันว่าท่านทั้งหลาย นิสีทถ จงนั่ง อาสเน ในอาสนะ"** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดแปลศัพท์ อาสเนว่า **"ในอาสนะ"** พระมหาผ่องแปลใหม่ว่า อาสเน **"เหนืออาสนะ"** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรด แต่พระพุทธโฆษาจารย์ติว่าไม่ถูก พระมหาผ่องก็ไม่รู้จะแปลว่ากระไร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่าพระมหาผ่องจะตกทรงตรัสขึ้นว่า "นั่งในอาสนะนั้นนั่งอย่างไร จะฉีกอาสนะออกแล้วเข้าไปนั่งในช่องที่ฉีกหรือ หรือจะเอาอาสนะขึ้นคลุมตัวไว้ในนั้น" พระพุทธโฆษาจารย์โกรธบังอาจกล่าวคำหยาบช้าต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความทรงทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกริ้วตรัสสั่งห้ามมิให้นิมนต์พระพุทธโฆษาจารย์เข้าในราชพิธีอีก และทรงมอบการสอบพระปริยัติธรรมเป็นสิทธิ์ขาดแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่นั้นจนตลอดรัชกาลของพระองค์ เรื่องพระพุทธโฆษาจารย์นี้เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเสวยราชย์พระพุทธโฆษาจารย์เกรงว่าจะถูกถอดจากพระราชาคณะ เพราะทรงอาฆาต เตรียมตัวจะกลับไปอยู่จังหวัดเพชรบุรีถิ่นเดิม แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พ้นโทษ ตรัสยกย่องว่าพระพุทธโฆษาจารย์ชำนาญพระปริยัติธรรมมาก โปรดฯ ให้เลื่อนฐานันดรขึ้นเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ตำแหน่งเจ้าคณะกลาง มาครองวัดมหาธาตุฯ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เลื่อมใสในพระคุณธรรมที่ไม่ทรงพยาบาท ทรงเป็นบัณฑิตโดยแท้ จึงแต่งคาถา

ถวายพระพรอันขึ้นด้วยบทว่า “ยํ ยํ เทวมนุสฺสานํ มงฺคลตฺถาย ภาสิตํ” สนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพอพระราชหฤทัยโปรดฯ ให้พระสงฆ์สวดคาถาที่กล่าวนี้ข้างท้ายพระปริตร และยังสวดมาจนทุกวันนี้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีจึงได้ประชุมปรึกษาพร้อมด้วยพระราชาคณะผู้ใหญ่ ในสงฆมณฑล เห็นพร้อมกันว่า ควรถวายราชสมบัติแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในขณะนั้นทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จเจ้าฟ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎและสมเด็จพระอนุชา คือ เจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทั้ง ๒ พระองค์ ในวันรุ่งขึ้นจึงเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจากวัดบวรนิเวศวิหาร แห่เสด็จโดยกระบวนเรือมาเสด็จขึ้นที่ท่าราชวรดิษฐ เมื่อได้เสด็จถวายน้ำสรงพระบรมศพสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วเสด็จไปประทับในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบรมวงศานุวงศ์ และเสนาบดีเข้าเฝ้ากราบถวายบังคมทูลอัญเชิญให้ทรงผ่านพิภพแล้ว จึงทรงลาผนวชเมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ เวลา ๑ นาฬิกา นับเวลาทรงผนวชอยู่ ๒๗ พรรษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติอยู่จนถึงวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ เสด็จสวรรคตเวลา ๒๑ นาฬิกา สิริพระชนมายุได้ ๖๔ พรรษา

ไตรลักษณ์ต้องเป็นหลักสำหรับจิตต์
จงหมั่นคิดหมั่นนึกหมั่นศึกษา
เราต้องตายเป็นแท้แน่ละวา
จะมัวมานอกครูอยู่ทำไม.

พระศาสนโศภน (จตุตสฬฺลตฺเถร)
วัดมกุฏกษัตริยาราม

ชีวิตวันหนึ่ง ของพระบวชใหม่

ในวัดราชประดิษฐ์ ในรัชกาลที่ ๕
พ.ศ. ๒๔๓๙

กรมหมื่นพิทยาลาภพฤฒิยากร

ประทานมา

ประธานกรรมการฝ่ายศิษยานุศิษย์ได้ขอบทความจากข้าพเจ้า เพื่อนำไปลงพิมพ์ในหนังสืออนุสรณ์ฉลองวัดราชประดิษฐครบ ๑๐๐ ปี ณ วันที่ ๒๖ – ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๗ นี้ ในฐานที่เป็นบุตรของศิษย์วัดนี้ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา) และยังเป็นศิษย์พระสาสนโสภณ (อ่อน อหิสก) เจ้าอาวาสวัดนี้เหมือนกัน ข้าพเจ้าจึงรับจะเขียนให้ ได้คิดอยู่ว่าจะเขียนอะไรดี ก็พอมาพบจดหมายเหตุรายวันของบิดาทรงไว้แต่สมัยทรงผนวช เมื่อปีจอ จุลศักราช ๑๒๕๘ (พ.ศ. ๒๔๓๙) เห็นว่าดีกว่าที่ข้าพเจ้าจะเขียนให้ได้เป็นอันมาก จึงคัดรายวันนั้นให้ไป ดังนี้–

วัน ๓ ๓ ฯ ๑๐ ค่ำ (วันที่ ๓๑ สิงหาคม)

พอได้อรุณ กินกาแฟขนมปังแล้วออกบิณฑบาตรห่ม ๒ ชั้น ไปกับพระชัชวาลย์ ลงสะพานช้างโรงสีไปตามถนนบำรุงเมือง ไปพบคุณเน่ากลางทาง ให้เป็นผู้นำทาง เข้าซอกต่าง ๆ คือเลี้ยวหน้าโบสถ์พราหมณ์ไปจนถึงสะพานไม้ที่จะข้ามคลอง เลียบริมคลองไปจนถึงวัดมหรรณพาราม เลียบหลังวัดไปถึงทางที่เลียบมาริมข้างซ้ายวัดแต่ถนนเพื่องนครนั้น ข้ามสะพานต่อไป แล้วตัดไปทางหน้าบ้านพระครูพิธีออกหว่างตึกเสาชิงช้า ที่เรียกว่าตรอกสี่แยก ตัดย้อนไปเลี้ยวถนนตีทองตรงไปข้ามสะพานถ่าน ไปต่อไปจนถึงตรอกที่มีวัดญวนในนั้น ไปทลุ

ออกตรงวังพระองค์เจ้าสิงหนาท กลับมาตามถนนเพื่องนคร เลี้ยวหน้าวัดราชบพิธกลับวัด กินเข้าแล้วรออยู่ ตีระฆังแล้วแต่ยังไม่ได้สั่นกระดึง หมายว่ายังไม่พร้อม ครู ๑ ได้ยินสวด กราบพระแล้ว รีบลงไป พระแกบอกว่า เจ้าคุณเกือบบึง ว่าพระน้อย แล้วพอเราลงไปเสียก็เป็นอันระงับไป ทำวัตรแล้วสมเด็จพระพุทธอ่านสิกขาปาจิตตีย์ แล้วเทศน์สั่งสอนตอนท้ายว่า นักปราชญ์แต่โบราณท่านจัดไว้ว่า ของ ๕ อย่างนี้เป็นของควรนับถือเคารพ เทศน์จบแล้วท่านบอกให้เราแต่งเป็นโคลงไว้ ดังนี้—

แถลงเหล่าวัตถุถ้วน เบญจางค์
อันปราชญ์ในบุพปาง จัดไว้
ต่างควรจะคิดวาง จิตเลื่อม ใสนา
อาจจะนำคุณให้ แก่ผู้นับถือ
(๑) คือยาที่ได้ทด ลองเห็น คุณนา
ดับโรครำงับเข็ญ ขาดแท้
เขาลงลักษณเป็น ตำหรับ ไว้พ่อ
ผิวเชื่อเหลือคุณแล้ อาจได้ดั่งประสงค์
(๒) ผู้ทรงอายุล้ำ ปวงประยูร ยิ่งนอ
เป็นใหญ่ในตระกูล เอกอ้าง
คงควรประมวลประมูล ความนับ ถือนา
อย่าเคียดกระเดียดกระด้าง เร่งรู้เยงยำ
(๓) พุทธ์ธรรมสงฆ์สบถ้วน สามประการ
เป็นรัตนพิเศษสถาน ที่ไหว้
แห่งเทพย์นิกรมาร พรหมมนุษ สิ้นแล
เป็นที่พำนักให้ นอบน้อมอัญชลีย์

(๔) คนดีมีจิตตั้ง ในคลอง ธรรมนา
สุจริตจิตตรงปอง ชื่อพร้อม
เหินห่างอคติผอง วายโลภ แลพ่อ
นั่นแหละผู้พึงน้อม นอบด้วยใจจง
(๕) ผู้ทรงคุณรอบรู้ วิทยา ยิ่งนอ
เป็นปราชญ์เปรื่องปรีชา ถ่องถ้วน
ทหารหาญเชี่ยวชาญอา– วุธครบ สิ่งพ่อ
ชนเยี่ยงอย่างนี้ล้วน ชอบให้สมัครสมาน

ท่านทรงอธิบายไว้ด้วยว่า "เรื่องแต่งโคลงนี้ เราไม่ได้เล่นมาสัก ๓ บีเศษแล้ว ดูเรื้อเต็มที" และว่า "ที่ไม่ใช้ แฮ เฮย นั้น เพราะไม่ถูกใจสมเด็จพระพุทธ" (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สา ซึ่งต่อมาได้เป็นสมเด็จพระสังฆราช)

ดำเนินความในวันนั้นต่อไปว่า –

กลับจากวิหารครู่ใหญ่กินเพลแล้วนอน ทุ่มเศษพระอริยมุนีวัดเทพศิรินทร กับเจ้าพระเล็กอิศรญาโณ เจ้าพระเกตฐิตเปโม วัดนั้น เหมือนกันมาหา พระอิศรญาโณท่านไปเยี่ยมกรมสมเด็จมา (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปั๋กษ์) แล้วเอาสมุดสุภาษิตที่เราไปขอให้จดนั้นมาส่ง พูดกันอยู่จนตีระฆังสั้นกระดึง ท่านไป แล้วเราลงวิหาร ทำวัตรแล้วสมเด็จพระพุทธอ่านสิกขาตามเคย ขึ้นจากวิหารมาคุยกับใบฎีกาครู่ ๑ นอนเวลา ๓ ยามเศษ.

□ □ □

ประวัติและประวัติ
เจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ์
สถิตมหาสีมาราม

พระมหาทองหล่อ วรวุฑโฒ รวบรวม

□ □ □

พระประวัติ

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๑

ประวัติของเจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ ฯ นี้ นับแต่บีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงสร้างวัดมาก็ได้มีผู้สืบต่อศาสนทายาท ปกครองวัดสืบต่อมา นับแต่เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช (สา) ปุสฺสเทว ซึ่งตามประวัติของท่านมีอยู่ว่า

สมเด็จ ฯ พระนามเดิม "สา" ประสูติ วันพฤหัสบดี เดือน ๙ ปีระกา เบญจศก จุลศักราช ๑๑๗๔ ตรงกับวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๕๖ เวลาประมาณ ๑๑.๑๐ น. ณ ตำบลบางคลองใหญ่ อ. เมือง จ. นนทบุรี เป็นบุตรชายคนที่ ๓ บิดาของท่านชื่อจริงไม่ปรากฏชัด มีแต่ชื่อที่ชาวบ้านเรียกกันจนติดปากว่า **"จัน มิลินทลาลัย มารดาชื่อ สุก"** บ้านเดิมอยู่ตำบลบางเชิงกราน จ. ราชบุรี

สมเด็จ ฯ ได้บรรพชาเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา อยู่ที่วัดใหม่ ในคลองบางขุนเทียน บ้านหม้อ บางตะนาวศรี จ. นนทบุรี และได้ย้ายมาอยู่ที่วัดสังเวชวิทยาราม ได้ศึกษาปริยัติธรรมในสำนักอาจารย์อ่อน สอบได้เปรียญวังหน้าในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ

อายุ ๑๔ ปี ต่อมาได้ถวายตัวเป็นศิษย์ศึกษาธรรมวินัยในสำนักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งประทับ ณ วัดราชาธิวาส เมื่ออายุได้ ๑๘ ปี สอบเปรียญ ป.ธ. ๓ –ป.ธ. ๙ ไม่ตกเลย พออายุครบอุปสมบทได้อุปสมบทอยู่กับพระจอมเกล้า ฯ ต่อมา ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระอมรโมลี เมื่อพรรษาที่ ๖ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้สละเพศบรรพชิต ไปครองเพศฆราวาส ประกอบอาชีพอย่างคฤหัสถ์ชนเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๓

ปีกุน พ.ศ. ๒๓๙๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เสวยราชสมบัติแล้ว จึงรับสั่งให้มหาดเล็กนำตัวเข้าเฝ้า ทรงรับสั่งถามว่า จะบวชอีกไหม ? ท่านก็ทูลตอบว่า จะบวชอีก จึงได้กลับมาอุปสมบทอีกครั้งหนึ่ง ขณะนั้นท่านมีอายุ ๓๙ ปีแล้ว มีฉายาว่า ปุสฺสเทโว ในการอุปสมบทครั้งหลังของท่านนี้ได้ทรงศึกษาพระธรรมวินัยจนแตกฉานชำนาญ จนกระทั่งสอบเปรียญได้อีกครั้ง จึงเป็นที่น่าปลาบปลื้มยินดีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ท่านซึ่งในขณะนั้นอายุ ๔๖ (*พรรษา ๔*) ให้เป็นที่พระศาสนโสภณ

ครั้นตกปี พ.ศ. ๒๔๐๙ พระจอมเกล้า ฯ ทรงสร้างวัดราชประดิษฐ ฯ เรียบร้อยแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ อาราธนาให้พระศาสนโสภณ (สา) พร้อมด้วยพระฐานานุกรม และพระอันดับรวม ๒๐ รูป จากวัดบวรนิเวศ ฯ มาจำพรรษา และท่านจึงเป็นเจ้าอาวาสองค์ที่หนึ่ง แห่งวัดนี้ด้วย

เมื่อพระจอมเกล้า ฯ สวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ร. ๕ ได้เสวยราชย์ในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ ได้รับเลื่อนสมณศักดิ์จากพระจุลจอมเกล้า ฯ ใน พ.ศ. ๒๔๒๒ ขึ้นเป็นตำแหน่งพระธรรมวโรดมแล้วเลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ครั้นเมื่อถึงวันอาทิตย์ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๔ ปีเถาะ ตรงกับวันที่ ๒๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) เลื่อนขึ้นดำรงตำแหน่ง เป็นสมเด็จพระอริยวงษาคตญาณ ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้รับพระราชทานโปรดเกล้า ฯ ให้ดำรงตำแหน่ง

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

สมเด็จพระสังฆราช มีนามจารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระอริยวงษาคตญาณ ฯลฯ สถิต ณ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามวรวิหาร พระอารามหลวงชั้นเอก มีฐานานุกรม ๑๖ รูปเป็นประธานในสมณมณฑล ทั่วราชอาณาเขต และดำรงตำแหน่งเจ้าคณะฝ่ายเหนือ

สมเด็จพระสังฆราช (*ปุสฺสเทว สา*) ได้ทรงสิ้นพระชนม์ด้วยโรคบิด พร้อมกับโรคชราเข้าแทรก เมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๑ เวลา ๐๒.๒๐ น. นับแต่กาลอุปสมบทครั้งที่ ๒ รวมอายุกาลที่ได้อยู่ในพระพุทธศาสนา ได้ ๔๘ พรรษา ครองวัดราชประดิษฐ ฯ อยู่ ๓๔ พรรษา ได้พระราชทานเพลิงศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง ครั้งสมัย ร. ๕

สมเด็จ ฯ เมื่ออยู่ในพระพุทธศาสนา ได้ทำประโยชน์ให้แก่พระพุทธศาสนานับแต่กาล แต่งตำราเป็นหนังสือ หลักสูตร ไว้อย่างมากมาย ซึ่งได้ทรงรจนาไว้ ขอเทิดทูนพระเกียรติคุณอันนี้ไว้ชั่วกาลนาน ฯ

□ □

ประวัติ
เจ้าอาวาสองค์ที่ ๒

ท่านผู้อ่านคงจะแปลกใจ เมื่อทราบประวัติของเจ้าอาวาสองค์ที่ ๒ ของวัดราชประดิษฐ ฯ นี้ มีความผิดแปลกจากเจ้าอาวาสองค์ก่อน หรือองค์อื่น ๆ บางประการนั้นคือ ท่านเป็นจีนเกิดที่ประเทศจีน แต่ด้วยความที่ท่านมีศรัทธาความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้อุปสมบทในทางพระพุทธศาสนาได้รับสมณศักดิ์ เป็นพระศาสนโสภณ

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๒ นี้ นามเดิมชื่อว่าอ่อน เกิดในประเทศจีน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ ในรัชกาลที่ ๔ ต้นตระกูลของท่านเป็นจีนแคะ ได้จากประเทศจีนเข้ามาประเทศไทยโดยอาศัยเรือพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (ผั่ก) เมื่อท่านมีอายุได้เพียง ๗ ปี อยู่ที่กรุงเทพ ฯ ๑๑ ปี แล้วคุณหญิงโชฎึกราชเศรษฐี จึงนำตัวท่านไปถวายเป็นศิษย์มหาอำ และได้บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดบุบผาราม ครั้นลุถึงอายุ ๒๑ ปี ได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนา โดยคุณถม ธิดาของพระยาโชฎึกราชเศรษฐีเป็นผู้ได้จัดการอุปสมบทให้ที่พระอุโบสถวัดบุบผาราม ได้ฉายาว่า "อหิงสโก" เมื่ออุปสมบทแล้วก็ได้ไปพำนักศึกษาพระปริยัติธรรม ที่วัดกันมาตุยาราม

ต่อมาท่านได้รับพระราชทานโปรดเกล้า ฯ จากรัชการที่ ๕ ให้เป็นพระราชาคณะ ในตำแหน่งพระเมธาธรรมรส ไปเป็นเจ้าอาวาสวัดพิชัย ซึ่งในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ขาดเจ้าอาวาสปกครอง ครั้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ ต่อมาได้เลื่อนขึ้นดำรงตำแหน่งที่พระเทพกวี และในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้เป็นกรรมการมหามงกุฎราชวิทยาลัย ดำรงตำแหน่งสภานายกมหามงกุฎราชวิทยาลัยอีกด้วย

ได้เลื่อนขึ้นเป็นพระไตรโลกาจารย์ ฯลฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ มีพระบรมราชโองการให้เป็นผู้จัดการศึกษามณฑลกรุงเทพ ฯ ครั้นตกถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๓ เจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ ฯ ว่างลง จึงได้รับกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ครองวัดราชประดิษฐ ฯ เป็นองค์ที่ ๒ ต่อจากสมเด็จพระสังฆราช

ท่านเจ้าคุณพระศาสนโสภณ (*อหิงสโก อ่อน*) ได้มรณภาพด้วยโรคเสมหะ เมื่อวันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๓ ครั้นถึงวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ พระจุลจอมเกล้า ฯ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนศพจากวัดราชประดิษฐ ฯ ไปยังวัดเทพศิรินทราราม แล้วพระราชทานเพลิง เสร็จแล้วนำพระอัฐิมาบรรจุไว้ ณ ปราสาทเขมร ภายในวัดราชประดิษฐ ฯ คำนวณอายุได้ ๕๖ ปี อุปสมบทอยู่ในพระพุทธศาสนาได้ ๓๕ พรรษา ครองวัดราชประดิษฐ ฯ อยู่ ๙ พรรษา

ประวัติ
เจ้าอาวาสองค์ที่ ๓

ชีวประวัติของเจ้าอาวาสองค์ที่ ๓ นี้ ท่านผู้อ่านที่มีความสนใจในเรื่องโหราศาสตร์คงจะทราบมาบ้าง เพราะได้มีผู้ให้นามฉายาท่านหนึ่ง "ราชาโหราศาสตร์" ดังมีพระประวัติของท่านดังนี้

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๓ นี้ นามเดิมว่า "แย้ม" เกิดในรัชกาลที่ ๔ ณ ตำบลบางพลูหลวง อำเภอท่าพี่เลี้ยง จังหวัดสุพรรณบุรี วันอาทิตย์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีฉลู

ตรงกับวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๘ เวลาประมาณ ๕๐.๔๐ น. บิดาชื่อหลิม มารดาชื่อนาค เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ อายุได้ ๑๘ ปี ท่านเศรษฐีนี ได้ส่งท่านมาอยู่กับสมเด็จพระสังฆราช (สา) ในปี พ.ศ. ๒๔๒๘ อายุครบ ๒๐ ปี ได้อุปสมบท ณ วัดราชประดิษฐ ฯ มีฉายาว่า อุปวิกาโส เมื่ออุปสมบทแล้วได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมจากสมเด็จพระสังฆราชภายในวัดราชประดิษฐ ฯ มาโดยลำดับ

หลังจากมรณภาพของท่านเจ้าคุณพระศาสนโสภณแล้ว ท่านได้รับพระกรุณาให้ปกครองวัดราชประดิษฐ ฯ ต่อมา ท่านจึงเป็นเจ้าอาวาสองค์ที่ ๓ ของวัดนี้ เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๔๕๓ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ พระองค์ทรงได้เลื่อนตำแหน่งเป็นพระเทพกวี ในวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ เลื่อนเป็นพระธรรมปาโมกข์ และในวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๖ รัชกาลที่ ๖ ทรงเห็นว่าท่านเป็นผู้เคร่งครัดต่อพระธรรมวินัยดี จึงโปรดเลื่อนตำแหน่งให้เป็น สังฆนายกเจ้าคณะรองฝ่ายอรัญญาวาสี ครั้นถึงวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ โปรดเกล้า ฯ เลื่อนไปดำรงตำแหน่ง เจ้าพระพรหมมุนี

ท่านเจ้าคุณพระพรหมมุนี (*อุปวิกาโส แย้ม*) ได้มรณภาพด้วยโรคอัมพาต เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ เวลา ๐๔.๓๕ น. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งบำเพ็ญกุศลครบ ๑๐๐ วันแล้วจึงให้เคลื่อนศพจากวัดราชประดิษฐ ฯ ไปยังเมรุวัดเทพศิรินทราวาส ฯ แล้วพระเจ้าอยู่หัวจึงเสด็จพระราชทานเพลิง รุ่งขึ้นเก็บอัฐิมาบำเพ็ญกุศล ณ วัดราชประดิษฐ ฯ วันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้นำสรีรางการของท่านมาบรรจุไว้ ณ ปราสารเขมร วัดราชประดิษฐ ฯ คำนวณอายุได้ ๖๗ ปี อุปสมบทในพระพุทธศาสนา ๔๗ พรรษา ครองวัดราชประดิษฐ ฯ อยู่ ๒๒ พรรษา

ประวัติ

เจ้าอาวาสองค์บัจจุบัน

ชีวประวัติของพระเดชพระคุณ เจ้าอาวาสองค์บัจจุบันได้แก่ **พระเทพเมธากร** (*อุฑาฒิโม ทิม*)

นับจากการมรณภาพของท่านเจ้าคุณพระพรหมมุนี (*อุปวิกาโส แย้ม*) บรรดาศิษย์ของท่านก็ได้รับหน้าที่สืบต่อมา คือพระอุดมมงคล (*ชยมงฺคโล มงคล*) ได้รับตำแหน่งเจ้าอาวาสและได้ลาออกจากหน้าที่เนื่องจากสุขภาพของท่านไม่สมบูรณ์และได้ลาสิกขาบทไปในที่สุด

ต่อมาพระมหาภุชงค์ เขมาโร เปรียญ ๗ ได้รักษาตำแหน่ง ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสสืบต่อมา และภายหลังได้ลาสิกขาบท (*นับแต่ พ.ศ. ๒๔๘๙*) จนถึงบัจจุบันนี้

เจ้าอาวาสองค์บัจจุบัน เป็นอุบัชฌาย์ของผู้เขียนในที่นี้ ผู้เขียนซึ่งเป็นสัทธิวิหาริกขอเทิดทูนพระเกียรติคุณของท่านไว้อย่างสูง ที่พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระเทพเมธากร มีเมตตากรุณาต่อ สัทธิวิหาริกอันเตวาสิก ที่ได้มาพึ่งพาอาศัยเป็นอันดียิ่ง

พระเทพเมธากร ปกครองสัทธิวิหาริกแบบพ่อปกครองลูก ให้ความเสมอภาคในด้านการศึกษาและด้านการปฏิบัติเป็นอย่างดี ในด้านส่วนตัวของผู้เขียนมีความเห็นว่าท่านส่งเสริมผู้ตั้งตนไว้กับความดี ทั้งในด้านการศึกษาปฏิบัติ คือไม่ขัดขวางมีแต่ส่งเสริม

ผู้เขียนขอให้พระเดชพระคุณพระเทพเมธากรได้เจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นร่มโพธิร่มไทรของเหล่าสัทธิวิหาริกอันเตวาสิก สืบต่อศาสนทายาท ตลอดกาลนาน.

□

การทำงาน
พึงยึดถือหลักการ
อย่ายึดถืออารมณ์

จอมพล ถนอม กิตติขจร

วัดราชประดิษฐ์

หม่อมเจ้าหญิง พูนพิศมัย ดิศกุล

เรื่องที่เกี่ยวกับวัดราชประดิษฐ์ เท่าที่ข้าพเจ้าได้ทราบจากสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่านั้น มีอยู่ ๒–๓ เรื่องดังต่อไปนี้–

๑. ในเวลาที่ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงว่างพระราชกรณียกิจแล้ว โดยมากเสด็จทรงพระแคร่คนหาม ออกทางประตูเทวาพิทักษ์มายังวัดราชประดิษฐ์ แล้วประทับสนทนาธรรมกับสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทวะ) อยู่ที่กุฏิของท่านนาน ๆ จนบางคราวถึงลงบรรทมค่ำคุยกัน

๒. ในรัชกาลที่ ๔ นั้น ข้อปฏิบัติในวัดราชประดิษฐ์เคร่งครัดมาก โดยเฉพาะผู้หญิงจะเข้าไปในบริเวณกุฏิสงฆ์ไม่ได้เด็ดขาด ที่รับแขกอยู่ที่ศาลา

๓. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด ฯ ให้พระศรีสุนทรโวหาร (พึ่ก) เชิญพระราชนิพนธ์ทรงลาและขมาสงฆ์ พร้อมด้วยเครื่องสักการะ ไปอ่านในที่ประชุมสงฆ์ที่ในพระวิหารหลวง วัดราชประดิษฐ์ เมื่อเวลาค่ำก่อน พระสงฆ์ทำพิธีปวารณา พอถึงเวลา ๙ นาฬิกา (๒๑ น.) ก็เสด็จสวรรคต

เล่ากันว่าสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทวะ) ท่านนั่งพึ่งด้วยน้ำตาไหล

๔. ข้าพเจ้าเคยทูลถามเสด็จพ่อว่าทำอย่างไรจึง จะมีความจำได้แม่นอย่างพระองค์ท่าน ? ท่านทรงตอบว่า – *“เธอมันอวดดีว่ามีหนังสือจดไว้แล้ว ก็เลยไม่พยายามจำ ถ้าพยายามจำก็จำได้ ที่เธอเห็นว่าพ่อจำได้เก่งนั้น ยังสู้สมเด็จพระสังฆราชสาท่านไม่ได้เลย ถ้าไปทูลถามท่านว่าคำนั้นแปลว่าอะไร ? ท่านจะตอบทันทีว่าให้ไปดูในหนังสือเล่มนั้น, หน้านั้น, บรรทัดที่เท่านั้น ๆ”*

๕. เมื่อสมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทรงผนวชที่วัดพระแก้วนั้น เสด็จมาประทับอยู่ที่วัดราชประดิษฐ์ ๓ วัน แล้วจึงเสด็จขึ้นไปจำพรรษาอยู่ที่วัดนิเวศธรรมประวัติ บางปอิน พร้อมด้วยพระอาจารย์ คือ เจ้าคุณเมธาธิบดี (อ่อน)

๖. รูปเขียนบนฝาผนังในพระวิหารหลวงนั้น เป็นเรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน ตามทางช่างแล้วไม่นับว่าเขียนดี เพราะในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงติดพระราชธุระในทางการต่างประเทศอยู่เป็นอันมาก ไม่มีเวลาจะทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในเรื่องการช่าง แต่มีรูปหอพระสมุดหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๑ อยู่ทางซีกซ้ายช่อง ๒ สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ตรัสบอกทุกครั้งที่เข้าไปในพระวิหารว่านี่คือหอพระสมุดแห่งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์.

รูปี ชีรติมจฺจานำ นามโคตฺตำ น ชีรติ.

◎ รูปเราเพราะมีขันธ์ วรบัญจมาประชุม
จึงได้ประมวลคุม สรีรามโนณกาย
เมื่อถึงณกาลมรณ์ วรบัญจขันธ์ทะลาย
รูปนั้นก็พลันหาย บ่มีมีจะอดทน
แต่นามและโคตรแม้ มรณาก็อย่าฉงน
คงยังจะอยู่ทน คติเทียบวสุนธรา
เหตุนี้สิเราควร จะประกอบกุศลสมา—
บัดิบ่มและข่มปา— ปะประดิษฐ์ผลพิบุล
รักชื่อถนอมเกียร— ติ ณ ตนและวงศสกุล
กอบกิจและการสุน— ทรชื่อบ่โรยบ่รา
รักชาติและถือแน่ว ณ พระพุทธศาสนา
ภักดี ณ องค์รา ชะฉะนี้จรุงเจริญ ฯ

(พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖)

“ราชประดิษฐ์ ฯ ศตวรรษานุสรณ์”

(สัททุลลวิกกีฬิตฉันท์ – ๑๙)

อารามราชประดิษฐ์ ฯ สถิตลุศตวรรษ
ปวงศิษย์ประชุมจัด ฉลอง
เชิดชูบูรพชนชเนนทรประคอง
เรือง “ราชประดิษฐ์ ฯ” ของ พระสงฆ์
สืบสายสิกขกธรรมยุตติกสุวงศ์
สมเด็จพระจอม ฯ ทรง ประทาน
ทายาทธรรมวินัยวิสัยสมณสาส์น
ตามศาสดาจารย์ แสดง
นึกนอบนบวรคุณอดุลยแถลง
มงคลอดิตแจง จรัส
สมภารองคปฐมพระเกียรติยศพิพัฒน์
(สา) สังฆราชรัตน์ วรา
ปราชญ์เปรื่องธรรมกิจกรรมนิพนธอมตา
เป็นแบบฉบับมา นิรันดร์
ทรงปกครองคณะสงฆ์ธรรงธรรมสันติ์
สงฆ์,สามเณรวัน– ทนีย์
เชิญเทอด “ราชประดิษฐ์ ฯ” สถิตวฒนศรี
คู่พ้าและธาตรี สถา (พร) ฯ

พระครูสันตาจารคุณ (สงบ สนฺตาจาโร)

(ประพันธ์ในนามคณะศิษยานุศิษย์)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ กับ พระพุทธศาสนา

ม.ร.ว. อัมพวาท สวัสดิกุล เขียน

แม้ว่าบัดนี้ข้าพเจ้าได้ลาสิกขาบทมาแล้ว แต่ข้าพเจ้าก็ยังคงไม่ลืมพระมหากรุณาธิคุณอันล้นเกล้าล้นกระหม่อมอย่างหาที่สุดมิได้ แห่งองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชที่ได้ทรงพระบรมราชานุเคราะห์ อุปสมบทให้ตามที่ข้าพเจ้ามีความปรารถนาอันแรงกล้า ใคร่จะอุปสมบทในพระบวรพุทธศาสนาด้วยความเลื่อมใสศรัทธา เมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ พระมหากรุณาธิคุณอันนี้ยังคงฝังใจข้าพเจ้าอยู่อย่างมิมีวันเสื่อมสลายไปได้ตลอดชั่วกัลปาวสาน

เมื่อได้อุปสมบทแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้เข้ามาจำพรรษาอยู่ในวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ซึ่งเป็นพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชศรัทธาสร้างขึ้นไว้ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ โดยมีพระราชประสงค์สำหรับจะให้เป็นที่อาศัยของกุลบุตรผู้มีจิตเลื่อมใสศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนาได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม และบำเพ็ญพรหมจรรย์สืบต่อพระศาสนา พระอารามนี้เป็นพระอารามแห่งแรกของคณะธรรมยุติกนิกาย ที่พระองค์ทรงตั้งขึ้นเพื่อที่จะให้เป็นแบบฉบับตามพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ระหว่างที่ข้าพเจ้าจำพรรษาอยู่ในพระอารามนี้ แม้ว่าจะมีเวลาพักผ่อนได้น้อย เนื่องจากต้องรับการอบรมสั่งสอนพระปริยัติธรรมและสวดมนต์ทำวัตรเป็นส่วนใหญ่แล้ว แต่ข้าพเจ้าก็ได้พยายามใช้เวลาที่ว่างเพียงเล็กน้อยนั้น ค้นคว้าหาพระราชจริยาวัตรของ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากหนังสือแถลงการณ์คณะสงฆ์บ้าง จากพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และจากหนังสือต่างๆ บ้าง เพราะเห็นว่าพระองค์ทรงเป็นจอมปราชญ์ที่หาผู้ใดเทียมได้ยาก ทรงสมบูรณ์ด้วยพระราชปรีชาญาณเฉียบแหลม พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาและศีลาจารวัตร ทรงมุ่งต่อการศึกษาแสวงหาประโยชน์ด้วยพระอุตสาหะวิริยภาพอันยิ่งใหญ่ เพื่อความเจริญแห่งพระพุทธศาสนา และทรงประพฤติปฏิบัติตามทางที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ได้โดยมิได้เห็นแก่ลาภยศ กัลยาณกรรมที่พระองค์ทรงปฏิบัติประกอบด้วยพระปรีชาญาณอันเฉียบแหลม ซึ่งเป็นการยากที่สามัญชนจะรู้ถึงพระราชศรัทธาและพระมหากรุณาธิคุณในการที่พระองค์ทรงสอดส่อง และฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเพื่อให้มั่นคงถาวรเป็นหลักฐานอันแน่นแฟ้นสมกับที่เป็นศาสนาอันสูงสุดประจำชาติ ซึ่งเป็นที่สักการะของปวงชน

ในการที่พระองค์ท่านได้เสด็จสวรรคตไปเสียแล้วเช่นนี้ เป็นเหตุให้บรรดาภิกษุสามเณรที่ได้อาศัย พระอารามนี้เป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียน พระปริยัติธรรมและประพฤติพรหมจรรย์ทุกยุคทุกสมัย ย่อมบังเกิดความรู้สึกว้าเหว่ใจ และระลึกถึงพระอุปการะคุณของพระองค์ท่านอยู่มิรู้วายโดยทั่วหน้ากัน เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติคุณประการของพระองค์ ข้าพเจ้าขอน้อมเกล้าอุทิศส่วนกุศลถวายในนามของภิกษุ สามเณร และบรรดาศิษยานุศิษย์ แห่งพระธรรมยุติกนิกายด้วยความกตัญญูกตเวทิตาคุณ โดยนำพระราชจริยาวัตรของพระองค์ที่เกี่ยวกับการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเพื่อให้มีความรุ่งเรืองและอยู่ในแบบแผนตามพระธรรมวินัยของพระบรมศาสดาทั้งในส่วนพระปริยัติธรรมและส่วนปฏิบัติกับทางปกครองดังที่ข้าพเจ้าได้ค้นคว้ามาต่อไปนี้

ราชประวัติเรื่องนี้	จักแถลง
แด่เหล่าอมรแสดง	ทั่วหล้า
นำจิตที่เคลือบแคลง	ตรงต่อ
คุณท่านเหมือนตรงหน้า	แด่ผู้ยินฟัง

เบื้องนั้นพุทธศาสนาล่วงมา ๒๓๖๐ พรรษา ตรงกับปีฉลู เดือน ๘ อุตราสาธ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เป็นวันที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรพชาเป็นสามเณร ได้มีการแห่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ไปทรงบรรพชาในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งในครั้งนั้น สมเด็จพระญาณสังวร (ศุข) วัดราชสิทธิ์ ต่อมาได้เป็นสมเด็จพระสังฆราชเป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงบรรพชาแล้วก็ได้เสด็จไปประทับอยู่วัดมหาธาตุ ฯ ๗ เดือน จึงได้ลาบรรพชา

ครั้นต่อมาถึงปีวอก พุทธศักราช ๒๓๖๗ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ มีพระชันษาครบผนวช ระหว่างนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระประชวร จึงมีพระราชดำรัสว่า พิธีทรงผนวชนั้นจะจัดให้แต่พอมิให้เสียปีเสียวัน ฉะนั้น จึงมิได้มีการแห่แหนเหมือนอย่างที่พระบรมโอรสาธิราชได้เคยทรงผนวชมาแต่ก่อน เพียงแต่ให้มีการสมโภชเวียนเทียนในพระที่นั่งอมรินทรวินิจัยมายังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงผนวชในพระอุโบสถ ในครั้งนี้ สมเด็จพระสังฆราช (ต่อน) เป็นพระอุปัชฌาย์ แต่พระองค์ใดจะเป็นพระกรรมวาจาและพระอนุสาวนาจารย์ ไม่มีจดหมายเหตุเพียงแต่กล่าวกันว่า พระกรรมวาจาและพระอนุสาวนาจารย์นั้นเคยทรงเลือกตามที่นับถือเฉพาะพระองค์ จะถือเอาแต่โดยสมณศักดิ์เป็นประมาณก็หามิได้

เมื่อพระองค์ทรงผนวชแล้ว ได้เสด็จไปประทับแรมอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามและมีการฉลอง ๑ คืน แล้วจึงได้เสด็จไปประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุฯ เพื่อทรงบำเพ็ญปฏิบัติอุปัชฌายวัตรตามพระธรรมวินัย จนครบ ๓ วัน จึงได้เสด็จไปประทับจำพรรษาอยู่ ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส)

ครั้นต่อมาประมาณ ๑๕ วัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็เสด็จสวรรคต ทรงประชวรอยู่เพียง ๗ วัน พระอาการหนัก ตรัสอะไรไม่ได้มาแต่แรก จึงมิได้มอบเวนราชสมบัติพระราชทานแก่พระราชวงศ์องค์ใด บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีจึงได้ปรึกษากัน และอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้น

ครองราชสมบัติ ส่วนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ นั้นได้ทรงผนวชต่อมาจนตลอดรัชกาลที่ ๓

ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงผนวชอยู่ พระองค์เสด็จประทับอยู่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ๑ ปี พระองค์ได้ทรงศึกษาวิธีสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาที่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) และทั้งยังได้เสด็จไปศึกษาที่สำนักวัดราชสิทธิ์อีกด้วย จนได้ทรงทราบตลอดลัทธิอาจารย์ทั้ง ๒ แห่งนี้ และไม่มีความรู้อันใดที่จะทรงศึกษาต่ออีก ข้อความอันใดที่พระองค์ทรงมีความสงสัยก็ทรงไต่ถามก็ได้ความแต่ว่า เป็นลัทธิครูบาอาจารย์สั่งสอนสืบมาอย่างนั้น จะอธิบายให้เป็นที่พอพระทัยก็ไม่ได้ดูวุ่นวายสับสนไปหมดไม่แจ้งในเหตุผล คงถือแต่ลัทธิของตนดื้อดันไปโดยไม่รู้ผิดชอบประการใด จึงทรงปรารภจะศึกษาฝ่ายคันถธุระ เพื่อจะได้ทรงสอบสวนพระธรรมวินัยในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้โดยลำพังพระองค์เองแต่ก็เป็นการยาก เพราะวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) นั้นอยู่นอกพระนครจะหาครูบาอาจารย์ก็ยาก พระองค์จึงเสด็จมาประทับที่วัดมหาธาตุ ฯ อีก ๕ ปี ในระหว่างนั้น พระองค์ก็ได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักอาจารย์ซึ่งมีเกียรติคุณอยู่ในเวลานั้น กล่าวกันว่า มีพระวิเชียรปรีชา (ภู่) คนหนึ่ง ซึ่งเป็นพระอาจารย์ พระองค์ใช้เวลาในการศึกษาราว ๓ ปี ก็ได้ทรงทราบภาษามคธ จนสามารถแปลพระปริยัติธรรมได้โดยแตกฉาน กิตติศัพท์นี้ได้เล่าลือกันไปจนกระทั่งความทราบถึงพระกรรณของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีรับสั่งถามว่า จะแปลหนังสือถวายให้ทรงฟังเฉลิมพระราชศรัทธาได้หรือไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็รับแปลถวาย จึงได้โปรด ฯ ให้ประชุมพระราชาคณะผู้ใหญ่เป็นผู้สอบไล่พระปริยัติธรรมหน้าพระที่นั่ง ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้เสด็จเข้าแปลหนังสือเป็นครั้งแรกที่ปรากฏในพงศาวดารว่า เป็นเจ้านายพระองค์แรกที่ได้เข้าแปลพระปริยัติธรรม พระองค์ทรงแปลคัมภีร์ธรรมบท ซึ่งเป็นหลักสูตรความรู้ชั้นประโยค ๑ รวดเดียวได้ตลอดประโยคโดยถูกต้อง หาที่ทักท้วงมิได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยินดีดำรัสว่า “เห็นความรู้เชี่ยวชาญในคัมภีร์

ธรรมบทแตกฉานแล้ว ไม่ต้องแปลคัมภีร์ธรรมบทประโยค ๒ และประโยค ๓ ต่อไปก็ได้ ให้แปลคัมภีร์มงคลทีปนีสำหรับประโยค ๔ ทีเดียวเถิด" และในวันต่อมาก็ทรงแปลคัมภีร์บาลีมุตกะสำหรับประโยค ๕ ได้โดยสะดวกอีกทั้ง ๒ คัมภีร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพัดเปรียญให้ทรงอยู่คราวหนึ่ง ต่อจากนั้นมาอีกไม่นานอยู่มาวันหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เสด็จเข้าไปถวายพระธรรมเทศนาที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ครั้นแสดงธรรมเทศนาจบแล้วพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ได้พระราชทานพัดแฉกปักเลื่อมสำหรับเปรียญเอก ๙ ประโยค ให้ทรงถือเป็นสมณศักดิ์ ซึ่งได้ให้จัดทำเตรียมไว้ก่อน และรับสั่งว่า "ชีต้นบวชมานานแล้ว เป็นพระราชาคณะเสียเถิด" นับตั้งแต่บัดนั้นมา ก็ได้โปรด ฯ ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ประทับในที่ประชุม เป็นผู้สอบไล่พระปริยัติธรรมด้วยพระองค์หนึ่ง

เมื่อสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เสด็จมาประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุ ฯ ระหว่างตั้งแต่บีระกา พ.ศ. ๒๓๖๘ จนถึงบีฉลู พ.ศ. ๒๓๗๒ นั้น มีเรื่องในพระราชประวัติอันเป็นบัจจัยกว้างขวางในสังฆมณฑลเรื่องหนึ่งคือ เรื่องการตั้งวงศ์พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ซึ่งเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะนำมากล่าวไว้ ณ ที่นี้ด้วย คือ เมื่อพระองค์ได้ทรงศึกษาทราบมคธภาษาโดยเชี่ยวชาญแล้ว จึงได้ทรงสอบสวนคัมภีร์พระไตรปิฎก ค้นหาข้อธรรมวินัย ในพระพุทธศาสนาซึ่งใคร่จะทรงทราบให้เป็นการถ่องแท้แน่นอนมาแต่เดิม ครั้นยิ่งทรงสอบสวนเท่าใด ก็ยิ่งปรากฏแก่พระญาณปรีชาว่าอันลัทธิที่พระสงฆ์ประพฤติปฏิบัติกันอยู่โดยมากในเวลานั้น เป็นการคลาดเคลื่อนและเหินห่างจากพุทธบัญญัติเสียเป็นอันมาก เป็นเหตุไม่นำมาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธา ด้วยพระพุทธศาสนาเสื่อมโทรม ก็บังเกิดความสังเวชสลดพระราชหฤทัย จนสงสัยว่าสมณวงศ์อันสืบเนื่องมาแต่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น คงจะสาปสูญเสียแล้วดอกกระมัง ทรงปรารภว่า การที่ทรงผนวชอยู่นี้ ถ้าหากไม่ประพฤติพระธรรมวินัยให้ถูกต้องตามพระพุทธบัญญัติแล้ว การที่จะทรงเพศบรรพชิตอยู่ต่อไปนั้น เห็นว่าเป็นการหลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิตดูไม่เป็นการสมควรเลย

ลาผนวชเสียจะดีกว่า เมื่อพระองค์ทรงพระปริวิตกอยู่เช่นนี้ ก็ทำให้หม่นหมองพระราช-หฤทัยอยู่ตลอดมาจนกระทั่งวันหนึ่ง พระองค์ได้เสด็จเข้าไปในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ ฯ เพื่อจะบรรทมกลางวัน พระองค์จึงได้ทรงจุดธูปเทียนบูชาแด่พระศาสนาตั้งสัจจกิริยาอธิษ-ฐานว่า "ข้าพเจ้านี้ อุทิศต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ออกบวชด้วยความเลื่อมใสศรัทธา โดยมิได้เพ่งต่ออามิสสิ่งหนึ่งสิ่งใด อันมีลาภ ยศ และความสรรเสริญเป็นต้น ถ้าหาก ว่าวงศ์ บรรพชาอุปสมบท อันสืบเนื่อง มาแต่ พระสุคตทศพล ยังมี เหลืออยู่ ณ ประเทศใด ทิศใด ก็ขอให้ข้าพเจ้าได้ประสบหรือได้ยินข่าวให้ได้ภายใน ๓ วัน ๗ วัน ถ้าหากไม่เป็นดังนั้น ข้าพเจ้าจะเข้าใจว่า ศาสนวงศ์นั้นสิ้นแล้ว ก็จะลาสิกขาเป็นฆราวาสไปรักษา ศีล ๕ ศีล ๘ ตามสมควร"

ต่อมาอีก ๒–๓ วัน พระองค์ก็ได้ทรงทราบข่าวว่า มีพระเถระรามัญรูปหนึ่ง มีนามฉายาว่า "พุทธวังโส" ชื่อชาย อุปสมบทมาแต่เมืองมอญ และได้เป็นพระราชา-คณะที่พระสุเมธาจารย์จำพรรษาอยู่วัดบวรมงคล (วัดลิงขบ) เป็นผู้รู้พระไตรปิฎก แตกฉานมีความเชี่ยวชาญมาก เมื่อได้พบและได้ทรงไต่ถามข้อพระวินัยบัญญัติต่าง ๆ พระสุเมธาจารย์ก็ถวายวิสัชชนาได้แจ่มแจ้งทั้งรู้พุทธวจนะและเจนจัดในอักขระวิจารณ์วิธี กล่าวถึงศาสนวงศ์ทำให้เกิดความเลื่อมใสในลัทธิของรามัญ จะใคร่ประพฤติปฏิบัติตาม ลัทธินั้น จึงทรงพระราชดำริว่า บัดนี้พระองค์ประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุ ฯ ซึ่งอยู่ในท่าม กลางสงฆ์หมู่ใหญ่ หากว่าจะทรงประพฤติปฏิบัติลัทธิอื่นให้ผิดแผกไปจากหมู่คณะ ก็จะ ทำให้เกิดความรังเกียจ และกินแหนงแคลงใจกันขึ้น ทั้ง ๆ ที่พระองค์เองพยายามที่จะ ฟื้นฟูพระศาสนาให้ดีขึ้นตามพระธรรมวินัย จึงได้เสด็จกลับไปประทับ ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) อีกครั้งหนึ่งเมื่อปีฉลู พุทธศักราช ๒๓๗๒ กรมพระราชวังบวรศักดิ์-พลเทพ ได้สร้างพระตำหนักถวาย การที่พระองค์เสด็จไปในครั้งนี้เป็นทำนองเสด็จไป ประทับสำราญพระราชอิริยาบถ มิใช่ว่าพระองค์ย้ายขาดไปจากวัดมหาธาตุ ฯ เพราะที่ ตำหนักวัดมหาธาตุ ฯ ก็ยังมีผู้คนในกรมทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์พิทักษ์รักษาอยู่ ในเวลา นั้นสมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งร่วมพระราชดำริในเรื่องการจัดตั้งพระสงฆ์

ธรรมยุติกนิกาย ก็ทรงผนวชและประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุ ฯ มิได้ตามเสด็จไปอยู่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ด้วย จึงเข้าใจว่าเสด็จมาประทับที่วัดมหาธาตุ ฯ เป็นเพียงบางครั้งบางคราว จนกระทั่งเมื่อพระองค์เสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อปีวอก พุทธศักราช ๒๓๗๙ จึงได้ย้ายพระตำหนักขาดไปจากวัดมหาธาตุ ฯ

ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เสด็จกลับไปประทับอยู่ ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) เมื่อปีฉลู พุทธศักราช ๒๓๗๒ ก็ทรงประพฤติปฏิบัติตามวินัยลัทธิตามที่พระองค์ทรงสอบสวนเห็นว่าถูกต้องตามพุทธบัญญัติแล้ว และพระองค์ได้ทรงบอกพระไตรปิฎกสอนบรรดาศานุศิษย์ของพระองค์ต่อมา มีผู้นิยมเลื่อมใสศรัทธาและมีพระสงฆ์รับประพฤติปฏิบัติตามลัทธิธรรมวินัยซึ่งทรงนิยมมากขึ้นโดยลำดับ และก็ได้เกิดพระสงฆ์วงศ์ธรรมยุติกนิกายขึ้นจนปรากฏอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้

ปีวอก พุทธศักราช ๒๓๗๙ ทางวัดบวรนิเวศวิหารว่างเจ้าอาวาส พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ฯ จึงทรงอาราธนาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จากวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ให้มาครองวัดบวรนิเวศวิหาร และได้ทรงสร้างสระตำหนักพระราชทาน

ครั้นเมื่อวันพุธ ที่ ๑๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๓๗๙ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือนยี่ ปีวอก อัฐศก จุลศักราช ๑๑๙๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็เสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหารโดยขบวนเรือ ทรงเรือพระที่นั่งดาดสี มีเรือดั้งนำ ฯ พระองค์ได้ทรงพาพระศิษย์หลวงที่สำนักวัดมหาธาตุ ฯ ตามเสด็จมาอยู่ด้วย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ นั้น มีพระอัธยาศัยโปรดทำอะไรทำถูกและทำจริง ๆ ในสมัยนั้นยังนิยมนับถือกันว่า การอุปสัมปทาย่อมขึ้นด้วยกรรมวาจาสวดถูกแบบแผน ว่าถูกอักขระฐานกรณ์ ถ้าหากสวดพลาดไปอุปสัมทาย่อมไม่ขึ้น ครั้งนั้น ในกรุงสยามมีพระสงฆ์ ๒ นิกาย คือ พระสงฆ์ไทยนิกายหนึ่ง พระสงฆ์รามัญนิกายหนึ่ง คณะของพระองค์ได้รับอุปสมบทมาในพระสงฆ์ไทยแล้ว จึงทรงชักนำให้รับอุปสมบทในพระสงฆ์รามัญอีกเพื่อให้มั่นขึ้น ส่วนในด้านความประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์ หากยัง

มีสิ่งใดบกพร่องอยู่พระองค์ก็ทรงแก้ไขชักนำคณะของพระองค์ให้ประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตรงตามพระธรรมวินัยตั้งแต่ครั้งเมื่อยังประทับอยู่วัดมหาธาตุ ฯ และวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) มาแล้ว แต่ในครั้งนั้น พระองค์ยังไม่ได้เป็นอธิบดีสงฆ์แห่งสองอารามนั้น จึงไม่เป็นการสะดวกพระราชหฤทัยในอันที่จะยังความประพฤติปฏิบัติให้ไพบูลย์ ครั้นเมื่อพระองค์ได้เสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหารและเป็นอธิบดีสงฆ์ ทรงได้รับความสะดวกพระราชหฤทัยขึ้น จึงได้ทรงทำนุบำรุงความประพฤติของพระสงฆ์ให้เจริญขึ้น กล่าวโดยย่อคือ พระองค์ทรงชักนำพระสงฆ์ให้ตั้งอยู่ในสังวรให้รู้จักนิยมในการรักษากิริยามารยาทและขนบธรรมเนียม ให้เอื้อเฟื้อในกิจวัตร ไม่ให้เป็นแต่ทำไปโดยความงมงาย รู้จักตริตรองให้เห็นผลในการประพฤติปฏิบัติอย่างนั้นโดยสม่ำเสมอ พฤติการณ์นี้ทำให้เกิดมีผู้นิยมเลื่อมใสและสรรเสริญมากขึ้นโดยลำดับ

ขนบธรรมเนียมที่พระองค์ทรงตั้งขึ้นนั้นนอกจากจะประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยแล้ว พระองค์ได้ตั้งการนมัสการพระที่เรียกกันว่า ทำวัตร ทั้งเช้าและค่ำเป็นประจำวัน พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์คำนมัสการขึ้นใหม่เป็นคำมคธบ้างเป็นร้อยแก้วบ้าง เป็นคาถาบ้าง ตามที่ใช้กันแพร่หลายอยู่ในทุกวันนี้มีสวดมนต์หลังจากนมัสการพระตอนค่ำโดยเลือกเอาพระสูตรต่าง ๆ ในอังคุตตรนิกายเป็นพื้น ที่แสดงธรรมข้อปฏิบัติไว้สวดผลัดวันกันไป เมื่อถึงวันพระกึ่งปักษ์และเต็มปักษ์ มีธรรมสวนะเสมอไปไม่เฉพาะแต่ในพรรษา เช้า ๓ โมงมีเทศน์กัณฑ์หนึ่ง บ่าย ๓ โมงอีกกัณฑ์หนึ่ง พระองค์เสด็จลงประทานอุโบสถศีล และเทศนาเป็นพื้น และทรงเทศนาโดยผีพระโอษฐ์ ทรงอธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจได้โดยง่าย ชักชวนให้ประพฤติปฏิบัติด้วยความอาจหาญร่าเริง ได้ทราบว่ามีผู้พอใจกันมาก เต็มในพระอุโบสถและยังล้นออกมาจนกระทั่งข้างนอก นอกจากพระองค์ทรงเทศน์แล้ว แม้พระรูปอื่นก็ต้องเทศน์ด้วยผีปากเช่นเดียวกัน เพราะว่าพระองค์ไม่ทรงโปรดให้เขียนหนังสือไว้เทศน์ เรื่องที่พระองค์ทรงเรียงเองเพื่อสำหรับให้พระเปรียญบางรูปไปถวายเทศน์ในราชการ เมื่อเทศน์เสร็จก็ตรัสให้เผาไฟเสียเพื่อไม่ให้มีต้นฉบับเหลืออยู่ เพราะเหตุนั้น เทศนาที่พระองค์ทรงเรียงเป็นภาษาไทยจึงมี

น้อยนัก ได้ยินว่ามีอุโบสถสูตรเรื่องหนึ่งที่ทรงรจนาถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดูเหมือนจะเป็นหนังสือสำหรับถวายเทศน์เวร กับเทศนาบางเรื่องที่มีผู้คัดลอกเอาไว้ได้ มีชื่อปรากฏอยู่แต่เพียง ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเท่านั้น

ในครั้นนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงทำนุบำรุงการศึกษาปริยัติธรรมเพื่อจะให้ความเจริญรุ่งเรือง พระองค์ได้ทรงบอกปริยัติธรรมด้วยพระองค์เอง ภิกษุและสามเณรที่เป็นศิษย์ในครั้งนั้นเข้าสอบไล่ในสนามหลวง จนได้เป็นเปรียญประโยคสูงถึงประโยค ๙ ก็มีหลายรูป ภิกษุจากสำนักอื่นมาขอศึกษาบ้างก็มี พระองค์ทรงเป็นประธานในการสอบไล่หนังสือด้วยพระองค์หนึ่ง ซึ่งในครั้งนั้น ภิกษุที่เป็นเปรียญสามารถพูดภาษามคธได้คล่อง

ในการรับกุลบุตรผู้มีจิตเลื่อมใสในพระบวรพุทธศาสนา โดยเข้ามาอุปสมบท พระองค์ก็ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์เอง และได้โปรดให้พระศิษย์หลวงเดิมผู้เรียนรู้ปริยัติธรรมสวดกรรมวาจา ทั้งนี้ สุดแล้วแต่จะตรัสสั่งให้รูปหนึ่งรูปใดเป็นผู้สวด พระองค์ทรงถืออำนาจในสังฆกรรม เจ้าภาพไม่อาจนิมนต์เลือกเอาตามความพอใจ พระองค์ทรงแก้ไขคำขอบรรพชา และในกรรมวาจาอุปสมบทโดยใช้ระบุชื่ออุปสัมปทาเปกขะและชื่ออุปัชฌายะให้ตรงตามบาลี และเพิ่มคำนำและส่งท้ายแห่งอนุศาสน์อย่างที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้

เมื่อออกพรรษาแล้ว ภิกษุสามเณรผู้ปรารถนาจะลาสิกขาบท ต้องรอถึงวันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๑ เดือนอ้าย เดือน ๓ เดือน ๕ เป็นกำหนดตีกลองสัญญาให้ทูลลาตามวันและเวลานั้น ในการลาสิกขาบทตามเดือนเป็นลำดับ พระองค์ไม่ทรงรับทูลลาพร่ำเพรื่อ

ในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารอยู่นั้น พระองค์ก็ได้บูรณะและทรงผูกพัทธสีมา และให้สร้างถาววรวัตถุขึ้นตลอดมา

ครั้นเมื่อถึงวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ (ตรงกับปีกุน จุลศักราชยังเป็น ๑๒๑๒) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์

และเสนาบดีมนตรีมุขจึงไปประชุมปรึกษาพร้อมกันอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระองค์เสด็จพระราชดำเนินจากวัดบวรนิเวศวิหารในวันรุ่งขึ้น เวลาเช้าวันพฤหัสบดีที่ ๓ เมษายน ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๕ โดยขบวนเรือและเสด็จขึ้นพระราชยานที่ท่าราชวรดิษฐ์ เข้าสู่พระบรมมหาราชวัง ทรงสรงพระบรมศพและอัญเชิญประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทแล้ว เสด็จไปประทับอยู่ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในเวลาค่ำวันนั้น พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการถวายสัตย์

รุ่งขึ้นวันศุกร์ที่ ๔ เมษายน ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๕ เวลา ๕ ทุ่ม พระองค์จึงลาผนวช เสด็จประทับว่าราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังที่พลับพลาน่าคลังศุภรัต และในวันพฤหัสบดีที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ บีกุน ตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓ ได้ทรงรับบรมราชาภิเษก

สรุปกาลที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงผนวชอยู่ในพระบวรพุทธศาสนานับเป็นเวลาถึง ๒๗ พรรษา การผนวชของพระองค์นั้น มิได้ทรงผนวชอยู่เฉย ๆ หรือเพื่อลาภสักการะแต่อย่างใดไม่ พระองค์ทรงผนวชอยู่ในพระวินัยของพระพุทธเจ้า ก็ทรงศึกษาพระธรรมวินัย นับว่าพระองค์มีความแตกฉานในพระไตรปิฎกพระองค์หนึ่ง ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงเห็นว่า การพระศาสนาที่พระสงฆ์สาวกกำลังประพฤติปฏิบัติอยู่ขณะนั้น ยังไม่เป็นการถูกต้องตามหลักธรรมวินัยอย่างแท้จริง ยังประพฤติปฏิบัติผิดอยู่มาก ซึ่งมิสมควรที่พระสงฆ์สาวกผู้ปฏิบัติธรรมวินัยจะกระทำเช่นนั้น เมื่อพระองค์ได้ทรงแสวงหาพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักธรรมวินัยได้สมตามพระประสงค์แล้ว พระองค์ก็ทรงหันมาปรับปรุงดัดแปลงพระศาสนาให้เข้ารูปกับ หลักธรรมวินัยอันแท้จริงของพระพุทธเจ้าเรียกว่า **“ปฏิรูปพระศาสนา”** นับตั้งแต่นั้นมาพระศาสนาก็เริ่มเข้าระดับแห่งความเจริญรุ่งเรือง มีผู้คนมาเลื่อมใสเป็นจำนวนมาก

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงกระทำเช่นนี้ ก็เนื่องด้วยพระวิริยะอุตสาหะพร้อมด้วยความปรีชาสามารถของพระองค์เป็นที่ตั้ง พระองค์มิได้ทรงเห็นแก่ความยากลำบาก หรืออุปสรรคอันใดตลอดทั้งพระองค์มิได้ทรงเห็นแก่อามิส มีลาภสักการะแต่อย่างใด มีพระทัยตั้งมั่นที่จะทรงทำให้พระศาสนาเจริญรุ่งเรืองและถูกต้องแต่อย่างเดียวเท่านั้น ถึงแม้ว่าในขณะนั้นจะมีใครมาทำลายพระองค์ให้ถึงแก่ชีวิตวอดวาย พระองค์มิได้ทรงหวั่นเกรง ยอมพลีชีวิตให้ได้ ขอแต่ให้พระศาสนาเจริญถูกต้องเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ พระศาสนาในยุคนั้น จึงเจริญถูกต้องตามหลักธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง จนตราบเท่าทุกวันนี้

ฉะนั้น จึงทำให้ประชาชนและพระสงฆ์สาวกในยุคนั้นเกิดความสนเท่ห์ในพระดำริและการกระทำของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง เพราะว่าการกระทำเช่นนั้น สงฆ์สาวกหรือใครคนใดคนหนึ่งในยุคนั้นและยุคก่อน ๆ ไม่ได้กระทำมา แต่ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงกระทำขึ้นโดยพระลำพัง มิได้ทรงหวั่นเกรงต่ออำนาจใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะพระองค์ทรงถือว่า พระองค์ทำถูกต้องตามหลักธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าเป็นที่ตั้ง ความดีทำแล้วจะต้องไปเกรงกลัวใคร ? คนที่มิกล้าทำอะไรลงไปนั้น ก็เพราะคนนั้นมิได้ทำความดี จึงหวั่นเกรงไปเอง ประหนึ่งว่า บุคคลทำความชั่วโดยมิมีใครพบเห็น แต่ว่าจิตใจของตนเองไม่เป็นสุข กลัวใครจะรู้จะว่ากล่าว พอพบคนก็นั่งอย่างความร้อนใจ นั่งไม่เป็นสุข ดังนี้ เหตุนี้การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงกระทำการฟื้นฟูบำรุงพระศาสนา ตลอดถึงชำระสะสางหลักธรรมให้ถูกต้อง จึงเป็นความดีอันยิ่ง พระคุณความดีของพระองค์มีอยู่ล้นพ้น ยากที่จะพรรณนาให้สิ้นสุดได้ ด้วยคุณงามความดีของพระองค์มากยิ่งเช่นนี้ จึงเป็นเหตุให้เกิดความสนใจของชนที่มิได้กระทำความดีอีกจำนวนมาก จึงได้พยายามหาข้อเสียหายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เพื่อจะได้ใส่ร้าย ตั้งความริษยาต่อพระองค์นานาประการ ด้วยประสงค์จะตัดความดีของพระองค์ท่านให้น้อยลงหรือหมดไป และเพื่อความดีเหล่านั้น จะได้ตกมาอยู่แก่ตัวเองเช่นหาว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เป็นสังฆเภท คือ ทำลายสงฆ์ให้แตกแยก

กัน เป็นคดี เป็นหมู่ เป็นพวก เกิดความไม่ปรองดองสามัคคีกันต่าง ๆ นานา ยากที่จะขุดค้นมาจาระไนให้หมดสิ้นไปได้ เพราะสิ่งเหล่านั้นล้วนแต่เป็นความชั่วทั้งสิ้น พูดไปจะหาว่าเอาความมากลบเรื่องเพื่อการลบล้างกัน แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะวิญญูชนทั้งหลายเข้าใจดีในความดี วิญญูชนมิใช่คนตาบอด จะได้เห็นดำเป็นขาว หรือเห็นขาวเป็นดำ

ข้าพเจ้าจะพูดเรื่องที่มีผู้ใส่ร้ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ในเรื่องสังฆเภททำลายสงฆ์เท่านั้น ข้อนี้เป็นที่สนใจของคนอีกจำนวนมาก คำว่า สงฆ์มี ๒ อย่าง คือ อริยสงฆ์อย่างหนึ่ง สมมติสงฆ์อย่างหนึ่ง อริยสงฆ์หมายถึงสงฆ์ที่ท่านตัดกิเลสได้เด็ดขาด คือ พระอรหันต์และอย่างต่ำตั้งแต่พระโสดาบันบุคคลขึ้นไปจนถึงพระอรหันต์เรียกว่าอริยสงฆ์ ส่วนสมมติสงฆ์นั้นคือ พระสงฆ์ที่ยังเป็นปุถุชนอยู่ ยังตัดกิเลสให้ขาดมิได้ และตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป เรามาลองพิจารณาถึงการทำสังฆเภทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ว่าจะทำจริงหรือ ? พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้ทรงกระทำให้พระสาวกรูปไหนหรือวัดไหนแตกจากกันบ้าง ถ้าพระสงฆ์ในยุคนั้นเป็นอริยสงฆ์จริงแล้ว ไฉนเลยจึงได้ประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยผิดกับหลักของพระพุทธเจ้าที่ทรงบัญญัติไว้ ? นี่เป็นข้อหนึ่งที่เราควรอย่างยิ่งที่จะวินิจฉัยด้วยปัญญาของวิญญูชน และการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ออกจากวัดมหาธาตุ ฯ นั้น พระองค์ได้ไปกับคณะสงฆ์พวกไหนบ้าง ? พระองค์ออกไปประพฤติปฏิบัติด้วยพระองค์เอง การที่มีพระสงฆ์สาวกอื่นและคนเคารพเลื่อมใสมากนั้น พระองค์ไปบังคับใครหรือไม่ ? ผู้ที่มาก็มาด้วยความเชื่อและเลื่อมใส และได้พิจารณาเห็นแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ประพฤติปฏิบัติต้องตามพระธรรมวินัย นี่เป็นอีกข้อหนึ่ง ในการที่พระองค์ทรงผนวชอยู่ ๒๗ พรรษา ฉะนั้น เราท่านทั้งหลายควรทำความเข้าใจและความเห็นเสียใหม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ มิได้ทรงกระทำสังฆเภท ทำลายสงฆ์ดังคำที่คนพาลทั้งหลายกล่าวใส่ร้ายอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้ทรงทำหลักของพระศาสนาไว้ให้คงทนถาวร เฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทยเรานี้ นับว่าประเทศไทย

294.3135
อ 424อ
4329 2195.

และคนไทยประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัย ของพระพุทธเจ้าได้ถูกต้องและเจริญรุ่งเรืองมาทุกวันนี้ จนเป็นจุดสนใจของต่างประเทศอีกจุดหนึ่งในระยะนี้นับว่าพวกเรายังเป็นหนี้พระคุณของพระองค์อย่างล้นเกล้า ฯ ยากที่จะหาอะไรมาตอบแทนได้ อนุสรณ์ที่พระองค์ได้ทำขึ้นก็คือ ตั้งพระสงฆ์ขึ้นนิกายหนึ่ง คือ **ธรรมยุกติกนิกาย** ซึ่งปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ และสงฆ์นิกายนี้ก็รับมรดกประพฤติปฏิบัติสืบ ๆ กันมาตามลัทธิและตามธรรมวินัยของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจนตราบเท่าทุกวันนี้ดุจกัน

การที่มีบุคคลกล่าวตู่ใส่ร้ายต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยโมหาคติ อันหาความจริงมิได้เช่นนั้น เป็นการแกล้งกล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง การกล่าวพล่อย ๆ เช่นนั้นเป็นการกล่าวเท็จ กล่าวส่อเสียด ให้แตกความสามัคคีของหมู่ และเป็นการกล่าวเพ้อเจ้ออันหาสาระประโยชน์มิได้ ผู้กล่าวมุ่งทำลายความสามัคคีของหมู่มิได้กล่าวโดยเหตุผล เป็นการนึกเอา เดาเอา คาดคะเนเอาเอง เชื่อตามเขาว่า หาเหตุผลมิได้ อันความจริงต้องเป็นความจริงเสมอ ยืนให้พิสูจน์ทนต่อการพิสูจน์ อันความจริงนั้น ยิ่งพิสูจน์เท่าไรย่อมปรากฏเป็นความจริงมากขึ้น นอกจากผู้กล่าว กล่าวด้วยอำนาจ โทสะ และ โมหะจิตอันประกอบด้วยอกุศลบาปเข้าตัวเปล่า ๆ เป็นทุกข์เป็นโทษกับตัวผู้กล่าวเอง ถ้าผู้กล่าวเป็นสมณะก็เป็นสมณะที่ไม่สมควร เพราะไม่ตั้งอยู่ในธรรมของสมณะ ไม่ตั้งอยู่ในความสงบ ขาดการสังวรในวาจา ขาดสติสัมปชัญญะ ไม่สมกับเป็นนักศึกษาธรรมะ ศึกษาแล้วมิได้นำมาปฏิบัติ คอยเพ่งโทษคนอื่น โทษของตนเองไม่เพ่ง เป็นโมฆะบุรุษ กถาที่กล่าวก็เป็นโมฆะกถา และเป็นอักโกสวัตถุ คือถ้อยคำที่ไม่ควรกล่าว ของสมณะในธรรมวินัยนี้ เพราะกล่าวแล้วเป็นเหตุแห่งการแตกแยกความสามัคคี เป็นการกล่าวดีให้แก่ตัว บ้ายความชั่วไปให้คนอื่น เป็นสัมผัปปลาปวาท เป็นมิจฉาวาจา เพราะผู้กล่าว กล่าวในขณะจิตที่เป็นอกุศล คือโมหะ และโทสะจิต อันประกอบด้วยอกุศลเจตสิก สนับสนุนปรุงแต่งอกุศลจิตมากขึ้น กล่าวคือ โมหะ อหิริกะ อโนตตัปปะ อุทธัจจะ โลภะ โทสะ ทิฏฐิ มานะและอิสสา อกุศลจิตที่เป็นกิเลสอันตามนอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน จนกลายเป็นวาสนาเข้าอบรม

ข่มขู่บุคคลเช่นนั้นให้กล่าวด้วยวจีกรรม เป็นกรรมที่ชั่วทางวาจาเพราะอวิชชา เป็นเหตุนำ ขาดสติสัมมปชัญญะ พระจึงกล่าวว่า เป็นคนโง่ เป็นคนเขลาเบาด้วยบัญญา ไม่พิจารณาให้รอบคอบและประกอบไปด้วย มิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นผิด

การทำลายสงฆ์ให้แตกจากกัน คือสังฆเภทนั้น มิใช่จะทำได้ง่าย ๆ ดังที่มีผู้เข้าใจกัน แม้ในครั้งพุทธกาลก็มีแต่พระเทวทัตรูปเดียวเท่านั้น ที่พยายามทำสังฆเภทต่อมาก็ยังไม่ปรากฏในประวัติศาสตร์ว่ามีอีกเลย มีแต่การปฏิวัติปรับปรุงพระศาสนาที่เสื่อมให้ดี และเจริญยิ่งขึ้น การปฏิวัติพระศาสนาที่เสื่อมและมีผู้ประพฤติปฏิบัติกันผิด ๆ จากธรรมวินัย ให้กลับเป็นถูกต้องตามธรรมวินัยนั้น จะปรับสังฆเภทออกจะแรงไป ? ในสมัยนั้น ทั้ง ๆ ที่ประพฤติผิด ปฏิบัติผิด ๆ ก็ยังมีผู้ศรัทธาส่งเสริมให้กระทำกันต่อ ๆ ไปได้ นี่เป็นสิ่งที่น่าคิด การส่งเสริมผู้ปฏิบัติผิด แต่ไม่มีใครว่าผิด กลับเห็นเป็นดี นี่จะหมายความว่ากระไร ? การพระศาสนาก่อนแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้ปฏิวัตินั้นเป็นอย่างไร วิญญูชนพึงรู้เอง เห็นเอง ไม่จำเป็นที่จะต้องนำมากล่าวอีกในที่นี้ ถึงอย่างนั้น เมื่อพระองค์ได้ปฏิวัติการพระศาสนาสำเร็จแล้ว พระองค์ก็มิได้บังคับกดขี่ในหมู่สงฆ์ หรือ ฆราวาส ที่นิยมประพฤติปฏิบัติอยู่เดิมนั้นให้กลับมาประพฤติปฏิบัติตามพระองค์ก็หาไม่ และยิ่งไปกว่านั้น ครั้นเมื่อพระองค์ได้ลาผนวชออกมาเสวยราชย์แล้ว พระองค์ก็มิได้ออกพระราชกำหนดกฎหมาย หรือสังฆาณัติใด ๆ บังคับข่มขู่ ให้พระสงฆ์หมู่เดิมมาประพฤติปฏิบัติตามพระองค์ ที่เห็นดีเห็นชอบเห็นควรก็หาไม่ ทั้ง ๆ ที่พระองค์ก็มีสิทธิและพระราชอำนาจที่จะกระทำได้ ในสมัยนั้น นี่ก็เป็นหลักฐานพยานยืนยันอันหนึ่งว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ มิได้ทำสังฆเภทตามที่เข้าใจกัน และยิ่งไปกว่านั้นพระองค์ยังส่งเสริมพระสงฆ์ผู้ประพฤติปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเสมอเหมือนกันหมดทุก ๆ นิกายและทุก ๆ ลัทธิและทุก ๆ ศาสนาอีกด้วย พูดถึงพระราชอำนาจก็สมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่พระองค์หาได้ใช้สิทธิและพระราชอำนาจอันนั้นไม่ พระองค์กลับใช้ธรรมเป็นอำนาจให้เป็นธรรมแก่สังคมทั่วไปเสมอเหมือนประชาธิปไตย คือให้สิทธิเสรีภาพในการประพฤติปฏิบัติในพระศาสนาไม่ว่า

ศาสนาใด ๆ ทั้งสิ้น ย่อมได้รับราชูปถัมภ์เท่ากันเสมอเหมือนกัน (ดูประชุมประกาศหรือกฎหมายของรัชกาลที่ ๔ ตั้งแต่ภาค ๑–๗ รวมทั้งภาคพิเศษ) นี่หรือ ? ที่พระองค์ทำสังฆเภท พระธรรมวินัยที่พระสงฆ์ประพฤติปฏิบัติอยู่ทุกวันนี้ เป็นของพระองค์หรือของพระพุทธเจ้า ถ้าพระองค์ทำสังฆเภทจริง ก็ควรจะบัญญัติธรรมวินัยของพระองค์เสียใหม่ให้ต่างไปจากของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีอยู่เดิม แต่นี่ก็เปล่า ข้อใดกระทงใดบ้างที่มีหลักฐานว่า พระองค์ได้ทำสังฆเภทจริง ธรรมวินัยก็อันนั้น เป็นแต่ผู้ประพฤติในสมัยนั้นย่อหย่อน พระองค์กลับมาประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามธรรมวินัยให้ดียิ่งขึ้น นี่หรือที่ผู้อ่อนด้วยปัญญาจึงเหมาเอาว่า พระองค์ทำสังฆเภท วิญญูชนพึงตัดสินเอาเอง การพระศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาตราบเท่าทุกวันนี้ มิใช่พระองค์พร้อมกับทั้งพระ* ราชโอรสของพระองค์ดอกหรือ ? ถ้าพระองค์มิได้ปฏิวัติพระศาสนาจะไปอย่างไรกัน ทั้งในบัจจุบันนี้ก็มีธรรมวินัยอันเดียวกัน ที่แยกปฏิบัตินั้นเป็นเพียงลัทธิเท่านั้น ถ้าหมู่สงฆ์มีศีลเสมอกัน มีทิฐิเสมอกันก็รวมกันได้ ยิ่งไปกว่านั้น กลับทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมวินัยมั่นขึ้น เป็นสุปฏิบัติ อุชุปฏิบัติ ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรงต่อคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายิ่งขึ้น เพราะการศึกษาได้เจริญมากขึ้นโดยลำดับตราบเท่าทุกวันนี้ นี่หรือ ? ที่พระองค์ทำเหตุผิดยังสงฆ์ให้แตกจากกัน ที่นำมากล่าวในที่นี้ไม่ใช่เป็นการแก้ตัว เพื่อความเป็นธรรมแก่สังคม คนเขลาที่ยังไม่รู้จะได้รู้และจะได้ไม่ตำหนิติเตียนกันต่อไป เพราะเป็นบาปเปล่า ๆ เพราะฉะนั้น สาธุชนพึงทำความเข้าใจเสียใหม่ เลิกเข้าใจผิดกันเสียที อย่าได้หลงเชื่องมงายไปตามผู้กล่าวพล่อย ๆ กล่าวผิด ๆ พลาด ๆ กล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง การกล่าวผิดพลาดกล่าวส่อเสียดเช่นนั้นเป็นการทำลายหมู่ให้แตกกัน แทนที่จะสามัคคีปรองดองกันน่าละอายชาวบ้านผู้มีศรัทธา อันสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย พระองค์สอนมุ่งหมายความสามัคคีต่อกันเป็นใหญ่และสอนให้สงบ แต่เหตุไฉนสาวกผู้รับทายาทจึงมาเบียดเบียนกันด้วยวาทะ นั่นหาใช่ความสันติตามพระพุทธประสงค์ไม่ การกล่าวของแต่ละฝ่ายมาตีแผ่ทำสงครามกันด้วยวาทะเป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง เป็นการ

* สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

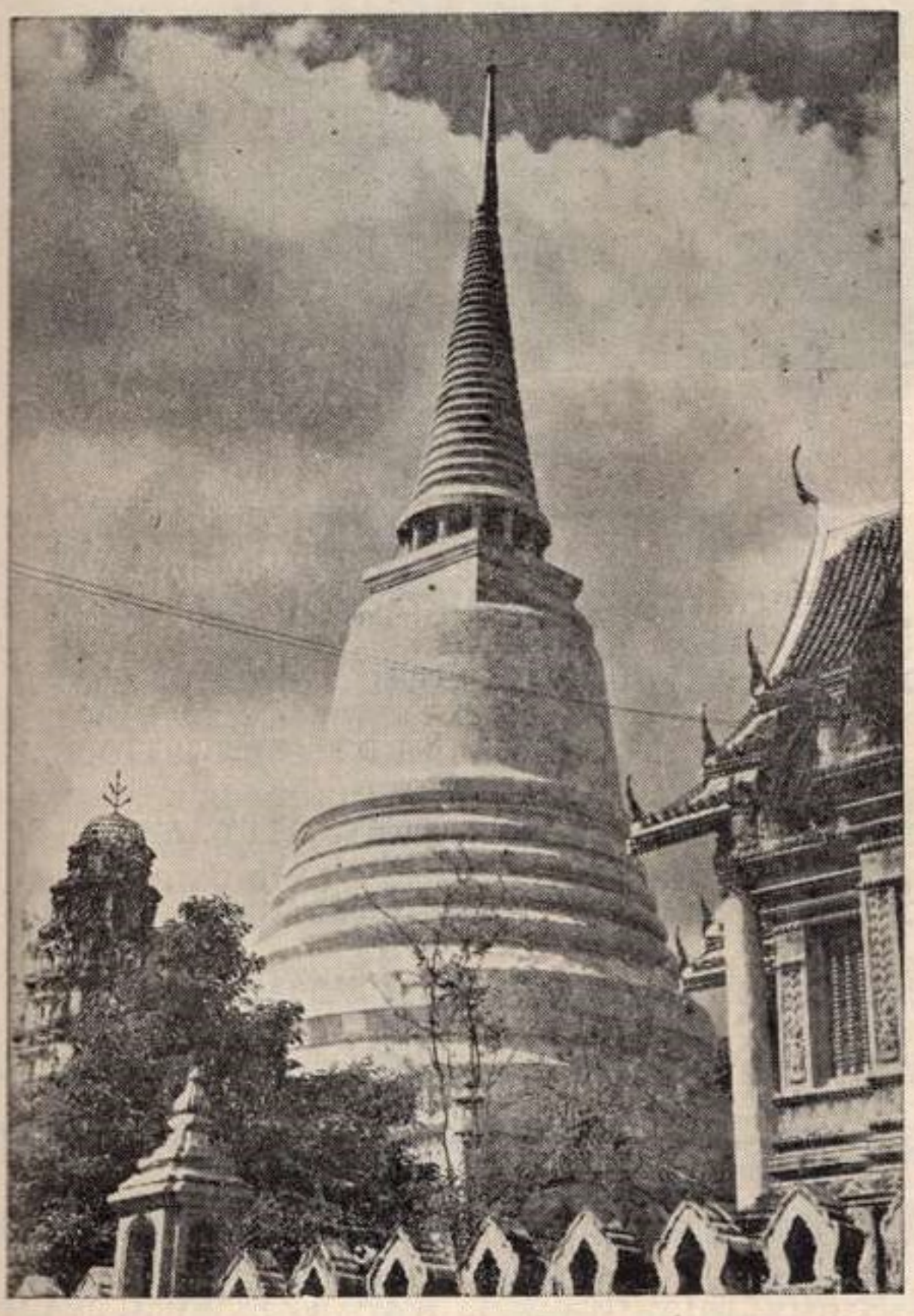
เปล่าประโยชน์ที่จะพึงมีพึงได้ในพระศาสนา สิ่งใดที่ล่วงเลยมาแล้วก็ขอให้แล้วไป เพราะสิ่งนั้นดับไปแล้ว เป็นอดีต ถึงพยายามพูดอย่างไร ก็ไม่กลับคืนมาได้อีกเพราะดับไปแล้ว สิ่งใดที่ยังไม่มาถึง สิ่งนั้นยังไม่มาถึงเพราะเป็นอนาคตกาล ถึงจะพยายามอย่างไรสิ่งนั้นก็ยังไม่ถึง แต่ปัจจุบัน เรากำลังทำอะไรกันอยู่ ? อันประโยชน์ตนประโยชน์ท่านนั้นได้ประกอบให้มีขึ้นแล้วหรือยัง อันความดีทั้งหลายนั้นพึงหมั่นประกอบในปัจจุบันให้มาก ๆ เพราะปัจจุบันนั้นเป็นวิบากทั้งอดีตและอนาคต อนาคตจะแจ่มใสก็เพราะปัจจุบัน อันความดีนั้นพึงรีบทำเสียในขณะนี้ ปัจจุบันนี้แหละดีแน่ ทำดีเถิดเป็นดีแน่ ๆ มาสร้างกันใหม่ดีกว่า พยายามที่จะทำลาย ๆ แล้วจักได้อะไร ?

ฉะนั้น ข้าพเจ้าได้เขียนเรื่องนี้ ก็มิได้เขียนขึ้นง่าย ๆ ตามอารมณ์หรือปากกาพาไป ตามแต่จะว่าอะไรก็ว่าไปนั้นหามิได้ ข้าพเจ้าต้องค้นคว้าหาหลักฐานต่าง ๆ เป็นเวลาหลายวันจึงจะเขียนได้ พูดง่าย ๆ ก็คือว่า เห็นตำราเล่มไหนเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ต้องเอามาอ่านเปรียบเทียบกับหลักฐานต่าง ๆ ว่าจะถูกต้องตรงกันหรือไม่ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าหวังว่า 'พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ กับพระพุทธศาสนา' คงจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้สนใจบ้างไม่มากก็น้อย เป็นธรรมดา แต่ขอให้ท่านอ่านด้วยความยุติธรรม พิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการแล้วท่านจะพบแก่นอันมหาศาลจากพระพุทธศาสนา

อวสานนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐาน น้อมเกล้าถวาย ฯ พระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ด้วยพระคุณความดี อันล้นพ้นของพระองค์ที่ได้ทรงทำพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ที่ได้ทำให้ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ทราบพระศาสนาอันแท้จริง หากพระองค์จะทรงสถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นวิมานแห่งใด ขอจงทรงทราบด้วยพระญาณวิถี ถึงคุณงามความดีของพระองค์ จงทุกประการเทอญ ฯ.

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

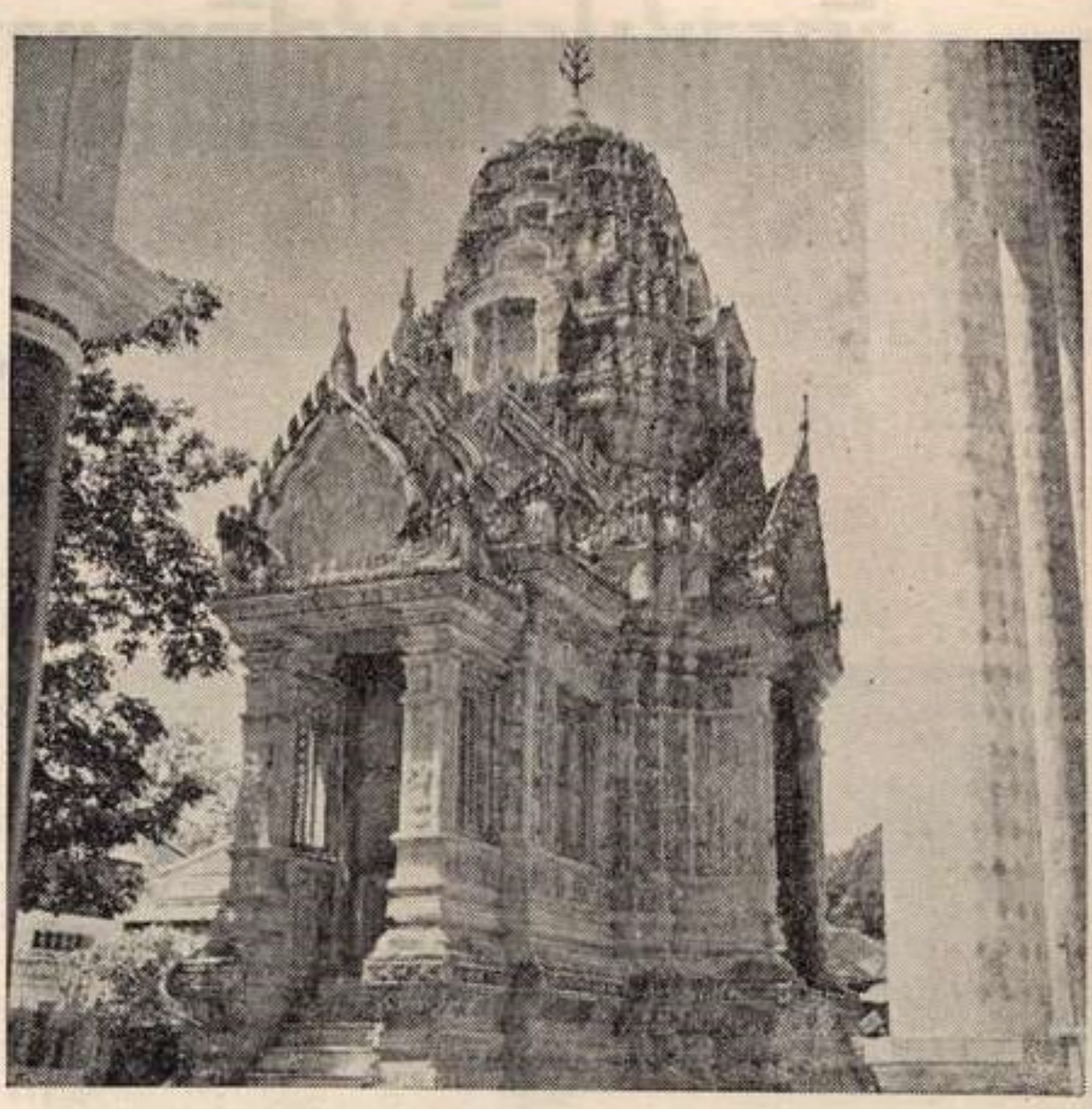
● พันเอก ดำเนิร เลขะกุล

ปาสาณเจดีย์

ท่ามกลางความสับสนจอแจที่แทบจะปวดหัวตายของกรุงเทพพระมหานครในขณะนั้นนั้น มีมุมเล็ก ๆ มุมหนึ่งที่ไม่รู้จักกันแพร่หลายนัก แต่บรรยากาศภายในที่นั้นมีลักษณะตรงกันข้ามกับสภาพภายนอกดังกล่าวแล้ว สงบเงียบ สบายตาและสบายใจเมื่อใครได้เหยียบย่างพ้นกำแพงกั้นเข้าไป สถานที่แห่งนั้นคือ **"วัดราชประดิษฐ์"** ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างสวนสราญรมย์ที่อยู่ทางใต้กับที่ว่าการกระทรวงการต่างประเทศที่อยู่ทางเหนือ ถ้าไม่สังเกตแล้ว ก็แทบ

จะไม่ทราบว่าที่ตรงนั้นมีวัดสำคัญตั้งอยู่วัดหนึ่ง เพราะแม้ชาวกรุงเองเคยไปเที่ยวงานสวนสราญรมย์ (*หรือวังสราญรมย์*) มาตั้งหลายสิบหนแล้วก็ตาม แต่มีน้อยคนนักที่จะสังเกตว่า ด้านเหนือของสวนแห่งนี้เป็นวัด

. หอไตรด้านหน้า

วัดราชประดิษฐ์เป็นวัดขนาดเล็กมาก มีพื้นที่กว้างเพียง ๓๒ วา ยาว ๓๕ วา หรือคิดเป็นพื้นที่ได้ ๒ ไร่ ๓ งานกับ ๒๐ ตารางวาเท่านั้น ดูเหมือนจะเป็นวัดที่เล็กที่สุดของพระนครก็ว่าได้ แต่ในทางความสำคัญนั้นวัดนี้กลับมีฐานะเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิด "*ราชวรวิหาร*" และมีชื่อเต็ม ๆ ยาวที่สุดว่า **"วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม"** แต่ถ้านำเอาสร้อยบอกระดับพระอารามหลวง "*ราชวรวิหาร*" เข้ามาต่อท้ายด้วยแล้ว ก็จะยืดยาวออกไปอีก จนดูเหมือนว่า ถ้าไม่ใช่คนที่อยู่ภายในวัดนั้นแล้ว ก็ยากที่จะจำชื่อนี้ได้หมด จึงเรียกชื่อลดลงมาติดปากแต่เพียงว่า "*วัดราชประดิษฐ์*" นอกจากนี้ยังนับได้ว่าวัดนี้เป็นวัดแรกที่สร้างขึ้นมาเพื่อพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติโดยเฉพาะ เพราะวัดธรรมยุติก่อน ๆ นั้นได้แปลงมาจากวัดมหานิกายเดิมทั้งนั้น และด้วยเหตุนี้กระมังที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นห่วงวัดนี้มาก จนถึงกับทรงประกาศสงวนสิทธิของพระองค์ที่มีต่อวัดนี้ไว้อย่างชัดเจน อันจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า

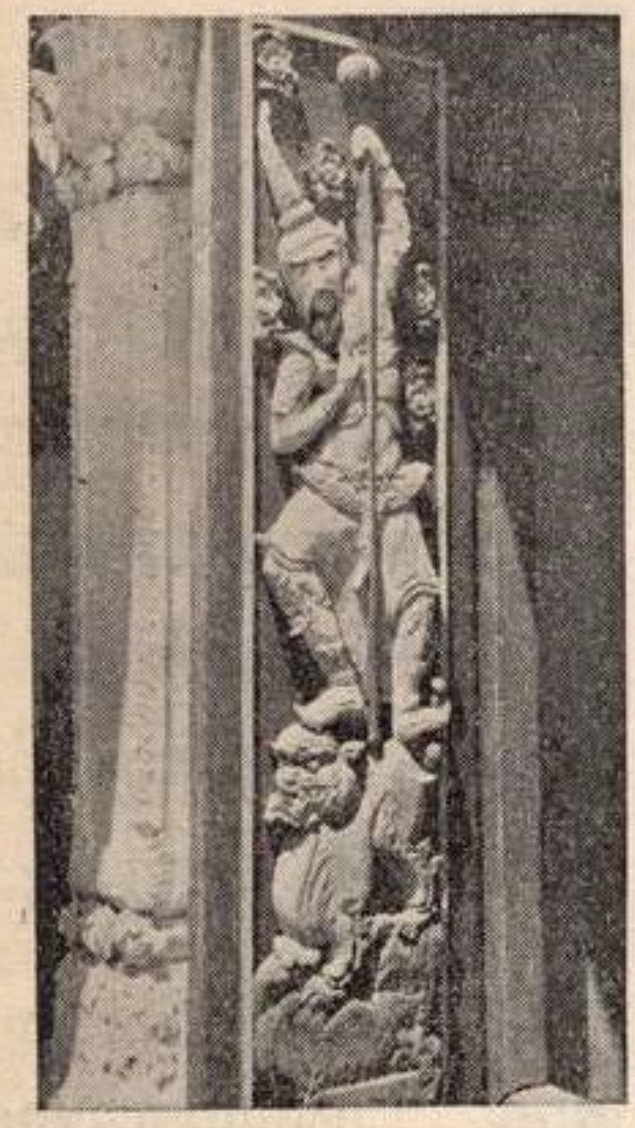
พื้นที่ที่ตั้งของวัดราชประดิษฐ์นี้เดิมทีเป็นที่หลวง สำหรับพระราชทานให้เป็นที่อาศัยของข้าราชการที่ทรงมีพระราชประสงค์จะให้อยู่ใกล้ ๆ ในรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒

หอไตรด้านข้าง

ขณะเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริ จะทรงใช้พื้นที่สร้างวัดนั้น ปรากฏว่าตรงด้านตะวันออกของพื้นที่มีผู้สร้างโรงธรรมไว้หลังหนึ่ง ชาวบ้านใกล้เคียงได้ใช้เป็นที่ทำบุญให้ทานและฟังธรรมเทศนามาช้านาน บนโรงธรรมจึงมีพระพุทธรูปเป็นประจำ และยังมีรูปพระบฏแขวนเหมือนศาลาการเปรียญภายในวัด ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ มีพระราชประสงค์จะใช้พื้นที่แปลงนี้เป็นสวนกาแฟ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้รื้อถอนโรงธรรมและบ้านเรือนข้าราชการที่อยู่ในบริเวณนั้นออกไป แต่ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ สวนกาแฟที่ทำมาหลายปีแล้วได้โรยราร้างลง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่จะใช้พื้นที่สวนกาแฟนั้นสร้างวัดธรรมยุติขึ้นวัดหนึ่ง โดยทรงมีเหตุผลอยู่ ๒ ประการ คือ—

ประการแรก ทรงมีพระราชปรารภว่า เพื่อประโยชน์ในพระองค์ เจ้านายและข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ซึ่งเป็นศิษย์ของพระองค์มาตั้งแต่ครั้งยังทรงผนวชอยู่ใคร่จะทำบุญให้ทานตามคติธรรมยุติดังที่เคยปฏิบัติมาได้สะดวก ไม่ต้องเดินทางไปถึงวัดบวรนิเวศที่อยู่ไกลจากพระบรมมหาราชวังมาก และก็เมื่อพระองค์ทรงเป็นผู้ริเริ่มตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติขึ้นแล้ว จึงชอบที่พระองค์จะทรงผ่อนปรนให้เป็นไปตามความต้องการของบรรดาศิษย์ ดังปรากฏความในประกาศของพระองค์ที่จารึกบนแผ่นศิลาติดไว้ที่ผนังหลัง

"เสี้ยวกาง" ประตูเข้าวัด

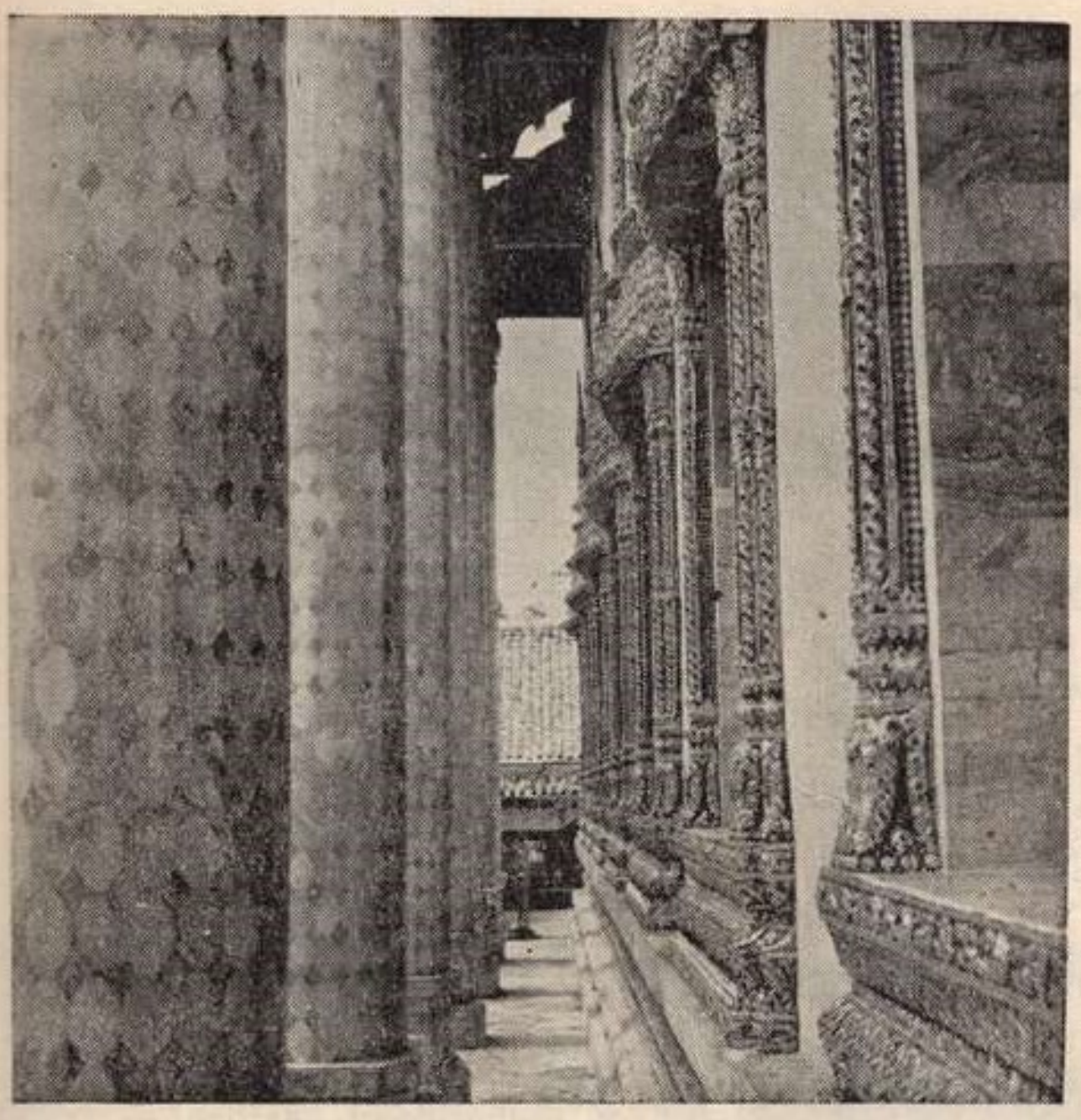
พระวิหารว่า "ก็บัดนี้เจ้านายข้าราชการข้างหน้าข้างในบ้าง ซึ่งเคยเป็นศิษย์ศึกษาประพฤติการทำบุญให้ทาน ตามคติอย่างธรรมยุติกา พากันบ่นว่า วัดพระสงฆ์คณะธรรมยุติอยู่ไกล จะทำบุญให้ทานก็ยากไป ต้องไปไกลลำบาก ฯข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ข้างล่าง * เดิมเป็นครูอาจารย์ต้นลัทธิชำระข้อปฏิบัติต่าง ๆ ให้เป็นเยี่ยงอย่างในคณะพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย คิดถึงการพระพุทธศาสนาซึ่งตนได้ชำระไว้ มีความปรารถนาจะใคร่ได้พระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายนั้น มามีอยู่ในที่ใกล้ตัวอยู่ และจะให้สมประสงค์ ท่าน ทั้งหลาย ชายหญิง ทั้งปวงถือชอบใจดั่งว่าแล้วนั้นด้วย"

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประการที่ ๒ ทรงมีพระราชดำริว่า เพื่อให้ต้องตามประเพณีโบราณที่ว่าในราชธานีจะต้องมีวัดสำคัญประจำ ๓ วัด ดังปรากฏความตอนหนึ่งในท้ายประกาศในพระองค์ ลงวันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก ว่า "อนึ่ง ในแผ่นดินไทยแต่โบราณ เมืองไหนเป็นเมืองหลวงในเวลาใดเวลาหนึ่ง เมืองนั้นมักมีวัด

* หมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงออกประกาศฉบับนี้

ระเบียงพระวิหาร

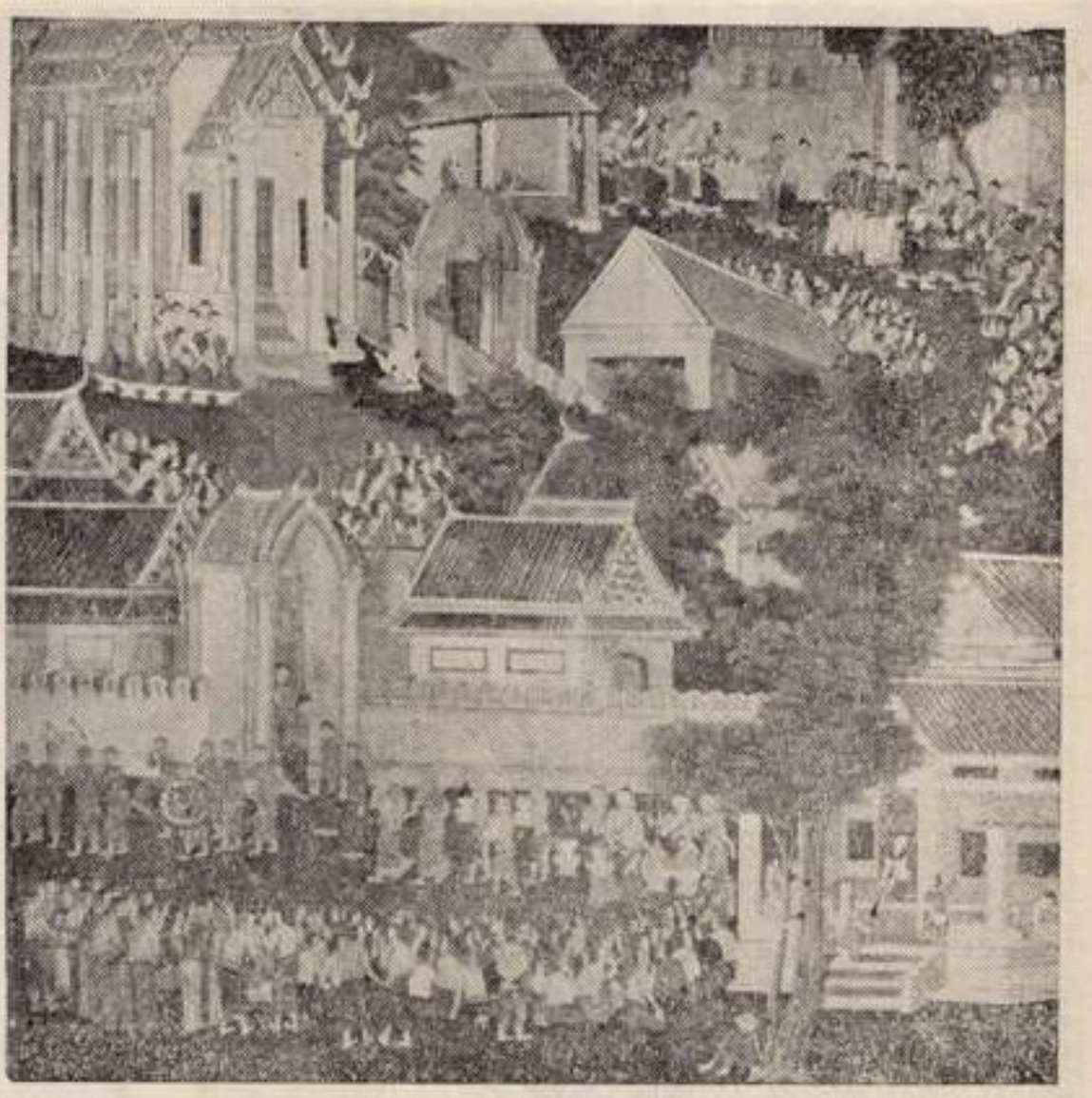
เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ทรงบูรณะวัดเลียบซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ครั้งกรุงศรีอยุธยา และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ทรงช่วยเหลือเสร็จแล้วพระราชทานชื่อใหม่ว่า “วัดราชบุรณะ” อีกวัดหนึ่ง ในขณะนั้นยังขาดแต่ “วัดราชประดิษฐ์” จึงสมควรจะสร้างวัดราชประดิษฐ์ขึ้นอีกเพื่อให้ครบตามประเพณีโบราณที่กล่าวแล้ว

สำคัญ ๓ วัด ชื่อต้น คือ วัดมหาธาตุ ๑ วัดราชบุรณะ ๑ วัดราชประดิษฐ์ ๑ ชื่อสามชื่อนี้กรุงเก่าก็มี พิษณุโลกก็มี สุโขทัยก็มี สวรรคโลกก็มี”

แต่ในกรุงเทพพระมหานครที่สร้างขึ้นใหม่นี้ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๑ ได้ทรงบูรณะวัดสลักและภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดมหาธาตุ” แล้ววัดหนึ่ง

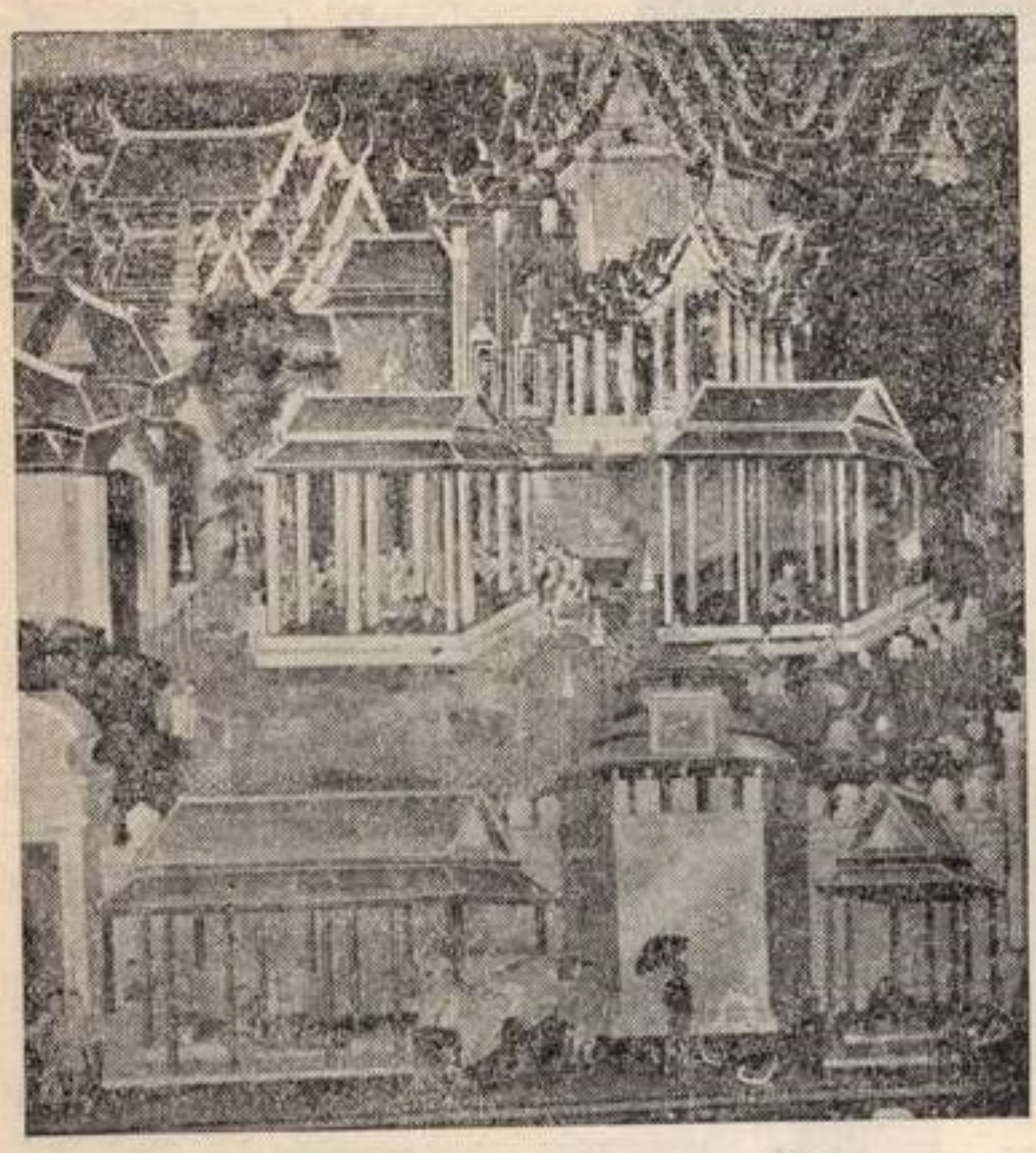

พระรูปสมเด็จพระสังฆราช สา

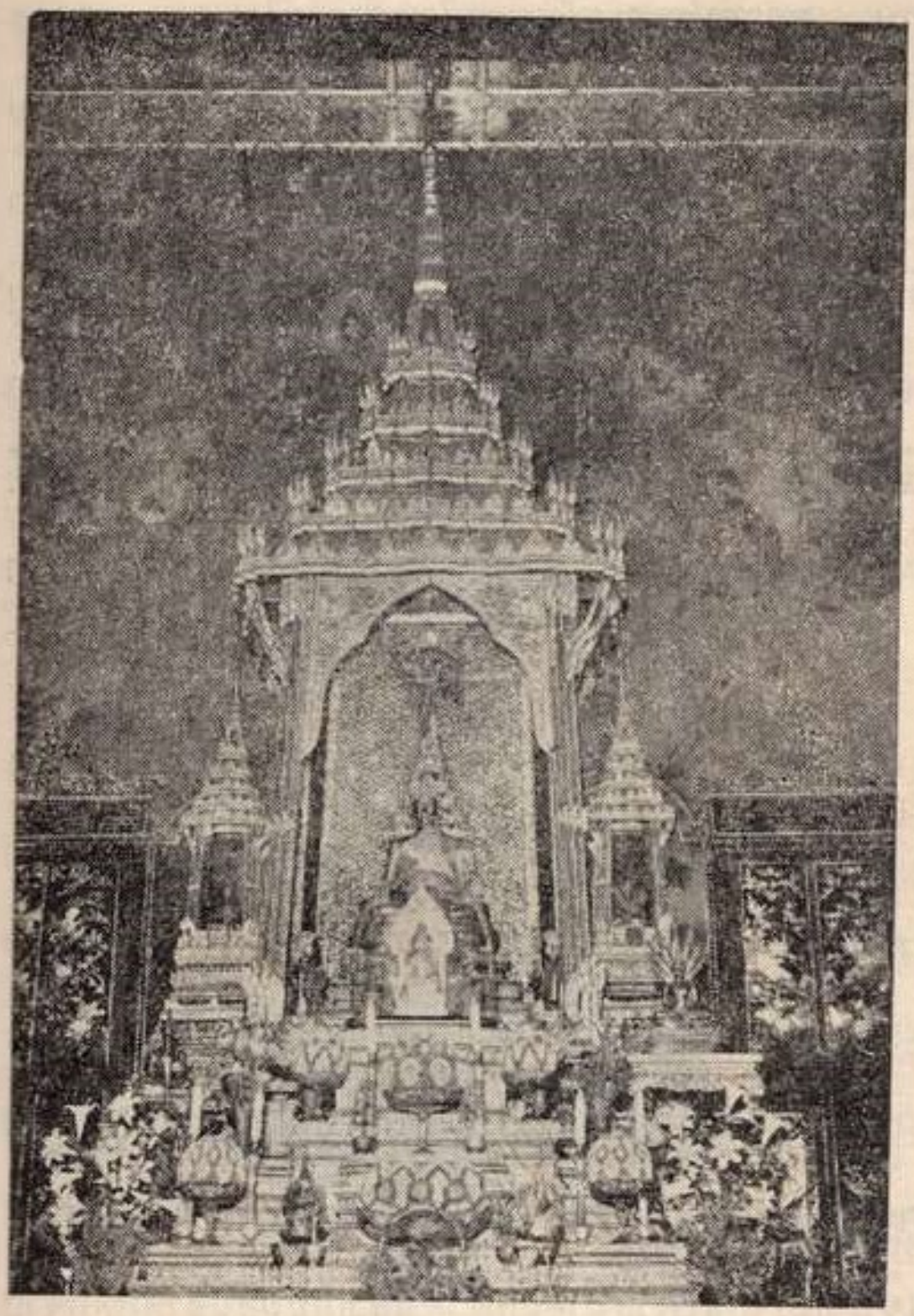

จิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน สลากภัต

ด้วยเหตุผล ๒ ประการดังกล่าวแล้วนี้เอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสร้างวัดธรรมยุติขึ้น ในบริเวณสวนกาแฟดังกล่าวนั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๗ ที่จริงในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน จะทรงเวนคืนที่ดินผืนนั้นมาทำอะไรก็ได้ โดยไม่ต้องทรงเสียอะไรเลย แต่ถึงกระนั้น พระองค์ก็ไม่ทรงมีพระราชประสงค์จะทรงใช้พระราชอำนาจนั้น กลับทรงถือว่า พื้นที่สวนกาแฟเป็นของแผ่นดิน หรือเป็นของกลาง ไม่สมควรที่ใคร ๆ จะยึดเอาไปทำประโยชน์ส่วนตัว โดยพลการจะทำให้เสียประโยชน์ อันเป็นส่วนรวมไป จึงตรัสสั่งให้เจ้าหน้าที่ไปจัดการวัดสอบพื้นที่แล้วคิดราคาเป็นจำนวนเงินมาขายแก่พระองค์ กรมพระนครบาลจึง รังวัดพื้นที่สวนกาแฟได้กว้าง ๓๑ วา ๓ ศอก ยาว ๓๕ วา คิดคำนวณได้ ๑๐๙๘ ตารางวา และคิดราคา

พิธีกวนข้าวทิพย์

พระพุทธสิหังค์ พระประธานในวิหารและพระนิรันตราย (หน้าพระประธาน)

ตารางวาละ ๑ บาท กล่าวกันว่าเพื่อให้ขาวสะอาดจริง ๆ การซื้อขายจ่ายเงินค่า สวน กาแฟ ระหว่าง พระบาท-สมเด็จ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับกรมพระนครบาลในครั้งนั้น ได้ทำกันต่อหน้าเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ สมุหพระ-กระลาโหมทีเดียว มิได้ทำงุบงิบหลบๆ ซ่อน ๆ ประการใด เงินค่าซื้อที่ดินก็เป็นเงินส่วนพระองค์ มิได้ใช้เงินแผ่นดินเลย ต่อจากนั้นพระองค์ทรงออกประกาศสร้างวัดธรรมยุติและพระราชทานชื่อล่วงหน้าไว้ว่า “**วัดราช ประดิษฐ สถิตธรรม ยุติการาม**” และในประกาศฉบับเดียวกันนี้เองได้แสดง ให้เห็นถึง พระราชประสงค์ที่จะอุทิศวัดแห่งนี้ให้เป็น วัดสำหรับพระสงฆ์ คณะธรรมยุติกนิกาย อย่าง รุนแรง และเฉียบขาด ดังความที่ปรากฏในคำประกาศบนแผ่นหินอ่อน ซึ่งติดไว้ที่ผนังด้านหลังพระวิหารตอนหนึ่งว่า “*แต่ที่นี้ใกล้พระราชวัง ถ้าพระเจ้าแผ่นดินในอนาคตไม่โปรด จะต้องประสงค์ที่นี้ใช้ในราชการแผ่นดินก็ขอให้ซื้อที่อื่นเท่าที่นี้ฤาใหญ่กว่าที่นี้ด้วยราคาเท่าที่นี้ ในที่ใกล้บ้านคนถือพระพุทธ-ศาสนา ไม่รังเกียจเกลียดชังพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ฤาจะเป็นที่ภิกขาจารได้ และไม่ใกล้เคียงชิดติดกับวัดอื่น เปลี่ยนก่อนจึ่งได้ ของอะไร ๆข้า ๆ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ * ได้สร้างสถาปนาลงไว้ในที่นี้ก็ต้องสร้างใช้ให้ดีให้งามเหมือนกัน. จึ่งควรจะเอาที่นี้เป็นที่หลวงใช้ในราชการได้ ถ้าจะ

* หมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงออกประกาศฉบับนี้

โปรดให้เป็นวัดที่อยู่พระสงฆ์พวกอื่นก็เหมือนกัน ขอรับประทานให้ซ้อที่ใช้สร้างวัดใช้ก่อน จึงจะเปลี่ยนให้พระสงฆ์พวกอื่นหมู่อื่นอยู่ได้ ถ้าไม่ได้ซ้อที่อื่นสร้างใช้ ไล่พระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายของ ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้เสียเปล่า พระสงฆ์พวกอื่นเข้ามาอยู่เป็นเจ้าของ เอาอำนาจเจ้านายมาไล่เจ้าของเสีย ชิงเอา ก็จะเป็นปสัยหาวหารอทินนาทาน ไป ขอท่านผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินในอนาคตจงโปรดประพฤติตาม ฯข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ซึ่งเป็นเจ้าของที่ทำวัดราชประดิษฐ์นี้สั่งไว้จงทุกประการ จึงจะมีความเจริญสุข ฯข้า ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ได้แผ่ส่วนกุศลถวายแด่เทพยดารักษาพระนครทั้งปวง และได้ฝากวัดราชประดิษฐ์นี้ไว้แก่เทวดาให้รักษาอยู่แล้ว ,,***

และในปีต่อมา พ.ศ. ๒๔๐๘ ก็ได้มีประกาศฉบับหนึ่งแจ้งให้ประชาชนทราบถึงการผูกพัทธสีมา ได้ทรงย้ำไว้ตอนหนึ่งว่า "*.....ฯข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ยอมให้อยู่แต่ท่านผู้ที่คนทั้งปวงรู้พร้อมกันว่า เป็นศิษย์ศึกษาต่อ ๆ ไปจากฯข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ๆ ไม่ยอมให้พระสงฆ์สามเณรพวกอื่นที่ไม่ใช่ลานุศิษย์ศึกษาสืบไปแต่ ฯข้า ฯ นั้น เข้าอยู่เป็นเจ้าของเลย เป็นไปสู่มาหาฤาอาศัยในกำหนดวันเวลาตามน้ำใจยอมโดยชอบใจของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายนั้นได้ ก็ถ้าพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายที่อยู่ในที่นี้ก็ดี ที่อื่นก็ดี กลับจิตกลับใจกลับรีตลัทธิถืออย่างนิกายอื่นก็ดี เข้ารีตฝรั่งและศาสนาอื่นก็ดี แล้วก็เป็นอันขาดหลุดจากเป็นเจ้าของที่นี้ จะอยู่ในที่นี้ไม่ได้ ก็ถ้าด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายสาปสูญสิ้นไม่มีในแผ่นดิน เมื่อนั้นที่อันนี้จงตกเป็นของพระผู้มีพระภาคพระบรมศาสดาอรหังสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรินิพพานแล้วนั้นเถิด ใครใคร่จะจำศีลภาวนา ก็จงมาจำศีลภาวนาตามควรแก่ความเลื่อมใสเทอญ จะว่าวัดสำหรับพระสงฆ์ทั้งแผ่นดินไม่ได้....*"*** จะเห็นว่าพระราชมรดกสำหรับวัดราชประดิษฐ์นี้ ทรงกำหนดไว้อย่างละเอียดละออและมั่นคงนัก ใคร—แม้จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ต่อ ๆ มาจะเอาพื้นที่นี้ไปทำประโยชน์อย่างอื่น โดยไม่มีพื้นที่เหมาะสม

---

*แปลว่า ขู่กรรโชกเอาไปหรือฉกชิงเอาไปซึ่ง ๆ หน้า

**ประกาศฉบับลง ๖ ๑๒/๑๒ ค่ำ ปีชวด ฉศก พ.ศ. ๒๔๐๗

***ประกาศฉบับลง ๖ ๗/๑ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก พ.ศ. ๒๔๐๘ จารึกต่อท้ายฉบับที่กล่าวแล้วข้างบน

หอระฆัง

ตามที่ทรงกำหนดไว้มาใช้แทนก็ไม่ได้ และจะเปลี่ยนไปเป็นวัดมหานิกายก็ไม่ทรงยินยอมเช่นกัน วัดราชประดิษฐ์จึงต้องเป็นของพระสงฆ์คณะธรรมยุติเรื่อยไป ซึ่งเท่ากับเป็นหลักประกันว่าพระสงฆ์คณะธรรมยุติ จะต้องยืนยงคงอยู่ตลอดกาลนั้นเอง

อย่างไรก็ตาม น่าสังเกตความในประกาศที่ปรากฏอยู่บน ศิลาจารึกหลัง พระวิหารทั้งสองฉบับจะเห็นได้ชัดแจ้งว่า ฉบับแรกเป็นประกาศสร้างวัดถวายพระสงฆ์ธรรมยุติ ลง พ.ศ.๒๔๐๗ พร้อมกับได้พระราชทานชื่อวัดนี้ไว้ล่วงหน้าก่อนสร้างเสร็จว่า **"วัดราชประดิษฐสถิตย-ธรรมยุติการาม"** ต่อเมื่อสร้างเสร็จแล้ว ก็ได้มีประกาศอีกฉบับหนึ่งแจ้งการผูกพัทธสีมา ลง พ.ศ. ๒๔๐๘ แต่ในฉบับนี้ชื่อวัดที่พระราชทานไว้ล่วงหน้าในฉบับก่อนนั้นหายไปเข้าใจว่าคงจะทรงเปลี่ยนเป็น **"วัดราช-ประดิษฐสถิตมหาสีมาราม"** แล้ว ทั้งนี้อาจเป็นเพราะทรงมีพระราชดำริเห็นว่านามวัดที่ตั้งไว้เดิมนั้นไม่เหมาะ จะเป็นที่สะกิดใจแก่พระสงฆ์ทั้งสองนิกายมากก็เป็นได้

เมื่อการสร้างได้เสร็จลงเรียบร้อยทุกประการแล้ว ก็โปรดเกล้า ฯ ให้จัดพระราชพิธีผูกพัทธสีมาในวันที่ ๗—๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๘ และแล้วทรงอาราธนาพระสาสนโสภณ (สา ปุสฺสเทวะ) พร้อมกับพระฐานาและลูกวัดที่เลือกแล้ว ๒๐ รูป จากวัดบวรนิเวศ มาเป็นเจ้าอาวาสและลูกวัดเป็นครั้งแรกเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ ทั้งนี้ เพราะ พระสาสนโสภณ เป็นศิษย์ที่ พระบาทสมเด็จ พระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว โปรดมาก (ดังจะได้กล่าวข้างหน้า) ต่อจากนั้นมาทรงถวายราชอุปการะแก่วัดราชประดิษฐ์เป็นพิเศษยิ่งกว่า

วัดอื่น ๆ มาตลอดรัชกาล ดังได้พบลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าถึงราช ประเพณีถวาย พุ่มพระ ในวัดต่าง ๆ ในรัชกาลที่ ๔ ไว้ว่า "*วัดราชประดิษฐ์ นั้น ในพระบรมราชาธิบายว่า ตั้งแต่สร้างวัดทูลกระหม่อม* ก็เสด็จไปถวายพุ่มพระทั้งวัดทุกปี ดูทำนองอย่างเป็นเจ้าของวัด ที่เสด็จไปถวายพุ่มพระวัดราชบพิธทั้งวัดในรัชกาลที่ ๕ ก็ทำตามอย่างวัดราชประดิษฐ์นั่นเอง.....*"**

ในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้า ฯ ให้ช่างปฏิสังขรณ์สิ่งที่ชำรุดทรุดโทรมทั่วทั้งพระอาราม เสร็จแล้วได้โปรดเกล้า ฯ ให้แบ่งพระบรมอัฐิ พระบาทสมเด็จ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระบรมราชชนกนาถลง ในกล่องศิลา แล้วนำไปบรรจุไว้ในพระพุทธอาสน์ในพระวิหารตามพระกระแสรับสั่งของพระองค์

การเชิญเอา พระบรมอัฐิของ พระเจ้า อยู่หัว พระองค์ก่อน ๆ ไปบรรจุ ไว้ในที่อันสมควรนั้นเนื่องจากมีพระราชดำริว่า เพื่อเป็นการป้องกันมิให้พระบรมอัฐิเหล่านั้นต้องกระจัดกระจายพลัดพรายไปในที่ต่าง ๆ เพราะถ้ากำลังอยู่ในขณะที่พระราชโอรสธิดาต่าง ๆ ที่ทรงรับแบ่งเอาพระบรมอัฐินั้นไปรักษาบูชา ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ ก็ไม่เป็นไร แต่ถ้าสิ้นพระชนม์ลงแล้วจะขาดผู้รักษาต่อ ด้วยผู้ที่มารับมรดกต่อจะนิยมศรัทธาในพระบรมอัฐินั้น ๆ หรือไม่ ก็ไม่ทราบ อนึ่งการบรรจุพระบรมอัฐิไว้เป็นที่เป็นทางนั้น ยังเป็นโอกาสให้ประชาชนเข้าสักการบูชาหรือบำเพ็ญกุศล อุทิศถวายตามอัธยาศัยได้สะดวกอีกด้วย ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้โปรดเกล้า ฯ ให้รวบ รวม พระบรมอัฐิ พระบาทสมเด็จ พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลก่อน ๆ ๓ รัชกาลลงบรรจุกล่องศิลา แล้วเชิญไปบรรจุไว้ในพระพุทธอาสน์ของพระประธานในพระอุโบสถวัดสำคัญ ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้นได้ทรงสร้างหรือบูรณะไว้คือ *พระบรมอัฐิในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกบรรจุไว้ที่วัดพระเชตุพน ในพระบาทสมเด็จ*

---

* หมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

** สาส์นสมเด็จ, ครุสภา, เล่ม ๒๕ น. ๑๒

พระพุทธเลิศหล้านภาลัยบรรจุไว้ที่วัดอรุณราชวราราม และในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บรรจุไว้ที่วัดราชโอรส ส่วนพระบรมอัฐิในพระองค์นั้น ทรงมีพระราชประสงค์จะให้บรรจุรักษาไว้ในพระพุทธอาสน์พระประธานในพระวิหารวัดราชประดิษฐ์ ที่พระองค์ได้ทรงสร้างขึ้นดังกล่าวแล้ว

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้สร้าง **"หอไตร"** ซึ่งตั้งอยู่ทางขวาของพระวิหารเสียใหม่ เพราะของเดิมที่สร้างมาพร้อมกับวัดนั้น เครื่องบนซึ่งทำด้วยไม้เป็นรูปหอยอดปราสาทได้ชำรุดทรุดโทรมมาก ในคราวเดียวกันได้โปรดเกล้า ฯ ให้สร้าง **"หอพระจอม"** ขึ้นทางซ้ายของพระวิหารขึ้นใหม่อีกหลังหนึ่ง เพื่อคู่กันกับหอไตร หอทั้งสองมีลักษณะสวยงาม แปลกตา น่าชมมาก
(ดังจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า)

เมื่อได้เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานของวัดราชประดิษฐ์มาพอสมควรแล้ว ก็จะนำท่านผู้อ่านไปชมรอบ ๆ วัดต่อไป

แม้วัดราชประดิษฐ์จะเป็นวัดขนาดเล็ก มีพื้นที่เพียง ๒ ไร่กับ ๓ งานกว่า ๆ แต่ก็ได้บรรจุความสวยงาม และความสง่าภาคภูมิไม่น้อย ไปกว่าวัดขนาดใหญ่อื่น ๆ เลย คิดว่าบางทีจะดีกว่าวัดขนาดใหญ่หลาย ๆ วัดเสียด้วยซ้ำ ดังจะเห็นว่าเมื่อเราก้าวผ่านประตูวัดทางด้านเหนือ ซึ่งบานประตูสลักไม้เป็นรูปเสี้ยวกางกำลังรำง้าวอยู่บนหลังสิงห์โต แล้ว ก็จะเห็น **"พระวิหารหลวง"** ตั้งตระหง่านอยู่บนพื้นไพที ทรวดทรงทั่วไปสวยงามมาก มีกำแพงแก้วล้อมรอบตัวพระวิหารยาว ๗ ห้อง มีมุขหน้าหลัง ประดับด้วยหินอ่อนตลอด หลังคามุงกระเบื้องสี ประดับช่อฟ้าใบระกา หน้าบันหน้าหลังประดับรูปพระมหาพิชัยมงกุฎบนพระแสงขรรค์คู่ ซึ่งมีพานแว่นฟ้ารองรับและวางบนหลังช้าง ๖ เชือก และกระหนาบด้วยฉัตรห้าชั้นลงรักปิดทองอร่าม แสดงให้ทราบถึงผู้ทรงสร้างวัดนี้ ซุ้มประตูหน้าต่างประดับลายปูนปั้นรูปมงกุฎทุกแห่ง บานประตูหน้าต่างสลักไม้เป็นลายก้านแย่งซ้อนกันสองชั้นปิดทองประดับกระจก ทำให้เห็นลายสลักลึกมากขึ้น เนื่อง

จากลายเหล่านี้เป็นของแบบบาง ชำรุดด้วยน้ำมือคนและฝนฟ้าได้ง่าย ท่านเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันจึงได้จัดหาแผ่นปลาสติกหนา มาปิดทับลายเหล่านี้ไว้ทุกบาน นับว่าเป็นวิธีใหม่และเหมาะสมยิ่ง ซุ้มด้านหลังพระวิหารติดแผ่นศิลาจารึกประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒ ฉบับ ฉบับแรกเป็นประกาศสร้างวัดถวายพระสงฆ์ธรรมยุติ ลง พ.ศ. ๒๔๐๗ ฉบับล่างประกาศผูกพัทธสีมาวัด ลง พ.ศ. ๒๔๐๘ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

ภายในพระวิหารหลวงนั้น พระประธานที่ประดิษฐานอยู่บนชุกชีภายใต้ซุ้มมีพระนามว่า "*พระพุทธสิหังคปฏิมากร*" เป็นพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้หล่อจำลองไปจากพระพุทธสิหิงค์ หน้าตักกว้างศอก ๖ นิ้ว นอกจากนั้นยังมีพระพุทธรูปนิรันตราย พระพุทธชินสีห์ พระพุทธชินราช และพระศาสดาจำลองขนาดย่อม ๆ อีกอย่างละองค์ บนผนังรอบ ๆ เขียนภาพสีฝุ่นแสดงพระราชพิธีสิบสองเดือน บนผนังด้านขวามือและเรียงจากหน้ามาหลังมีพระราชพิธีลอยกระทง เลี้ยงขนมเบื้อง โล้ชิงช้า เลี้ยงพระตรุษจีน ตรุษไทย (มีการยิงบั้งไหญ่อาฏานา) ก่อพระทรายล่อช้าง บนผนังด้านซ้ายมือจากหลังมาหน้ามีพระราชพิธีสงกรานต์ วิสาขะ แรกนาสลากภัตร บวชนาคหลวง โกนจุก กวนข้าวทิพย์ และกฐินหลวง เหนือขึ้นไปจากภาพพระราชพิธีสิบสองเดือนเขียนภาพเทวดา ส่วนบนผนังตรงข้ามกับพระประธานเขียนภาพสุริยุปราคา มีคนกำลังส่องกล้องสำรวจดาวอยู่ ภาพนี้เป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญในปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยพระองค์ทรงเป็นนักดาราศาสตร์ ด้วยทรงศึกษาจากตำราไทย มอญ อังกฤษและอเมริกันอย่างชำนิชำนาญ จึงสามารถทรงคำนวณและออกประกาศให้ประชาชนทราบได้ว่า ในเดือน ๑๐ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก (ตรงกับวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๑) จะเกิดสุริยุปราคาจับหมดดวงในประเทศไทย มีศูนย์กลางอยู่ที่ตำบลหว้ากอ แขวงเมืองประจวบคีรีขันธ์ เมื่อใกล้จะถึงวันเกิดคราสได้เสด็จไปประทับที่พลับพลา ณ ตำบลนั้น เพื่อตั้งกล้องทอดพระเนตรสุริยคราส ในขณะเดียวกันทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ อนุญาตให้พวกนักดารา

ศาสตร์ชาวฝรั่งเศสและเซอร์แฮรี่ออต ข้าหลวงประจำสิงคโปร์ ได้มาตั้งค่ายตรวจดูสุริยคราสในบริเวณใกล้ ๆ กันได้ด้วย หลังจากนั้นราว ๑๕ วันก็ประชวรเป็นไข้มาลาเรีย เพราะทรงรับเชื้อมาจากตำบลหว้ากอนั่นเอง ได้ประชวรอยู่ ๑๔ วัน ก็เสด็จสวรรคต ภาพนี้จึงมีความหมายซ่อนอยู่เบื้องหลังมิใช่น้อย ทราบว่าภาพเหล่านี้ได้เขียนขึ้นในรัชกาลที่ ๕ และช่างกรมศิลปากรได้ซ่อมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐—๑ ครั้งหนึ่งแล้ว

หลังพระวิหารมีพระเจดีย์ขนาดย่อม ๆ องค์หนึ่ง ประกบผิวนอกด้วยหินอ่อน ชื่อ **"ปาสาณเจดีย์"** (แปลว่า "พระเจดีย์หิน") ด้านเหนือหรือด้านหน้าของพระเจดีย์มีพระรูปของสมเด็จพระสังฆราช สา หล่อสัมฤทธิ์ในท่านั่งแสดงพระธรรมเทศนา ขนาดเท่าพระองค์จริง ประดิษฐานอยู่ในซุ้ม ถัดจากพระเจดีย์เข้าไปข้างหลังมีพระปรางค์องค์หนึ่ง เรียกกันว่า **"ปรางค์เขมร"** ได้บรรจุพระอังคารสมเด็จพระสังฆราช สา และของเจ้าอาวาสองค์ต่อมาอีก ๒ องค์

ก่อนที่จะผ่านตอนนี้ไป ใคร่ขอแทรกเกร็ดเกี่ยวกับพระรูปของสมเด็จพระสังฆราช สา ที่ตั้งอยู่ในซุ้มคูหาหน้าปาสาณเจดีย์ไว้สักเล็กน้อย ได้ทราบจากลายพระหัตถ์ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงโต้ตอบกันว่า พระรูปของสมเด็จพระสังฆราช สา นี้เคยปั้นหล่อมาแล้วถึง ๒ ครั้ง ครั้งแรกสมเด็จพระมหาสมณะได้ทรงจัดการให้นายชอบบ้านช่างหล่อปั้นและหล่อขึ้น แต่ไม่งาม ทำสะเพร่ามาก ไม่มีเค้าของสมเด็จพระสังฆราชติดอยู่เลย สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงติไว้ว่า แม้รูปแบบที่ปั้นขึ้นก่อนหล่อที่เคยทอดพระเนตรก็ยังเต็มที พระบาทเก ดูหน้าเกลียดมาก ผีมือหล่อก็ใช้ไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ในฐานะที่สมเด็จกรมพระยาทั้งสองพระองค์ทรงเป็นศิษย์คุ้นเคยกับสมเด็จพระสังฆราช สา มาด้วยกัน จึงทรงช่วยกันให้ช่างชาวสวิสส์ ชื่อ **"เวนิง"** เป็นคนปั้นพระรูปขึ้นใหม่เป็นครั้งที่ ๒ ซึ่งครั้งนี้ใช้แบบศิลปที่ใกล้เคียงกับสมัยใหม่ เมื่อหล่อเสร็จแล้วได้เชิญมาตั้งที่ซุ้มคูหาพระเจดีย์ดังกล่าวแล้ว มีคนอื่นที่เป็นทั้งพระสงฆ์

และคฤหัสถ์หลายคนติว่าผีมือหยาบ อยากให้ขัดหรือกาไหล่ชักเงา แต่ทั้งสองพระองค์และพวกที่มีนัยน์ตาเป็นศิลปเห็นว่าของเดิมดีแล้ว ดีกว่ากาไหล่ชักเงามาก*

สิ่งที่แปลกตาผู้ชมเพราะไม่มีในวัดอื่น ๆ ก็คือ ปราสาทยอดปรางค์ แบบขอม ๒ หลังที่ตั้งอยู่บนลานไพทีด้านตะวันออกและด้านตะวันตกของพระวิหาร ปราสาททั้งสองนี้มีรูปร่างส่วนสัดเหมือนกันและเท่ากัน ต่างกันบ้างก็เพียงเครื่องประดับปลีกย่อยเท่านั้น กล่าวกันว่าเดิมทีเป็นของสร้างในรัชกาลที่ ๔ พร้อมกับการสร้างวัด เว้นของเดิม ในครั้งนั้นมีเครื่องบนทำด้วยไม้ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ ได้โปรดเกล้า ฯ ให้ช่างศิลปากรรื้อสร้างใหม่ เป็นปราสาทยอดปรางค์ขอมทั้งสองหลังด้วยคอนกรีต ได้พยายามสอบถามผู้ออกแบบสร้างในครั้งหลังนี้ก็ไม่ได้ความแน่นอนนัก บางท่านก็ว่าเป็นผีมือของพระยาจินดารังสรรค์ ผู้เคยออกแบบและสร้างอนุสาวรีย์ปรางค์ขอมในสุสานวัดราชบพิธมาก่อน ที่ว่าเป็นผีมือนายช่างศิลปอิตาเลียนก็มี จึงขอทิ้งปัญหานี้ไว้ให้ท่านผู้อ่านช่วยสอบต่อไปด้วย ในส่วนรายละเอียดนั้น หลังตะวันออก หน้าบันของซุ้มประดับด้วยรูปปูนปั้นนูนปางประสูติและเสด็จปรินิพพาน ภายในใช้เก็บพระไตรปิฎกและพระธรรม จึงเรียกกันว่า “หอไตร”

ส่วนหลังตะวันตกนั้นยอดปรางค์ประดับหน้าพรหมเป็นพิเศษ หน้าบันของซุ้มประดับภาพปูนปั้นนูนพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ แต่แทนที่จะเป็นบนขนดหลังนาคกลายเป็นหลังมังกร เบื้องหลังมีนางลักษมีและเศียรพระยานาคกำลังแผ่อยู่ ภายในประดิษฐานพระบรมรูปของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เต็มพระองค์และขนาดเท่าพระองค์จริง ทรงฉลองพระองค์บีดพระอุระ พระภูษาโจง ในพระหัตถ์ขวาทรงถือหนังสือ พระหัตถ์ซ้ายมีพระแสงกระบี่ สอบยังไม่ได้ว่าปั้นหล่อครั้งใดและใครเป็นช่าง เพราะดูไม่เหมือนกับที่อยู่ในเวไชยันตวิเชียรปราสาท จังหวัดเพชรบุรี

นอกจากนี้แล้วข้างหน้าพระวิหาร มีศาลาขนาดเล็กทรงไทยอยู่ตรงมุมไพทีมุมละหลัง ข้างล่างไพทีมีศาลาดินอยู่ชิดกำแพงข้างประตูอยู่ ๒ หลัง นอกจากนั้นบริเวณ

* สาส์นสมเด็จ, คุรุสภา, เล่ม ๑๑ น. ๓๓๗ -๓๓๙,๓๕๑

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ ปราสาทด้านทิศตะวันตก

พระรูปสมเด็จพระสังฆราช ปุสสเทว (สา)
ประดิษฐานอยู่ ณ หน้าปาสาณเจดีย์
(หลังพระอุโบสถ)

พื้นที่ทางขวาของพระวิหารซึ่งมีกำแพงกั้นเป็นเขตอยู่นั้น เป็นบริเวณสังฆาวาส มีป้ายห้ามมิให้ผู้หญิงผ่านเข้าไปตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ภายในนั้นมีหอระฆัง พระตำหนักของสมเด็จพระสังฆราชสาและกุฏีสงฆ์ปลูกอยู่เต็ม ขณะนี้ปลายเขตด้านตะวันออกกำลังสร้างโรงเรียนปริยัติธรรมหลังใหญ่อยู่หลังหนึ่ง คงจะเสร็จเรียบร้อยในเวลาไม่นานนัก ในพื้นที่ด้านตะวันตกของพระวิหารมีกุฏีสงฆ์อยู่อีกหมู่หนึ่ง ทราบว่าเป็นพื้นที่พระราชทานใหม่ในรัชกาลที่ ๕ เพื่อสร้างพระตำหนักสำหรับเจ้านายที่ทรงมาประจำพรรษาในวัดนี้ จึงสังเกตได้ชัดเจนว่า พื้นที่บริเวณนี้อยู่พ้นแนวเสาหิน แสดงเขตวัดที่ปักไว้แต่รัชกาลที่ ๔

แม้ตำนานวัดราชประดิษฐ์แท้ ๆ จะมีน้อย เพราะเพิ่งสร้างมาได้ครบ ๑๐๐ ปีในปีนี้เอง แต่ก็มีเรื่องราวเบ็ดเตล็ดเกี่ยวข้องเล็ก ๆ น้อย ๆ น่าสนใจอยู่หลายเรื่อง จึงขอนำมาเล่าไว้เสียด้วย

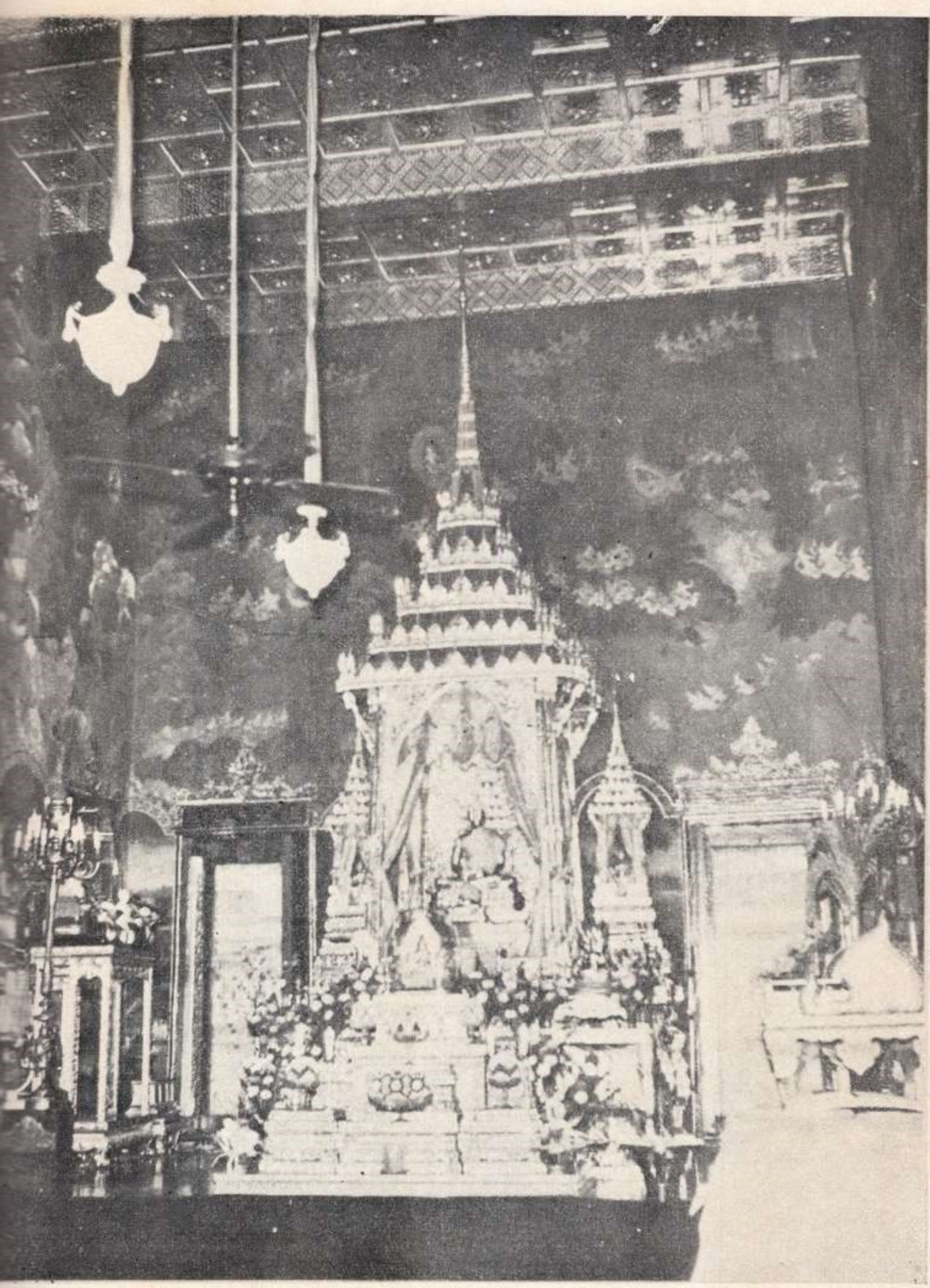
เรื่องแรกก็คือ *พระประวัติของสมเด็จพระสังฆราชสา* ซึ่งมาเป็นเจ้าอาวาสองค์แรกของวัดราชประดิษฐ์ พระสาสนโสภณเป็นศิษย์เอกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในขณะที่ยังทรงผนวชอยู่ แต่มีสติปัญญายอดเยี่ยม สามารถสอบปริยัติธรรมปากเปล่าได้เป็นเปรียญ ๙ ประโยคในคราวเดียวตั้งแต่ยังเป็นสามเณร และมีอายุเพียง ๑๘ ปีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ นับว่าเป็นสามเณรเปรียญ ๙ ประโยครูปแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวกันว่า ชาติภูมิของสามเณรสาอยู่ตำบลบางไผ่ใหญ่ เมืองนนทบุรี และเมื่ออุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดราชาธิวาสใน พ.ศ. ๒๓๗๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับเป็นพระกรรมวาจาจารย์ให้เป็นพิเศษอีกด้วย จากนั้นได้ติดตามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาอยู่วัดบวรนิเวศเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙ ต่อมาอีก ๓ ปีได้พระราชทานสมณศักดิ์เป็นที่ **"พระสาสนโสภณ"** และเป็น **"พระอมรโมลี"** ใน พ.ศ. ๒๓๘๒ หลังจากนั้นไม่นานเกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายในสมณเพศ* ได้ลาสิกขาออกมาเป็นคฤหัสถ์อยู่พักหนึ่ง แต่ก็ไม่นานนัก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกลี้ยกล่อมให้บวชใหม่ และอยู่ในวัดบวรนิเวศอีกครั้งหนึ่ง เพราะทรงเสียดายในภูมิความรู้ทางศาสนาของท่านมาก *(บางท่านกล่าวว่า โปรดให้บวชใหม่ เพราะท่านลาสิกขาบทโดยไม่ทูลลาให้ทรงทราบก่อน จึงไม่ทรงอนุญาตให้ลาสิกขาต้องบวชใหม่)* นามสมณศักดิ์ที่ได้รับไว้

* บางท่านว่า มีความผิดเล็กน้อย จึงลาสิกขา

แต่ก่อนก็กลับเอามาใช้อีกไม่ได้ ทางการจึงเรียกว่า “พระอาจารย์สา” แต่คนทั่วไปเรียกว่า “เจ้าคุณสา” ตามชื่อของท่านเรื่อยมา ในการบวชครั้งหลังนี้พระอาจารย์สาได้เข้าสอบพระปริยัติธรรมอีกครั้งหนึ่ง ก็คงได้เปรียญ ๙ ประโยคตามเคย ก็เพราะพระบาทสมเด็จ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง คุ้นเคยและโปรดใน พระอาจารย์สาผู้เป็นศิษย์ดั้งเดิมนี้เป็นพิเศษอยู่แล้ว จึงเมื่อจะพระราชทานสมณศักดิ์ให้ใน พ.ศ. ๒๔๐๑ นั้น ได้ทรงผูกชื่อสมณศักดิ์ขึ้นให้ตรงกับนามเดิมของท่าน “สา” เป็นพิเศษว่า “พระสาสนโสภณ” สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานภาพได้ทรงเล่าเกี่ยวกับนาม “พระสาสนโสภณ” ไว้ว่า “พระสรสาตรพลขันธ์” (สมบุญ) เคยเล่าให้หม่อมฉันฟังว่า เมื่อทูลกระหม่อมจะทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราชวัดราชประดิษฐ์เมื่อยังเรียกกันว่า อาจารย์สา ให้เป็นพระราชาคณะ ทรงประดิษฐ์ราชทินนามเอานามเดิมของท่านขึ้นต้นแล้วต่อสร้อยว่า พระสาสนดิลก นาม ๑ พระสาสนโสภณ นาม ๑ โปรดให้พระสรสาตร์ไปถามว่าท่านจะชอบนามไหน ? ท่านว่า นาม สาสนดิลก นั้นสูงนัก ขอรับพระราชทานเพียงนาม สาสนโสภณ ก็ได้นามนั้น คนทั้งหลายเรียกกันโดยย่อว่า ‘เจ้าคุณสา’ ได้ความเข้าที*” และท่านก็ชอบนามนี้มาก ถือว่าเป็นมงคลยิ่งสำหรับท่าน จึงไม่ยอมเปลี่ยนนามใหม่ เมื่อเลื่อนชั้นสูง ๆ ขึ้นไปในภายหลัง แม้จะถึงชั้นธรรมแล้ว ก็ยังคงใช้ว่า “พระสาสนโสภณที่พระธรรมวโรดม” “สาสนโสภณ” จึงได้กลายเป็นนามสมณศักดิ์ชั้นรองสมเด็จพระราชาคณะอยู่ในขณะนี้

ต่อมาได้เลื่อนขึ้นเป็น “สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๒ และต่อมาได้เลื่อนขึ้นใช้นามสมณศักดิ์ “พระอริยวงศาคตญาณ” ซึ่งเป็นพระนามในตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปรินายก ทั้ง ๆ ที่ในขณะนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ยังทรงดำรงตำแหน่งนั้นอยู่ ต่อมาเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ แล้ว พระอริยวงศาคตญาณ (สา) จึงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์แทน

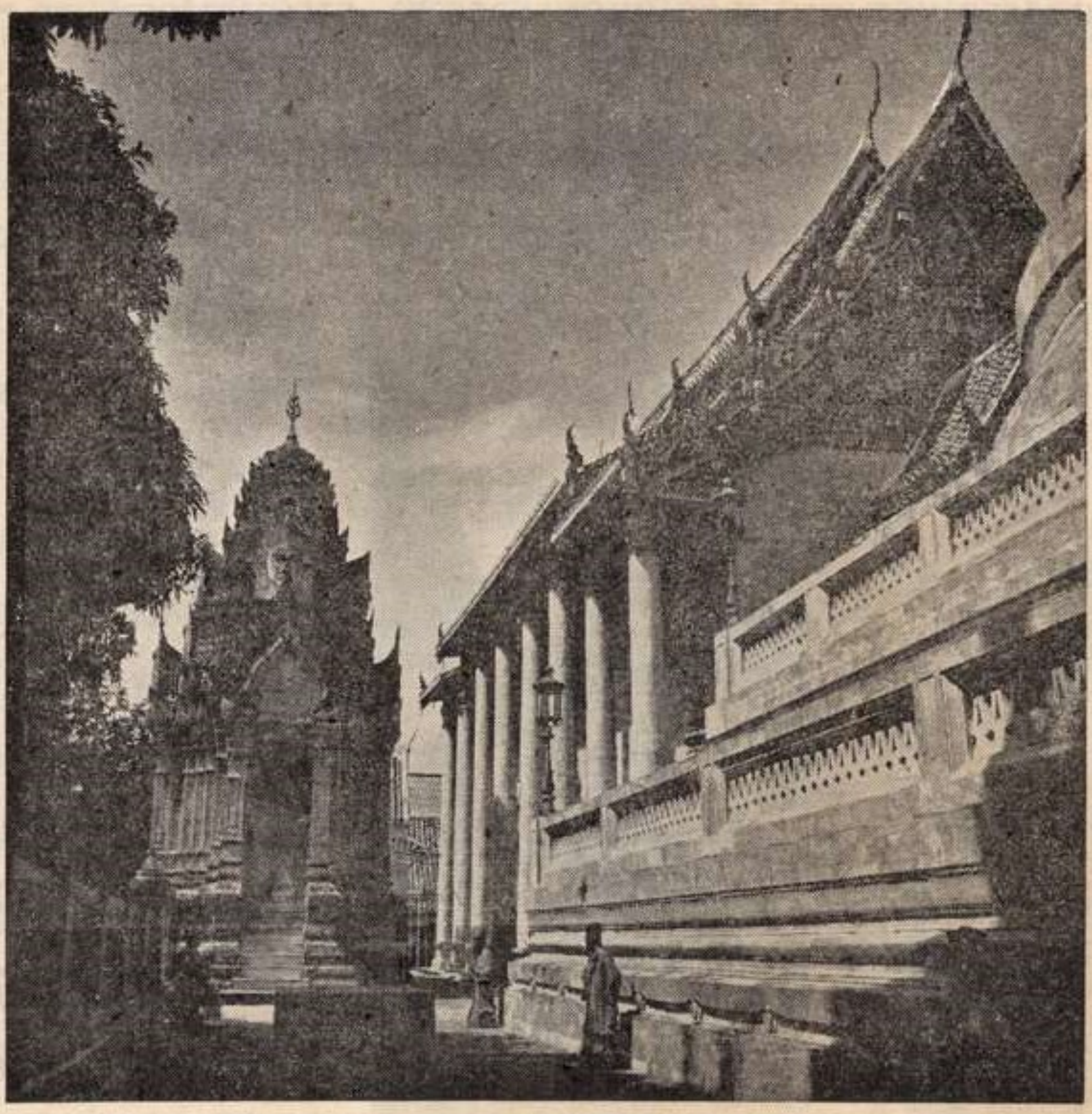
* สาส์นสมเด็จ, คุรุสภา, เล่ม ๒๓ น. ๑๙๓

ภาพภายในพระวิหารหลวง (พระอุโบสถ) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

ตามพระนามเดิมที่ได้ทรงตั้งไว้ให้แล้ว เป็นอันว่าท่านได้รับสมณศักดิ์ก่อนตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช (สา) ได้สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้โปรดเกล้า ฯ ให้บรรจุพระอังคารไว้ในปรางค์เขมรหลังพระเจดีย์วัดราชประดิษฐ์ และต่อมาได้ปั้นรูปพระองค์ท่านประดิษฐานไว้ในซุ้มหน้าพระเจดีย์ปาสาณในวัดเดียวกันดังกล่าวแล้วข้างต้น

เรื่องที่ ๒ ก็คือ **การทรงแผ่พระราชกุศลบอกบุญเรี่ยไรไหกระเทียมชาวบ้าน ไปถมพื้นวัดราชประดิษฐ์** เรื่องนี้เกิดขึ้นจากพื้นที่จะสร้างวัดราชประดิษฐ์นั้น เป็นที่ต่ำ ด้านหนึ่งชิดคลองตลาด (เดี๋ยวนี้เรียก "คลองหลอด") เนื้อดินจึงอ่อนพ่าม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำริเห็นว่า การที่จะเอาดินและทรายถมพื้นนั้นให้สูงสัก

"หอพระจอม" เป็นปราสาทยอดปรางค์ ภายในประดิษฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้านขวาในภาพคือวิหารหลวง

สีศอกเศษ เพื่อให้เป็นลานพระเจดีย์และพระวิหารที่สวยงามตามพระราชประสงค์ที่ทรงกำหนดไว้ก่อนนั้น เห็นจะทำไม่ได้ เพราะดินและทรายจำนวนมากย่อมหนัก มีความกดมาก ทรงเกรงว่าจะเกิดทรุดเซขึ้นภายหลัง จึงทรงมีพระราชประสงค์ไหกระเทียมที่มาจากเมืองจีนมาถมแทน ด้วยไหชนิดนั้นเบา แต่เนื้อแข็งไม่ผุเปื่อย นอกจากว่าการที่จะได้ไหกระเทียมมาจำนวนมาก ๆ นั้นออกจะยาก แม้โดยธรรมดาจะถูกทิ้งอยู่ตามบ้านตามเรือนทั่วไปแห่งละใบสองใบก็ตาม จึงทรงใช้วิธีที่ชาวบ้านชอบใช้กัน คือการบอกบุญเรี่ยไรให้คนนำไหมาร่วมพระราชกุศล วิธีหนึ่งบอกให้นำมาขายในราคาใบละ ๒–๓ อัฐ กับอีกวิธีหนึ่งจะทรงจัดละครการกุศลแสดงให้ประชาชนชม ๓ วัน โดยขอเก็บค่าผ่านประตูละครด้วยไหกระเทียมไหเล็กไหน้อย ขวดถ้ำชา กระถางลายครามแตก ๆ เสีย ๆ หรือตุ่มเล็ก ๆ ที่ไม่แตกก็ได้

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชวิตกว่าการแผ่พระราชกุศลขอเรี่ยไรไหกระเทียมเป็นจำนวนมาก ไปใช้ในการสร้างวัดราชประดิษฐ์เช่นนี้ อาจจะมีคนคิดเลยเถิดไปว่า จะทรงเอาไหเหล่านั้นใส่เงินใส่ทองฝังไว้ในวัดแล้ว ต่อไปคนที่เข้าใจผิดเหล่านี้จะแอบไปขุดหาไหเงินทองพวกนั้นทำให้วัดที่สวยๆ งาม ๆ เสียหายไปเปล่า ๆ พระองค์จะไม่ทรงกระทำเช่นนั้นเป็นอันขาด ถ้ามีเงินมีทองแล้ว นำไปใช้บำรุงบ้านเมืองให้พัฒนาก้าวหน้า ผู้คนได้อยู่ดีกินดีดีกว่า แต่ถ้าผู้ใดยังสงสัย

"พระวิหารหลวง" ตั้งตระหง่านอยู่บนพื้นไพที

ในเรื่องนี้ไม่เชื่อสนิท อยากจะไปดูให้เห็นกับตาเองในขณะที่คนงานกำลังนำไหผั่งก็ได้ ไม่ทรงห้ามปรามปกบิดอะไร จะได้หายสงสัยกันสักที

แล้วก็ โปรดให้ อาลักษณ์ เขียน ประกาศ แผ่พระราชกุศล บอก ข้าวบิณฑ์ ไหกระเทียมถมพื้นวัดราชประดิษฐ์ตามที่คำรัสสั่ง ประกาศฉบับนี้ใช้ถ้อยคำสำนวนง่าย ๆ แต่ต่อล้อต่อเถียงแบบหยิกแกมหยอก น่าอ่านนัก แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะไม่ได้ทรงร่างเองแต่ก็เชื่อได้สนิทว่า อาลักษณ์น่าจะได้จดเอาพระราชดำรัสมาเขียนคำต่อคำแทบจะไม่ได้เพิ่มเติมอะไรเลย นอกจากราชาศัพท์ ๒—๓แห่ง และถ้าได้อ่านประกาศในรัชกาลนี้มากฉบับแล้ว จะสังเกตเห็นได้ด้วยตนเองว่า ถ้อยคำมาจากพระราชดำรัสเป็นส่วนมาก เพราะถ้อยคำสำนวนและลีลาการเขียนเป็นแบบเดียวกัน เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้ลองอ่านถ้อยคำสำนวนอย่างว่านี้บ้าง ผู้เขียนจึงขอคัดเอามาลงไว้ข้างล่างนี้เต็มทั้งฉบับ

ประกาศ

แผ่พระราชกุศล

บอกข้าวบิณฑ์ไหกระเทียมถมพื้นวัดราชประดิษฐ์

ฎีกาแผ่กุศลมาถึงท่านทั้งหลายทั้งปวงผู้มีศรัทธา วัดราชประดิษฐ์พระอารามหลวงใหม่ซึ่งสร้างขึ้นใต้จังหวัดสนามทหารตีกดินเก่านั้น มีพระราชประสงค์จะถมพื้นชานนอกพระวิหารพระเจดีย์ ให้สูงกว่าพื้นดินเดิมสี่ศอกเศษ ให้งามเหมือนพระอารามในแขวงกรุงเก่า แต่ครั้นจะถมด้วยดินแลทราย กลัวจะหนักรากนักชุดเซไป จึ่งต้องพระราชประสงค์ไหกระเทียมที่เป็นดินมาแต่เมืองจีน จะเอามาถมพื้นให้เบาราก เพราะดินไหกระเทียมแข็ง ไม่ผุไม่เปื่อยเหมือนดินตุ่ม ใครมีไหกระเทียมแตกร้าวอยู่ก็ดี ดีอยู่ก็ดี ถ้ามีศรัทธาก็ให้เอามาทูลเกล้า ฯ ถวายเพิ่มพระราชทานกุศล ฤาถ้าจะขายก็จะพระราชทานราคาให้ขอนละสองอัฐสามอัฐ การประกาศนี้เป็นบอกข้าวบิณฑ์เรี่ยไรไหกระเทียมอย่างเดียว ไม่เรี่ยไรเงินทองอะไร

กำหนดจะมีละครรับข้าวบิณฑ์ไหกระเทียมวันพุธ วันพฤหัสบดี วันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้นเก้าค่ำ ขึ้นสิบค่ำ ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ ผู้จะมาดูละครให้หาไหกระเทียมมา ถ้าหาไหกระเทียมไม่ได้ก็ให้หาไหเล็กไหน้อย ขวดถ้ำชา ฤากระถางแตก ๆ เสีย ๆ บรรดาที่เป็นของมาแต่เมืองจีน ฤาตุ่มเล็ก ๆ ที่ไม่แตกร้าว เป็นเครื่องจะถมที่ได้มาส่งแล้วจึ่งจะได้ดูละคร

จะเอาไหกระเทียมเรียบเรียงถมที่ชานพระวิหาร พระเจดีย์วัดราชประดิษฐ์ ฤาชานกุฎีนั้นเพื่อจะให้เบาราก ใครอย่าตื่นลือไปว่าจะผั่งเงินผั่งทองเงินทองถึงมีก็ไม่ผั่งเลย จะจ้างคนทำงาน การวัดวาอารามร้ววังบ้านเมือง ถนนหนทาง ฤาแจกบ่ายพระราชวงษานุวงษ์แล้ผู้มีความชอบที่ควรจะได้รับพระราชทานแลบำเพ็ญพระราชกุศลแจกบ่ายแก่สมณพราหมณาจารย์ คนชราพิการต่าง ๆ ดีกว่าไม่ต้องกลัวศึกเสือเหนือใต้อะไร ไม่ได้คิดซ่อนเร้นใครจะเอามาผั่งเสียทำไม อย่าลือไปผิด ๆ แล้วคิดขุดวัดให้ยับเยินเปล่าเลย ทำบุญจริง ๆ ไม่ว่าเท็จไว้ดอก ใครไม่เชื่อ เมื่อเวลาถมไหกระเทียม ก็มาค้อมมองคอยดูเอาเถิด คงจะเห็นแต่ไหเปล่า ๆ ทั้งนั้น ไม่มีเงินทองเลย ถึงทำงานการก็ไม่ได้บีดบังอะไร คนที่ทำการก็แต่ล้วนลูกจ้าง ไม่ใช่คนหลวง ไม่เชื่อก็สืบถามเอาเถิด

× × × × ×

ลองหลับตาวาดภาพถอยหลังไปถึงการเข้าชมละครในครั้งนั้นแล้ว ก็น่าคิดว่า เขาจะเก็บค่าผ่านประตูชมละครกันอย่างไร ? ถ้าวิธีการเหมือนในสมัยนี้ ทั้งผู้เข้าชมละครและเจ้าหน้าที่เก็บไหกระเทียมแทนค่าผ่านประตู คงอีหลักอีเหลือกันเต็มที เพราะคนที่จะเข้าชมละครหลวงซึ่งมีผู้หญิงแสดงทั้งทีและไม่มีโอกาสให้ชมบ่อยนักนั้น ย่อมต้องแต่งตัวกันสะสวยกว่าธรรมดาสักหน่อย อาจจะนุ่งผ้าโจงกระเบนสวมเสื้อแขนยาวตามพระราชนิยม และมีผ้าคาดพุงเรียบร้อย แต่ละแล้วจะต้องหิ้วไหกระเทียมเร่อร่ามาตั้งแต่บ้าน คงยุ่งพิลึก ถ้าเป็นผู้ดีมีสกุลมีข้าทาสบ่าวไพร่มาก ก็พอจะมีพวกบ่าวไพร่ช่วยแบกช่วยหิ้วให้ หรือไม่ก็ลงเรือมาส่งได้ แต่ถ้าเป็นคนที่ไม่ถึงกับมีบ่าวไพร่ไว้ใช้

สอย ก็คงไม่แคล้วห้วเองดังกล่าวแล้ว แม้เจ้าหน้าที่คอยรับไหกระเทียมเบ็นค่าผ่านประตู ก็คงวุ่นวายเช่นกัน ต้องรับต้องขนเอาไหไปวางเรียงไว้ตามที่ ไม่ให้แตกไม่ให้ร้าว เบ็นงานหนักอยู่

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชื่นชมโสมนัสในวัดราชประดิษฐ์ที่สร้างเสร็จใหม่ ๆ อยู่ไม่นาน ก็มีเรื่องรบกวนพระราชหฤทัยใหม่ขึ้นอย่างหนึ่ง คือ แทนที่พวกชาวบ้านจะได้เรียกวัดนี้ว่า "วัดราชประดิษฐ์" ตามที่พระราชทานนามไว้ แล้วยังโปรดเกล้า ฯ ให้ช่างเขียนชื่อใส่แผ่นป้ายกระดานไปปักหน้าวัดบ้าง จารึกไว้บนเสาหิน กำหนดเขตวัดบ้างกลับไปเรียกหรือไม่ก็เขียนลงในหนังสือแผลงไปว่า "วัดราช-บัณฑิต" บ้าง "วัดทรงประดิษฐ์" บ้าง เบ็นที่รำคาญพระราชหฤทัยนัก จึงทรงออกประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ต่อไปถ้าผู้ใดอุตริเรียกหรือกราบบังคมทูล หรือเขียนชื่อวัดนี้ไม่ตรงตามที่ทรงตั้งไว้ คือ "วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม" แล้ว ให้ปรับผู้นั้นเบ็นเงิน ๒ ตำลึงทุกคน เพื่อเอาเงินมาซื้อทรายโรยวัด* ที่เบ็นเช่นนี้เพราะพระบาท-สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้มงวดกวดขันในการเขียนหนังสือ การอ่าน และการพูด ให้ถูกต้องมาตั้งแต่ครั้งยังทรงผนวชเบ็นพระภิกษุแล้ว ผู้ใดเหลวไหลในเรื่องนี้จะทรงตำหนิอย่างมาก ถ้าทรงเห็นว่าการใช้คำผิด ๆ มีท่าทีจะลุกลามออกไปมาก ก็ทรงออกประกาศแก้ไขเสียทีหนึ่ง เช่นเมื่อชาวบ้านชอบใช้คำผิด ๆ ว่า ทแกล้วทหาร พระอินสวน มาลาภูษา และวัดผนังเชิง เบ็นต้น ต่อเมื่อมีผู้มาแก้ชื่อวัดราชประดิษฐ์ที่พระราชทานไว้แล้ว จึงทรงอดทนอยู่ไม่ไหว เกรงว่านานไปจะเหมือน "วัดราช-ประดิษฐาน" ในกรุงเก่า ที่ชาวบ้านได้ช่วยกันแก้ชื่อเบ็น "วัดราชติดฐาน" ไปแล้วอย่างสมบูรณ์ พังดูน่าเกลียดนัก เพื่อบ้องกันความเสื่อมโทรมดังกล่าวนี้ จึงโปรดให้มีประกาศออกไปดังกล่าวแล้ว

เรื่องที่ ๓ เกี่ยวกับ **พระพุทธนิรันตราย** ซึ่งประดิษฐานอยู่เบื้องหน้าพระ-ประธานในพระวิหาร พระพุทธรูปองค์นี้มีประวัติเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอม-

*ประกาศลง ๒๙ บีมะโรง สัมฤทธิศก (พ.ศ. ๒๔๑๑)

เกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตลอด จึงขอเล่าไว้ด้วย ในรัชกาลที่ ๔ มีผู้ขุดพบพระพุทธรูปโบราณแบบทวาราวดีองค์หนึ่งที่ดงศรีมหาโพธิ์ หล่อด้วยทองคำทั้งแท่งหนัก ๕ ตำลึง พระเกรียงไกรกระบวนยุทธนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย พระราชทานรางวัลแก่ผู้ขุดได้ ๔ ชั่งเท่าราคาทองคำในสมัยนั้น ทรงมีพระราชดำริว่า เป็นพระพุทธรูปมือภินิหารน่าอัศจรรย์ที่ผู้ขุดได้ไม่คิดเอาไปทำลายขายเนื้อทองคำเอาเงินเป็นประโยชน์ส่วนตัว จึงทรงขนานนามว่า "*พระนิรันตราย*" นอกจากนั้นทรงถือว่าเป็นมงคลวัตถุ ควรตั้งในพระราชพิธี แต่ออกจะเป็นการเสี่ยงภัยมากเมื่อเชิญไปตั้ง เพราะเป็นพระพุทธรูปทองคำ จึงโปรดให้หล่อพระพุทธรูปตามแบบรัชกาลที่ ๔ แต่ไม่มีเรือนแก้ว นำมาครอบรวมไว้อีกองค์หนึ่ง แต่เรียกรวมกันว่า "*พระนิรันตราย*" อย่างเดิม เมื่อมีพระราชพิธีก็จะเชิญพระพุทธรูปองค์ใหม่นี้เองไปตั้ง

ต่อมาในปลายรัชกาลนั้น ได้โปรดให้หล่อพระนิรันตรายแบบมีเรือนแก้ว พระราชทานไปไว้ตามวัดธรรมยุติทุกวัด เพราะเหตุใดนั้น มีท่านผู้ใหญ่บางท่านได้ให้ความเห็นไว้ว่า น่าจะเป็นเพราะพระสงฆ์ธรรมยุติใคร่จะมีสิ่งเป็นอนุสรณ์จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้สักการบูชาในฐานะที่ทรงตั้งพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายขึ้น จึงได้ทรงสร้างพระพุทธรูปนิรันตรายขึ้นพระราชทานไปยังวัดธรรมยุติทุกวัด รวมทั้งวัดราชประดิษฐ์ด้วยดังกล่าวแล้ว.

(โดยความเอื้อเฟื้อขององค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย)

เรื่อง พระเจ้ากรุงสยาม ข้าพเจ้า ๕๖

หม่อมเจ้าหญิง พูนพิศมัย ดิศกุล

เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคมที่แล้วมานี้ ข้าพเจ้าได้ไปดูละครเรื่อง The King and I ที่โรง St. James ในกรุง New York เพราะ Miss Lucy Starling อยากรู้ว่าข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างไร จึงเชิญไปดูด้วยกันกับ Miss Strong อีกคนหนึ่ง

ฉาก ๑ เปิดออกเป็นบนเรือเมลที่ Anna มาถึงบางกอก มีแอนนา ลูกชาย และกัปตันเรือ แต่งตัวคอยผู้ที่จะมารับอยู่ สนทนากันถึงชีวิตในบางกอกว่าผิดแปลกกับที่ชาวตะวันตกจะเข้าใจได้ สักครู่คนวิ่งลงมาบอกว่ากระลาโหมมารับแล้ว และมีข้าทาสวิ่งตัวเปล่าโดดลงมายืนกอดอกอยู่ก่อน ๔ คน พอกระลาโหมแต่งตัวนุ่งกระโปรงยาวถึงข้อเท้า ไม่ใส่เสื้อ ลงมาในเรือ พวกบ่าวก็ลงหมอบอย่างโก้งโค้ง เจรจากันอยู่ครู่หนึ่ง แอนนาก็ตกลงขึ้นจากเรือตามไป ก็ปิดม่าน

ฉากต่อ ๆ ไปก็เปิดตรงโน้นบ้างตรงนี้บ้าง ตามเนื้อเรื่องของ Anna and the King of Siam แต่ไม่มีเผาคนทั้งเป็น King Mongkut เองทรงฉลองพระองค์เปิดพระ-

ทรวงและทรงพระภูษา ทรงตุ้มพระกรรณ์ข้างเดียว ! มีพระราชอัธยาศัยฉุนเฉียว แต่เต็มไปด้วยพระสติบัญญาสามารถ และทรงรักชาติของพระองค์อย่างยิ่งยวด ส่วนการปรุงแต่งทั้งเรื่อง ทั้งฉาก ทั้งดนตรีและเครื่องแต่งตัว เป็นไทยจริง ๆ อยู่ราว ๗ % นอกจากนั้นปนแขก ปนเจ๊ก ปนเขมร และในที่สุด ก็ดีสำหรับรสนิยมของชาวตะวันตกโดยแท้

สิ่งที่น่าเอ็นดูคือเจ้านายเล็ก ๆ เอาเด็กจริง ๆ เล่นทุกขนาด และแต่งพระองค์อย่างในพระรูปคือทรงพวงมาลัยรอบพระเกษาจุก ทรงฉลองพระองค์กระบอก เติมฉลองพระองค์ครุยเข้าไปจนดูรุ่มร่ามเกินเด็ก มีของผูกพระหัตถ์พระบาทครบ 'เวลาเข้ามาเฝ้าเพื่อทรงแนะนำกับครู ทุกพระองค์เข้าไปหมอบกราบที่พระบาท แต่ทั้ง ๆ ที่กำลังทำพิธีเปิดโรงเรียนอย่างนั้น เจ้านายเล็ก ๆ ก็ทรงเผลอวิ่งเข้าไปกอดบ้าง ดึงพระภูษาบ้าง ซึ่งเป็นการแสดงความรักในระหว่างลูกกับพ่อ จนลืมว่าทรงเป็นเจ้าชีวิตอยู่ พอหมอบกราบแล้วก็ทรงพระดำเนินไปหาครูทีละพระองค์ ครูรับพระหัตถ์ทั้ง ๒ ข้าง แล้วย่อตัวคำนับ (curtsey) เจ้านายเล็ก ๆ ก็ก้มพระเศียร แลดูเป็นเจ้าเป็นนายน่ารัก

ส่วนตอนมีการเล่นนั้น ปนกันยุ่งจนไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร โขนก็เต้นออกมากราว ๆ แม่นางเอกก็ออกมาม้วนต้วน ทำท่าควักกะบี่ต่าง ๆ ปนอยู่ด้วย แล้วก็มีแห่หนังตลุง สิงห์โตอย่างจีน ฯลฯ ทำให้วิงเวียนไปหมด ฉากที่ทรงนำสวดมนต์ก็มีพระสงฆ์เข้ามาปะปนอยู่ด้วย ๒–๓ องค์ แต่ตอนสวรรคต นางแอนนาวิ่งเข้าไปหมอบข้างพระแท่นและยกพระหัตถ์ขึ้นทูลหัว แล้วปิดม่านจบ

รวมความว่า ถ้าดูตามนัยน์ตาไทย ๆ แล้วก็ไม่เข้าใจว่าความมุ่งหมายอยู่ตรงไหน เพราะจะว่าเลว ก็มีที่ดี แต่จะว่าดี ก็มีที่เห็นว่าบ้า แต่ถ้าจะดูตามตาฝรั่งแล้ว เห็นว่า

วิเศษเลย ดังจะเห็นได้ว่าละครเรื่องนี้ เล่นมาวันละ ๒ รอบจนถึง ๑ ปีเต็ม ๆ แล้ว ก็ยังมีคนดูแน่นอยู่ทุกวัน และตบมือกราว ๆ จนบัดนี้

พอจบแล้ว Miss Lucy Starling ถามข้าพเจ้าว่า "ว่ายังไง ?" ข้าพเจ้าตอบว่า "ไม่ใช่ไทย!" แล้วพาข้าพเจ้าเข้าไปหลังฉากโรงละคร บอกคนเผ้าประตูว่า "ขอพบ Mr. Brenner ผู้เล่นเป็น King Mongkut สักหน่อย" สักครู่เขาก็ออกมา miss Lucy Starling แนะนำข้าพเจ้ากับเขาว่า "นี่หลานท่านยังไงเล่า!" ข้าพเจ้าก็บอกว่า "Mr. Brenner ฉันจะบอกให้ท่านรู้ว่า King องค์นี้แหละที่รักษาเอกราชของเมืองไทยไว้ได้ ท่านต้องระวังอย่าเปลี่ยนพงศาวดารของเรานะ!" Mr. Brenner หัวเราะแล้วตอบว่า "ฉันรู้ดีแล้วท่าน แต่บนโรงละครมันก็ต้องเป็นอย่างนี้แหละ" ข้าพเจ้าบอกว่า "มีหนังสืออีกเล่มหนึ่งเรียกว่า พระจอมเกล้า ฯ พระองค์จริง" คนอเมริกันเขียนเหมือนกัน เพื่อความยุติธรรม ฉันขอให้ท่านอ่านด้วย" Mr. Brenner รับรองว่าจะอ่านและขอจดชื่อหนังสือนั้นไว้ ส่วนคนที่เล่นเป็น Anna ก็มาพบข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าไม่มีอะไรจะพูดกับเขาก็บอกว่า "สำหรับท่านไม่มีที่ตินับว่าเล่นดีมาก"

ครั้นมาถึงกรุงวอชิงตัน Mrs. Landon ผู้เขียนเรื่องนี้พาข้าพเจ้าไปกินอาหารเย็นวันหนึ่ง แล้วเลยพาไปดูห้องสมุดและของไทยที่หาได้ไปจากเมืองไทย มีผ้าต่าง ๆ และเครื่องสัมฤทธิ์ ถม เขิน เป็นต้น ที่บ้านอันใหญ่โตของเขา ข้าพเจ้าได้ถามแหม่มแลนดอนว่า "คนอยากรู้ว่าแหม่มมีเรื่องโกรธเคืองเมืองไทยเรื่องอะไรจึงเขียนหนังสือชนิดนี้ขึ้น" Mrs. Landon ตอบว่าความเห็นของฝรั่งและไทยไม่ตรงกันในข้อนี้ ทางฝรั่งเขาเห็นว่าเป็นการเชิดชูพระเกียรติ เพราะมีคนดูหลายคนที่บอกว่า ไม่นึกว่าเมืองไทยจะมีพระเจ้าแผ่นดินที่ดีถึงเพียงนี้! อย่างไรก็ตามข้าพเจ้า

คิดว่า คนเขียนหนังสือนั้นก็เหมือนคนจำพวกอื่น ๆ คือมีคนชอบเขียนเรื่องต่าง ๆ กันตามอัธยาศรัย พวกชอบนิทาน ก็เอานิทานมายกย่องให้เป็นจริงเป็นจัง พวกชอบแคะไค้ใส่ร้าย ก็ชอบยกเอาข้อความอันสกปรกขึ้นมาเชิดชู พวกรักเหตุรักผลก็ดูตามแต่เหตุและผล ฉะนั้นผู้อ่านจะได้รู้จักผู้เขียนดีก็ตามที่กล่าวมานี้ดอกกระมัง.

อวดฉลาดพูดออกบอกว่าโง่
พึ่งเขาโอ้อวดอ้างอย่าขวางเขา
ขัดคอเขาก็โกรธพิโรธเรา
เป็นเรื่องเร่าร้อนใจไม่เป็นการ

พระศาสนโสภณ (จตุตสลฺลตฺเถร)
วัดมกุฎกษัตริยาราม

ພຣະເຈດີ 12 ຕົວເອ

ອຸຕ໎ຕໂມ ภิกฺขุ ບຣຍາບ

พระราชพิธี ๑๒ เดือนนี้เป็นพระราชพิธีที่มีมาในพระราชกำหนดกฎมนเฑียรบาล ซึ่งได้ตั้งขึ้นแต่แรกสร้างกรุงทวาราวดีศรีอยุธยาโบราณ แสดงพระราชพิธี ประจำเดือน ๑๒ เดือนไว้ ว่าเป็นการชิง พระเจ้าแผ่นดินได้ทรงทำเป็นการมงคล สำหรับพระนคร ทุก ๆ ปีมิได้ขาด ตามหลักฐานจากภาพซึ่งนำมาจากผนังพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์ฯ ตามลำดับดังนี้.-

มกราคม

พระราชพิธีตรียัมปวาย (โล้ชิงช้า)

พิธีนี้เป็นพิธีสมัยโบราณของพราหมณ์ ซึ่งมุ่งหมายโล้ชิงช้าถวายพระอิศวร ที่หน้าวัดสุทัศน์ฯ ซึ่งเป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดิน และพระมเหสี ซึ่งทอดพระเนตรอยู่บนปะรำซึ่งทำด้วยผ้าไหม

กุมภาพันธ์

พระราชกุศล เลี้ยงพระตรุษจีน (ขนมจีนหรือเกาเหลา) ณ พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย

มีนาคม

พระราชพิธีตรุษสุดปี
ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

พิธีนี้เป็นการขับความไม่ดี ความชั่วร้ายออกนอกเมืองในเดือนสุดท้ายของปี มีการนิมนต์พระไปฉันที่พระบรมมหาราชวัง ด้านนอกพระราชวัง มีเด็ก ๆ กำลังดูว่าที่ทุ่งพระเมรุ (สนามหลวง)

เมษายน

สงกรานต์

พิธีสงกรานต์นี้ เป็นโอกาสที่จะนำเอาของขวัญให้แก่ญาติผู้ใหญ่ และใช้น้ำหอมราดที่มือและเท้า ผู้ที่มีอาวุโสกว่าจะเป็นคนให้พร สำหรับตามถนนหนทาง ประชาชนสาดน้ำกัน เพื่อความสนุกสนานรื่นเริง ตามวัด มีการก่อพระเจดีย์ทราย มีการกวาดวัด ทำความสะอาดวัด และสรงน้ำพระพุทธรูป พุทธศาสนิกชนก็ทำการสรงน้ำพระ

มิถุนายน

ระราชกุศลสลากภัต ณ วัดราชประดิษฐ์ ฯ

ที่วัดราชประดิษฐ์ ฯ ข้าราชสำนักได้นำเอาของขวัญ
ละผลไม้มาให้พระจับสลาก

พฤษภาคม

พระราชพิธีวิสาขบูชา
ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เป็นวันพิธีเพื่อระลึกถึงวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ตามชุ้มประตูก็ได้ประดับโคมไฟต่าง ๆ ในเวลากลางคืน พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จพระราชดำเนินถือธูปเทียนนำประชาชนเวียนรอบพระอุโบสถ ๓ รอบ

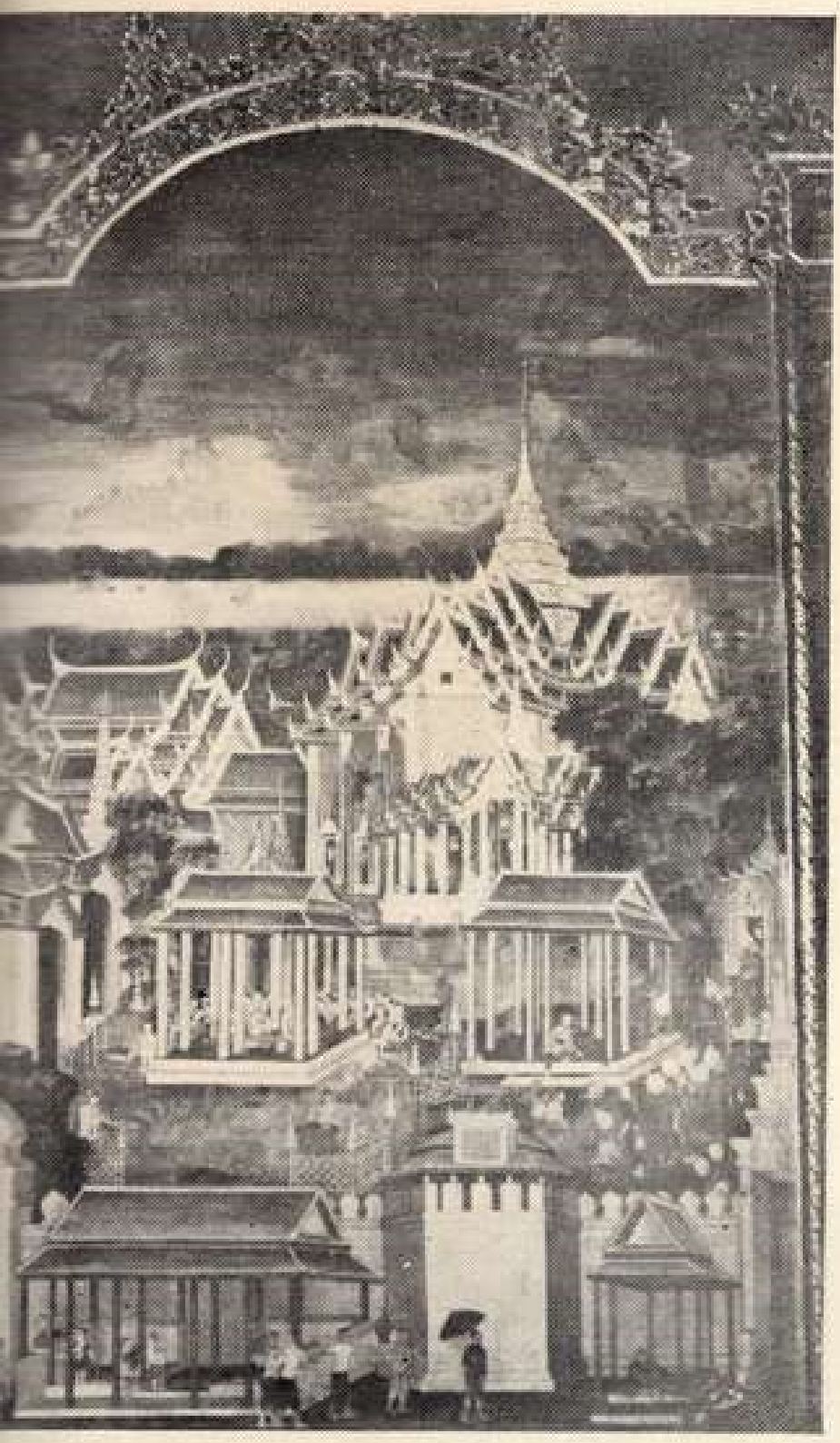
กรกฎาคม

นาคหลวงโปรยทาน
ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ในพระบรมมหาราชวัง

สิงหาคม

พระราชพิธีโสกันต์
ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
ในพระบรมมหาราชวัง

กันยายน

พระราชพิธีกวนข้าวทิพย์
ณ หน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ในพิธีนี้จะมีสายสิญจน์ประดับธงสีขาวรอบบริเวณพิธี ซึ่งใช้สาวพรหมจรรย์เป็นผู้กวนข้าวทิพย์ และนิมนต์พระมาแล้วจัดข้าวทิพย์ถวาย พระสงฆ์ฉันแล้ว แจกข้าวทิพย์นั้น พระราชทานพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทางฝ่ายหน้าและฝ่ายในและพระสงฆ์

ตุลาคม

พระกฐินหลวง

หลังจากวันออกพรรษา ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๑๑ พฤจิกเดือน ๑๒ เป็นคราวที่ภิกษุทั้งหลายหาผ้าทำจีวรบนของเดิม และเป็นคราวที่ทายกถวายผ้าแก่สงฆ์ เพื่อโยชน์และความสุขของทายกทั้งหลายจะได้บำเพ็ญกุศล

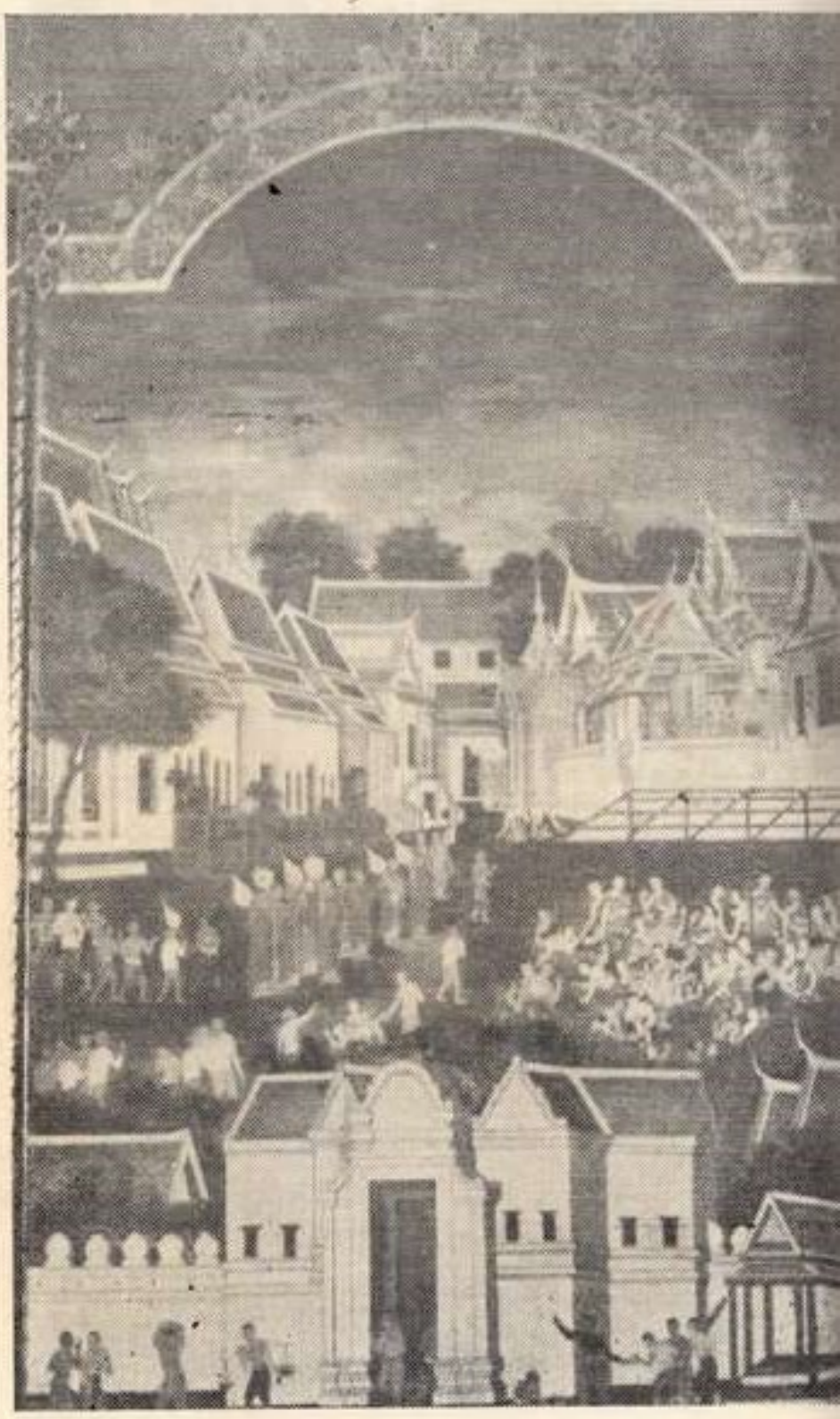
ในภาพจะแลเห็นผ้าพระกฐินบรรทุกช้างม้า ขบวนกฐินพระเจ้าแผ่นดินเสด็จขึ้นเกยบนหลังช้าง

พฤศจิกายน

พระราชพิธีลอยพระประทีป ณ ท่าราชวรดิ

พระราชพิธีนี้เป็นพิธีดั้งเดิม ซึ่งกระทำกันมาตั้งแต่โบราณกาล ซึ่งมีในประเทศที่นับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ กระทงที่ลอยประดับประดาด้วยเทียนและโคมประทีป กระทงมีลักษณะรูปร่างหลายขนาดด้วยกัน บ้างก็ตกแต่งเป็นรูปบัวหลวง, รูปดอกไม้ เจดีย์ เรือใบ หรือเรือพระราชพิธี ภายในกระทงมีข้าว น้ำตาล ขนม ฯลฯ เพื่อเป็นการบวงสรวงและขอขมาโทษแด่พระแม่คงคาถือเป็นพิธีลอยบาปในศาสนาพราหมณ์

ธันวาคม

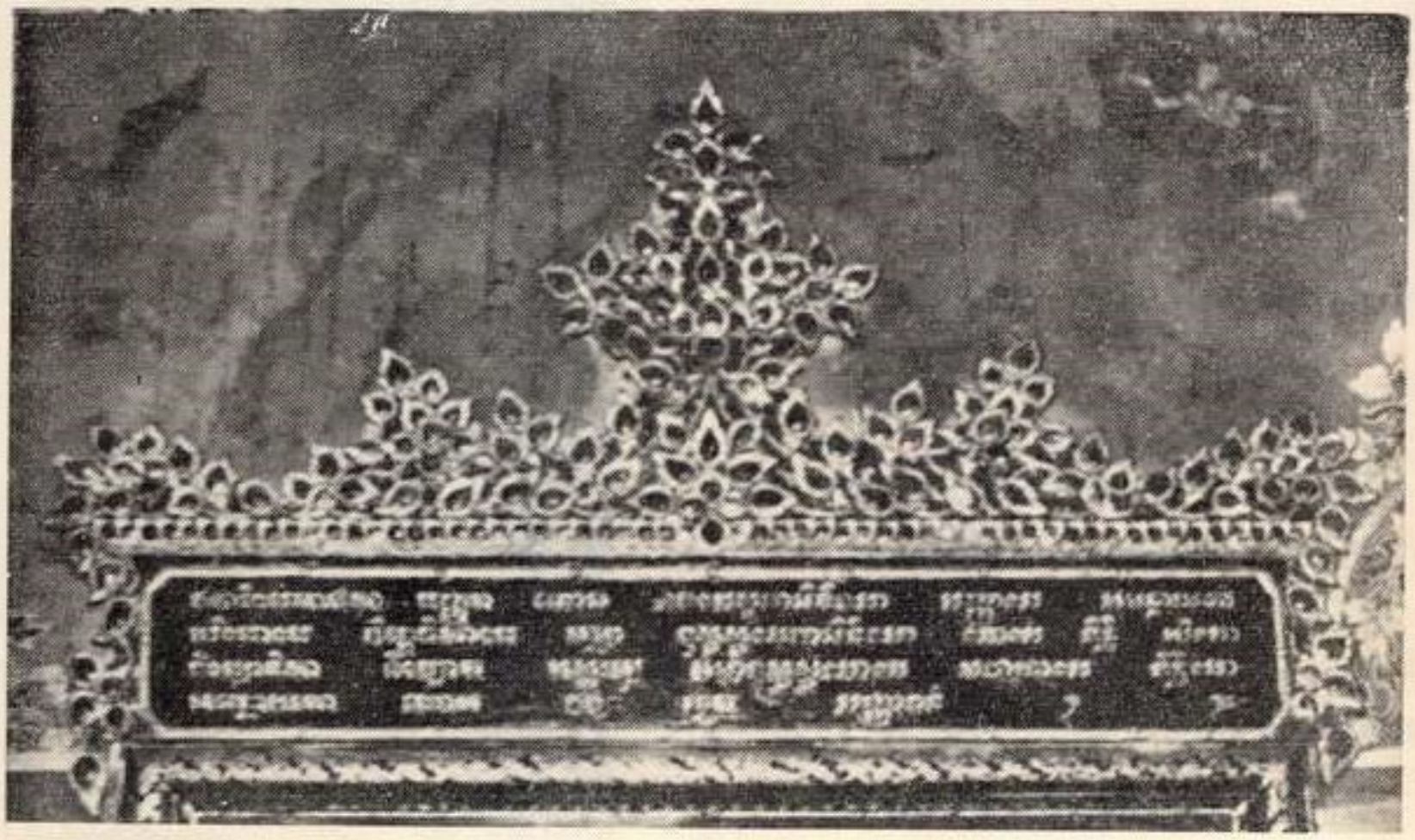
พระราชกุศลเลี้ยงขนมเบื้อง ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

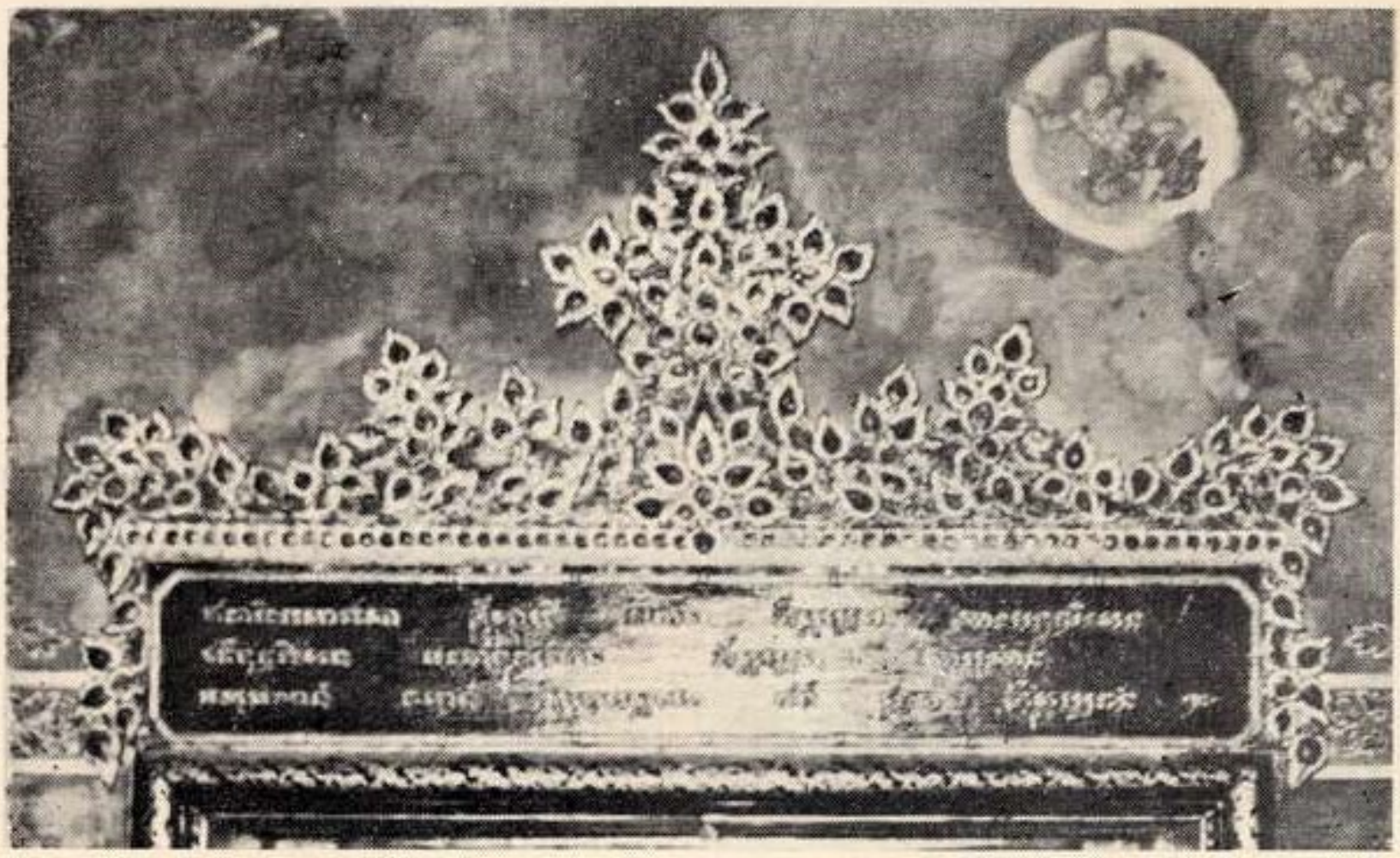
กำหนด พระสงฆ์ตั้งแต่เจ้าพระราชาคณะ ๘๐ รูป ฉันในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ขนมเบื้องนั้นเกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ ช่วยกันทำ ขนมเบื้อง เวลา ที่เลี้ยง ขนมเบื้อง กำหนดเวลาเฉพาะตอนที่กุ้งมีมันมาก

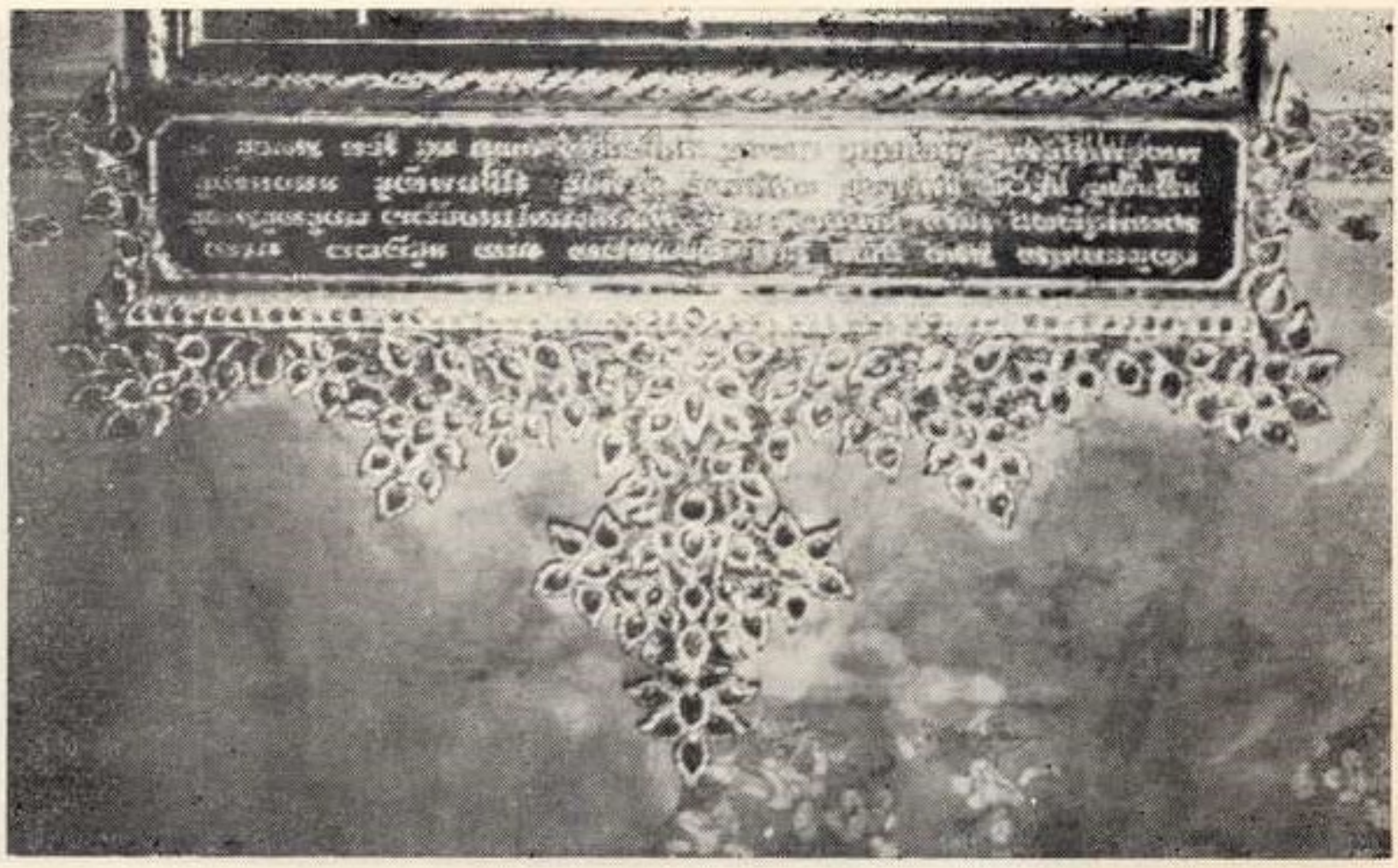
จารึกเหนือบานประตู และหน้าต่าง

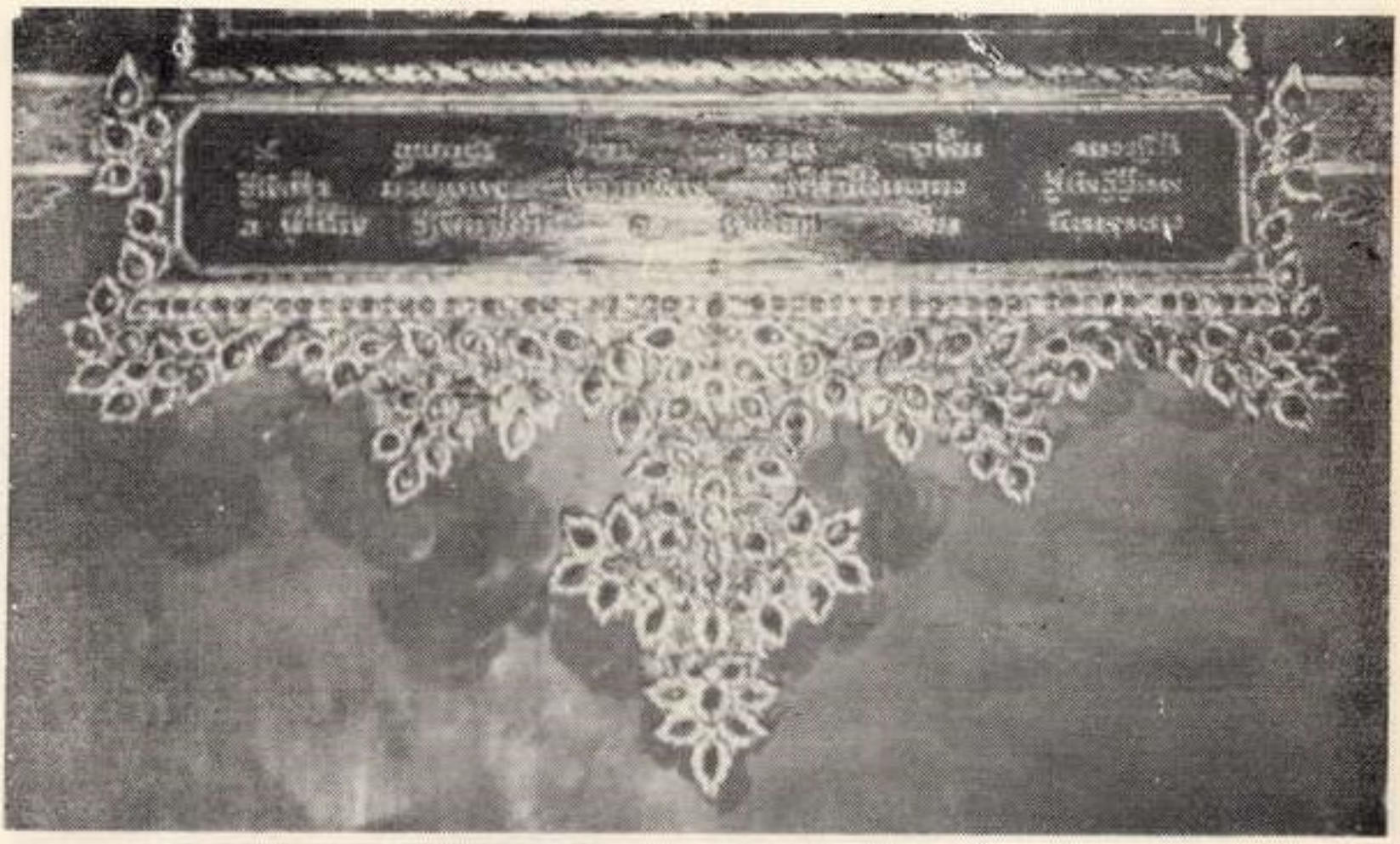

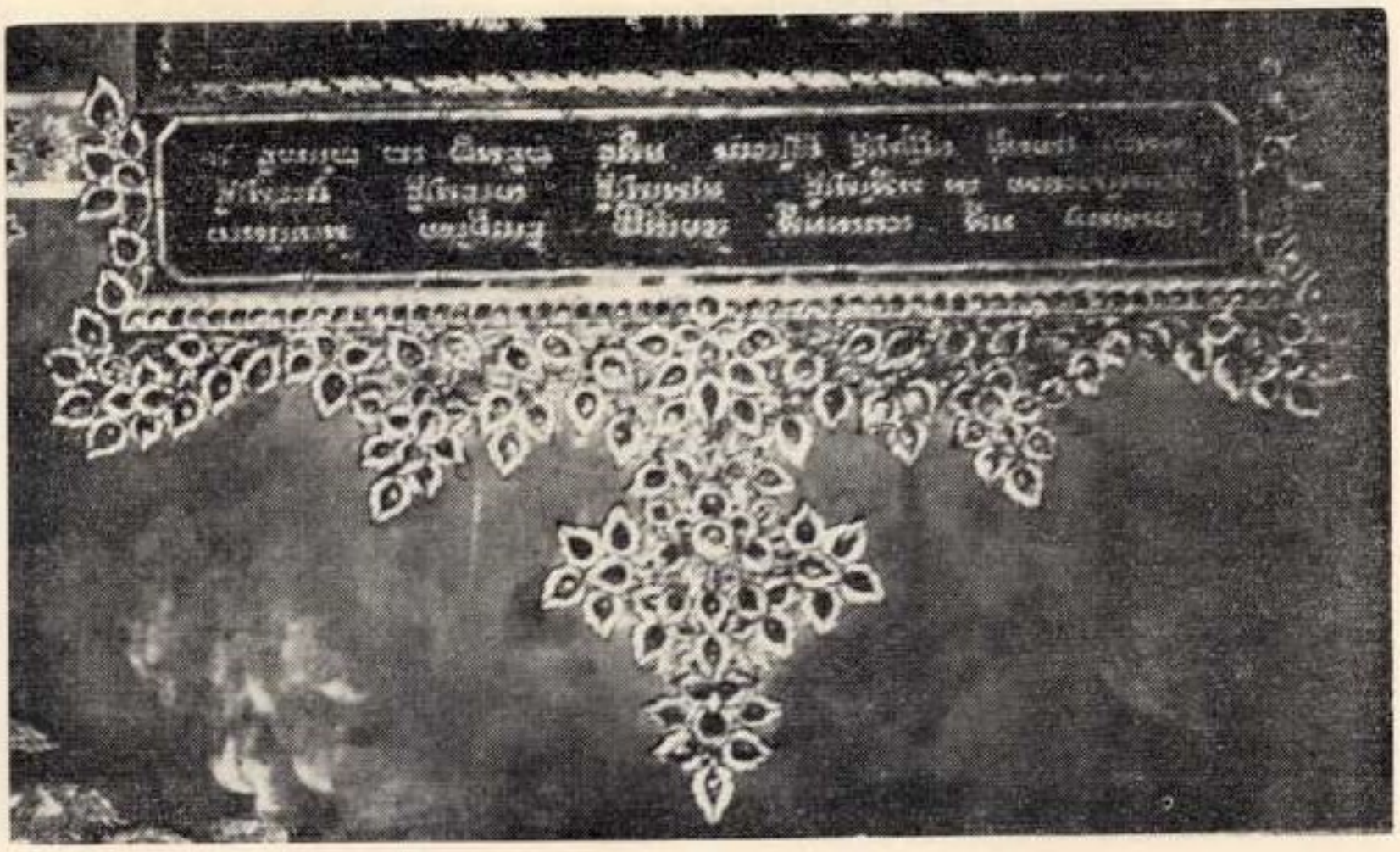
เกี่ยวกับพระพุทธภาษิต
ในพระวิหารหลวง (พระอุโบสถ) วัดราชประดิษฐ์

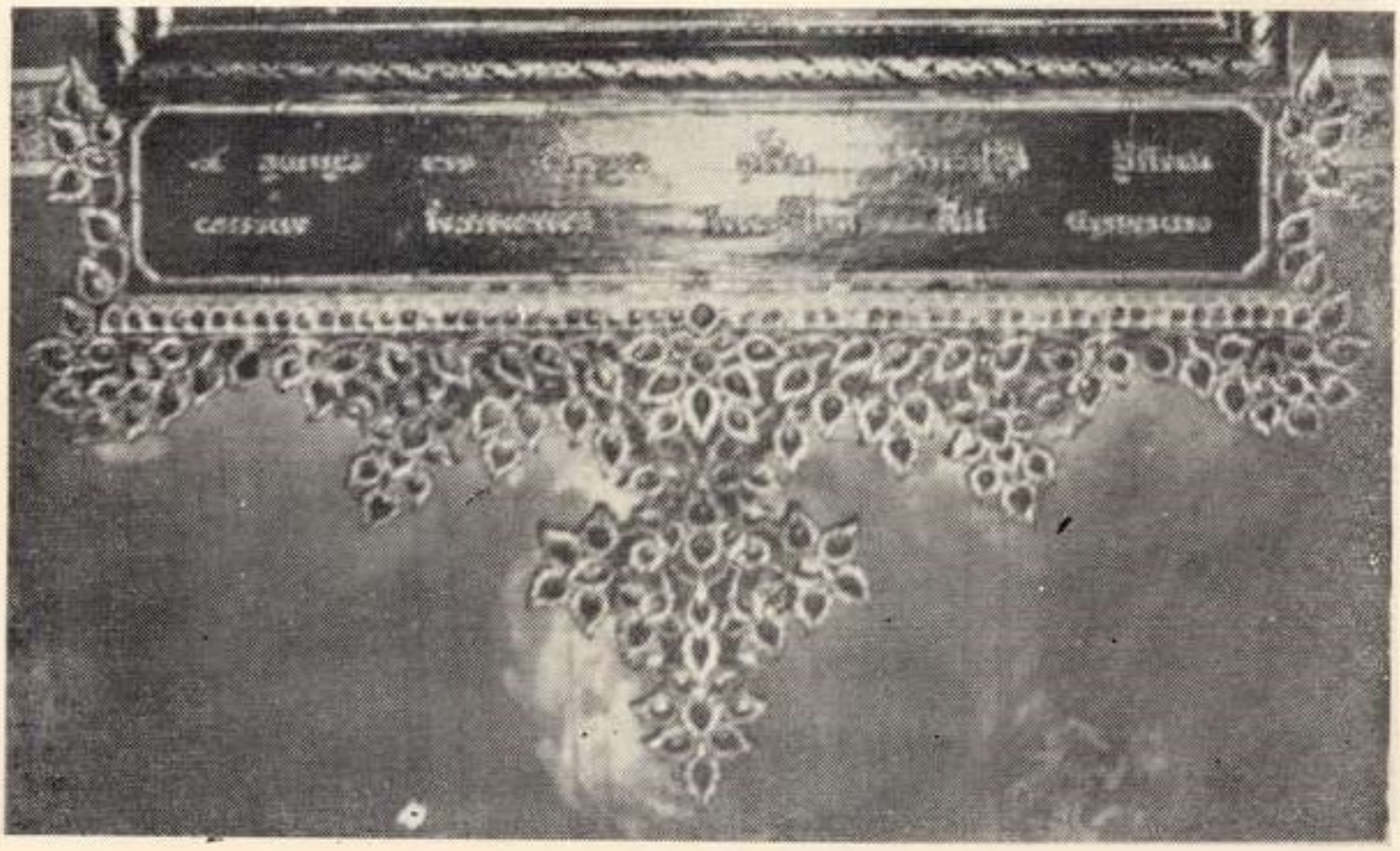

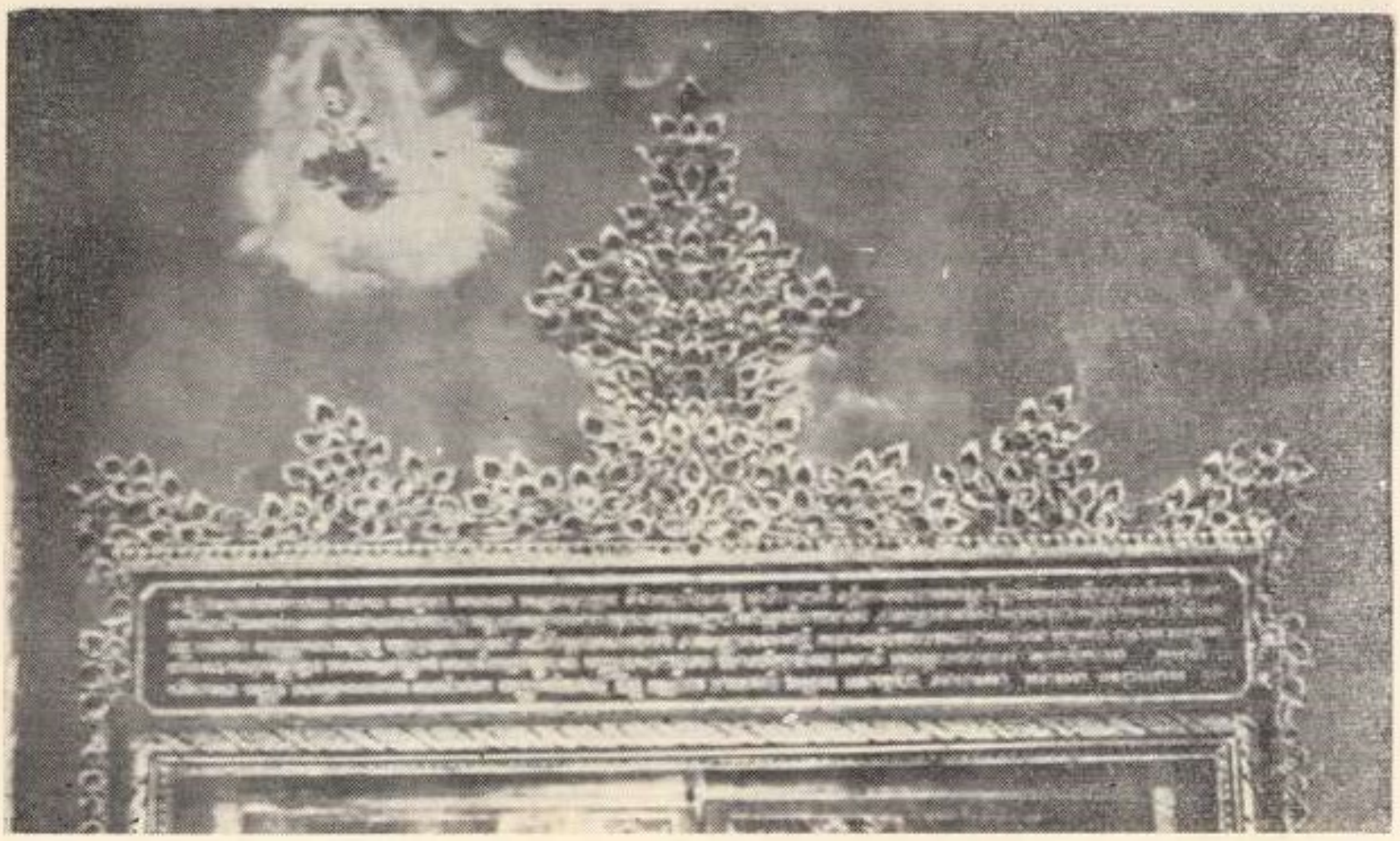

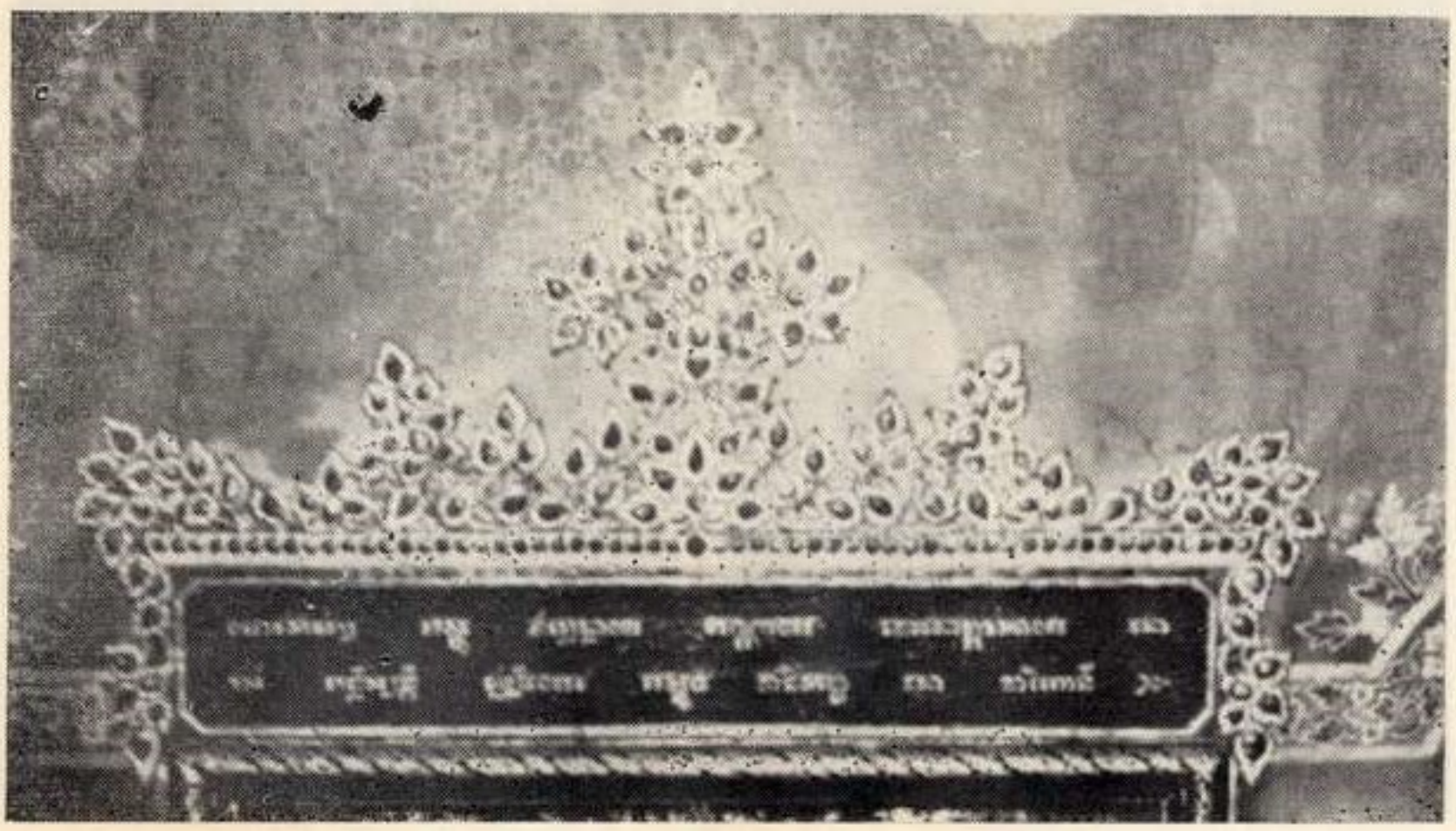

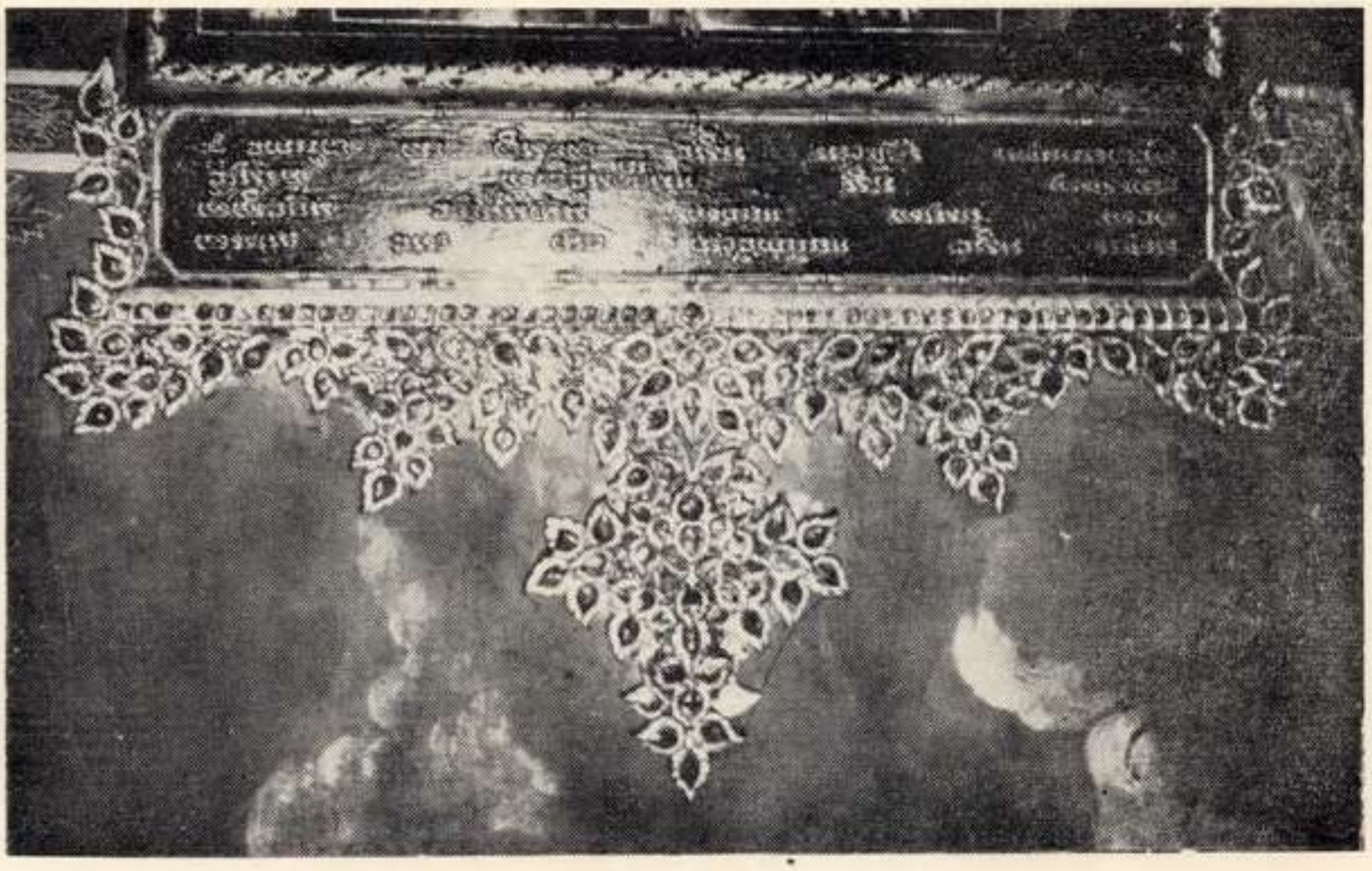

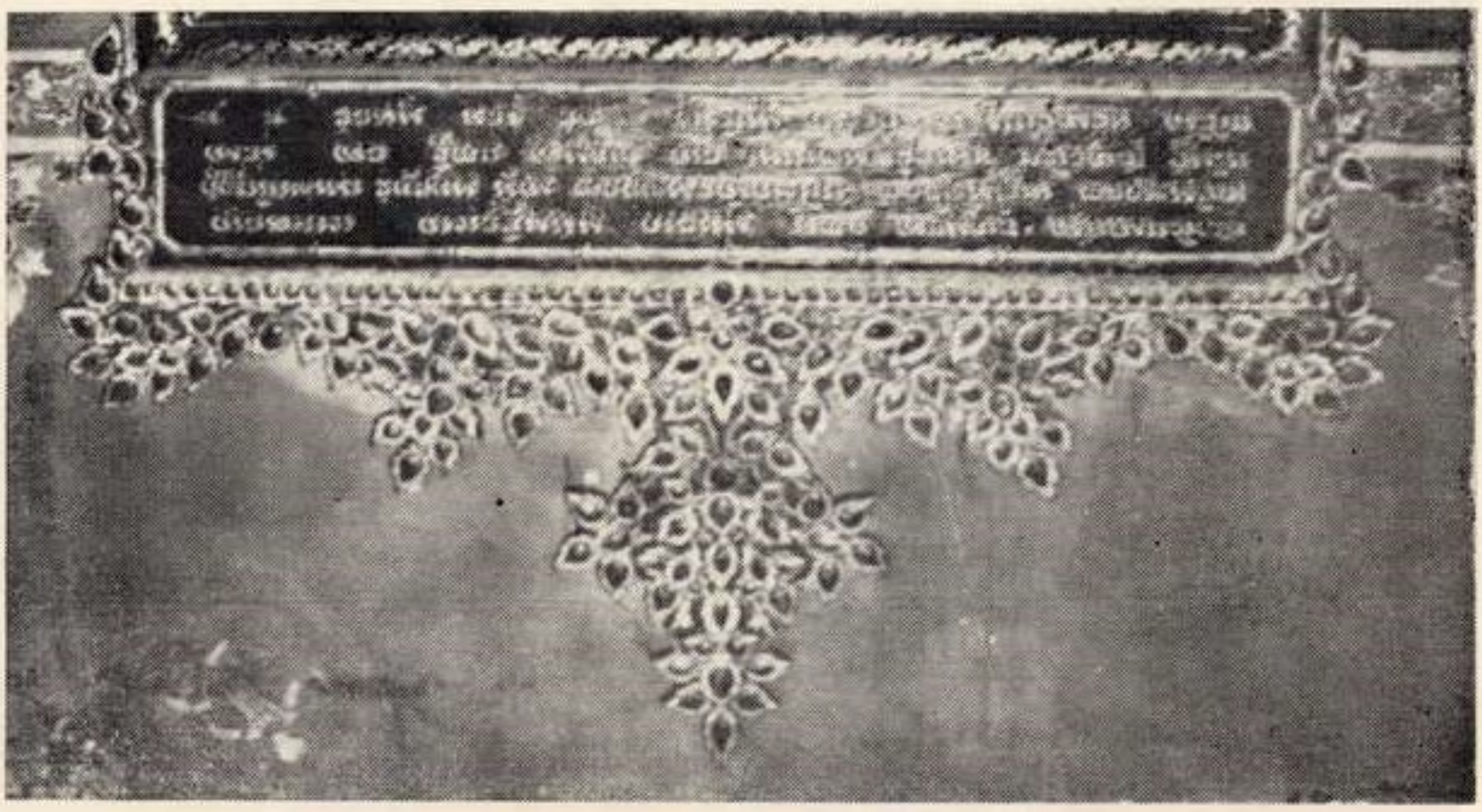

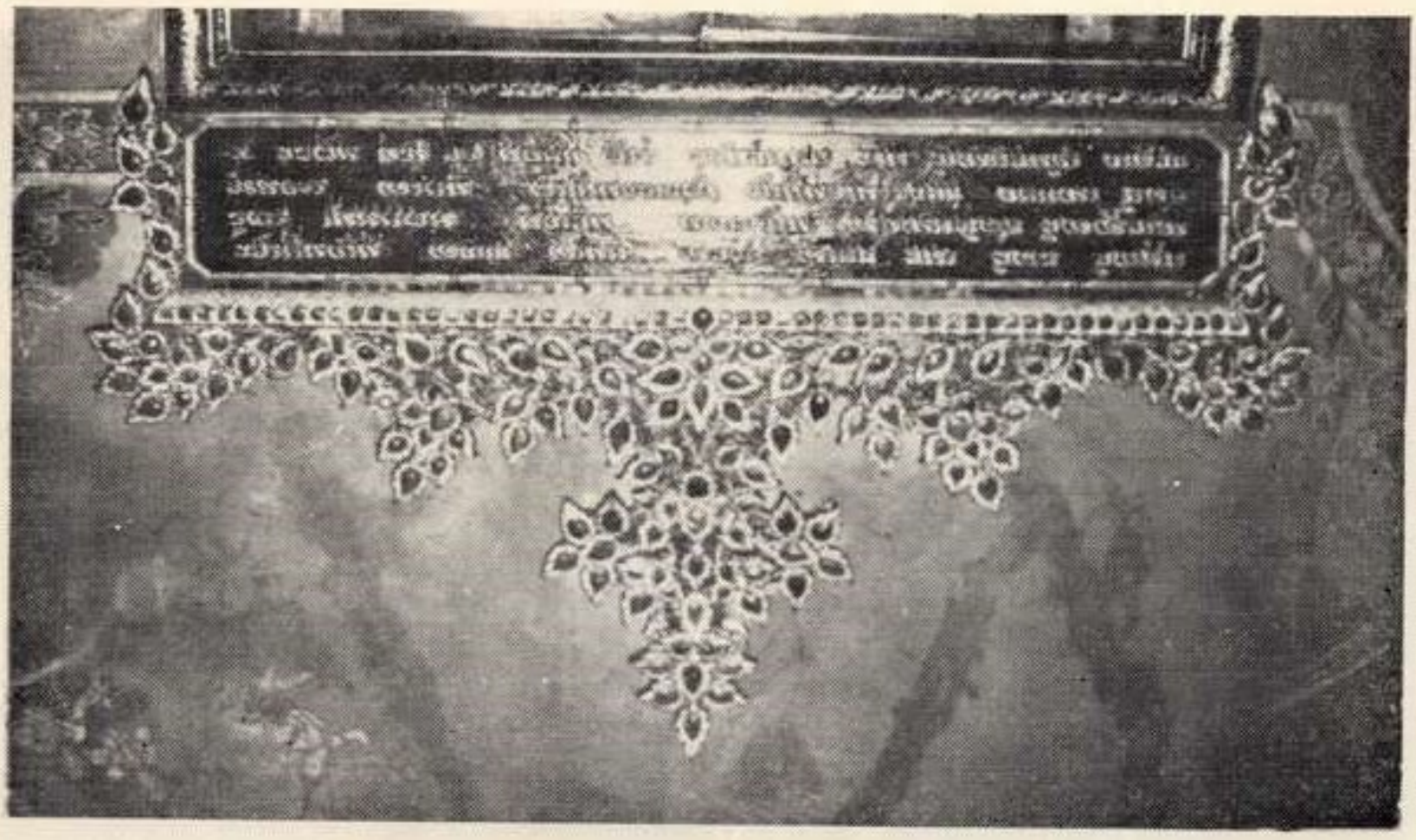

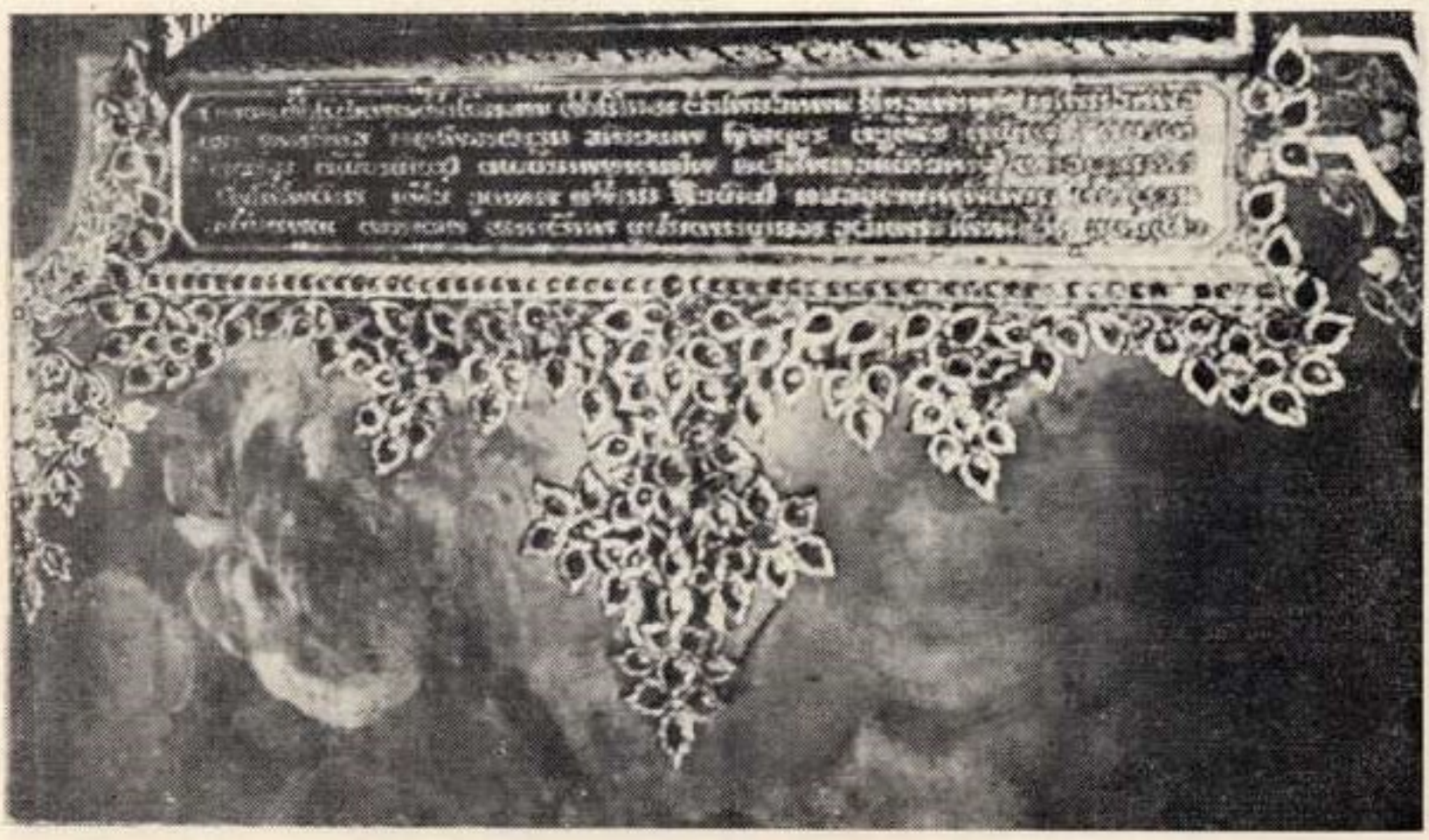

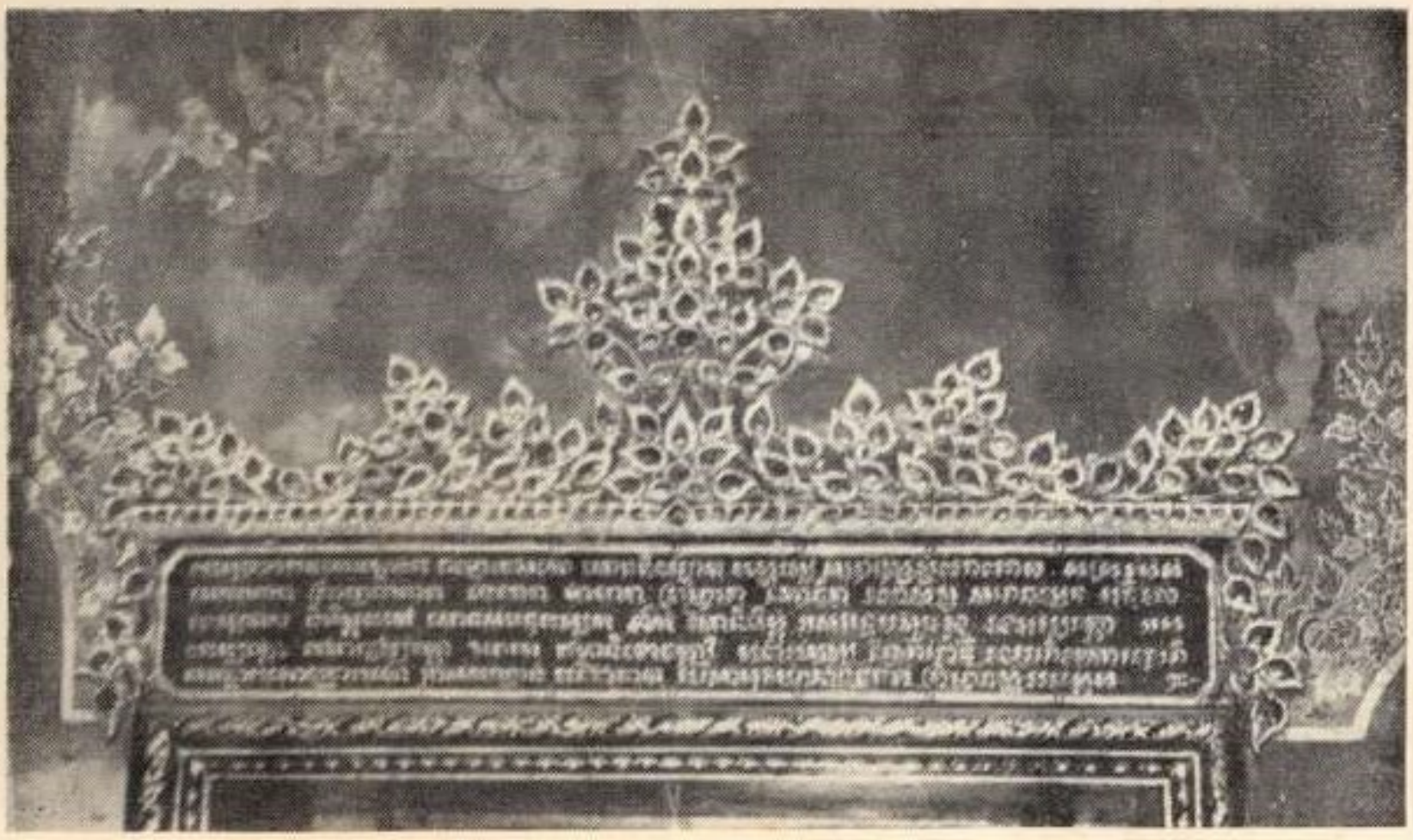

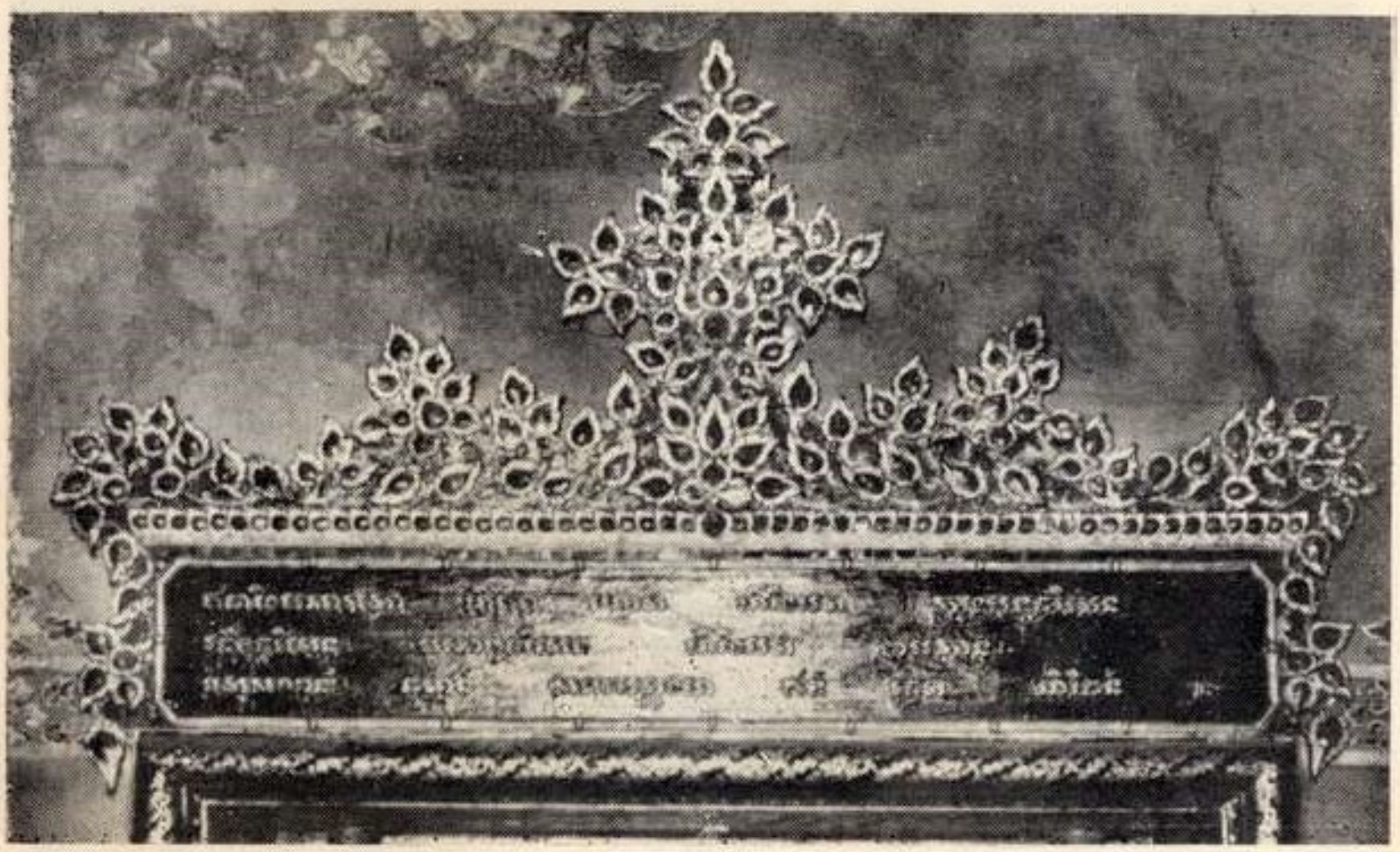

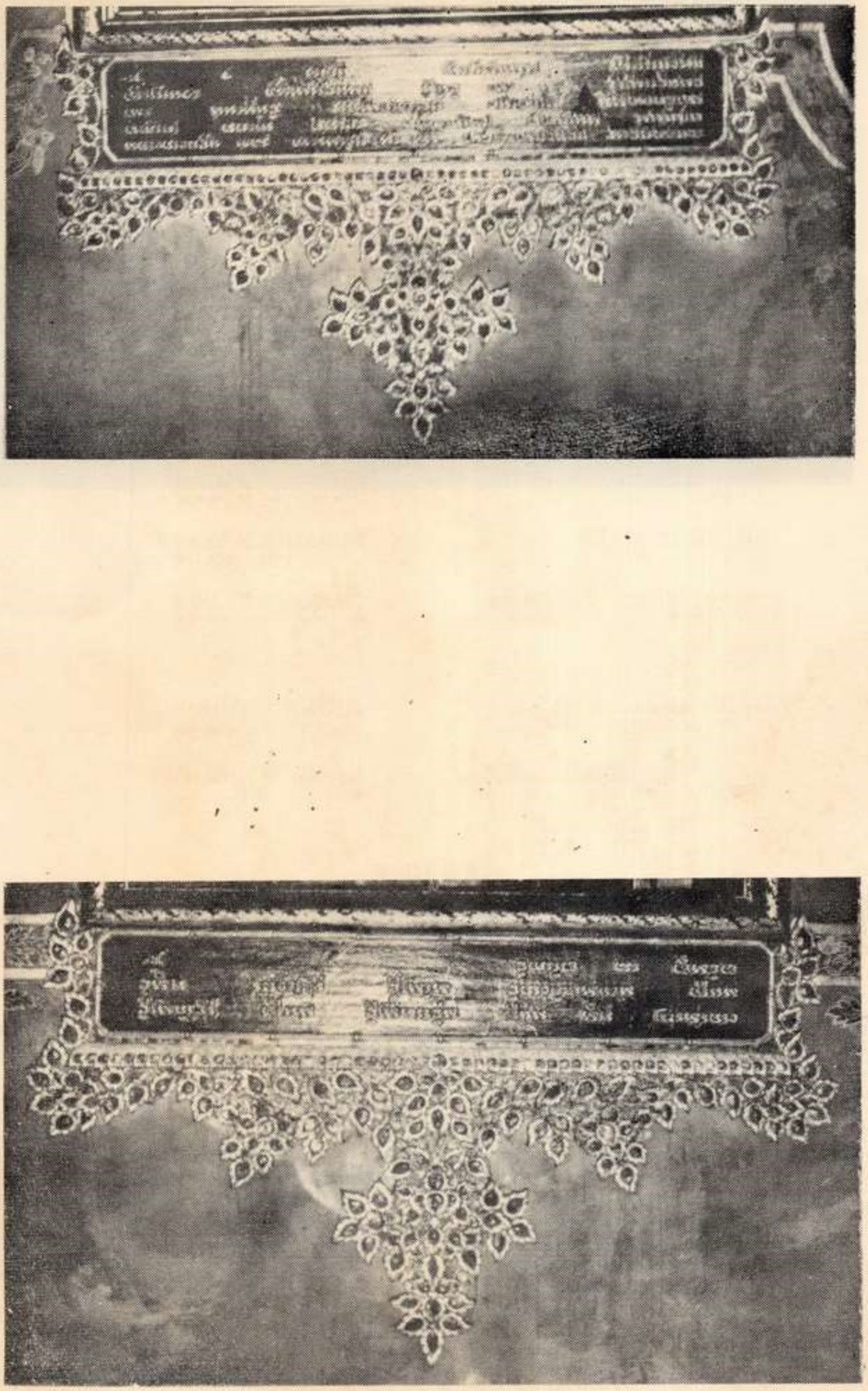

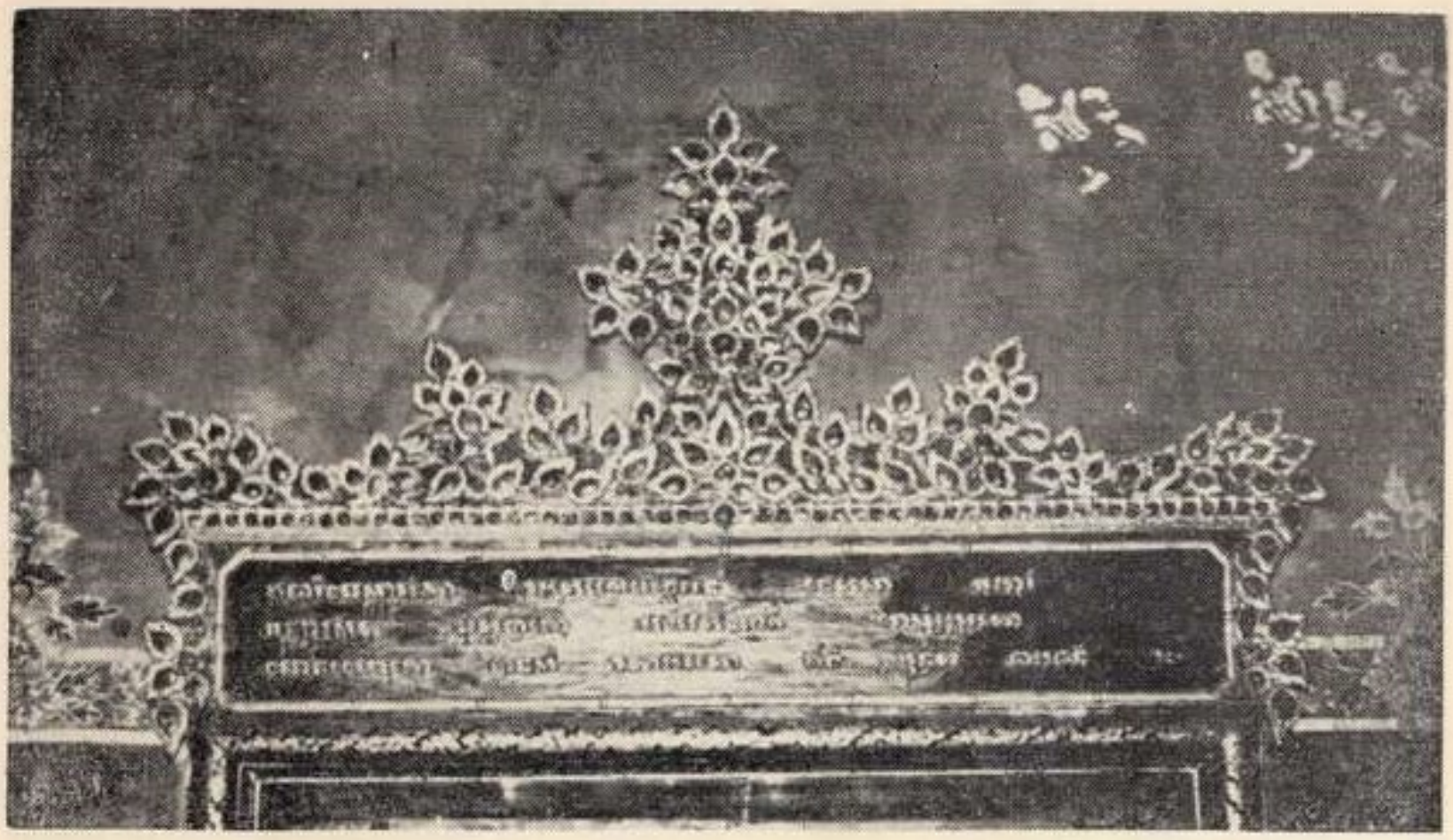

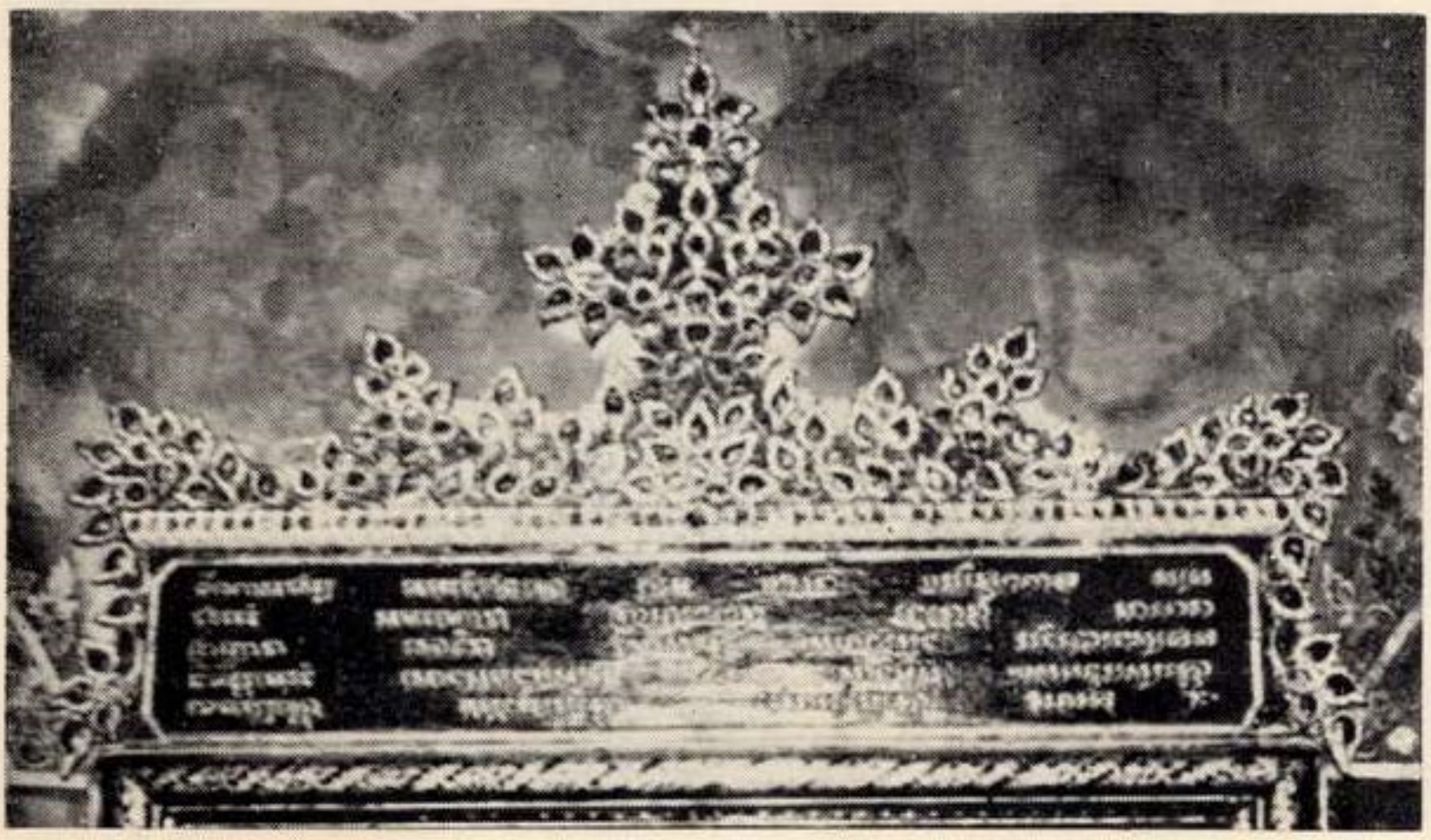

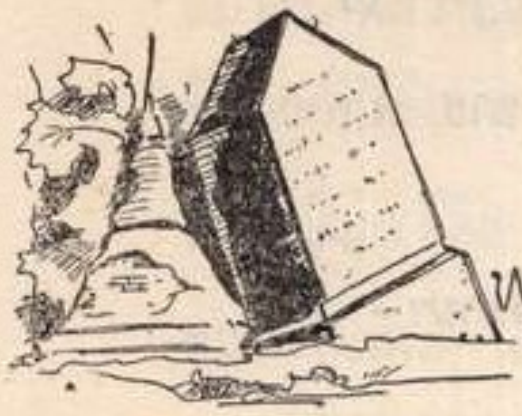

จากหลักสีมา

วัดราชประดิษฐ์

พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

หลักที่ ๑

ปุรัต์ถิมาย ทิสาย สิมาย สัม์มตา์ยิธ
ปฐมำ กิต์ติตำ นวมำ ฆเฏต์วา ปฏิกิต์ติตำ

สิมายำ ราชปติฏ์ฐ วิหารัส์ส สภัส์สิธ
ฆนปาสาณถัม์โภยำ ปาการมัช์ฌนิส์สิโต
ปุรัต์ถิมาย ทิสาย นิมิต์ตำ โหติ กิต์ติตำ
เยนาญ์เญหิ จีทิเสหิ นิมิต์เตหิ สมัน์ตโต
สิมา สมานสำวาสา สัม์มตา เอกุโปสถา
ธัม์มยุต์ติกสำเฆน ยถาบั์ญ์ญัต์ติการินา
ยำ ปุญ์ญำ ตัส์ส สำฆัส์ส สัท์ธูบั์ต์ถัม์ภกัส์ส จ
สมานุโมทัน์ตุ เทวา สัพ์เพบิ ส์ยามรัฏ์ฐิกา
สทา รักั์ขัน์ต์วิมำ สิมำ สำฆำ สิมาสมั์ป์ปี จ
ยถายมาสมุหัญ์ญา สิมาส์ส เกน จายติ
สิมาคโต สำโฆ จัส์ส ธัม์เม ฐิโต นิรัพพุโท

สัท์ธุบ์ต์ถัม์ภกัส์สาสา ธัม์มิกา สิช์ฌตำ สทา
อยำโข ราชปติฏ์ฐ วิหาโร ติฏ์ฐตำ จิรำ
อัต์ถาย ธัม์มจารีนำ หิตาย จ สุขาย จ

o *เสาศิลาท่อนนี้* *เป็นนิมิต สิมานา*
ของวัดราชประดิษฐ *บ่กไว้*
ท่ามกลางย่านด่านทิศ *ตวันออก นั้นา*
สงฆ์ท่านทักแล้วได้ *ทักเข้าประจวบวง ฯ*

o *สิมาไชยใช้ชื่อ* *โดยสม มตินา*
ทรทาษกุรนิยม *เรียกร้อง*
บูชาเพื่ออุปสม *บทที นั้นแล*
บางเหล่าเข้าจับต้อง *ครูดเคล้าเอาไคล ฯ*

หลักที่ ๒

ปุรัต์ถิมายานุทิสาย สิมาย สัม์มตายิธ
ทุติยำ ปาสาณถัม์ภำ นิมิต์ตำ กิต์ติตำ อิทำ

สิมายำ ราชปติฏ์ฐ วิหารัส์ส สภัส์สิธ
ฆนปาสาณถัม์โภยำ ปาการมัช์ฌนิส์สิโต
ปุรัต์ถิมายานุทิสาย นิมิต์ตำ โหติ กิต์ติตำ

เยนาญ์เญหิ จีทิเสหิ นิมิต์เตหิ สมัน์ตโต
สิมาสมานสำวาสา สัม์มตา เอกุโปสถา
ธัม์มยุต์ติกสำเฆน ยถาบั์ญ์ญัต์ติการินา
ยำ ปุญ์ญำ ตัส์ส สำฆส์ส สัท์ธุบั์ต์ถัม์ภกัส์ส จ
สมานุโมทัน์ตุ เทวา สัพ์เพบี ส์ยามรัฏ์ฐิกา
สทา รักัข์ขัน์ต์วิมำ สิมำ สำฆำ สิมาสัม์ป์ บี จ
ยถายมาสมุหัญ์ญา สิมาส์ส เกน จายตี
สิมาคโต สำโฆ จัส์ส ธัม์เม ฐิโต นิรัพ์พุโท
สัท์ธุบั์ต์ถัม์ภกัส์สาสา ธัม์มิกา สิช์ฌ์ตำ สทา
อยำโข ราชปติฏ์ฐ วิหาโร ติฏ์ฐตำ จิรำ
อัต์ถาย ธัม์มจารีนำ หิตาย จ สุขาย จ

เสาหินทิศท่อนนี้ *เบื้องนิมิตร อิกนา*
สถิตอยู่ยังอนุทิศ *ออกใต้*
ของวัดราชประดิษฐ *เบื้องที่ สองนา*
นับระยะที่สองได้ *เขตรไว้เบื้องสงฆ์*

หลักที่ ๓

ทักัข์ขิณายิธ ทิสาย สิมาย สัม์มตายิธ
ตติยำ ปาสาณถัม์ภำ นิมิต์ตำ กิต์ติตำ อิทำ

สิมายำ ราชปติฏ์ฐ วิหารัส์ส สภัส์สิธ
ฆนปาสาณถัม์โภยำ ปาการมัช์ฌ นิส์สิโต
ทัก์ขิณายิธ ทิสาย นิมิต์ตำ โหติ กิต์ติตำ
เยนาญ์เญหิ จีทิเสหิ นิมิต์เตหิ สมัน์ตโต
สิมา สมานสำวาสา สัม์มตา เอกุโปสถา
ธัม์มยุต์ติกสำเฆน ยถาบัญ์ญัต์ติการินา
ยำ ปุญ์ญำ ตัส์ส สำฆัส์ส สัท์ธูบัต์ถัม์ภกัส์ส จ
สมานุโมทัน์ตุ เทวา สัพ์เพบี ส์ยามรัฏ์ฐิกา
สทา รักัช์ขัน์ตัวิมำ สิมำ สำฆำ สิมาสมัป์บี จ
ยถายมาสมุหัญ์ญา สิมาส์ส เกน จายติ
สิมาคโต สำโฆ จัส์ส ธัม์เม ฐิโต นิรัพ์พุโท
สัท์ธูบัต์ถัม์ภกัส์สาสา ธัม์มิกา สิช์ฌตำ สทา
อยำโข ราชปติฏ์ฐ วิหาโร ติฏ์ฐตำ จิรำ
อัต์ถาย ธัม์มจารีนำ หิตาย จ สุขาย จ

o เสาศิลากลางย่านใต้ ที่สาม เป็นนา
ของนิมิตรสิมาตาม ท่านชั้
ตรงกลางคั่นวัดงาม เป็นส่วน พระนา
ในวัดราชประดิษฐนี้ ชอบรู้โดยสถาน ฯ

หลักที่ ๔

ทักฺขิณายานุทิสาย สิมาย สมฺมตายิธ
จตุตฺถํ ปาสาณลญฺฉกํ นิมิตฺตกิตฺติตํ อิทํ

สิมายํ ราชปติฏฺฐ วิหารสฺส สภสฺสิธ
ฆนปาสาณลญฺฉโกยํ ปาการมชฺฌนิสฺสิโต
ทกฺขิณายานุทิสาย นิมิตฺตํ โหติ กิตฺติตํ
เยนาญฺเญหิ จีทิเสหิ นิมิตฺเตหิ สมนฺตโต
สิมา สมานสวาสา สมฺมตา เอกุโปสถา
ธมฺมยุตฺติกสงฺเฆน ยถาปญฺญตฺติการินา
ยํ ปุญฺญญฺจ ตสฺส สพฺพสฺส สทฺธมฺมภกสฺส จ
สมานุโมทนฺตุ เทวา สพฺเพปี สยามรฏฺฐิกา
สทา รกฺขนฺตุวิมํ สิมํ สงฺฆ สิมาสมฺปตฺติ จ
ยถายมาสมุหญฺญา สิมาสฺส เกน จายติ
สิมาคโต สโม จสฺส ธมฺเม ฐิโต นิรพฺพุโท
สทฺธมฺมกสฺสสาสา ธมฺมิกา สิชฺฌตุ สทา
อยโย ราชปติฏฺฐ วิหาโร ติฏฺฐตุ จิรํ
อตฺถาย ธมฺมจารีนํ หิตาย จ สุขาย จ

o เสามุมทิศตกใต้ เป็นสำคัญนา
บอกเกษตรวัดแม่นยำ เพื่อรู้
การกำหนดสงฆ์ทำ เป็นที่ สี่แยก
ที่วัดราชประดิษฐ์ เขตรล้นเพียงมุม ฯ

หลักที่ ๕

บัจ์ฉิมายิธ ทิสาย สิมาย สัม์มาตายิธ
ปัญ์จมำ ปาสาณัม์ภำ นิมิต์ตำ กิต์ติตำ อิทำ

สิมายำ ราชปติฏ์ฐ วิหาร์ส สภัส์สิธ
ฆนปาสาณัม์โภยำ ปาการมัช์ฌนิส์สิโต
บัจ์ฉิมายิธ ทิสาย นิมิต์ตำ โหติ กิต์ติตำ
เยนาญ์เญหิ จีทิเสหิ นิมิต์เตหิ สมัน์ตโต
สิมา สมานสำวาสา สัม์มตา เอกุโปสถา
ธัม์มยุต์ติกสำเฆน ยถาบัญ์ญัต์ติการินา
ยำ ปุญ์ญำ ตัส์ส สำฆัส์ส สัท์ธูบัต์ถัม์ภกัส์ส จ
สมานุโมทัน์ตุ เทวา สัพ์เพปี ส์ยามรัฏ์ฐิกา
สทา รักข์ขัน์ต์วิมำ สิมำ สำฆำ สิมา สัม์ปี จ
ยถายมาสมุหัญ์ญา สิมาส์ส เกน จายตี
สิมาคโต สำโฆ จัส์ส ธัม์เม ฐิโต นิรัพ์พุโท
สัท์ธูบัต์ถัมภกัส์สาสา ธัม์มิกา สิช์ฌตำ สทา
อยำโข ราชปติฏ์ฐ วิหาโร ติฏ์ฐตำ จิรำ
อัต์ถาย ธัม์มจารีนำ หิตาย จ สุขาย จ

o *เสารยะกลางชานด้าน ตวันตก*
เป็นที่ห้าหาหก ต่อเต้า
แสดงเขตรซึ่งได้ยก เป็นส่วน สิมานา
ของวัดราชประดิษฐเจ้า แผ่นหล้าถวายลงฆ์ ฯ

หลักที่ ๖

ปัจ์ฉิมายานุทิสาย สิมาย สัม์มตายิธ
ปัญ์จมำ ปาสาณถัม์ภำ นิมิต์ตำ กิต์ติตำ อิทำ

สิมายำ ราชปติฏ์ฐ วิหารัส์ส สภัส์สิธ
ฆนปาสาณถัม์โภยำ ปาการมัช์ฌนิส์สิโต
ปัจ์ฉิมายานทิสาย นิมิต์ตำ โหติ กิต์ติตำ
เยนาญ์เญหิ จีทิเสหิ นิมิต์เตหิ สมัน์ตโต
สิมา สมานสำวาสา สัม์มตา เอกุโปสถา
ธัม์มยุต์ติกสำเฆน ยถาปัญ์ญัต์ติการินา
ยำ ปุญ์ญำ ตัส์ส สำฆัส์ส สัท์ธูปัต์ถัม์ภกัส์ส จ
สมานุโมทัน์ตุ เทวา สัพ์เพปี ส์ยามรัฏ์ฐิกา
สทา รักข์ขัน์ต์วิมำ สิมำ สำฆำ สิมาสมัป์ปี จ
ยถายมาสมุหัญ์ญา สิมาส์ส เกน จายตี
สิมาคโต สำโฆ จัส์ส ธัม์เม ฐิโต นิรัพ์พุโท
สัท์ธูปัต์ถัม์ภกัส์สาสา ธัม์มิกา สิช์ฌตำ สทา
อยำโข ราชปติฏ์ฐ วิหาโร ติฏ์ฐตำ จิรำ
อัต์ถาย ธัม์มจารีนำ หิตาย จ สุขาย จ

o *เสาที่หกบ่กไว้* *ในมุม วัดนา*
ข้างทิศตวันตกเหนือคุม *เขตรไว้*
ทางสามแพร่งร่วมประชุม *ใกล้นิมิตร คั่นนา*
เขตรวัดราชประดิษฐได้ *ประจักษ์แจ้งประชาชน ฯ*

หลักที่ ๗

อุต์ตรายิธ ทิสาย สิมาย สัม์มตายิธ
สัต์ตมำ ปาสาณถัม์ภำ นิมิต์ตำ กิต์ติตำ อิทำ

สิมายำ ราชปติฏ์ฐ วิหารัส์ส สภัส์สิธ
ฆนปาสาณถัม์โภยำ ปาการัม์ฆนิส์สิโต
อุต์ตรายิธ ทิสาย นิมิต์ตำ โหติ กิต์ติตำ
เยนาญ์เญหิ จีทิเสหิ นิมิต์เตหิ สมัน์ตโต
สิมา สมานสำวาสา สัม์มตา เอกุโปสถา
ธัม์มยุต์ติกสำเฆน ยถาปัญ์ญัต์ติการินา
ยำ ปุญ์ญำ ตัส์ส สำฆัส์ส สัท์ธุปัต์ถัม์ภกัส์ส จ
สมานุโมทัน์ตุ เทวา สัพ์เพปี ส์ยามรัฏ์ฐิกา
สทา รัก์ขัน์ตัวิมำ สิมำ สำฆำ สิมาสัม์ปี จ
ยถายมาสมุหัญ์ญา สิมาส์ส เกน จายตี
สิมาคโต สำโฆ จัส์ส ธัม์เม ฐิโต นิรัพ์พุโท
สัท์ธุปัต์ถัม์ภกัส์สาสา ธัม์มิกา สิช์ฌตำ สทา
อยำโข ราชปติฏ์ฐ วิหาโร ติฏ์ฐตำ จิรำ
อัต์ถาย ธัม์มจารีนำ หิตาย จ สุขาย จ

๐ เสากลางที่เจ็ดท้าย กำแพง ในนา
เป็นนิมิตรทิศเหนือแถลง บอกไว้
ว่าสิมาหนึ่งอย่าแคลง ใช่เกษตร สองแฮ
วัดราชประดิษฐไท้ ธิราชเจ้าอำนวย ฯ

หลักที่ ๙

อุต์ตรายานุทิสาย สิมาย สัม์มตายิธ
อัฏ์ฐมำ ปาสาณฉัม์ภำ นิมิต์ตำ กิต์ติตำ อิทำ

สิมายำ ราชปติฏ์ฐ วิหารัส์ส สภัส์สิธ
ฆนปาสาณฉัม์โภยำ ปาการมัช์ฌนิส์สิโต
อุต์ตรายานุทิสาย นิมิต์ตำ โหติ กิต์ติตำ
เยนาญ์เญหิ จีทิเสหิ นิมิต์เตหิ สมัน์ตโต
สิมา สมานสำวาสา สัม์มตา เอกุโปสถา
ธัม์มยุต์ติกสำเฆน ยถาปั์ญญัต์ติการินา
ยำ ปุญ์ญำ ตัส์ส สำมัส์ส สัท์ธุปั์ตถัม์ภกัส์ส จ
สมานุโมทัน์ตุ เทวา สัพ์เพปี สยามรัฏ์ฐิกา
สทา รักขัน์ต์วิมำ สิมำ สำฆำ สิมา สมัป์ปี จ
ยถายมาสมุหัญ์ญา สิมาส์ส เกน จายตี
สิมาคโต สำโฆ จัส์ส ธัม์เม ฐิโต นิรัพ์พุโท
สัท์ธุปั์ตถัม์ภกัส์สาสา ธัม์มิกา สิช์ฌตำ สทา
อยำโข ราชปติฏ์ฐ วิหาโร ติฏ์ฐตำ จิรำ
อัต์ถาย ธัม์มจารีนำ หิตาย จ สุขาย จ

o *เสานิมิตรที่แปดข้าง ออกเหนือ*
ติดเขตรรั้ววัดซึ่งเหลือ ยกไว้
สิมาห่อนปนเจือ กับที่
วัดราชประดิษฐไท ธิราชเจ้าอำนวย ฯ

หลักกลาง

สิมาย สำเมนิธ สัม์มตาย
โรหามวิต์ถารปมาณมัชเฌ
ปาสาณถัม์โภ ฆนเสลภูโต
อุส์สาปี์โต สัม์มติฐานทัส์สี
ยัส์เสว หาสัน์นฐิโต วิยัต์โต
สำฆัม์หิ เอโก พลวัน์ตภิก์ขุ
ทิสาสุ สัพ์พาสุปี์ อัฏ์ฐเส์วว
นิมิต์ตถัม์เภ อนุกิต์ตยิต์วา
สำฆานุโต สัม์มติกัม์มวาจา
สาเวสิ สัม์มาว ยถาต์ตการิ

ยำ ปุญ์ญำ ตัส์ส สำฆัส์ส ธัม์มยุต์ติกวาทิโน
ปรเมน์ทาธิราชัส์ส สัท์ธูปั์ตถัม์ภกัส์ส จ
สมานุโมทัน์ตุ เทวา สัพ์เพปี์ ส์ยามรัฏ์ฐิกา
สทา รัก์ขัน์ต์วิมำ สิมำ สำฆำ สิมาสมั์ป์ ปี์ จ
ยถายมาสมุหัญ์ญา สิมาส์ส เกน จายติ
สิมาคโต สำโฆ จัส์ส ธัม์เม ฐิโต นิรัพ์พุโท
สัท์ธูปั์ต์ถัม์ภกัส์สาสา ธัม์มิกา สิช์ฌตำ สทา
อยำโข ราชปติฏ์ฐ วิหาโร ติฏ์ฐตำ จิรำ
อัต์ถาย ธัม์มจารีนำ หิตาย จ สุขาย จ

o วัดราชประดิษฐนี้ ราชประดิษ ฐานแฮ
นามเก่าไม่เอาติด เรียกร้อง
ลดหย่อนรวมให้ผิด ชื่อเก่า น้อยนา
ตามยศชื่อย่อมพ้อง เช่นใช้ทุกเมือง

o วัดราชประดิษฐนี้ เป็นของ
สงฆ์เหล่าธรรมยุติครอง จึ่งได้
สงฆ์เหล่าอื่นอย่าปอง มาอยู่ เลยนา
สมเด็จมกุฎราชไท้ สั่งไว้แม่นยำ ฯ

o พัทธสิมาวัดนี้ รวบรัด
ผูกรอบครอบทั้งวัด หมดสิ้น
เสานิมิตรแสดงชัด ทั้งแปด ทิศนา
มีเขตรวัดเป็นชั้น แยกข้างบุรพา ฯ

o สังฆกรรมทำได้ทั่ว ทั้งวัด นั้นา
แต่ว่าจำประฏิบัติ ถี่ถ้วน
ชมนมภิกษบรรพสัช ให้หมด เจียวนา
ทวารทั่วทุกทิศล้วน บีดแล้วจึงกระทำ ฯ

คำแปลหลักที่ ๑

นิมิตรในทิศบูรพาแห่งสิมาอันสงฆ์สมมติแล้วนี้ ท่านทักครั้งแรกแล้วกลับทักเชื่อมเป็นครั้งที่ ๙ แล้ว

สภาของวัดราชประดิษฐนี้อยู่ในสิมานี้ เสาหินเป็นแท่งอยู่ย่านกลางกำแพงนี้เป็นนิมิตรในทิศบูรพา ท่านทักแล้ว สิมาอันพระสงฆ์คณะธรรมยุติหมู่ใด ผู้ทำตามพระบัญญัติ สมมติให้เป็นสมานสังวาสมีอุโบสถร่วมกัน ด้วยนิมิตรนี้แลนิมิตรอื่น ๆ อย่างเดียวกันนี้โดยรอบ

บุญใดของพระสงฆ์หมู่นั้น แลของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามผู้ทรงอุปถัมภ์ด้วยพระราชศรัทธาของเทวดาผู้สิงสถิตย์ในสยามรัฐทั้งหมด จงพร้อมใจกันอนุโมทนาบุญนั้น แลจงรักษาสิมานี้ ทั้งพระสงฆ์ผู้ประชุมกันในสิมานี้เสมอ . สิมานี้อันใคร ๆ อย่าพึงถอนต่อไปเลย อนึ่งพระสงฆ์ผู้อยู่ในสิมา พึงตั้งอยู่ในธรรมหาอันตรายมิได้ พระราชประสงค์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามผู้ทรงอุปภัมภ์ด้วยพระราชศรัทธาจงสำเร็จเป็นธรรมเสมอ ขอวัดราชประดิษฐจงตั้งอยู่เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูลแลความสุข แก่ประชาชนผู้ประพฤติธรรมตลอดกาลนานเทอญ ฯ

คำแปลหลักที่ ๒

เสาหินนี้ เป็นนิมิตรในทิศอาเคนย์ แห่งสิมาอันพระสงฆ์สมมติแล้วนี้ ท่านทักแล้วครั้งที่ ๒ ฯ

คำแปลหลักที่ ๓

เสาหินนี้ เป็นนิมิตรในทิศทักษิณนี้ แห่งสิมาอันพระสงฆ์สมมติแล้วนี้ ท่านทักแล้วครั้งที่ ๓ ฯ

คำแปลหลักที่ ๔

เสาหินนี้ เป็นนิมิตรในทิศหรดี แห่งสิมาอันพระสงฆ์สมมติแล้วนี้ ท่านทักแล้วครั้งที่ ๔ ฯ

คำแปลหลักที่ ๕

เสาหินนี้ เป็นนิมิตรในทิศบัจจิมนี้ แห่งสิมาอันพระสงฆ์สมมติแล้วนี้ ท่านทักแล้วครั้งที่ ๕ ฯ

คำแปลหลักที่ ๖

เสาหินนี้ เป็นนิมิตรในทิศพายัพ แห่งสิมาอันพระสงฆ์สมมติแล้วนี้ ท่านทักแล้วครั้งที่ ๖ ฯ

คำแปลหลักที่ ๗

เสาหินนี้ เป็นนิมิตรในทิศอุดรนี้ แห่งสิมาอันพระสงฆ์สมมติแล้วนี้ ท่านทักแล้วครั้งที่ ๗ ฯ

คำแปลหลักที่ ๘

เสาหินนี้ เป็นนิมิตรในทิศอิสาณ แห่งสิมาอันพระสงฆ์สมมติแล้วนี้ ท่านทักแล้วครั้งที่ ๘ ฯ

คำแปลหลักกลาง

เสาหิน เป็นแท่งศิลาล้วน สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามโปรดเกล้า ฯ ให้ยกขึ้นในท่ามกลางประมาณทั้งยาวแลกว้าง แห่งสิมาอันพระสงฆ์สมมติแล้วนี้ ให้เป็นเครื่องสังเกตที่สวดสมมติ ซึ่งภิกษุมีกำลังองค์หนึ่งในสงฆ์เป็นผู้ฉลาด ยืนอยู่ในที่ใกล้แล้ว ทักเสาที่เป็นนิมิตรโดยลำดับทั่วทั้ง ๘ ทิศแล้ว ทำตนโดยชอบตามควร สวดกรรมวาจาสมมติโดยอนุมัติแห่งสงฆ์แล้ว ฯ

พระญาณวิจิตร (สิทธิ์) โลจนานนท์ แปล

พระเทพโมฬี (เฮง) วัดมหาธาตุ ตรวจ

บ้อดกาฬ ๑๒ ศีลอง์ก

อิมํ ภนฺเต วิหารารมภูมิ์ สมนฺตโต ปาการมูเลสุ อิฏฺฐกา จยปริจฺฉินฺนํ วิสุ์คามเขตฺตํ กตฺวา ปริจฺฉิชฺชมานํ อาคตานาคตสฺส จาตุทฺทิสสฺส ธมฺมยุตฺติกนิกายิกสฺมสฺส อนญฺญนิกายิกสฺส โอโนเชม สาธุ ฯลฯ สุขาย.

ฯข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ขอประกาศว่าที่ในภายในพระนครติดต่อไปข้างใต้จังหวัดศึกดินเก่า ซึ่งบัดนี้เป็นสนามทหาร แลติดต่อข้างด้านตวันออกหลังวังหม่อมเจ้าดิศช่างหล่อ แลติดต่อข้างเหนือวังกรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์แลติดต่อข้างด้านตวันตกถนนริมคลองโรงสี คิดที่ยาวไปข้างตวันตกมาตวันออก ๓๕ วา กว้างไปข้างเหนือต่อใต้ ๓๑ วา ๓ ศอก เดิมเป็นที่หลวงอยู่ข้างศึกดินสำหรับพระราชทานข้าราชการที่ต้องพระราชประสงค์ใช้ใกล้ ๆ อาศรัยอยู่ แลแต่ก่อนมีผู้สร้างโรงธรรมลงในด้านตวันออกของที่นี้ โรงนั้นได้เป็นที่มีธรรมเทสนาแลทำบุญให้ทานของชาวบ้านอยู่ใกล้เคียงที่นี้ช้านาน แลเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปพระบถเขียน เหมือนกับเป็นอารามวิหารโดยสังเขป ครั้นมาเมื่อแผ่นดินพระบาทพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องพระราชประสงค์ที่นี้เป็นสวนกาแฟ จึงให้ไล่บ้านเรือนที่อยู่ในที่นี้เสียสิ้น เจ้าของโรงธรรมการเปรียญต้องรื้อโรงธรรมไปปลูกที่อื่นเสียด้วย ที่นี้ก็เป็นสวนกาแฟมาหลายปีจนแผ่นดิน

ประจุบันนี้ แลบัดนี้ไม่ได้ทำสวนกาแฟก็รกร้างว่างเปล่าอยู่ ก็บัดนี้เจ้านายแลข้าราชการข้างน่าบ้างข้างในบ้าง ซึ่งเคยเป็นศิษย์ศึกษาประพฤติการทำบุญให้ทาน ตามคติลัทธิอย่างธรรมยุตติกาพากันบ่นว่า วัดพระสงฆ์คณะธรรมยุตติกาอยู่ไกล จะทำบุญให้ทานก็ยากไป ต้องไปไกลลำบาก ฯข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ข้างล่างเดิมเป็นครูอาจารย์ต้นลัทธิชำระข้อปฏิบัติต่าง ๆ ให้เป็นเยี่ยงอย่างในคณะพระสงฆ์ธรรมยุตติกนิกายคิดถึงการพระพุทธศาสนาซึ่งตนได้ชำระไว้ มีความปรารถนาจะใคร่ได้พระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายนั้นมามีอยู่ในที่ใกล้ที่ตัวอยู่ แลจะให้สมประสงค์ท่านทั้งหลายชายหญิงทั้งปวงถือชอบใจดังว่าแล้วนั้นด้วย อนึ่งคิดว่าศาลาโรงธรรมการเปรียญก็สมมติว่าเป็นที่ตั้งหอพระพุทธรูป หรือหอพระไตรยปิฎกหรืออาสนะศาลาที่ประชุมสงฆ์ เป็นที่นมัศการทำบุญให้ทานของทายกสัปปุรุษผู้มีศรัทธาคล้ายกับอารามวิหาร ที่เป็นเจดียสถานแล่ที่อยู่พระสงฆ์โดยสังเขป ก็โรงธรรมศาลาการเปรียญเก่าซึ่งมีในที่นั้นนั้น เจ้าของรื้อไปเสียแล้ว ควรจะปลูกสร้างขึ้นใหม่ด้วยเพราะเหตุดังว่าแล้วนั้น ฯข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนข้างท้ายหนังสือนี้ จึงได้คิดจะทำเจดียสถาน แลธรรมสภาแลวิหารที่อยู่พระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายตามประสงค์ของตน แลท่านทั้งหลายชายหญิงอื่นเป็นอันมากนั้น ในที่นี้ใกล้พระบรมมหาราชวังซึ่งเป็นที่อยู่ จึงคิดว่าที่นี้เป็นสวนกาแฟของหลวงของแผ่นดินเป็นของกลางอยู่ ไม่ควรจะยกเอามาถวายเฉภาะเป็นของพระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายเป็นที่พิเศษได้ เห็นว่าจะเป็นทำให้เสียประโยชน์แผ่นดินไป จึงได้สั่งให้กรมพระนครบาล วัดที่นี้กะลงเป็นตรางละวาแล้วตีราคาตารางละบาท ที่นี้ยาวไปข้างตวันตกมาตวันออก ๓๕ วา กว้างไปข้างเหนือต่อใต้ ๓๑ วา ๓ ศอก เป็นตรางวาได้ ๑๐๙๘ วา ฯข้าฯ มีชื่อจดไว้ในท้ายหนังสือนี้ จึงได้สละทรัพย์เป็นของนอกจำนวนมิใช่ของขึ้นท้องพระคลัง ๑๐๙๘ บาท คิดเป็นเงิน ๑๘ ชั่งตำลึงกึ่ง ได้มอบเงินให้กรมพระนครบาลรับไป จัดซื้อที่อื่นที่ต้องการในราชการแผ่นดินคือที่เป็นที่ตั้งกองรักษาถนนหนทางบ้านเมือง ที่ซึ่งจัดซื้อด้วยทรัพย์จำนวนนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์สมันตพงษพิสุทธมหาบุรุษยรัตโนดมสมุหพระกระลาโหม ได้รู้เห็นตรวจตราให้จ่ายเงินจัดซื้อที่อื่น เป็นอันเปลี่ยนที่แล้วสมควรแล้ว ก็บัดนี้ที่อันนี้ตกเป็นของ ฯข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ผู้เดียว จึง ฯข้าฯ มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ยอมยกที่

นี้ให้เป็นส่วนเพื่อกุศลแก่บุตรภรรยาญาติพี่น้อง แลบริษัทฝ่ายน่าฝ่ายในบันดาที่มีน้ำใจเลื่อมใสศรัทธานับถือปฏิบัติพระพุทธศาสนา อย่างคติลัทธิพระสงฆ์ธรรมยุตติกนิกายทั้งปวงแล้วจึงพร้อมใจกัน ด้วยปฤกษากันบ้างคาดใจกันบ้าง ขอยอมยกที่นี้ซึ่งได้ก่อคันขึ้นด้วยอิฐมีหลุมที่บักเสาสิลานิมิตรในทิศทั้งแปดนี้ ให้เป็นส่วนตัดขาดจากพระราชอาณาเขตต์ เป็นแขวงวิเศษเรียกว่าวิสุงคามสีมามอบถวายแก่พระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายอันมีในทิศทั้ง ๔ อันมาแล้วก็ดี ยังไม่มาแล้วก็ดี เพื่อว่าในที่กำหนดไว้จะสร้างพระเจดีย์แลที่ตั้งพระปฏิมากร เนื้อที่เท่าใดพระเจดีย์แลชุกระชีรอบจะได้ตั้งลง ที่เท่าใดชุกระชีแท่นพระพุทธรูปจะได้ตั้งลงที่เท่านั้นยกถวายเป็นพุทธบูชา แด่สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคซึ่งเป็นพระบรมศาสดาอันเสด็จปรินิพพานแล้ว ที่นอกนั้นรอบคอบจังหวัดที่กำหนดแล้วขอยกให้เป็นที่อยู่ที่อาศัยประพฤติพรหมจรรย์ แลประพฤติการพระพุทธศาสนาสั่งสอนศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย แลทำสังฆกรรมน้อยใหญ่ ตามวินัยกิจโดยสดวกทุกประการแต่ที่นี้คงขาดเป็นของพระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกาย ผู้เป็นศิสสานุศิษย์ศึกษาตามธรรมลัทธิซึ่ง ๆข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ได้เริ่มได้ริได้ชำระตกแต่งตำราขึ้นแลท่านผู้มีบัญญาละเอียดได้ชำระตกแต่งต่อไปนั้นพวกเดียว ก็ผู้จะได้อยู่ได้บริโภคที่นี้ต่อไปนั้น ๆข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ท้ายหนังสือนี้ ยอมให้อยู่แต่ท่านผู้ที่คนทั้งปวงรู้พร้อมกันว่าเป็นศิษย์ศึกษาต่อ ๆ ไปจาก ๆข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ๆ ไม่ยอมให้พระสงฆ์สามเณรพวกอื่นที่มิใช่ศิสสานุศิษย์ศึกษาสืบไปแต่ ๆข้าฯ นั้นอยู่เป็นเจ้าของเลย เป็นแต่ไปสู่มาหาหรืออาศรัยในกำหนดวันเวลาตามน้ำใจยอมโดยชอบใจของ พระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายนั้นได้ก็ถ้าพระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายที่อยู่ในที่นี้ก็ดีที่อื่นก็ดี กลับจิตรกลับใจกลับรีดลัทธิถืออย่างพระสงฆ์นิกายอื่นก็ดี เข้ารีดฝรั่งแลศาสนาอื่นก็ดีแล้ว ก็เป็นอันขาดหลุดจากเป็นเจ้าของที่นี้จะอยู่ในที่นี้ไม่ได้ ก็ถ้าด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งพระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายสาบสูญสิ้นไม่มีในแผ่นดิน เมื่อนั้นที่อันนี้ จงตกเป็นของพระผู้มีพระภาคพระบรมศาสดาอรหังสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรินิพพานแล้วนั้นเถิด

ใครมีศรัทธาจะปฏิบัตินมัศการพระเจดีย์ ก็จงมาปฏิบัตินมัศการเถิด ใครจะใคร่จำศีลภาวนาก็จงมาจำศีลภาวนาตามควรแก่ความเลื่อมใสเทอญ ฯ เมื่อที่นี้เป็นของ

พระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายดังนี้แล้ว ฯข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ถ้ายังยืนยงคงชีพอยู่ก็จงอุตส่าห์สร้างทำพระเจดีย์ แลเรือนพระพุทธปฏิมากรแลโรงธรรมสภาแลกุฏีวิหารที่อยู่พระภิกษุสงฆ์แลที่ต่าง ๆ เป็นเครื่องประดับพระอารามทั้งปวงไปตามกำลังจนบริบูรณ์ทุกอย่างเต็มตามประโยชน์ที่พระสงฆ์จะบริโภคอาศรัยได้ขนานนามไว้ว่า วัดราชประดิษฐสถิตธรรมยุตติการาม แต่ที่นี้ใกล้พระราชวังถ้าพระเจ้าแผ่นดินในอนาคตไม่โปรดจะต้องประสงค์ที่นี้ใช้ในราชการแผ่นดิน ก็ขอให้ซื้อที่อื่นเท่าที่นี้หรือใหญ่กว่าที่นี้ด้วยราคาเท่านี้ในที่ใกล้บ้านคนถือพระพุทธศาสนาไม่รังเกียจเกลียดชังพระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายพอเป็นที่ภิกขาจารได้ แลไม่ใกล้เคียงชิดติดกับวัดอื่นเปลี่ยนก่อนจึงได้ ของอะไร ฯข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ได้สร้างสถาปนาการลงไว้ในที่นี้ ก็ต้องสร้างใช้ให้ดีให้งามเหมือนกัน จึงควรจะเอาที่นี้เป็นที่หลวงใช้ในราชการได้ ถ้าจะโปรดให้เป็นวัดที่อยู่พระสงฆ์พวกอื่นเหล่าอื่นก็เหมือนกัน ขอรับประทานให้ซื้อที่ใช้สร้างวัดใช้ก่อนจึงจะเปลี่ยนให้พระสงฆ์พวกอื่นหมู่อื่นอยู่ได้ ถ้าไม่ได้ซื้อที่อื่นสร้างวัดใช้ไล่พระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายของ ฯข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้เสียเปล่า พระสงฆ์พวกอื่นเข้ามาอยู่เป็นเจ้าของเอาอำนาจเจ้านายมาไล่เจ้าของเสียชิงเอา ก็จะเป็นปสัยหาวหารอทินนาทานไปขอท่านผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินในอนาคตจงโปรดประพฤติตาม ฯข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ซึ่งเป็นเจ้าของที่ทำวัดราชประดิษฐนี้สั่งไว้จงทุกประการ จึงจะมีความเจริญสุข ฯข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ได้แผ่กุศลถวายแด่เทพยดารักษาพระนครทั้งปวงแลได้ฝากวัดราชประดิษฐนี้ไว้แด่เทพยดาให้รักษาอยู่แล้ว.

ประกาศไว้วัน ๖ ฯ ๑๒ / ๑๒ ค่ำ บีชวด ฉศก พระพุทธศาสนกาล ๒๔๐๗ พรรษาจุลศักราช ๑๒๒๖ เป็นปีที่ ๑๔ เป็นวันที่ ๔๙๔๕ ในรัชกาลประจุบันนี้.

อิทำ มยา ปรเมนฺทมหามกุฏสฺมา
สฺยามวิชิเต รชฺชำ การยตา

แต่สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม

(*จารึกสีลาตอนท้าย ที่เขียน ฯลฯ ไว้ความเหมือนตอนต้น*)

ฯข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ขอประกาศเผดียงว่าในที่ภายในพระนคร ฯลฯ ตามควรแก่ความเลื่อมใสเทอญ ฯ

จะว่าวัดสำหรับพระสงฆ์ทั้งแผ่นดินไม่ได้ แต่พัทธสีมานั้นตามพระวินัยจริง ๆ จะผูกในบ้านก็ได้ ที่ของใคร ๆ ก็ได้ ฯข้าฯ ผู้มีชื่อในท้ายหนังสือนี้ ไม่มีสงสัยเลย ขออาราธนาพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงผูกพัทธสีมาในที่นี้ ด้วยปาสาณนิมิตรคือเสาใหญ่ซึ่งบั๊กไว้ในทิศทั้ง ๘ นี้เถิด เสาทั้ง ๘ นั้น ฯข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ขอถวายเสาสิลาในทิศซึ่งบั๊กไว้ในทิศทั้ง ๘ เพื่อจะให้เป็นนิมิตรมหาพัทธสีมา แลอิกเสาสองต้นประกับกัน เพื่อจะให้เป็นที่สังเกตที่สวดสมมติในท่ามกลาง รวม ๑๐ ต้นนี้เป็นของพระสงฆ์ในคณะธรรมยุตติกนิกาย ประดับพระอารามนี้ด้วย มอบถวายอิกพร้อมกันทั้งเสาสิลา ๑๐ ต้น บั๊กอยู่ในกลางสอง อยู่ในทิศทั้งแปดอีกแปด เพื่อจะให้เป็นนิมิตรในทิศทั้งแปดแลเป็นสำคัญที่พระสงฆ์ยืนสวดผูกสีมาในท่ามกลางด้วย เพื่อจะได้สมมติสีมา ณ วัน ๖ ๗ ๑ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก พระพุทธศาสนกาล ๒๔๐๘ พรรษา จุลศักราช ๑๒๒๗ เป็นปีที่ ๑๕ หรือเป็นวันที่ ๕๑๔๐ ในรัชกาลประจุบันนี้.

อิทำ มยา รญญา ปรเมนฺทมหามกุฏสฺมา
สฺยามวิชิเต รชฺชำ การยตา

หนังสือนี้ แต่ข้าพระพุทธเจ้า สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม.

แผ่นศิลาจารึกฝนึกอยู่หลังพระอุโบสถ

ประกาศเกี่ยวกับวัดราชประดิษฐ์ ฯ
ในรัชกาลที่ ๔

แผ่พระราชกุศล

บอกเข้าบินไหกระเทียมถมพื้นวัดราชประดิษฐ

ฎีกาแผ่กุศลมาถึงท่านทั้งหลายทั้งปวงผู้มีศรัทธา วัดราชประดิษฐพระอารามหลวงใหม่ซึ่งสร้างขึ้นใต้จังหวัด สนามทหารตึกดินเก่านั้นมีพระราชประสงค์จะถมพื้นชานนอกพระวิหารพระเจดีย์ให้สูงกว่าพื้นดินสี่ศอกเสส ให้งามเหมือนพระอารามในแขวงกรุงเก่า แต่ครั้นจะถมด้วยดินแลทราย กลัวจะหนักรากนักซุดเซไป จึงต้องพระราชประสงค์ ไหกระเทียมที่เป็นดินมาแต่เมืองจีนจะเอามาถมพื้นให้เบาราก เพราะดินไหกระเทียมแข็งไม่ผุไม่เปื่อยเหมือนดินตุ่ม ใครมีไหกระเทียมแตกร้าวอยู่ก็ดี ดีอยู่ก็ดี ถ้ามีศรัทธาก็ให้เอามาทูลเกล้า ฯ ถวายเพิ่มพระราชทานกุศล ฤาถ้าจะขายก็จะพระราชทานราคาให้ขอนละสองอัฐสามอัฐ การประกาศนี้เป็นบอกเข้าบินเบี้ยเรี่ยไรไหกระเทียมอย่างเดียว ไม่เรี่ยไรเงินทองอะไร กำหนดจะมีละครรับเข้าบินไหกระเทียมวันพุฒ วันพฤหัศบดี วันสุกร เดือนอ้าย ขึ้นเก้าค่ำ ขึ้นสิบค่ำ ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ ผู้จะมาดูละครให้หาไหกระเทียมมา ถ้าหาไหกระเทียมไม่ได้ให้หาไหเล็กไหน้อยขวดถ้าชาฤากระถางแตก ๆ เสีย ๆ บันดาที่เป็นของมาแต่เมืองจีน ฤาตุ่มเล็ก ๆ ที่ไม่แตกร้าวเป็นเครื่องจะถมที่ได้มาส่งแล้วจึ่งจะให้ดูละคร

จะเอาไหกระเทียมเรียบเรียงถมที่ชานพระวิหาร พระเจดีย์วัดราชประดิษฐ์ ฤาชานกุฎีนั้นเพื่อจะให้เบาราก ใครอย่าตื่นฤาไปว่าจะผั่งเงินผั่งทอง เงินทองถึงมีก็ไม่ผั่งเลยจะจ้างคนทำงานการวัดวาอารามรั้ววังบ้านเมือง ถนนหนทาง ฤาแจกบ่ายพระราช-วงษานุวงษ์แลผู้มีความชอบที่ควรจะได้รับพระราชทาน แลบำเพ็ญพระราชกุศลแจกบ่ายแก่สมณพราหมณาจารย์คนชราพิการต่าง ๆ ดีกว่า ไม่ต้องกลัวศึกเสือเหนือใต้อะไร ไม่ได้คิดซ่อนเร้นใคร จะเอามาผั่งเสียทำไม อย่าฤาไปผิด ๆ แล้วคิดขุดวัดให้ยับเยินเสียเปล่าเลย ทำบุญจริง ๆ ไม่ว่าเท็จไว้คอก ใครไม่เชื่อเมื่อเวลาถมไหกระเทียมก็มาด้อมมองคอยดูเอาเถิด คงจะเห็นแต่ไหเปล่า ๆ ทั้งนั้นไม่มีเงินทองเลย ถึงทำงานการก็ไม่ได้บิดบังอะไร คนที่ทำการก็แต่ล้วนลูกจ้างไม่ใช่คนหลวง ไม่เชื่อก็สืบถามเอาเถิด

ประกาศให้เรียกนามวัดราชประดิษฐ์ให้ถูก

ณ วันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะโรงสัมฤทธิศก

มีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ข้าทูลลอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายใน ผู้ใหญ่ผู้น้อยทุกหมู่ทุกกรมทุกพนักงาน แลพระสงฆ์สามเณรทวยราษฎรทั้งปวงในกรุงเทพ ฯ แลหัวเมืองให้ทราบทั่วกัน พระอารามซึ่งทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้จัดซื้อที่ แล้วทรงสถาปนาสร้างขึ้นในทิศตะวันออกพระบรมมหาราชวัง พระราชทานนามไว้ว่าวัดราชประดิษฐสถิตย์มหาสีมาราม ตามธรรมเนียมโบราณซึ่งเคยมีมาในเมืองใหญ่ ๆ ที่ตั้งเป็นกรุงมหานคร อย่างเมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก เมืองพิษณุโลก แลกรุงเก่า คือมีวัดมหาธาตุแลวัดราชประดิษฐานแลวัดราชบุรณะ เป็นของสำหรับเมืองทุกเมือง แลนามชื่อว่าวัดราชประดิษฐ์ ในครั้งนี้แต่เดิมเริ่มแรกสร้างก็ได้โปรดให้เขียนในแผ่นกระดานบักไว้เป็นสำคัญ ภายหลังโปรดให้จาฤกชื่อนั้นลงในเสาศิลาติดตามกำแพงนั้นก็มี แต่บัดนี้มีผู้เรียกแลเขียนลงในหนังสือตามดำริห์ของตนเอง ว่าวัดราชบัณฑิตบ้าง วัดทรงประดิษฐ์บ้าง เปลี่ยนแปลงไปไม่ถูกต้องตามชื่อที่พระราชทานไว้แต่เดิม ทำให้เป็นสองอย่างสามอย่างเหมือนขนานชื่อขึ้นใหม่ เพราะฉะนั้นตั้งแต่นี้สืบต่อไป ห้ามอย่าให้ใครเรียกร้องแลกราบบังคมทูลพระกรุณา แลเขียนลงในหนังสือบัตรหมายในราชการต่าง ๆ ให้ผิด ๆ ไปจากชื่อที่พระราชทานไว้นั้นเป็นอันขาด ให้ใช้ว่าวัดราชประดิษฐ์ฤาว่าให้สั้นชื่อว่าวัดราชประดิษฐ์สถิตย์มหาสีมารามให้ยังยืนคงอยู่ ดังนี้ ถ้าผู้ใดได้อ่านแลฟังคำประกาศนี้แล้ว ขืนขัดใช้ให้ผิดเพี้ยนเปลี่ยนแปลงไป จะให้ปรับใหมแก่ผู้นั้นเป็นเงินตรา ๒ ตำลึง มาซื้อทรายโปรยในพระอารามวัดราชประดิษฐ์นั้นแล

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะโรงสัมฤทธิศก

อนึ่ง ในแผ่นดินไทยแต่โบราณ เมืองไหนเป็นเมืองหลวงในเวลาใดเวลาหนึ่ง เมืองนั้นมักมีวัดสำคัญ ๓ วัด ชื่อต้น คือ วัดมหาธาตุ ๑ วัดราชบุรณะ ๑ วัดราชประ-

ดิษฐ์ ๑ ชื่อสามชื่อนี้กรุงเก่าก็มี พิษณุโลกก็มี สุโขทัยก็มี สวรรคโลกก็มี แต่ในกรุงเทพบางกอกนี้ ครั้นถึงแผ่นดินที่ ๑ สร้างกำแพงลงแล้วก็ทรงสร้างพระอารามหลวงเป็นแต่แปลงชื่อเก่าที่มีชื่อมาแล้ว คือวัดสลักที่อยู่ใกล้พระบรมมหาราชวังข้างเหนือนั้น ที่เดิมก็น้อยสร้างต่อออกมาเป็นที่ใหญ่ แล้วขนานนามว่าวัดนิพพานารามแล้วโปรดให้แปลงเป็นวัดศรีสรรเพ็ชญ์ แล้วภายหลังทรงพระราชดำริห์ว่า ในกรุงเทพ ฯ บางกอกนี้วัดมหาธาตุยังไม่มี ก็วัดมหาธาตุเป็นที่อยู่ สมเด็จพระสังฆราช ๆ อยู่ในวัดสลักซึ่งแปลงมาเป็นวัดนิพพานาราม แล้วแปลงมาเป็นวัดศรีสรรเพ็ชญ์นั้น ควรให้แปลงเป็นวัดมหาธาตุตามตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช เพราะฉะนั้นวัดนี้จึงเรียกวัดมหาธาตุจนทุกวันนี้ คนเถ้าคนแก่ยังหลงเรียกว่าศรีสรรเพ็ชญ์อยู่บ้าง แต่เดี๋ยวนี้น้อยแล้ว ชื่อวัดนิพพานารามก็ดีไม่มีใครเรียกเลย เดี๋ยวนี้จะหาแต่ผู้รู้ก็ไม่มี ที่ท้ายพระบรมมหาราชวังข้างใต้ มีวัดเดิมเป็นวัดใหญ่ชื่อวัดโพธารามชาวบ้านชาวเมืองแต่โบราณเรียกวัดโพธิ์ แผ่นดินที่หนึ่งได้สร้างลงพระราชทานนามว่าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ชื่อพระราชทานมีผู้เรียกอยู่แต่ในพระราชวังแลคำเพ็ดทูลบัตรหมาย นอกนั้นแล้ววัดนั้นเป็นเคราะห์ร้ายยังเรียกว่าวัดโพธิ์อยู่ทั้งแผ่นดิน ควรเห็นว่าชื่อพระราชทานเป็นชื่อตั้งไม่บีดไม่แน่นจะคิดแปลงใหม่เห็นไม่ชนะ

ยังอีกวัดเลียบ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ทรง สร้างพระอุโบสถใหม่แลหอไตรลง ในหลวงจึงพระราชทานนามว่าวัดราชบุรณะ เพื่อจะให้เป็นคู่กันกับวัดมหาธาตุก็เป็นวัดเคราะห์ร้ายเหมือนกัน คนเรียกวัดเลียบอยู่นั่นเองทั้งบ้านทั้งเมือง เพราะเป็นคู่กับวัดโพธิ์เหมือนบ้านเลียบ บ้านแพน บ้านโพ บ้านหว้า แขวงกรุงเก่า คล่องปากนักยักไม่ได้ อย่าว่าแต่คนอื่นเลยถานานุกรมลางองค์ในวัดนั้นเอง ไม่รู้จักชื่อว่าวัดราชบุรณะก็มี

ได้ยินความตามลัทธิเก่า ข้างเมืองเหนือ เล่าสืบมาว่า วัดมหาธาตุ มีทุกเมือง นั้นเพราะเป็นพระเจดีย์สถานของพระเจ้าอโศกมหาราช ตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศกราชแผ่

สาสนาทุกบ้านทุกเมืองแต่เดิมที ครั้นสาสนาตั้งแล้วพระเจ้าแผ่นดินแลราษฎรในเมืองนั้น ๆ คิดจะให้มีวัดเป็นที่อยู่พระสงฆ์ขึ้นอีกสองวัด พระเจ้าแผ่นดินจึงสร้างวัดหนึ่งขึ้นด้วยพระราชทรัพย์หลวง ราษฎรเรี่ยรายกันสร้างวัดหนึ่งขึ้นด้วยทุนเป็นของเรี่ยรายจึงให้ชื่อว่าวัดราชบุรณะ แปลว่าราษฎรทำให้เต็ม ก็ฝ่ายวัดที่พระเจ้าแผ่นดินสร้างจึงขนานนามว่าวัดราชประดิษฐาน แปลว่าวัดในหลวงสร้างด้วยทุนหลวงอย่างเดียว แต่วัดมหาธาตุเป็นที่ตั้งพระบรมธาตุ ซึ่งพระเจ้าอโศกราชแจกมาแต่เดิมจึงเรียกวัดมหาธาตุ คำโบราณเล่ามาอย่างนี้

ก็เมืองใหญ่ ๆ มีวัดมหาธาตุ วัดราชประดิษฐาน วัดราชบุรณะทุกเมือง แต่ในกรุงบางกอกนี้ยังไม่มี จึงทรงสร้างขึ้นที่ทิศตะวันออกพระบรมมหาราชวัง แล้วทรงพระราชทานนามว่าวัดราชประดิษฐ์ ก็คือวัดราชประดิษฐานนั้นเอง แต่ลดฐานออกเสียเพราะกลัวคนจะเรียกว่าวัดราชติดฐานเหมือนที่กรุงเก่าไป วัดนี้ภูมิวัดเล็กใหญ่ก็เท่า ๆ กันกับวัดราชประดิษฐานที่กรุงเก่า แต่เดี๋ยวนี้คนมาเรียกวัดราชบัณฑิต เรียกอย่างนี้ผิด พวกราชบัณฑิตไม่ได้เข้าทุนด้วย ถ้าใครขืนเรียกขืนเขียนอย่างนั้นจะปรับ ๒ ตำลึง.

ของเก่า

ร.ท. สุจิตร ตุลยานนท์ - เขียน

ความดีของเรื่องนี้ ผู้เขียนขออุทิศถวายแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ผู้ทรงประดิษฐ์พัดรองแบบต่าง ๆ ที่ประณีตงดงามทั้งลวดลายและความหมาย พร้อมทั้ง ม.จ. หญิง ดวงจิตร จิตรพงศ์ ผู้ทรงนิพนธ์หนังสือเรื่องตาลบัตร ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้เขียนรู้สึกถึงคุณค่าของศิลปวัตถุสิ่งนี้และได้ใช้เป็นหลักในการค้นคว้า และ ม.จ. หญิง พูนพิศมัย ดิศกุล ผู้ทรงประทานคำแนะนำต่าง ๆ ส่วนข้อบกพร่องอันจะพึงบังเกิดขึ้นจากการขาดความรู้ความชำนาญของผู้เขียน ขอท่านผู้อ่านได้โปรดให้อภัยในความบกพร่องนี้ด้วย

ในการทำบุญไม่ว่าจะเป็นงานมงคลหรืออวมงคลก็ตาม ทั้งที่เป็นงานพระราชพิธีและงานของราษฎรสามัญชน พระที่ได้รับนิมนต์จะต้องนำพัดไปด้วยเพื่อใช้สำหรับให้ศีลและอนุโมทนา เป็นต้น ในชั้นเดิมนั้นพัดก็คงจะทำด้วยใบตาลเพียงอย่างเดียว จึงเรียกกันว่า “ตาลปัตร” แม้ภายหลังจะดัดแปลงเป็นอย่างอื่น เช่น พัดยศของพระราชาคณะ ซึ่งประดิษฐ์ขึ้นจากสิ่งอื่นและมีรูปร่างแตกต่างกันออกไป เป็นพัดแฉกพุ่มทรงบิณฑ์บ้าง เป็นพัดพุดตาลบ้าง แต่ก่อนนั้นท่านก็เรียกว่า “ตาลปัตรพัดแฉก” ต่อมามีการแก้ไขดัดแปลง โดยทำด้วยสิ่งอื่นแทน อาทิเช่น ขนนก ผ้าหุ้ม

โครงไม้ไผ่ ส่วนพัดที่พระใช้กันอยู่ทุกวันนี้ เรียกว่า “พัดรอง” และมีลักษณะเป็นรูปหน้านาง เดิมทีพัดรูปหน้านางนี้เป็นพัดยศ เช่น พัดของเปรียญ เป็นต้น ซึ่งจะใช้ได้ก็แต่เฉพาะงานพระราชพิธีเท่านั้น หากเป็นงานอื่นก็ใช้พัดใบตาลเหมือนกันหมด เหตุที่ใช้พัดรองแทนตาลปัตรกันเป็นสามัญ เนื่องมาจากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระสงฆ์นิยมถือพัชนีซึ่งมีใบงอุ้ม ด้ามยาว ใช้สำหรับโบกรำเพยลมแทนตาลปัตรกันอย่างแพร่หลาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรำคาญพระราชฤทัยว่าน่าเกลียด จึงได้มีประกาศพระราชปรารภชี้แจงความน่ารังเกียจของพัชนีชนิดนั้นพร้อมทั้งแสดงพระราชดำริสร้างพัดรองขึ้นให้พระสงฆ์ใช้แทน

พัดรองที่ทำขึ้นในชั้นแรก คงจะใช้ผ้าเลี่ยนหรือผ้าลายที่มีขายตามท้องตลาดมาหุ้มโครงไม้ไผ่ขึ้นก่อน ต่อมาจึงได้ประดิษฐ์ให้วิจิตรงดงามขึ้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพตรัสไว้ว่า พระองค์ท่านได้เคยทรงสืบว่า พัดรองปักนั้นที่แรกเป็นพัดของหลวงสั่งมาจากเมืองจีน ลวดลายเป็นอักษร “จ” สามตัวไขว้กันภายใต้พระเกี้ยวยอดพระราชทานในงานขึ้นพระที่นั่งวโรภาสพิมาน พระราชวังบางปะอิน ตั้งแต่ยังใช้นามว่า พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เป็นที่น่าเสียดายว่า พัดรองเล่มนี้สูญเสียหมดแล้ว แล้วหาตัวอย่างไม่ได้ พัดรองปักเล่มที่เก่าที่สุดในปัจจุบันคือ พัดเอราวัณ เป็นพัดที่พระราชทานในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖ พัดรองเล่มนี้ปักมาจากเมืองจีนเช่นเดียวกัน และเวลานี้มีเหลือที่บริบูรณ์ดีน้อยเล่มเต็มทีแล้ว

ช่างปักของไทยเรานั้นมีความชำนาญเฉพาะการปักดิ้นมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล และทำได้งดงามกว่าชาติอื่น ๆ ด้วย ส่วนการปักไหมนั้นไทยเราไม่ชำนาญสู้ญวนและจีนไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ในชั้นแรกหากเป็นการปักไหมแล้วก็นิยมส่งไปปักจากเมืองจีน ภายหลังจึงได้ฝึกหัดปักไหมขึ้นเองในเมืองไทย ยุคที่สร้างพัดรองขึ้นมากที่สุดเริ่มแต่ พ.ศ.๒๔๔๖ นอกจากใช้ปักแล้วยังนิยมส่งลวดลายออกไปทอที่ประเทศจีนและญี่ปุ่น การที่ปักพัดรอง

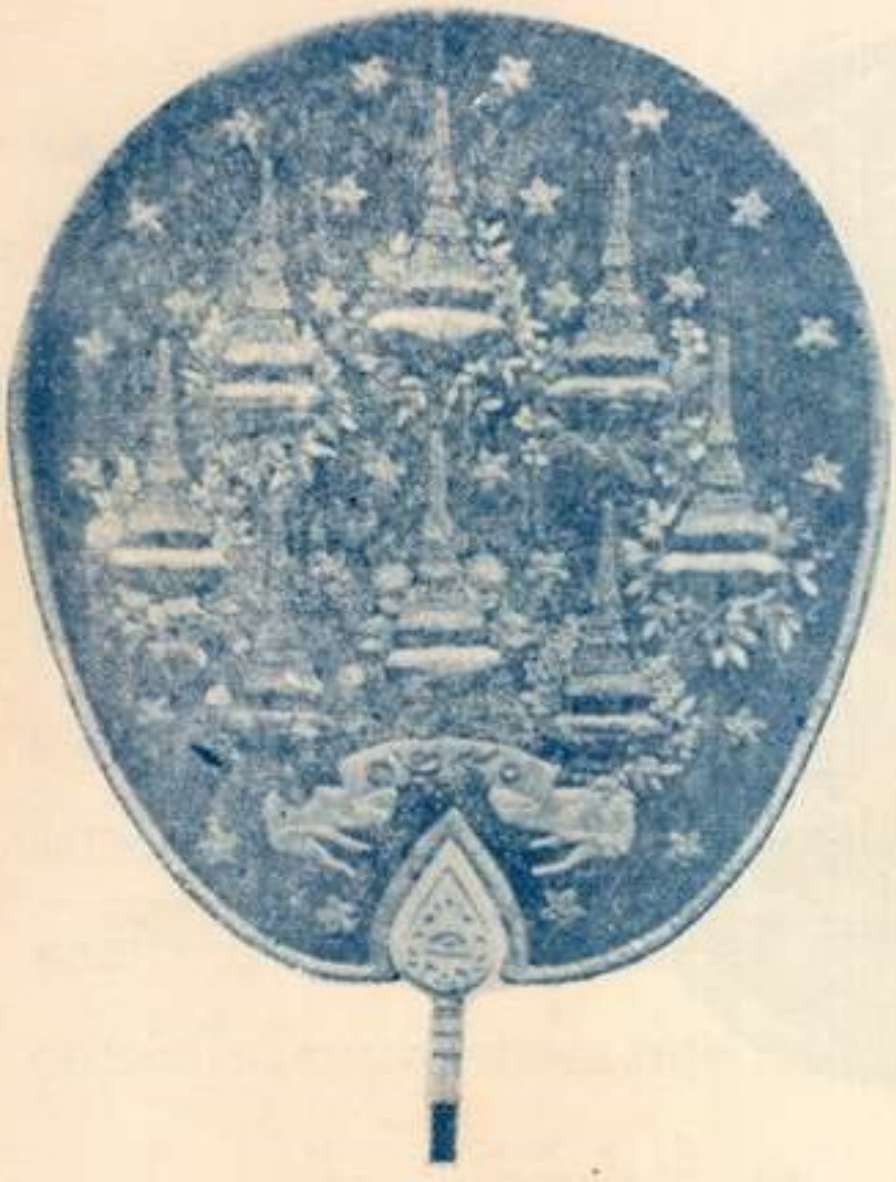
รูปที่ ๑

รูปที่ ๒ ด้านหน้า

รูปที่ ๒ ด้านหลัง

รูปที่ ๓ ด้านหน้า

รูปที่ ๓ ด้านหลัง

รูปที่ ๔ ด้านหน้า

รูปที่ ๔ ด้านหลัง

รูปที่ ๕

รูปที่ ๖ ด้านหน้า

รูปที่ ๖ ด้านหลัง

รูปที่ ๗

รูปที่ ๘

รูปที่ ๙

รูปที่ ๑๐

รูปที่ ๑๑

รูปที่ ๑๒

รูปที่ ๑๓

รูปที่ ๑๔

กันอย่างประณีตวิจิตรตระการตานั้น ก็เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระอุปนิสัยละเอียดสุขุมยิ่งนัก เมื่อจะทรงประกอบพระราชกรณียกิจสิ่งใดขึ้นแม้จะเป็นสิ่งเล็กน้อย ก็ทรงพิถีพิถันให้งดงามถูกต้องตามแบบแผนทุกสิ่งทุกอย่างจนทำให้เรื่องเล็ก ๆ น้อยๆ เหล่านั้นกลายเป็นเรื่องสำคัญขึ้น อันก่อให้เกิดการประกวดประขันกัน ทั้งในเรื่องฝีมือและสติปัญญาในการประดิษฐ์ สิ่งเหล่านี้หากจะดูเพียงผิวเผินแล้วก็จะเห็นว่าเป็นการเสียแรงงาน เสียเวลาและทนทรัพย์โดยใช่เหตุ ไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์อันใดขึ้นเลย แต่ถ้าหากได้พิจารณาดูให้ดีแล้วก็จะเห็นว่า เป็นประโยชน์ในทางอ้อม คือผู้ที่ทำสิ่งของนั้น ๆ ได้รับการฝึกหัดอบรมให้มีสติปัญญาและมีฝีมือในทางช่าง จึงเป็นการฝึกซ้อมและเผยแพร่ฝีมือ ตลอดทั้งสติปัญญาในทางศิลปกรรมได้อย่างหนึ่ง กับยังเป็นการฝึกคนให้ขยันคล่องแคล่ว มีโอกาสได้ใช้สติปัญญาดัดแปลงผ่อนหนักผ่อนเบาในการงาน ทั้งยังมีวิชาความรู้ความสามารถรอบตัว รู้จักว่าสิ่งใดดี สิ่งใดเลว และไม่มีเวลาที่จะมาประพฤติชั่วได้

การที่ผู้เขียนได้มีโอกาสพบเห็นพัดรองซึ่งได้ประดิษฐ์ขึ้นอย่างประณีตวิจิตร กำลังชำรุดทรุดโทรมนับวันแต่จะสูญสิ้นไปตามกาลเวลา อันเป็นความจริงที่จะหลีกเลี่ยงเสียมิได้ จึงพยายามรวบรวมความเป็นมาของพัดรองเหล่านี้เท่าที่สามารถจะกระทำได้ด้วยสติปัญญาอันน้อยนี้ เพื่อที่อนุชนรุ่นต่อไปจะได้ทราบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฝึกคนให้เป็นคนดีตลอดจนทรงส่งเสริมการช่างฝีมือของไทยเราอย่างใด และบรรพบุรุษของเราท่านได้สะสมสิ่งที่ดีที่งามเป็นศิลปอันใดไว้ก่อนที่จะชำรุดสูญสิ้นไปตามกาลเวลา เท่าที่รวบรวมมานี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้นโดยคัดเลือกจากเล่มที่สวยงามไม่ค่อยจะมีผู้พบเห็น หากมีโอกาสก็จะได้เขียนเล่มอื่น ๆ ที่ยังเหลืออยู่อีกต่อไป พร้อมทั้งได้นำภาพพัดรองของวัดราชประดิษฐ์ฯ มาลงพิมพ์ประกอบไว้ด้วย เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้เห็นความวิจิตรงดงามของพัดรองเหล่านั้น ถึงแม้ว่าบางเล่มจะขาดชำรุดทรุดโทรมมากด้วยความเก่าแก่ก็ตาม

พัดงานสมภาคาภิเษกรัชกาลที่ ๕ เท่ารัชกาลที่ ๔ ภาคทักษิณานุปทาน

(รูปที่ ๑)

พัดเล่มนี้สร้างขึ้นสำหรับการพระราชกุศลทักษิณานุปทาน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติได้นานเท่ากับจำนวนปีที่สมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงครองราชสมบัติ

ด้านหน้าบักดิ้นทองบนพื้นกำมะหยี่สีเขียวเป็นรูปพระมหามงกุฎและอุณาโลมบนพานสองชั้นมีฉัตรซ้ายขวาและลายเถาไม้ก้านขด ด้านหลังเป็นผ้าไหมลายช่อดอกไม้ ด้ามประดับมุขรูปสี่เหลี่ยมชิ้นเล็กๆ

พระมหามงกุฎหมายถึงรัชกาลที่ ๔ เพราะพระองค์ท่านใช้รูปมงกุฎเป็นตราประจำรัชกาลอันเนื่องมาจากพระนามว่า **“เจ้าฟ้ามงกุฎ”** ส่วนอุณาโลมนั้นเข้าใจว่าหมายถึงทรงเป็นพระราชนัดดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ซึ่งใช้รูปอุณาโลมเป็นตราประจำรัชกาล คติของไทยแต่โบราณนั้นเราเชื่อกันว่า พระมหากษัตริย์คือ พระเป็นเจ้าแบ่งภาคลงมาเพื่อคุ้มครองมนุษย์โลกให้อยู่เย็นเป็นสุข และหากเชื่อว่าเป็นพระเป็นเจ้าองค์ใดแบ่งภาคลงมา ก็ใช้สัญญลักษณ์แทนพระเป็นเจ้าองค์นั้น อุณาโลมนั้นได้แก่พระเนตรดวงที่สามของพระอิศวรซึ่งอยู่ที่พระนลาฏ ฉัตรสองข้างก็เป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ

พัดงานเฉลิมพระสุพรรณบัฏสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ

(รูปที่ ๒)

พัดเล่มนี้สร้างขึ้นสำหรับงานเฉลิมพระสุพรรณบัฏสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ เอกอัครมหาบุรุษบรมนราธิราช จุฬาลงกรณ์นารถราชวโรรสมหาสมมตขัตติยพิสุทธบรมมกุฎสุริยสันติวงษ์ อดิศัยพงษวโรภโตสุชาต คุณสังกาศวิมลรัตนทฤฆชนมสวัสดิขัตติยราชกุมาร เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีชวด

จุลศักราช ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ ภายหลังได้ครองราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ มีพระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ ฯลฯ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นลำดับที่หกในพระบรมราชจักรีวงศ์

ด้านหน้าปักไหมเป็นรูปลักษณะสลับกับพระขรรค์บนพื้นกำมะหยี่สีแดง และยังปักรูปพระแสงอัษฎาวุธด้วยดิ้นแกมไหมเป็นรูป พระแสงปืน พระแสงหอก พระแสงดาบ พระแสงธนู พระแสงง้าว และมีโล่ประกอบด้วยบนลายลูกศรสลับพระขรรค์ ตรงกลางปักเป็นรูปจักรีภายใต้พระมหามงกุฎ ตั้งอยู่บนตราอาร์ม ภายในตราอาร์มนั้นแบ่งออกเป็น ๓ ช่อง ในช่องบน ด้านซ้ายปักเป็นรูปพระมหามงกุฎ ด้านขวาเป็นพระเกี้ยว ประดิษฐานอยู่บนหมอน ด้านล่างปักเป็นตราประจำพระองค์ที่ทรงใช้อยู่ในระยะแรก และมีสายสร้อยเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ล้อมรอบ

ด้านหลังเป็นผ้าไหมสีฟ้า ปักพระนามด้วยไหมสีเหลือง และมีลายเส้นสีเขียวสลับพระมหามงกุฎและจักรกับตรีไขว้กันนั้นมีความหมายว่า ทรงสืบเชื้อสายมาจากพระมหากษัตริย์ในพระบรมจักรีวงศ์ พระมหามงกุฎในตราอาร์มด้านซ้ายหมายถึงทรงเป็นพระราชนัดดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ส่วนพระเกี้ยวในตราอาร์มด้านขวามือนั้นหมายถึงทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงใช้ตราพระเกี้ยวเป็นตราประจำรัชกาล รูปอาวุธต่างๆ นั้น เข้าใจว่าหมายถึงพระนาม “วชิราวุธ” และเนื่องจากในงานพระราชพิธีเฉลิมพระสุพรรณบัฏคราวนี้ นอกจากจะได้รับสถาปนาเป็นกรมขุนเทพทวาราวดีแล้ว ยังได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์

เมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๕๐ อันตรงกับวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ อีกด้วย สำหรับตราประจำพระองค์นั้นในภายหลังได้ทรงใช้ตรา "วชิร" แทน

พัดงานเฉลิมพระสุพรรณบัฏสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ๖ พระองค์ และพระอัครชายาเธอ

(รูปที่ ๓)

ในงานพระราชพิธีเฉลิมพระสุพรรณบัฏเลื่อนพระเจ้าลูกเธอ ๖ พระองค์ ซึ่งพระมารดาดำรงพระอิสริยยศเป็นพระอัครชายาเธอ ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าตามโบราณราชประเพณีและสถาปนาพระอัครชายาเธอ ๒ พระองค์ขึ้นเป็นพระองค์เจ้า เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ ได้สร้างพัดรองเล่มนี้ขึ้น

พื้นพัดด้านหน้าเป็นกำมะหยี่สีม่วงดำ ปักรูปพระชฎา ๘ องค์ด้วยดิ้นทอง หมอนรองปักไหมสีแดง ๔ และสีฟ้า ๔ รอบพระชฎาแต่ละองค์มีช่อมาลาปักไหมต่าง ๆ สีสลับ และมีดาวเงินปักประดับโดยรอบ ด้านล่างเป็นแถบริบบิ้นจุลจอมเกล้าปักด้วยไหมสีชมพูและตัวเลข "๑๒๕๐" ซึ่งเป็นปีที่มีงานพระราชพิธีนี้ การที่ปักเป็นรูปพระชฎานั้น หมายความถึงว่า ผู้ที่ได้รับพระราชทานสุพรรณบัฏเป็นผู้ที่สืบเสือสายมาจากพระเจ้าแผ่นดิน ราษฎรสามัญชนจะทำรูปพระชฎาหรือพระมงกุฎหาได้ไม่เพราะมีกฎหมายห้ามอยู่ด้วย

ด้านหลังปักไหมสีเหลืองเป็นพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้ง ๖ พระองค์ และพระอัครชายาเธอบนพื้นผ้าต่วนสีม่วง มีลายเส้นปักไหมสีเขียวสลับ

นมเป็นงาสลัก ด้านหน้ามีอักษรว่า "งานเฉลิมพระสุพรรณบัฏ" ด้านหลังจารึกว่า "ปีชวดสัมฤธิศก ๑๒๕๐" ด้ามประดับมุกเป็นลายสี่เหลี่ยมขนมเบียกปูน

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้ง ๖ พระองค์ และพระอัครชายาเธอ ดำรงพระอิสริยยศครั้งหลังสุดดังนี้

๑. สมเด็จเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร จุฬาลงกรณ์ราชรวิวงศ์ อภัยพงศ์พิสุทธิ์ วรุตโมภโตสุชาต บรมนาถราชกุมาร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาล ๗ และทรงเป็นต้นราชสกุล "ยุคล"

๒. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร วโรพารลักษณสมบัติรัตนกุมารีกรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ ในรัชกาลที่ ๕

๓. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าเยาวมาลย์นฤมล สรรพสกนธ์กัลยาณี กรมขุนสวรรคโลกลักษณาวดี ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗

๔. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านภาจรจำรัสศรี สิ้นพระชนม์ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ และการที่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์นี้ประชวรสิ้นพระชนม์ลง พระอัครชายาเธอพระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์พระชนนี จึงได้ทรงสร้างโรงเลี้ยงเด็กกำพร้าขึ้นเพื่ออุทิศส่วนพระกุศลถวายที่ถนนบำรุงเมืองตอนใกล้ยศเส ซึ่งบัจจุบันนี้ คือ บริเวณที่เป็นโรงเรียนสตรีทัดสิงหเสนี และย่านนั้นจึงได้ชื่อว่า ตำบลโรงเลี้ยงเด็ก

๕. สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา ศิรินิภาพรรณวดี กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

๖. สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล วิมลประภาวดี กรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นี้ทรงดำรงตำแหน่งราชเลขาธิการฝ่ายในของรัชกาลที่ ๕ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขา เรื่อง "ไกลบ้าน" มาถึง เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสทวีปยุโรปครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๕๐

๗. พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาถ กรมขุนอัครวรราช-กัลยา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ ในรัชกาลที่ ๕

๘. พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ บีย์มหาราชปดิวรัต ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘

พัดงานพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร

(รูปที่ ๔)

พัดเล่มนี้สร้างขึ้นในงานพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ อดิศวรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยวรางกูร บรมมกุฎนเรนทร์-สุริยขัตติยสันตติวงศ์ อุกฤษพงศ์วโรภโตสุชาต ธัญญลักษณวิลาศวิบูลยสวัสดิ สิริวัฒน-วิสุทธิสยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันจันทร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือนยี่ ปีขาล จุลศักราช ๑๒๕๒ ตรงกับวันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๓

พัดเล่มนี้พื้นด้านหน้าเป็นกำมะหยี่สีม่วงเข้มจนเกือบดำ ปักดิ้นเป็นรูปพระ-จุลมงกุฎมีหมอนรองและมีแถบริบบิ้นจุลจอมเกล้าพาดเบื้องล่างภายในมีตัวอักษรปักไหม สีน้ำเงินว่า “ร.จ.บ.ต.ว.ห.จ.” ซึ่งย่อมาจากอักษรในดวงตราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ จุลจอมเกล้าสำหรับตระกูลว่า “เราจะบำรุงตระกูลวงศ์ให้เจริญ”

ด้านหลังเป็นไหมม่วงแดง มีอักษรบอกงานปักด้วยไหมสีเหลืองทอง และมีลายดอกไม้ปักไหมสีเหลืองลูกจันทน์ และก้านปักไหมสีเขียวประดับ

อนึ่ง เกี่ยวกับงานพระราชพิธีโสกันต์ครั้งนี้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศสยามมกุฎราชกุมาร ได้ทรงบันทึกเป็นจดหมายเหตุรายวันไว้ด้วย พระองค์เอง ผู้เขียนจึงขออัญเชิญมาลงไว้ ณ ที่นี้ด้วย และเพื่อสะดวกในการอ่านจึงได้นำคำอธิบายมาพิมพ์ประกอบไว้ข้างท้ายด้วย

วันจันทร์ วันที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๓

บ่ำโสม(๑) ปลุกสามโมง กินข้าวแล้วแต่งตัวใส่เสื้อบั๊กทอง นุ่งผ้าม่วงใส่สายสร้อย ไปแวะตำหนักเสด็จบ่ำพระนาง(๒) ทูลลา(๓) แล้วไปปราสาททูลหม่อม(๔) เสด็จลงจุดเทียนไชย ยกเศวตฉัตรแล้วทูลหม่อมถวายไตร ตาลิบั๋ตย่าม เสด็จที่วัด(๕) แล้วรับสั่งให้เราถวายต่อไปทั้งหกสิบสี่ รับสั่งให้เรากลับมาก่อน มาถึงโกนผมแล้วไปแต่งตัวที่บน(๖) แห่บ่ายสีโมง แต่งขาวใส่นวมเพชรหม่อมเจ้าหญิงฉวีวิไลยลูกเสด็จลุงกรมหลวงพิชิต(๗) เป็นมยุรฉัตร(๘) หญิงลูกอาโส(๙) กับลูกอาไชยยันต์(๑๐) เป็นดอกไม้ทองเงิน เชิญพระแสงเชิญเครื่อง(๑๑) ล้วนแต่หม่อมเจ้าทั้งนั้น เมื่อแห่ถึงเกยแล้ว ทูลหม่อมทรงชฎาจีบมาคอยทรงรับเรา เราได้ไปนั่งที่ในพระฉากพังสวด แต่คราวนี้มงคลซึ่งโยงสายสิญจน์สำหรับพังสวด เจ้าพนักงานได้ตั้งพระครอบและถาดสรงพระภักตร์ของหลวง พอพระสวดทูลหม่อมทรงนำพระครูพราหมณ์เข้าให้น้ำสังข์ และนำใบไม้ซึ่งไปทำพิธีโหม-

(๑) บ่ำโสม—พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๔ พระองค์เจ้าโสมาวดี กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ์

(๒) เสด็จบ่ำพระนาง—สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี

(๓) ทูลลา—ทูลลาโสกันต์

(๔) ทูลหม่อม—พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมชนกนาถ

(๕) เสด็จที่วัด—สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

(๖) ที่บน—ที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเจ้าเจ้าอยู่หัว หลังพระที่นั่งจักรี

(๗) เสด็จลุงกรมหลวงพิชิต—พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๔ พระองค์เจ้าคัคณางคยุคล กรมหลวงพิชิตปรีชากร ต้นราชสกุล "คัคณางค์"

(๘) มยุรฉัตร—หมายถึงสตรีผู้เชิญพุ่มทำด้วยหางนกยูงมีด้ามถือ นำหน้าพระยานุมาศ เวลาโสกันต์

(๙) หญิงลูกอาโส— หม่อมเจ้าหญิงประวาสสวัสดี โสณกุล พระธิดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๔ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ต้นราชสกุล "โสณกุล" ภายหลังทรงเสกสมรสกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๕ พระองค์เจ้าจิระประวัติวรเดช กรมหลวงนครชัยศรีสุรเดช

(๑๐) ลูกอาไชยยันต์—หม่อมเจ้าหญิงสุภาภรณ์ ไชยยันต์ พระธิดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๔ พระองค์เจ้าไชยยันต์มงคล กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย

(๑๑) เชิญเครื่อง—ผู้เชิญเครื่องยศเดินตามขบวนแห่

กูณฑ์บูชาเพลิงมาให้เราบัด แห่กลับค่ำ ทูลหม่อมกริ้วขุนนางไทยมากว่า ไม่มีหัวหน้า ราชทูตฝรั่งก้มหัวอยู่จนยานุมาศเราเดินมาขุนนางไทยลงนั่งเสียก่อนแล้ว

วันอังคาร วันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๓

ตื่นนอนเช้าสามโมงลงไปกินข้าว ในห้องรับแขกมีเมียขุนนางมาหลายคนเป็นที่ช่วยงาน บ่ายสองโมงนานเราไปบนแต่งตัวใส่นวมทับทิม วันนี้แห่วันกว่าวานนี้ ทูลหม่อมทรงพระมหากฐินคอยอยู่ที่เกย เมื่อถึงได้ถ่ายรูปไม่มีการเปลี่ยนแปลงอะไร เหมือนเมื่อวานนี้ แต่เรามีความยินดีมากหน่อย เมื่อเรากำลังแต่งตัวทูลหม่อมรับสั่งให้แม่เกษรเอาหนังสือฉบับหนึ่งเหรียญมาให้เรา เราได้รางวัลมาจากเอดิเตอที่นอก(๑) ส่งมาให้เรา เราได้แต่งหนังสือนี้ไปช้านานแล้ว(๒) เรานึกถึงเสมอ อยากจะรู้ว่าจะได้รางวัลหรือไม่ได้ ได้มา เราดีใจมาก

เมื่อถึงปราสาททูลหม่อมเสด็จเข้ามากับพระครูตามเคย แห่กลับค่ำ เรากินข้าวแล้ว ชวนน้องๆ ไปดูเขาไกรลาศ(๓) กลับมาเรือนสี่ทุ่มนาน

พัดงานพระราชพิธีมหาสมณุตมาภิเษก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

(รูปที่ ๕)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานพระราชพิธีมหาสมณุตมาภิเษกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฤกษ์ กรมพระ-ปวเรศวริยาลงกรณ์และเลื่อนพระอิสริยยศขึ้นเป็นกรมสมเด็จพระ ซึ่งเทียบได้กับสมเด็จ

---

(๑) เอดิเตอที่นอก—บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ที่สิงคโปร์

(๒) แต่งหนังสือนี้ไปช้านานแล้ว—ทรงแต่งนิทานเป็นภาษาอังกฤษไปลงหนังสือ Little Folks ที่เมืองสิงคโปร์ และทรงได้รับรางวัล

(๓) เขาไกรลาส—สถานที่สำหรับประกอบราชพิธีโสกันต์สร้างเป็นรูปภูเขา

กรมพระยาในชั้นหลัง โดยมีพระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบรม-วงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ บวรรังษีสุริยพันธุ์ บี่ยพรหมจรรย์ ธรรมวรยุต ปฏิบัติสุทธิคณะนายก ธรรมนิติสาธกปวรัยบรรพชิต สรรพธรรมิกกิจโกศล สุวิมลปรีชา บัญญาอรรคมหาสมณคม บรมพงศาธิบดี จักรีบรมนาถ มหาเสนานุรักษ์ อนุราชวรางกูร ปรมินทรบดินทร์สูรย์หิโตบั่ธยาจารย์ มโหพารเมตยาภิธยาภัย ไตรบีฎก โหรกลาโกศลเบญจปคลเศวตฉัตร สิริรัตโนปลักษณมหาสมณุตมภิเษกาภิษิต ปรมุกฤษฎ์-สมณศักดิธำรง มหาสงฆปรินายก พุทธศาสนดิลกโลกุตมหาบัณฑิต สุนทรวิจิตรปฏิ-ภาณ ไวยัติญาณมหากระวี พุทธาทิศรีรัตนตรัยคุณารักษ์ เอกอัครมหาอนาคาริยรัตน์ สยามาธิโลกยปฏิพัทธ์พุทธบริษัทยเนตร สมณคณินทราธิเบศสกลพุทธจักโรปการกิจ สฤษฏิศุภการ มหาปราโมทย์ประธานวโรดม บรมนาถบพิตร เมื่อวันศุกร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๒ บีเถาะ รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๔ และได้สร้างพัดเล่มนี้ขึ้นเพื่อใช้ในงานดังกล่าวแล้ว

พื้นเป็นด่วนสีเหลือง ปักดิ้นเป็นฉัตร ๕ ชั้น และมีอักษรว่า "มหาสมณุต-มาภิเศก รัตนโกสินทรศก[๒๔] ๑๑๐" การที่ปักเป็นรูปเศวตฉัตร ๕ ชั้นนั้น ก็เนื่องจากทรงได้รับพระราชทานเศวตฉัตร ๕ ชั้น เป็นพระเกียรติยศในฐานะที่ทรงเป็นมหาสังฆ-ปรินายก ประธานแห่งพระสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักร ประกอบกับทรงเป็นพระราชอุปัช-ฌายาจารย์ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ และยังทรงเป็นพระอุปัชฌายาจารย์ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อคราวทรงบรรพชาเป็นสามเณรในวันพฤหัสบดีที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๔

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นี้ ทรงเป็นพระราชโอรสของกรมพระราช-วังบวรมหาเสนานุรักษ์ และประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีมะเส็ง เอกศก จุลศักราช ๑๑๗๑ ตรงกับวันที่ ๑๔ กันยายน พุทธศักราช ๒๓๕๒ และ

เนื่องจากประสูติในวันแรกตั้งพระราชพิธีปราบดาภิเษก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ จึงได้พระราชทานนามว่า พระองค์เจ้าฤกษ์ และทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้าองค์ที่ ๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สืบต่อจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปรมานุชิตชิโนรส

พัดงานพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ

(รูปที่ ๖)

งานพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ มีขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ พื้นพัดด้านหน้าเป็นแพรต่วนสีม่วงเข้ม ปักดิ้นเป็นรูปพระมหามงกุฎและจักรีอยู่บนอักษร “ม” ซึ่งปักด้วยไหมสีฟ้า และอักษร “ว” ซึ่งปักด้วยไหมสีชมพู และมีดิ้นปักเป็นรัศมีโดยรอบ ด้านล่างประดับด้วยแถบเครื่องราชอิสริยาภรณ์สำหรับตระกูลจุลจอมเกล้าซึ่งปักด้วยไหมสีชมพู มีอักษร “การพระราชพิธีโสกันต์ ศก๒๕ ๑๑๑”

ด้านหลังเป็นต่วนสีม่วงเข้มปักอักษรบอกงานด้วยไหมสีเหลือง และมีลายดอกไม้ปักไหมสีฟ้าสีเหลืองและสีไพล

อักษร “ม.ว.” นั้นเป็นอักษรพระนามย่อมาจากคำว่า มหาวชิราวุธ

พัดงานสมภาคาภิเษกรัชกาลที่ ๕ เสมอด้วยรัชกาลที่ ๑ ภาคทักษิณานุปทาน

(รูปที่ ๗)

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชกุศลทักษิณานุปทานในโอกาสที่ได้ครองราชสมบัติมานานเสมอด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ และในโอกาสนี้ได้สร้างพัดรองขึ้นไว้

ด้านหน้าเป็นแพรต่วนสีเขียว ปักดิ้นเป็นรูปอุณาโลมรองด้วยพานสองชั้นบนตราอาร์มรูปไอยราพต และที่ขอบตราอาร์มมีพระมหาสังวาลนพรัตน์ สองข้างเป็นฉัตรและธงสามชายปักดิ้นแกมไหม ด้านซ้ายเป็นรูปทหารถือดาบสองมือแต่งกายแบบโบราณสวมหมวกทรงประพาส ส่วนด้านขวาเป็นรูปทหารถือดาบและโล่ปักด้วยไหม ด้านหลังรูปทหารมีธงซึ่งปักเป็นยันต์ในผืนธงนั้น ด้านหลังเป็นแพรลายช่อดอกไม้ นมพัดทำเป็นรูปจักรี

อณาโลมบนพานสองชั้นนั้นเป็นตราประจำรัชกาลที่ ๑ ซึ่งหมายถึงพระเนตรที่สาม บนพระนลาฏของพระอิศวร ส่วนไอยราพตนั้นเป็นช้างทรงของพระอินทร์จอมเทพเจ้าอันเปรียบได้กับพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นประมุขของปวงชน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ได้ทรงสร้างพระสังวาลขึ้นสายหนึ่ง เป็นสังวาลแฝดทำด้วยทองล้วนยาว ๑๗๖ เซนติเมตร มีดอกประจำยาม ๓๖ ดอก ทำด้วยทองผังมณีดอกละหนึ่งชนิดสลับกันไปคือ เพชร ทับทิม มรกต บุษราคัม โกเมน นิล มุกดาเพทาย และไพฑูรย์ พระสังวาลนี้เป็นเครื่องต้นสำหรับพระมหากษัตริย์ทรงเมื่อเวลาเสด็จออกประทับพระที่นั่งภัทรบิฐในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และในงานใหญ่ ๆ ตามโอกาสอันสมควร ส่วนจักรีที่นมพัดนั้น คงหมายถึงว่า รัชกาลที่ ๑ ทรงเป็นต้นพระบรมราชจักรีวงศ์

อนึ่ง การปักไหมของไทยในยุคที่สร้างพัดเล่มนี้ คือใน พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็นสมัยที่ช่างปักกำลังนิยมปักหนุนกันมากที่สุด ถ้าช่างปักผู้ใดปักได้นูนเด่นที่สุดก็ถือว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถ ในบางครั้งก็ทำให้ช่างเขียนซึ่งต่างก็ออกแบบประกวดประขันเช่นเดียวกันเป็นเดือดเป็นแค้นเพราะทำให้เสียความงามในลายเขียนไปบ้าง เช่นคราวปักพัดหมื่นวันนับตั้งแต่ครองราชสมบัติมา รัชกาลที่ ๕ ได้โปรดให้สร้างพัดตราพระราชลัญจกรขึ้น ดังที่สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงเล่าไว้ว่า “เรื่องตราพระเพลิงทรงรมาดนั้นมีข้อขัน หลวงเพชรกรรม์มาบ่นตุบตับว่า เขียนไปเป็นพระเพลิงถือพระขรรค์ก็เอา

ไปทำเสียเป็นถือเคียว ที่ว่านี้คือเขียนให้อย่างไปปักพัดงานหมื่นวัน เล่นเอาเกล้ากระหม่อมไปพิจารณาดูพัดก็เข้าใจ คือว่าช่างปักเขากำลังคลั่งอวดฝีมือรูปภาพให้นูนมากที่สุดอย่างพม่าสลักเครื่องเงินพระขรรค์ที่ถือตอนล่างซึ่งปักกับพื้นก็ตรงดี แต่พอถึงที่พาดทับแขนก็ต้องปักอ้อมแขนซึ่งหนุนไว้สูงนั้นขึ้นไปอย่างเดียวกับกำลังต้นแขน ฉะนั้น เมื่อดูเยื้องจึงเห็นพระขรรค์งอคุจเคียว พัดพระรามทรงรถของกระทรวงโยธาธิการก็เหมือนกัน เรียกกันว่าพระรามตกรถ เพราะหนุนรูปพระรามขึ้นมานูนสูงแต่รถไม่ได้หนุนสูงตามขึ้นมา เห็นเป็นรูปพระรามอย่นอกรถ จึงได้เรียกว่าพระรามตกรถ"

พัดทวิธาภิเษกรัชกาลที่ ๕ ทรงราชย์ ๒ เท่ารัชกาลที่ ๒ ภาคสมโภชสิริราชสมบัติ

(รูปที่ ๔)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงในสิริราชสมบัติมานานเป็นสอง เท่าที่รัชกาลที่ ๒ ครองราชย์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดงานพระราชพิธีทวิธาภิเษกขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ โดยแบ่งงานออกเป็น ๒ ภาค คือ ภาคงานพระราชกุศลทักษิณานุปทานและภาคสมโภชสิริราชสมบัติ ซึ่งแต่ละภาคก็สร้างพัดรองขึ้นมีลักษณะคล้ายกันเกือบทุกอย่างผิดกันแต่สีและลายตราประจำรัชกาลเท่านั้น สำหรับพัดในรูปที่นำมาเขียนนี้เป็นพัดสมโภชสิริราชสมบัติ พื้นด้านหน้าเป็นกำมะหยี่สีแดงปักดิ้นรูปพระมหามงกุฎจักรีอยู่เหนือตราอาร์มรูปพระเกี้ยว พื้นตราพระเกี้ยวปักไหมสีเหลือง มีราชสีห์คชสีห์และฉัตรประดับอยู่ทั้งซ้ายและขวาอยู่บนช้างเอราวัณยืนแท่น ช้างเอราวัณนี้ปักด้วยไหมสีขาว กนกที่ประกอบลายพัดมีรูปช้างเผือกอยู่ข้างละ ๓ เชือกด้านหลังพัดเป็นแพรพื้นสีเหลืองอ่อนลายดอกไม้สีเหลืองแก่ ขอบเป็นลูกไม้ดิ้นทองนมปักเป็นช้างเผือกด้วยไหมสีขาว

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ปรากฏว่ามีช้างเผือกเอกเข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภารในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ๓ เชือก สำหรับ

ประเทศทางตะวันออกนี้ถือกันว่าหากพระเจ้าแผ่นดินองค์ใดได้ช้างเผือกมาในรัชกาลนั้น ก็ถือว่ามีบุญญาธิการมาก ด้วยเหตุนี้เอง รัชกาลที่ ๒ จึงได้แก้ไขธงชาติไทยซึ่งแต่เดิมใช้เป็นธงพื้นแดงไม่มีลวดลาย จึงได้ทรงเติมรูปช้างเผือกเข้าไว้ในผืนธงด้วย

พัดงานพระราชกุศลอุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. ๑๑๙

(รูปที่ ๙)

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๓ รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศถวายแด่สมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ในการนี้ได้สร้างพัดรองขึ้น พื้นเป็นผ้าต่วนลายเมฆมีกำมะหยี่สีดำประกอบเป็นลาย พัดรองเล่มนี้แปลกกว่าพัดเล่มอื่น ๆ คือติดรูปถ่ายพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแผ่นหนึ่ง รูปภายในพระที่นั่งจักรีแผ่นหนึ่ง และอักษรบอกว่าซึ่งมีข้อความว่า “ การพระราชกุศลทรงพระราชอุทิศถวายฉลองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกนาถในการซึ่งทรงพระปรารภอุดมสถานที่บรมราชูปบัติ ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทรัตนโกสินทรศก[๓๓] ๑๑๙ ”

สำหรับการสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนั้นมีสำเนาหนังสือบรรจุในศิลาก่อฤกษ์พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อวันพุธเดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ ปีชวดอัฐศก จุลศักราช ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๙ มีความตอนหนึ่งว่า “ พระตำหนักเดิมนี้เป็นชัยภูมิมงคลสถานที่ประสูติของพระองค์ และเป็นที่ประทับสืบมาตามลำดับ มิได้มีผู้อื่นเข้ามาเจือปนจนถึงตลอดเวลาได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้เคยเสด็จประทับอยู่เป็นที่สบายแต่เดิมมา ” และภายหลังได้รื้อเพื่อสร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่ดังข้อความอีกตอนหนึ่งว่า “ ครั้น ณ วันพุธ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมง กับ ๓๖ นาที ได้ศุภฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงวางศิลาสำหรับสร้าง

พระที่นั่งและอิฐบีดทองบีดเงินบีดนาก ซึ่งเป็นอิฐฤกษ์ ในที่ผนังท่ามกลางพระที่นั่งทั้งสองสายพร้อมด้วยพระราชพิธีสงฆพราหมณ์ ซึ่งเป็นราชประเพณีก่อรากพระที่นั่งแต่โบราณมา และได้ประจุเงินทองเป็นของใช้อยู่ในบัจจุบันนี้ และรูปคนรูปที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่สำคัญอยู่ในกรุงกับรูปแบบพระที่นั่งซึ่งจะสร้างใหม่ กับหนังสือนี้ไว้ในศิลาทั้งสองแผ่น เพื่อให้เป็นที่ระลึกถึงการที่ได้ทำนี้สืบไปภายหน้า แต่วันพุธแรม ๑๐ ค่ำ ในเดือนไพสาขเป็นเดือนที่ ๑ ซึ่งนับแต่ต้นฤดูหนาวในปีชวดอัฐศก พระพุทธศาสนกาล ๒๔๑๙ พรรษา จุลศักราช ๑๒๓๘ เป็นปีที่ ๙ ในรัชกาลบัดยุบันนี้"

พัดงานเฉลิมพระชันษาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ

(รูปที่ ๑๐)

หลังจากที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราช-กุมาร พระองค์แรกประชวรสวรรคตเมื่อวันศุกร์ขึ้น ๙ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๒๕๖ ตรงกับวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า-อยู่หัวจึงได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารสืบแทนเมื่อวันพฤหัสบดี แรม ๗ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๒๕๖ ตรงกับวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๗ และเมื่อถึงวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๔ อันเป็นวันประสูติ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้า-ฟ้ามหาวชิราวุธ ซึ่งทรงสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษและเสด็จกลับมาประทับในเมืองไทย จึงได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลและสร้างพัดเล่มนี้ขึ้น ด้านหน้าเป็นแพรต่วนสีน้ำเงิน ปักไหมสีต่าง ๆ กลางเป็นรูปพระเกี้ยวมีหมอนรองและมีรูปจักรี มีแถบสีเหลืองคาดภายในอักษรปักไหมสีแดงว่า "เราจะบำรุงตระกูลวงษ์ให้เจริญ" ล่างลงมามีอักษรว่า "ม.ว." ไขว้กันปักไหมสีนวล กนกประกอบปักเป็นรูปพยานาคด้วยไหมสลับสี

ทั้งนี้เพราะทรงประสูติในปีมะโรง ที่ขอบปักอักษรด้วยไหมสีเหลืองว่า "วันที่ ๑ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๓ ปีมะโรง โทศก จุลศักราช ๑๒๔๒" ด้านหลังเป็นแพรสีกรมท่า เป็นลายช่อดอกไม้ช่อใหญ่ ๆ และห่าง ๆ กัน

พัดงานเฉลิมพระชันษาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ พ.ศ. ๒๔๕๒

(รูปที่ ๑๑)

พัดงานเฉลิมพระชันษาเล่มนี้เป็นพื้นด่วนสีม่วงเข้ม ทอทองเป็นรูปเศวตฉัตร บนรูปพญานาคไขว้กันเป็นอักษร "ม.ว." ด้านหลังเป็นแพรสีชมพู สำหรับฉัตร ๗ ชั้นนั้นเป็นเครื่องหมายยศของสมเด็จพระยุพราช ส่วน ม.ว. นั้นย่อมาจาก มหาวชิราวุธ การที่ทำเป็นรูปพยานาคหมายถึงปีประสูติ

พัดงานมหาสมณุตมาภิเษก สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

(รูปที่ ๑๒)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดงานสมณุตมาภิเษกถวายสมเด็จพระราช-อุปัชฌายาจารย์ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ขึ้นเป็น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อวันจันทร์ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือนอ้าย ปีจอ ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ศรีสุคตติยพรหมจารี สรรเพชญรังสีกัลยาณวากย์ มนุษย-นาคอเนญชาริยวงศ์ บรมพงศาธิบดี จักรีบรมนาถประนัดดา มหามกุฎกษัตริยราชวรางกูร จุฬาลงกรณ์ปรมินทร์สูรคฐานิยภาดา วชิราวุธมหาราชหิโตบัธยาจารย ศุภศีลสารมหา-วิมงคลธรรมเจดีย์ สุดพุทธมหากวีตรี-ปิฎกาทิโกศล เบญจปดลเศวตฉัตร สิริรัตโน-

ปลักษณมหาสมณุตมาภิเษกาภิษิต วิชิตมารสราพกธรรมเสนาบดี อมรรัตนโกสินทร โมลีมหาสงฆปรินายก พุทธศาสนดิลกโกตมมหาบัณฑิต สิทธรรถนานารุกติประติภาณ มโหฬารเมตตาภิธยาศัย พุทธาทิรัตนตรัยคุณารักษ์ เอกอัครมหาอนาคาริยรัตน์ สยามาธิบัตยพุทธบริษัทเนตร สมณคณินทราธิเบศสกลพุทธจักรกฤตโยปการ มหาปาโมกข ประธานสถาวีรวโรดม บรมนาถบพิตร" พัดงานนี้เป็นแพรต่วนสีเหลือง มีรูปเพชร อยู่ภายใต้เศวตฉัตร ๕ ชั้น และมีดินปั่กเป็นอักษรว่า "มหาสมณุตมาภิเษก ๒๔๕๓" ด้านหลังเป็นผ้าไหมสีนวล รูปเพชรนั้นหมายถึง "วชิร" ส่วนฉัตรเป็นเครื่องประกอบพระอิสริยยศที่ได้รับพระราชทานตามตำแหน่ง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นี้ทรงเป็นพระราชโอรสของรัชกาลที่ ๔ มีพระนามว่า พระองค์เจ้ามนุษยนาคมาณพ นอกจากจะทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้าองค์ที่ ๑๐ ของกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ยังทรงเป็นพระราชอุปัชฌาย์ของรัชกาลที่ ๖ ที่ ๗ และสมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ พระองค์เป็นผู้ที่ประศาสน์ความเจริญในด้านพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก

พัดเอราวัณ

(รูปที่ ๑๓)

พัดเล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบถวายเพื่อใช้ในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๓ พื้นเป็นผ้าต่วนสีดำ มีสายฟ้าบนลายเมฆอยู่เบื้องหลัง ตราวชิราวุธ ซึ่งประดิษฐานอยู่บนกูบช้างสามเศียร มีเทวดาเชิญฉัตรชุมสายซ้ายขวา ด้ามประดับมุก สายฟ้านั้นหมายถึงพระปรมาภิไธยของรัชกาลที่ ๖ ส่วนรูปวชิรนั้นเป็นตราประจำรัชกาล การที่ทรงใช้ช้างสามเศียรนั้นเพราะพระอินทร์เป็นหัวหน้าของเทพเจ้าทรงช้างเอราวัณเป็นพาหนะและทรง

ถือวชิรเป็นอาวุธ ส่วนเทวดาเชิญฉัตรชุมสายซ้ายขวานั้นหมายถึงทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นประมุขของปวงชน เช่นเดียวกับพระอินทร์ทรงเป็นประมุขของเทพเจ้า ฉะนั้น

อนึ่งพัดเล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงซ่อนตราประจำพระองค์คือ "น" ในดวงใจไว้ที่ลายเมฆด้านล่างด้วย

พัดงานพระเมรุพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

(รูปที่ ๑๔)

พัดเล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงผูกลายให้หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร จัดเส้น และทรงช่วยแต่งแก้ไขบ้างเล็กน้อยเพื่อใช้ในงานพระเมรุพระบรมศพเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๘ พื้นเป็นแพรสีน้ำเงินบัวรูปวชิรกะไหล่เงิน ปักเป็นสายพ้าอันหมายถึงพระนามวชิราวุธ ขอบปักเส้นแดงขาวมีอักษรว่า "ฌาปนนุสรณ์สยามาธิราช พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว"

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์จะไม่ลงตราพระนามของพระองค์ท่านในพัดที่มิได้ทรงคิดลายขึ้นเองหรือทรงคิดลายเองแล้วร่างขึ้นเป็นรูปเล็กๆ หรือทรงเขียนไว้เป็นสิ่งอื่นเช่น เหรียญ เป็นต้น ให้ผู้อื่นเขียนถ่ายขยายและจัดลายเส้น เพื่อเป็นการเคารพในผีมือของผู้นั้น แต่สำหรับพัดเล่มนี้ หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร ได้ทูลวิงวอนให้ลงพระนามร่วมกัน จึงได้ทรงลงตราพระนามไว้ในพัดเล่มนี้ด้วย.

พระราชจริยาวัตรและความมหัศจรรย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ

ม.ร.ว. ธันยวา ท. สวัสดิกุล ..... เขียน

ข้าพเจ้ามีความปรารถนาอันแรงกล้าใคร่ที่จะเขียนเรื่อง ที่เกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ผู้ซึ่งเป็นบุพพการีแห่งคณะธรรมยุตติกนิกาย และได้ทรงสถาปนาวัดราชประดิษฐ์ ฯ ขึ้นนั้น เพื่อเป็นการบูชาอุทิศถวายพระราชกุศลแสดงความกตัญญูกตเวที ให้ปรากฏในคณะตลอดไป

เดิมข้าพเจ้ายังไม่ทราบว่า จะนำเอาเรื่องอะไรของพระองค์มาเขียน พยายามค้นหาจากหนังสือต่าง ๆ ก็ยังหาไม่ได้ แต่ความพยายามยังไม่สิ้นไปจากความตั้งใจจริงซึ่งมีอยู่เป็นทุนเดิมแล้ว จึงได้ค้นหาหนังสือที่ห้องสมุด "วัดราชประดิษฐ์" เป็นหลายครั้ง

ด้วยอำนาจเดชะพระบารมีของพระองค์ ทรง ดลบันดาลให้ ข้าพเจ้าได้ พบสมุดเก่า ๆ เล่มหนึ่งโดยบังเอิญ เมื่ออ่านดูแล้วเห็นมีเรื่องเกี่ยวกับพระราชจริยาวัตร และความมหัศจรรย์ ของพระองค์ปรากฏอยู่เห็นว่าเป็นประโยชน์และสมควรที่จะนำลงตีพิมพ์ไว้ในหนังสือที่พิมพ์นี้ เพื่อเป็นประโยชน์แก่พระราชสันตติวงศ์ และชนทั่วไปที่มีความเคารพนับถือบูชาพระองค์ท่านอยู่ได้ทราบถึงพระราชจริยาวัตร และความมหัศจรรย์ของพระองค์

เรื่องราวที่ได้มาจากสมุดเล่มนั้น เดิมเป็นเรื่องที่เขียนด้วยลายมือธรรมดา มิได้ตีพิมพ์ ผู้เขียนมีนามว่า "พระชยเสโน (ไสว)" ได้เขียนไว้เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม หรือมีนาคม (ไม่แน่นอน) ในปี ร.ศ. ๑๑๒ ซึ่งตรงกับปีเถาะเบญจศก จุลศักราช

๑๒๖๕ ที่มาของเรื่องนี้ไม่ปรากฏชัดว่าเดิมลอกมาจากหนังสือใด ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นเรื่องเก่าและมีค่ายิ่ง เกรงว่าจะสูญหายไป จึงได้เรียบเรียงและค้นคว้าเพิ่มเติม คัดลอกเรื่องราวจากบางตอนของสมุดเล่มนั้นประกอบกับที่หาได้จากแผ่นศิลาจารึกบ้าง

เพื่อจะรักษาไว้ซึ่งพระราชจริยาวัตรและความมหัศจรรย์ต่าง ๆ ของพระองค์ตามที่ได้ปรากฏในหนังสือนี้ หากข้อความที่ผู้เรียบเรียงค้นคว้าขึ้นนี้เป็นที่ขาดตกบกพร่องด้วยประการใด ๆ ก็ดี ข้าพเจ้าขออภัยจากบรรดาท่านผู้อ่านและท่านผู้รู้ทั้งหลายไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ข้อความที่ได้เรียบเรียงตามต้นฉบับเดิมและค้นคว้าเพิ่มเติมมีดังต่อไปนี้.......เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงมา ๒๓๖๗ พรรษา จุลศักราช ๑๐๘๖ ตรงกับปีวอก ฉศก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ในรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงผนวชประทับแรมอยู่ในวัดมหาธาตุ ฯ ทรงปฏิบัติอุปัชฌายวัตร ๓ วัน ตามสมควรแก่วินัยนิยมแล้ว จึงได้เสด็จขึ้นไปจำพรรษา ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ครั้นได้ทรงทราบว่า ลัทธิสมณะนั้นมากมูลวุ่นวายไปด้วยสัมโนวิหาร เหมือนกับยืมจมูกเขามาหายใจไม่ว่าจะพูดจาอันใดก็เห็นแต่อ้างคติโบราณเป็นอาจิณ ว่าท่านผู้ใหญ่เคยทำมาดังนี้ ไม่แจ้งแสดงซึ่งเหตุผลออกมาให้เห็นได้จริง ถือแต่ลัทธิของตนดื้อดันไป มิได้รู้ว่าผิดหรือชอบอันเป็นที่ตั้งแห่งบัญญา ทรงสังเวชเหนื่อยหน่ายด้วยเหตุนั้น จึงได้เสด็จกลับมาประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุ ฯ อีก ปรารถนาจะทรงศึกษาเล่าเรียน พุทธวจนะ ไตรปิฎก ครั้นทรงไต่ถามศึกษาถึงข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่ได้มีมาแต่โบราณก็ทรงทราบว่าศาสนวงศ์นั้น เป็นอันตรธานมาแต่กรุงเก่าเสียแล้ว ดังได้ทอดพระเนตรเห็นอาจารยวิบัติของสมณะเหล่านั้นไม่นำมาซึ่งความเลื่อมใส จึงได้ทรงพระราชปรารภสังเวชพระราชหฤทัยด้วยศาสนา คือ วงศ์บรรพชาอุปสมบท ซึ่งเห็นว่าเป็นของมีรากเง่าอันผุเน่าไม่มีมูลที่จะเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส ทรงสลดพระ

หฤทัยที่จะทรงเพศบรรพชิตต่อไป เห็นว่าเป็นการหลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิต ดูไม่เป็นการสมควร

ครั้นวันหนึ่ง เวลากลางวันพระองค์ได้เสด็จเข้าไป บรรทมใน พระอุโบสถวัดมหาธาตุฯ ทรงตั้งสัจจกิริยาอธิษฐานบูชาแด่พระศาสนา เทพยดาอารักษ์ ด้วยธูปเทียนมาลาทั้งสี่ทิศ แปดทิศ ว่า “ข้าพเจ้านี้บูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า ออกบวชด้วยความเชื่อถือ ความเลื่อมใส มิได้เพ่งต่ออามิสสิ่งหนึ่งสิ่งใด มีลาภ ยศ และความสรรเสริญเป็นต้น ถ้าหากว่าวงศ์บรรพชาอุปสมบท อันเนื่องมาแต่พระพุทธศาสนายังเหลืออยู่ ณ ประเทศทิศใด ก็ขอให้ได้ยินข่าวหรือได้ประสบภายใน ๓ วัน ๗ วัน ถ้าไม่เป็นดังนั้น ก็เข้าใจว่า ศาสนาวงศ์นั้นสิ้นแล้ว ก็จะขอลาเพศบรรพชิต ไปอยู่ครองฆราวาส รักษาศีล ๕ ศีล ๘ ตามสมควร

ต่อมา ๒—๓ วัน ในครั้งนั้นได้มีพระเถระรามัญองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ฉลาดในพระธรรมวินัย รู้พุทธวจนะ ชำนิชำนาญในอักษรอักขรุจจารณ์วิธี มากล่าวศาสนวงศ์และแสดงชื่อให้เกิดความเลื่อมใส พระองค์จึงได้รับพระธรรมวินัยวงศ์นั้นไว้เป็นข้อปฏิบัติต่อมาในธรรมยุตติกนิกายในศักราช ๑๑๔๗ ตรงกับปีระกาสัปตะศก แล้วเสด็จอยู่ ณ ที่นั้น ทรงศึกษาเล่าเรียนพุทธวจนะ ปริยัติธรรมแตกฉาน จนเห็นว่าสิ้นวิชาที่อาจารย์พึงแสดงแล้ว

แต่นั้นมาก็ทรงอนุเคราะห์สั่งสอนกุลบุตร ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระบวรพุทธศาสนา ให้เล่าเรียนศึกษาทั้งกลางวันแลกลางคืน มิได้ย่อหย่อน ทรงสั่งสอนในข้อวินัยวัตร และสุตตันตปฏิบัติต่าง ๆ ให้สมกับพระธรรมวินัยเป็นที่มหัศจรรย์

เมื่อกุลบุตรผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากขึ้น ก็เข้ามาขอบรรพชาอุปสมบท ประพฤติตามมากต่อมาก

ในศักราช ๑๑๙๑ ปีฉลูเอกศก ทรงพระราชดำริเห็นว่า ในที่นั้นไม่เป็นที่ทรงสบาย และเป็นที่ไม่พอพระราชหฤทัยในการบำเพ็ญพรหมจรรย์ในสถานที่นั้นต่อไป

จึงได้เสด็จขึ้นไปประทับอยู่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) อีก ตั้งคณะนิกายให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาทั้งหลาย สงเคราะห์แก่ คฤหัสถ์ ด้วยธรรมคาถาอนุศาสโนวาส ในธรรมสวนการประดิษฐานคณะธรรมยุตติกนิกายให้รุ่งเรืองแพร่หลายขึ้นในครั้งนั้น ภิกษุที่อยู่จำพรรษามีประมาณ ๓๐ รูปเศษ

ครั้นแล้วก็ทรงปรารภเรื่องสีมาว่าการที่ซึ่งไม่เป็นการมั่นคง อำนาจสงฆ์เป็นการเนื่องด้วยฆราวาสไป จะหาผู้ที่รู้สีมาโดยพิสดารก็ไม่ได้ โดยลักษณะทำเอาตามลัทธิของอาจารย์ตามที่ตนได้เห็นมา ทรงมีความรังเกียจเช่นนี้ จึงได้ขุดก้อนศิลานิมิตในวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ขึ้นมาดู ก็เห็นว่าเล็กไม่ควรจะเป็นนิมิตได้ ทรงสังเวชสลดพระราชหฤทัยด้วยสีมาวิบัติ จึงสืบจากสงฆ์บริษัทที่อุปสมบทมาแต่โบราณกาล สีมาที่เขาเล่าว่าเป็นของพระอรหันต์ผูกได้ ๑๘ รูป มาเป็นคณะปูรกการกสงฆ์ ให้อุปสมบทกรรมซ้ำอีกครั้งหนึ่ง ในที่สีมาวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) เมื่อศักราชล่วงไปได้ ๑๑๙๒ ปีขาลโทศก อีกครั้งหนึ่ง

ในปีขาลนั้น รับสั่งให้ขุนอินทรพินิจเจ้ากรมช่างหล่อทำหุ่นพระพุทธรูปขนาดหน้าตักกว้าง ศอกเศษ หล่อขึ้นองค์หนึ่งจำหลักพระนามว่า "พระสัมพุทธพรรณี" ครั้นเมื่อปีเถาะน้ำมาก ศักราช ๑๑๙๓ ได้ไปรับพระเจดีย์หล่อด้วยทองเหลืองมาจากวัดศาลาปูนองค์หนึ่ง แล้วรับสั่งให้ขุนอินทรพินิจเอาเงินมาหล่อสวมลง สูงประมาณศอกเศษ ทดำหนักเก้าวิสมหาธาตุ ฯ

ครั้นฤดูแล้ง ก็เสด็จไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ พระสงฆ์ตามเสด็จไปด้วยหลายรูป ตกเวลาค่ำเสด็จขึ้นไปสวดมนต์บนลานพระเจดีย์ เมื่อสวดจบแล้วจึงทรงอธิษฐานด้วยภาษามคธที่เจดียสถานนี้ มีความว่า "ข้าพเจ้า มีความเชื่อถือและเลื่อมใสว่าควรจะเป็นเจดียสถานเก่าโดยแท้ในเขตแดนสยามนี้ไม่มีที่ใดที่จะเป็นเจดียสถานโบราณยิ่งขึ้นไปกว่าเจดีย์องค์นี้ไม่มีแล้ว เพราะลวดลายนั้นก็ประหลาด ผิดกับของทุกวันนี้ จนคนเห็นเข้าก็ไม่รู้จักว่าเป็นเจดีย์ อีกประการหนึ่ง ผู้ที่เขาได้มาสร้างขึ้นไว้เห็นจะไม่ได้เอาไว้เป็น

ปูชนียวัตถุของประณีตอันอุดมดี ที่ควรจะเชื่อควรจะเลื่อมใส เขาจึงได้บริจาคทรัพย์เป็นอันมากก่อสร้างขึ้นไว้ ให้เป็นสิ่งถาวรโตใหญ่ มั่นคงอยู่สิ้นกาลนาน พระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้า หากจะยังประดิษฐานเหลืออยู่ในโลก ก็คงจะมีอยู่ในที่นี้เป็นแน่แท้ไม่ต้องสงสัย ถ้าในเจดียสถานนี้มีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ภายในแล้ว ขออารักษ์เทวดาผู้รักษาจงได้โปรดแบ่งให้สัก ๒ องค์ เพื่อจะได้นำไปบรรจุไว้ในพระพุทธรูปที่หล่อใหม่นั้นองค์หนึ่ง ในพระเจดีย์องค์หนึ่ง ไว้เป็นที่เคารพกราบไหว้บูชาในกรุงเทพฯ ให้สมควร เพราะเดี๋ยวนี้ที่นี่ก็เป็นป่าไปเสียแล้ว ไม่สมควรที่จะไปมาบูชาแห่งมหาชนเป็นอันมาก ขอเทพยดาเจ้าจงแบ่งพระสารีริกธาตุให้ ๒ องค์เถิด"

ครั้นแล้วจึงรับสั่งให้มหาสุขเปรียญเอก นายรื่นมหาดเล็กเอาผอบใส่พานขึ้นไปตั้งไว้ในโพรงเจดีย์ด้านตะวันออก เวลาบ่ายเสด็จกลับลงมาก็ให้ไปเชิญเอาผอบลงมา แต่ก็หาได้มีอะไรไม่

เมื่อเสด็จกลับมาวัดได้ประมาณเดือนเศษ พระเนาวรัตน์องค์หนึ่งซึ่งทรงสร้างไว้เดิมยังตกค้างอยู่ในหอวัดมหาธาตุ ฯ วันหนึ่งเวลาประมาณ ๕ ทุ่มเศษ พระสงฆ์ได้เข้าไปสวดมนต์อยู่ เมื่อขณะสวดไปได้ครึ่งหนึ่งก็เห็นเป็นควันสีแดงคลุ้งขึ้น มีกลิ่นหอมประหนึ่งธูปเทียนในห้องที่พระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ ควันนั้นมีมากขึ้น ๆ จนพระพุทธรูปนั้นดูเหมือนกับว่าหล่อด้วยนาก พระสงฆ์ทั้งปวงก็ลุกเข้ามาดู เพราะสำคัญว่าไฟได้ไหม้ขึ้นในที่นั้น แต่ก็หาได้เห็นอะไรไม่ จึงกลับมานั่งสวดมนต์ไปจนจบ ควันนั้นก็ได้จางหายไปเมื่อได้สวดมนต์จบลงแล้ว ต้องมาค้นดูว่า ผู้ใดสุมไฟไว้ที่ไหน แต่ก็ไม่ปรากฏ

วันรุ่งขึ้นจึงได้นำความไปกราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์จึงได้เสด็จลงมาทอดพระเนตรที่พระพุทธรูป จึงเห็นพระบรมธาตุนั้นมีมากขึ้นกว่าเก่า ๒ องค์ จึงได้รับสั่งถามสงฆ์ แต่ก็ไม่มีใครทราบ แล้วรับสั่งถามนายช่างผู้รักษากุญแจว่าใครเอาพระบรมธาตุมาใส่ไว้ในที่นี้บ้าง นายช่างก็กราบบังคมทูลว่าไม่ทราบ

จึงลงความเห็นกันว่าของนั้นไม่มีเจ้าของ เห็นจะมาเองเป็นแน่ พระบรมธาตุนี้ แปลกกว่าองค์ที่มีอยู่ในกาลทุกวันนี้ คือ องค์นั้นเล็กเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด สีขาว

เหมือนดอกพิกุลสด มีสีขาวดังสีสังข์จุดอยู่ ๒ แห่งตรงกัน บางคนเห็นว่าตรงกันนั้น ดำเข้าไปเหมือนกระดูกปลา บางคนเห็นจุดอยู่อย่างเดียว พระบรมธาตุ ๒ องค์นั้น ได้รักษาไว้ในพระเจดีย์สุพรรณผลึก บรรจุไว้ใน "พระสัมพุทธพรรณี"

ล่วงศักราช ๑๑๙๕ ปีมะเส็งเบญจศก พระองค์เสด็จประพาสขึ้นไปทางเหนือ เพื่อนมัสการเจดียสถานต่าง ๆ ครั้นถึง ณ วัน ๗ฯ๒ ค่ำ เวลาบ่ายเสด็จออกจากวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ขึ้นไปเมืองพิจิตร พระธรรมวิโรจน์ ไปทำการฉลองวัดเขาลูกช้าง บ้านไร่ แขวงเมืองพิจิตร พักแรมไปตามทาง เมื่อวัน ๓ฯ๒ ค่ำ ประทับอยู่ที่หาดหน้าวัดมหาด เมืองชัยนาท เวลาประมาณ ๕ ทุ่ม ได้ยินเสียงคล้ายช้างร้องก้องไปทั่วบริเวณริมผั่งตรงข้ามกับที่เรือพระที่นั่งจอด ตอนเช้าสอบถามชาวบ้านถึงเสียงช้างร้องเมื่อคืนนี้ ชาวบ้านทูลว่าช้างไม่มีในละแวกนี้ เห็นจะเป็นจรเข้ใหญ่มาชื่นชมพระบารมี ร้องถวายเสียงเป็นแน่แท้

วัน ๗ฯ๒ ๒ ค่ำ เสด็จไปถึงเมืองพิษณุโลก ประทับแรมอยู่ ๖ ราตรี ได้ทรงบิดทองสมโภช พระพุทธชินราช วันรุ่งขึ้นก็เสด็จออกจากเมืองพิษณุโลก

วัน ๓ฯ๒ ๑๓ ค่ำ เสด็จพระแท่นศิลาอาสน์เสด็จกลับในตอนเย็น

วัน ๕ฯ๒ ๑๔ ค่ำ เสด็จไปวัดพระขวาง ค้างอยู่คืนหนึ่ง ตอนเช้าก็เสด็จกลับ

วัน ๗ฯ๓ ค่ำ เสด็จไปเมืองสวรรคโลกแวะนมัสการพระแท่นอีกครั้งหนึ่ง ตอนค่ำประทับแรมอยู่ ณ ศาลาด่านแม่นมัน เช้าวันรุ่งขึ้นก็เสด็จพระราชดำเนินต่อไปจนค่ำประมาณทุ่มเศษ มีตำรวจถือคบเพลิงนำเสด็จไปสัก ๕ คู่ มีเสือใหญ่มานอนอยู่ข้างทางห่างสัก ๒ วา พอเสด็จถึงที่นั่นเสือก็ร้องถวายเสียงดังก้องขึ้นครั้งหนึ่งแล้วก็หลีกไป สี่ทุ่มถึงเมืองสวรรคโลกประทับอยู่ ณ วัดเชิงเขา วัน ๓ ค่ำตอนเช้ารุดข้ามลำน้ำเข้าไปในเมือง ข้ามที่วัดน้อยวังแก่งหลวงกับแก่งยางสักต่อกัน น้ำที่นั่นตื้นลุยข้ามสบาย ริมผั่งนั้นมีศิลาผุดขวางกลางลำน้ำอยู่ ปลาในที่นั้นก็ไม่มีเป็นที่น้ำตื้น เป็นที่กันดาร ชาวบ้าน

ก็อดอยาก คนขึ้นไปกันก็มากจะเที่ยวซื้อเนื้อ ปลา อาหารก็ไม่มี ประทับอยู่ในวัดมหาธาตุเมืองสวรรคโลก ๔ ราตรี

เวลาบ่ายวันที่ ๒ เสด็จประพาสแก่งหลวงว่าจะสรงน้ำ ครั้นเมื่อไปถึงที่นั้นแล้วรับสั่งว่ารู้สึกวิงเวียนไป ก็เสด็จบรรทมอยู่ที่ร่มไม้ใกล้แก่งหลวง

ครั้งนั้น ปลามาแต่ไหนมากเป็นมหัศจรรย์ ที่ใกล้กับที่ประทับอยู่นั้น ปลาตะเพียนตัวใหญ่ ผุดกระโดดขึ้นมาตามกอตะไคร่น้ำและตามริมตลิ่งมากมาย พวกที่ตามเสด็จไปนั้นจับปลาร้อยใส่หาบ ได้คนละพวงบ้าง คนละหาบบ้างไม่ได้เว้นสักคน เพราะเป็นคราวอัตคัดขัดสน ห่างแก่งออกไปสามวาปลากรายและปลาอื่น ๆ ที่เป็นปลาใหญ่ผุดพล่านเยอะแยะ เหมือนปลาในบ่อเมื่อฤดูแล้ง เป็นมหัศจรรย์ยิ่งนัก ชาวบ้านเห่ล่านั้นว่าเดิมที่ไม่เคยมี อยู่ที่นี่อดอยากจะตายไป ชาวแพที่ล่องไม้ติดอยู่ที่แก่งนั้นก็ว่าไม่เคยเห็น พวกที่จับปลามาได้ก็นำมาย่างกินเป็นเสบียงทั่วไปทุกกองแล้วก็กลับลงมา

ครั้นเมื่อเสด็จกลับลงมาแล้ว ปลานั้นก็ไม่ได้มีเหมือนแต่ก่อนนี้ ก็เป็นมหัศจรรย์ด้วยพระบารมีอีกอย่างหนึ่ง วัน ๔ ๖ ๓ ค่ำ เสด็จกลับลงเรือ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาเที่ยงถึงท่าธานี ทรงพระราชดำเนินขึ้นไปจนถึงเวลาเย็นประทับอยู่เมืองสุโขทัย ๒ วัน ได้เสด็จไปเที่ยวประพาส พบแท่นศิลาอันหนึ่งอยู่ริมปราสาทซึ่งก่อไว้เป็นแท่น หักพังลงมาตะแคงอยู่ ชาวเมืองเคารพ สำคัญว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คล้ายศาลเจ้า เคยมีมวยสมโภชทุกปี คนเดินผ่านไปไม่คารวะก็ไม่ได้ ให้เกิดเจ็บไข้ไม่สบาย เขาจึงห้ามไม่ให้กร้ากรายเข้าไปใกล้ พอทอดพระเนตรเห็นก็เสด็จเดินตรงเข้าไปที่แท่นศิลานั้น บรรดาพวกกรมการปากคอสั่นด้วยความเกรงกลัว ต่างกราบทูลว่าที่นี่ขลังนัก เสด็จยืนประทับรับสั่งว่า “อย่าทำๆ” แล้วเสด็จขึ้นประทับบนแผ่นศิลา รับสั่งว่า “อยู่ทำไมกลางป่า ไปอยู่บางกอกด้วยกัน จะได้พึ่งเทศน์จำศีล” เหตุที่จะอุบัติขึ้นกับพระองค์ก็มิได้ปรากฏเลยและพระองค์ก็มิได้รับอันตรายใด ๆ

เสด็จกลับก็รับสั่งให้ชลอลงมาก่อเป็นแท่นไว้ที่ใต้ต้นมะขามวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) กับเสาศิลาที่จารึกเป็นหนังสือขอมที่อยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น เข้าใจว่าคงจะเอาลงมาคราวเดียวกันกับแท่นศิลา คิดดูแล้วก็เป็นสิ่งน่ามหัศจรรย์ เหมือนกับเทพเจ้าในเมืองนั้นแสดงให้เป็นนิมิตว่า นานไปจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินทรงพระเกียรติคุณยิ่ง

วัน $\frac{๑๓}{๕๗๓}$ ค่ำ เสด็จถึงบ้านกะมังประทับอยู่ ๔ ราตรี ทำการฉลองวัดเขาลูกช้าง

เสร็จพิธีแล้ว ก็เสด็จไปเมืองกำแพงเพชร หยุดประทับวัดเชิงไกร ในวันต่อมาเสด็จประทับในเมืองไตรตรึง นมัสการพระธาตุตาลเอน เมื่อถึงเมืองกำแพงเพชรประทับทอดพระเนตรภูมิลำเนาอยู่ ๓ ราตรี

วันแรม ๑๑ ค่ำหลังจากเสด็จออกจากเมืองกำแพงเพชรมาอยู่บางพุดซา ต่อมา ๓ วันถึงเมืองนครสวรรค์ และได้มาถึงคุ้งสำเภาเมื่อ $\frac{๑๓}{๑๗๔}$ ค่ำและได้เสด็จถึงกรุงเทพฯ เมื่อวัน ๓ ค่ำ

ครั้นถึงศักราช ๑๑๘๙ บีวอก อัฐศก ณ วัน $\frac{๕}{๔๗๒}$ ค่ำ เวลา ๓ โมงเศษ เสด็จลงประทับวัดบวรนิเวศวิหาร ในวันนั้นพวกที่มาดูแห่คอยรับเสด็จอยู่ได้แลเห็นพระอาทิตย์ ขึ้น ๒ ดวง จนเวลาบ่าย ๓ โมง เป็นมหัศจรรย์แสดงเหตุว่าจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินอีกองค์หนึ่งเป็นคำรบ ๒ รองลำดับจากแผ่นดินพระนั่งเกล้า ฯ ต่อไป

อยู่มา ทรงพระราชปรารภ รังเกียจสีมา คาบเกี่ยวว่า ที่สามมุข ผูกแต่มุขเดียวไม่ชอบกล จึงทูลขอเสียใหม่ทั้งสามมุขบักขยายออกไปเท่าแนวพนัดโดยรอบ แล้วชำระสอบสมมติผูก อยู่หลายวันได้ทำฉันทะ ทำกันแต่เฉพาะพระในวัดเป็นการภายใน

ล่วงมาได้สักบีเศษ ในเดือนยี่บีระกาจึงทูลขอให้อัญเชิญพระชินสีห์ ออกจากมุขด้านตะวันตกมาประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถด้านตะวันออกในมุขนั้น อัญเชิญพระพุทธไสยาศน์ไปไว้แทน แต่นั้นมาก็ทรงทำนุบำรุง ทรงสั่งสอนทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต

ให้เจริญยิ่งขึ้นไป ด้วยข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่สมควรแก่ธรรมวินัย ครั้งนั้นกุลบุตรเกิดความเลื่อมใสเป็นอันมากพากันมาขอบวชเรียนในพรรษา มีพระสงฆ์จำพรรษาประมาณ ๑๓๐-๑๕๐ รูป ตลอดมาจนถึงปีระกา

เมื่อศักราช ๑๒๐๙ ปีมะแมเบญจศก บัวศิลานิมิตที่สั่งมาจากเมืองจีนได้เข้ามาถึง ทรงพระปรารภจะตั้งนิมิตสมมติสีมาที่ "วัดบรมนิวาส" จึงให้นำฉันทะที่ควรแก่ฉันทะให้หมดทุกอาราม บรรดาพระที่บวชในสีมาทุกอารามให้มาประชุมกันเป็นสังฆกรรมใหญ่ รับสั่งว่าสมมติสีมาที่วัดบรมนิวาส แล้วกลับเข้ามาให้ทำสมมติสีมาที่ "วัดบวรนิเวศ" เสียใหม่ ขยายออกไปใหญ่ควรแก่สังฆกรรมได้ ทั้งในพระอุโบสถและนอกพระอุโบสถด้านหน้าเอาต้นจันทน์เป็นนิมิต ด้านหลังเอาเสาศิลาขัดเป็นนิมิต ให้มีสัณฐานดังตระโพน

ครั้น ณ วัน ๑๓ ๖ ๑๑ ค่ำ จึงได้ให้นำฉันทะมาประชุมสงฆ์สมมติที่วัดบรมนิวาส ครั้นแล้วก็กลับมาประชุมสมมติที่วัดบวรนิเวศอีกคราวหนึ่ง พอประชุมพระสงฆ์พร้อมทั้งสังฆกรรมอยู่เวลานั้นฝนตกลงมาใหญ่ น้ำฝนวัดได้ถึง ๑๕๐ เซ็นต์ ที่ไทยสมมติเรียกว่า "ห่าหนึ่ง" เป็นมหัศจรรย์ เมื่อสมมติสีมาเสร็จแล้วเห็นน้ำฝนนั้นนองท่วม ขังถึงเชิงกำแพงแก้ว แต่ที่วัดบรมนิวาสนั้น หาสำเร็จไม่ต้องกลับออกไปสมมติอีกครั้งหนึ่ง เพราะพวกหนึ่งได้นำฉันทะมาทางน้ำด้วยเรือ รับสั่งว่าฉันทะถึงสีมาแล้วย่อมระงับไปให้นำฉันทะเสียใหม่ไปทางบกได้ไปสมมติอีกคราวหนึ่ง ต่อเวลาจวนร่ำ วันนี้ก็ชอบกลด้วย วัดบรมนิวาสเป็นวัดที่ควรสมมติต่อภายหลัง วัดบวรนิเวศนั้นเป็นวัดเดิมควรสมมติก่อน เหตุดังนี้จึงบันดาลเช่นนี้ว่าด้วยเรื่องสีมา

ครั้นล่วงกาลไปได้ปีเศษ ณ วัน ๒ ๕ ๔ ค่ำ ปีกุนยังอยู่ในโทศก ศักราชยังเป็น ๑๒๑๒ เวลา ๒ โมงเศษ ท่านอัครเสนาบดีได้มาเชิญเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ เสด็จไปประทับอยู่ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เวลาค่ำ พระบรมวงศานุวงศ์ได้ทำสัจจกิริยาปฏิญาณ ถวายต่อหน้าพระมหามณีรัตนปฏิมากร และพระสงฆ์ราชาคณะผู้ใหญ่ประชุมกัน ๑๒ รูป

วัน ๖ ๗ ๕ ค่ำ เวลา ๕ ทุ่มทรงลาสิกขาบทต่อหน้าพระราชาคณะ ฐานานุรูป เปรียญที่ศิษย์หลวงเดิม ๓๐ รูป ประชุมกันแล้วเสด็จเข้าไปประทับอยู่ ณ พลับพลาหน้าคลังศุภรัตน เวลาเช้าเสด็จออกทรงประเคนของพระสงฆ์ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม คิดกาลที่ได้ประทับอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ๑๔ ปี กับ ๘๖ วัน

เมื่อถึงวันวิสาขะปูรณิดิถีวัน ๑๕ ๕ ๖ ค่ำ เวลาเช้าทรงตั้งพระราชาคณะ ขุนนาง ข้าราชการ ต่อไปจึงพระราชทานนามวัดสมอราย ชื่อ "วัดราชาธิวาสวิหาร" เพราะเป็นที่ได้เคยเสด็จสถิตสำราญมาแต่ก่อน

อนึ่งปฐมเจดีย์นั้น ก็เป็นที่มีพระราชศรัทธาเลื่อมใสมากมาแต่ปางก่อน จนถึงเมื่อได้พระบรมธาตุเป็นต้น

เมื่อถึงเดือนอ้าย จึงได้มีพระบรมราชโองการให้กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธ์ออกไปถ่ายรูปพระปฐมเจดีย์ เข้ามาถวายโปรดให้สมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ออกไปกะการที่จะสร้างพระปฐมเจดีย์ ในศักราช ๑๒๑๔

เริ่มจัดการสร้างเมื่อปีชวดจัตวาศก ครั้นก่อขึ้นไปถึงคอระฆังแต่แล้วก็ร้าวครากลงมาถึงข้างล่าง บ้างก็พังทลายลงมา ในวัน ๑๔ ๒ ๘ ค่ำ ปีวอกโทศก ศักราช ๑๒๒๒ ได้รื้อขยายรากให้กว้างออกไปข้างละ ๔ วา ครั้นในวัน ๕ ๗ ๑๑ ค่ำ วางอิฐฤกษ์แล้วก่อสร้างต่อไปอีก

เมื่อเถลิงถวัลยราชสมบัติได้ ๔ ปีมีพระบรมราชโองการให้พระองค์เจ้าประดิษฐฯ หล่อฐานพระพุทธชินสีห์ ด้วยทองสัมฤทธิ์ ทรงชี้แจงให้บั้นเป็นลายโบราณ ได้ยกเข้าประดิษฐานประกับติดในวัน ๕ ๗ ๘ ค่ำ ปีเถาะสัปตะศก ศักราช ๑๒๑๗ ช่างเจาะฐานพระได้สะเก็ดทองหนักชั่งเศษ เมื่อขัดแต่งลงรักสำเร็จแล้ว วัน ๑๓ ๔ ๗ ๔ ค่ำ ได้เสด็จทรงปิดทองทั้งองค์และฐานด้วยทอง ๒ ชั้น มีการสมโภช ๕ วัน เมื่อศักราช ๑๒๑๙ ปีมะเส็งนพศก ณ วัน ๖ ๑ ๗ ๑๐ ค่ำ โปรดให้เอาสะเก็ดทองพระพุทธชินสีห์นั้นไปประสมกับเงินทองอื่น ๆ รวมหล่อเป็นพระพุทธชินสีห์น้อยเพื่อจะได้เป็นที่สักการะบูชา ในพระบรม

มหาราชวัง กาหลั่ยทองน้ำหนัก ๕ ตำลึงครั้นเสร็จแล้ว ๑๑ ๑๗ ค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิ์ศก ทรงบรรจุพระบรมธาตุและให้มีการสมโภช ๔ วัน แล้วเชิญขึ้นพระราเชนทรแห่ไปประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อปี ๑๒๒๑ ปีมะแมเอกศก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระวิหารพระศาสดา ศักราช ๑๒๒๕ ปีกุนเบ็ญจศก ณ วันข้างขึ้นเดือน ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยานุชิตชาญไชย ชักพระศาสดามาจากวัดสุทัศน์นำขึ้นตั้งในพระวิหาร พระศอนั้นร้าวมานานด้วยกระเทือนหักแต่ครั้งชักมาพักไว้ที่วัดสุทัศน์ในครั้งก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นวรศักดาพิศาลนำช่างหล่อตามให้มั่นคง สะเก็ดทองที่ตกอยู่ เอาไปหล่อเป็นพระศาสดาองค์น้อยประดิษฐานไว้ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ครั้นศักราช ๑๒๒๖ พระองค์ทรงพระราชดำริว่า ตามโบราณราชประเพณีพระยามหากษัตริย์ครองแผ่นดินสืบมา ปรากฏว่าเมืองใดที่เป็นราชธานีเมืองนั้นมักจะมีวัด ๓ วัด คือ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดราชประดิษฐาน เพื่อเป็นการประดับพระเกียรติคู่บ้าน คู่เมืองเพิ่มพระราชกฤษฎาภินิหารในการกุศลบำรุง พระบวรพุทธศาสนา วัดทั้งสามนี้ได้เคยมีมาแล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยา พิษณุโลก สุโขทัย และสวรรคโลกเป็นราชธานี แต่ในกรุงรัตนโกสินทร์อันมีกรุงเทพมหานครเป็นราชธานี ยังคงแต่มีวัดมหาธาตุกับวัดราชบูรณะเท่านั้น ส่วนวัดราชประดิษฐานนั้นยังหามีไม่ และบรรดาเจ้านายและข้าราชการ ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ซึ่งเคยเป็นศิษย์ศึกษาประพฤติการทำบุญให้ทาน ตามคติลัทธิอย่างธรรมยุติกา พากันบ่นว่า วัดพระสงฆ์ธรรมยุติกาอยู่ไกล จะทำบุญให้ทานก็ยากเพราะไปก็ลำบาก พระองค์เอง เดิมก็เป็นครูอาจารย์ต้นลิทธิ ชำระข้อปฏิบัติต่าง ๆ ให้เป็นเยี่ยงอย่างในคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย คิดถึงพระศาสนาที่ได้ชำระไว้ มีความปรารถนาจะให้พระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายนั้นมาอยู่ในที่ใกล้ชิดกับพระองค์ เพื่อให้เป็นแบบฉบับตามพระธรรมวินัย และสะดวกในการทำบุญสุนทานของเจ้านาย ข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน กับเป็นความสะดวกในการที่พระองค์จะได้เสด็จมาบำเพ็ญศีลในยาม

ว่างราชกิจ จึงดำริจะสร้างพระอารามและเจดียสถานเพื่อเป็นที่อยู่ของสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายขึ้นทางด้านตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง ซึ่งมีที่ว่าง เดิมเป็นสวนกาแฟหลวงในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ อยู่ แต่การที่จะยกที่ดินซึ่งเป็นของหลวงผืนนี้ถวายเป็นของสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายเป็นพิเศษนั้นย่อมเป็นการเสียประโยชน์ของราชการ จึงได้รับสั่งให้กรมพระนครบาลรังวัดที่กะลงเป็นตรางวา และให้ตีราคาตรางวาละบาท

ที่แปลงนี้ยาว ๓๕ วา กว้าง ๓๑ วา ๓ ศอก คิดเป็นตรางวาได้ ๑๐๙๘ ตรางวา พระองค์จึงได้สละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ซื้อที่ดินแปลงนี้ จำนวนเงิน ๑๐๙๘ บาท คิดเป็นเงิน ๑๘ ชั่ง ตำลึงกึ่ง และได้มอบเงินนี้ให้กรมพระนครหลวงนำไปซื้อที่ใหม่ ซึ่งต้องการในราชการแผ่นดิน สำหรับเป็นที่ตั้งกองรักษาถนนหนทางบ้านเมือง

เนื้อที่แปลงนี้ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของพระองค์แล้ว ก่ออิฐ มีหลุมบักเสานิมิตในทิศทั้ง ๘ ให้เป็นส่วนตัดขาดจากพระราชอาณาเขตเป็นของพิเศษเรียกว่า “สุงคามสีมา” มอบถวายแด่สงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย ส่วนเนื้อที่สร้างพระเจดีย์และชุกชีเท่นบูชาพระพุทธรูป โดยเฉพาะถวายเป็นพุทธบูชา นอกนั้นยกให้เป็นที่สำหรับอยู่อาศัยประพฤติพรหมจรรย์และปฏิบัติพระพุทธศาสนา สั่งสอนศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย และทำสังฆกรรมน้อยใหญ่ตามความสะดวก

พระองค์ทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาราชสงคราม(ทองสุก) เป็นแม่กองจัดสร้างเป็นพระอารามขึ้นโดยเริ่มลงมือสร้างตั้งแต่วัน ๖ ๗ ๘ ๑๒ ค่ำ ปีชวด ฉศก จุลศักราช ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๗ ใช้เวลาก่อสร้างประมาณ ๙ เดือนจึงเสร็จเรียบร้อย และพระราชทานนามพระอารามนี้ว่า “วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม” พระอารามชั้นเอก ประจำรัชกาล และบำรุงพระพุทธศาสนาให้ภิกษุสามเณรมีความผาสุกได้ศึกษาเล่าเรียน พระปริยัติธรรมประพฤติพรหมจรรย์สืบอายุพระพุทธศาสนา อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นองค์ศาสนูปถัมภ์ สืบต่อไปเบื้องหน้า

เมื่อพุทธศักราช ๑๒๒๙ ปีเถาะ นพศก ได้พืชพระมหาโพธิ์มาแต่เมืองพุทธคยา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างแท่นโพธิ์สถานเก่ง วันจะเสด็จพระราชดำเนินมา ทรงปลูก ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พอดีพวกแขกเมืองฝรั่งเศส เข้ามาเผ้าก็ระงับไป

ครั้นแล้วต่อมาพระองค์ก็เสด็จไปทอดพระเนตรสุริยคราส เมืองชายทะเล เสด็จกลับมาก็ทรงพระประชวร นับได้ ๑ เดือน กับ ๕ วัน ก็เสด็จสวรรคต ทรงดำรงอยู่ในศิริราชสมบัติได้ ๑๗ ปี กับ ๘ เดือน ๑๓ ชั่วโมง

ในวาระสุดนี้ ข้าพเจ้าผู้มีนามว่า ม.ร.ว. ธันยวาท สวัสดิกุล ที่ได้เรียบเรียงพระราชจริยวัตร และความมหัศจรรย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ขึ้นนี้ หากว่าคุณงามความดีอันเกิดขึ้นจากการเรียบเรียงหนังสือ ข้าพเจ้าอุทิศส่วนพระราชกุศลถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ผู้คิดตั้งวงศ์คณะธรรมยุติกนิกาย และทรงสร้างพระอารามนี้ขึ้น ขอพระองค์ผู้สถิตอยู่ ณ สถานพิมานใด ๆ ได้ทรงทราบด้วยทิพยจักษุแล้วทรงอนุโมทนาสาธุการในส่วนพระราชกุศลครั้งนี้ จงทุกประการเทอญ ฯ

▭

คนชอบบูชาพระด้วยอามิส แต่หาบูชาด้วยการปฏิบัติไม่

สุภาษิตจีน

ประกาศว่าด้วย ทรงทำนุบำรุง พระพุทธศาสนา

จากหนังสือ

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๕

ประกาศบีมะแม พ.ศ. ๒๔๐๒ บีวอก พ.ศ. ๒๔๐๓ บีระกา พ.ศ. ๒๔๐๔

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ สุทธิสมมติเทพยพงศวงศาดิศวร กษัตริย์ วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิก มหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริตริตรองในการจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองไปในกาลภายหน้า จึงมีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่พระสงฆ์ ราชาคณะ ถานานุกรม เปรียญ เจ้าอธิการ ฝ่ายคามวาสีอรัญวาสีทั้งในกรุงนอกกรุง ผู้สำเร็จราชการเมืองแลกรมการในหัวเมือง เอกโทตรีจัตวา บั๊กษ์ใต้ฝ่ายเหนือให้ทราบทั่วกันว่า การในพระศาสนาคือพระภิกษุสงฆ์ปฏิบัติในพระวินัยสิกขาบทรักษาพระจตุปาริสุทธิศีลแลจำเริญสมถะวิปัสนา ทำสังฆกรรมมีอุโบสถกรรมเป็นต้น แลการที่ปฏิบัติตามโบราณคตินั้น พระสงฆ์บางพวกก็ประพฤติตามโบราณคติท่านผู้เป็นครูอุปัชฌายะอาจารย์แต่ก่อนสั่งสอนให้ศึกษาสืบ ๆ มา พระสงฆ์บางพวกได้เห็นพระบาลีในคัมภีร์พระวินัยได้ดำริตริตรองเห็นถ่องแท้แน่ในใจแล้วปฏิบัติไปตามตนเห็น ด้วยสำคัญว่าอย่างนั้นเป็นการผิดอย่างโบราณดั้งเดิม แลการนั้นผู้ซึ่งไม่ได้รู้ด้วยเห็นด้วยก็เรียกว่าเป็นการอุตริขึ้น แลในที่ถูกเทียงแท้ในพระบาลีคัมภีร์พระวินัยสิกขาบทนั้น จะให้ท่านทั้งหลายทั้งปวงรู้เห็น แลเชื่อต้องกันพร้อมเหมือนกันนั้นก็เป็นอันยาก พระสงฆ์สองพวกนี้จะประพฤติปฏิบัติแปลกต่างกันบ้าง ในอภิสมาจาริกวัตรเป็นต้นว่า พินทุอธิฐานบริโภคนุ่งห่มสบงจีวรอย่างมอญอย่างไทยอย่างไร

ในหลวงก็ไม่ต้องห้ามตามแต่ใจของพระสงฆ์จะปฏิบัติ เพราะเป็นการปฏิบัติดีไม่เป็นการทุจริตไม่ติดไปด้วยการบาปหยาบช้า ไม่เกี่ยวข้องการแผ่นดินแต่อย่าให้พระสงฆ์ราชาคณะ ถานานุกรมเปรียญเจ้าอธิการอนุจร แลฆราวาสที่มียศบรรดาศักดิ์ ที่ไม่มียศบรรดาศักดิ์ ผู้สำเร็จราชการเมืองแลกรมการที่นับถือพระสงฆ์ ซึ่งเป็นครูอาจารย์แลพวกของตัว ข่มขี่ปรับโทษว่าเป็นผิดลงทัณฑกรรม แลติเตียนนินทาว่ากล่าวเสียดสีกระทบกระทั่ง แก่พระสงฆ์พวกอื่นที่ปฏิบัติแปลกต่างกันบ้างเล็กน้อยดังนี้ ไม่เป็นประโยชน์สิ่งใดสิ่งหนึ่งเลยถ้าแลประชุมกันมากเป็นการใหญ่ฝ่ายสมณฤๅฆราวาส เป็นการแปลกประหลาดณ หัวเมืองใดก็ให้ผู้สำเร็จราชการเมืองแลกรมการเมืองนั้นบอกมาให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จะได้ทรงพระราชดำริตริตรองว่าจะเกี่ยวข้องในการแผ่นดินบ้างฤา ๆ ไม่เกี่ยวข้องในการแผ่นดิน จะเป็นความดีฤาร้ายประการใดจะได้โปรดเกล้า ฯ ให้ชำระ ที่ไม่ควรจะชำระก็จะไม่ให้ชำระด้วยทรงรังเกียจว่าจะเหมือนเรื่องความผู้วิเศษเกิดขึ้นที่เมืองประจันตคิรีเขตผู้วิเศษคนนี้คิดทำการโกหกล่อลวงกรมการแลราษฎรที่ไม่มีปัญญาให้ลุ่มหลงเลื่อมใส แล้วตั้งซ่องประชุมชายหญิงชาวเมืองนั้น ชักชวนหญิงให้ถวายเมถุนธรรมแก่ตัว ทำเล่ห์กลให้เกี่ยวข้องในการแผ่นดิน จึงทรงรังเกียจในพระราชหฤทัยดังนี้ ถ้าประชุมกันเป็นการใหญ่ฝ่ายสมณฤๅฆราวาสในหัวเมืองใด ก็ให้ผู้สำเร็จราชการเมือง แลกรมการบอกมาให้ นำขึ้น กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทดังกล่าวแล้วนั้น ข้อหนึ่งพระสงฆ์ในพระอารามใด ขัดสนด้วยบิณฑบาต จึงทำเวชชกรรมเป็นหมอยารักษาโรคบ่วยไข้ แก่ตระกูลที่มียศบรรดาศักดิ์แลราษฎร ฤๅทำการช่างต่าง ๆ แต่พอได้ทรัพย์มูลค่าจตุปัจจัยทั้งสี่เลี้ยงชีวิต ในหลวงก็ไม่ทรงห้าม เว้นเสียจากการที่ประพฤติทุจริต เป็นการบาปหยาบช้าที่ทำให้เกี่ยวข้องในการแผ่นดิน คือภิกษุประพฤติเป็นพาลคบเพื่อนทำอนาจารการลามก สูบผีนสูบกันชา เสพสุราบ้าหรั่น กินน้ำตาลเมาเหล้าอุกินเช้าค่ำ เที่ยวตีชิงวิ่งราวไม่มีหิริโอตตัปปะแลเป็นนักเลงเที่ยวกลางคืนถือเครื่องสัตราวุธบีนเล็ก หอก กาบ ขวานเล็กมีดหมอมีดกรายมีดกะหลาปากล้องใหญ่ กระบองสั้นกระบองยาว มีเหลี่ยมแลไม่มีเหลี่ยม เที่ยวลอบยิงลอบแทง

พันตีกันกับเพื่อนสมณะฤาคฤหัสถ์ในนอกพระอาราม แลเป็นนักเลงเล่นการพนันชนนก เขาชนไก่ วิ่งวัว วิ่งควาย เล่นโป ถั่ว หวย กำตัด เล่นปลากัดตัดทุเรียนโพกศีรษะหุ่มผ้าขาวสีชมภู แลเที่ยวดูงานมหรสพเบียดเสียด แทรกผู้หญิงแลนั่งพูดกับผู้หญิงในที่ลับสองต่อสองส้องเสพเมถุนธรรมกับด้วยบุรุษสตรีจนถึงชำเรา แลลงเรือแจวเรือพายไปกับผู้หญิง ขึ้นล่องแข่งเรือเล่นทุงเล่นกฐินชักพระ เที่ยวดูเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนแห่พยุหบาตร ทำอองอาจไม่หลีกหลบ แจวเรือพายเรือเดินผ่านกระบวน ทำให้เสื่อมพระราชศรัทธาแลพระเกียรติยศในหลวง แต่บรรดาต่างประเทศที่ไม่นับถือพระพุทธศาสนาเข้ามาอยู่ในพระมหานครนี้ ได้เห็นพระสงฆ์ประพฤติอนาจารอย่างนี้ ก็จะติเตียนนินทาได้ว่าคนไทยชาวสยามนี้เคารพนับถือผู้ที่ไม่สำรวมกาย ไม่ปฏิบัติให้เป็นที่เลื่อมใสของผู้เคารพนับถือดังนี้ จะว่างามดีว่าประเสริฐอย่างไร ภิกษุผู้ประพฤติอนาจารให้เกี่ยวข้องการแผ่นดินดังนี้ ในหลวงจะต้องทรงชำระแลพระสงฆ์ทำการสวนไร่นาตัดไม้ทำเรือตักไม้ใผ่ ตักไม้ขอนสักตัดเสาขายแลล่องแพไม้ขอนสักไม้ใผ่ไม้รวก ขายล่องเรือฉลอมเรือเบ็ดแลเรือแม่ปะเรือกูและแลเรืออะไร ๆ ใหญ่เล็ก บรรทุกข้าวแลสินค้าต่าง ๆ มาขายแลขายลงเรือกำปั่นสำเภาปักษ์ใต้ ด้วยกำลังตัวฤาเข้าส่วนกับฆราวาสเป็นสุงกฆาฏขาดจากอากรสมพักสรภาษี ที่เป็นพระราชทรัพย์ของหลวงแลทรัพย์ของราษฎรแลประกอบการดังฆราวาส ไถ่ ทาสทำกรมธรรมใส่ชื่อตัว เก็บเอากระยาดอกเบี้ยแก่ผู้มากู้มาขาย ตัวบุตรภรรยาแลญาติพี่น้องทาสชเลย ฤาพวกของตัว ผูกดอกเบี้ยแลรับจำนำทำตึกทำเรือนโรงร้านเรือแพขายแลให้เช่าเก็บเอาค่าเช่า ฤาเข้าส่วนกับฆราวาสปราศจากละอายเป็นมิจฉาชีพไม่ชอบในสมณกิจ และพระสงฆ์อวดความรู้เป็นผู้วิเศษทำเวทมนตคาถาเสกน้ำรดน้ำประผู้มียศบรรดาศักดิแลราษฎรผู้ดีไพร่ให้เกี่ยวข้องการแผ่นดินทั้งนี้ ในหลวงจะต้องทรงชำระ

ข้อหนึ่งการที่จะว่ากล่าวข่มขี่แลยกย่องทั้งสองนี้ เป็นการสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินด้วยว่าพระวินัยสิกขาบทเป็นที่ดำรงพระพุทธศาสนาให้ถาวร สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้เป็นผู้ทนุบำรุงให้รุ่งเรืองไปในกาลภายหน้า เพราะฉะนั้นผู้ที่ทำพระพุทธศาสนาให้มัว

หมอง จึงต้องทรงชำระฝ่ายสมณะ ผู้ประพฤติชอบประกอบการปฏิบัติใน พระวินัยสิกขาบท ก็ทรงสงเคราะห์ยกย่องโดยสมควรแก่คุณวิเศษมากน้อย เพราะฉะนั้นพระราชาคณะ ถานานุกรมแลเปรียญ เจ้าอธิการ อนุจร ฝ่ายคามวาสีอรัญวาสีในกรุงนอกกรุงทั้งปวง จงประพฤติโดยชอบประกอบด้วยศีลสังวร อุตสาหศึกษาสอนศิษยานุศิษย์ในข้อพระวินัย สิกขาบท แลให้เล่าเรียนค้นถธุระวิปัสนาธุระตามสมณกิจจึงจะสมควรเป็นสมณสักยบุตร สมมติสงฆ์อันประเสริฐในพระพุทธศาสนา เป็นที่นมัสการบูชาสักการะเนื้อนาบุญของ เทวดามนุษย์บุรุษสตรี ที่เป็นสัมมาทิฏฐิ ให้พระสงฆ์ทั้งปวง จงมีความ ปรารถนาแล พยายามจิตแลปัญญาพิจารณาในวินัยสิกขาบทให้เห็นพร้อมกัน เมื่อเห็นผิดชอบประการ ใดก็ให้ไต่ถามปรึกษากันโดยบาลี แลอรรถกถาอาจริยวาท คือ ถ้อยคำ ของ อาจารย์ สั่งสอน สืบ ๆ มา กับอัตตโนมัติปัญญาของตัว สอบสวนให้ถูกต้องกันเห็นสมควรแล้ว จงอนุโม ทนาสาธุแก่กัน ถ้าไม่ชอบใจจงตั้งจิตเป็นอุเบกษาเพิกเฉยไว้ อย่าได้มีจิตเป็นฉันทาคติ เป็นโทษาคติภยาคติโมหาคติแก่กัน จงเห็นแด่พระคุณในหลวงที่ทรงบริจาคพระราช ทรัพย์นับมิได้ ออกปฏิบัติด้วยจตุปัจจัยทั้งสี่ โดยสมควรแก่คุณานุรูปอันมีคุณวิเศษมาก วิเศษน้อย ได้ทรงทนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้ถาวรรุ่งเรืองไปในกาลภายหน้า

ประกาศมา ณ ปีมะแมเอกศก
ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ความตรึงใจก่อนเสด็จสวรรคต ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ

"ไพเชฏฐ์ ทับทิมทอง" เรียน

นับย้อนหลังกลับไปเมื่อ ๑๐๐ กว่าปีที่ล่วงมาแล้วนั้นเราชาวไทยทั้งบรรพชิตเพศและฆราวาสเพศชายหญิง พร้อมด้วยชาวนานาประเทศย่อมรู้จักดีนั่นคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ ในหลวงรัชกาลที่ ๔ แห่งพระราชวงศ์จักรีได้อุบัติปรากฏพระสิริรูปโฉมขึ้นในแผ่นดินไทย ได้เป็นใหญ่ในพุทธจักร และอาณาจักร ควบคู่กันไปจวบจนสิ้นรัชสมัยของพระองค์ พระพุทธศาสนาในยุคของพระองค์นั้น เจริญรุ่งเรืองมาก และฝ่ายการปกครองบ้านเมือง ก็เจริญขึ้นเป็นเงาตามตัว นานาประเทศทั้งทางตะวันออกและตะวันตก ย่อมรู้จักดีในรัชสมัยของพระองค์ นับว่าเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งในสมัยนั้น พระองค์ได้ทรงทำคุณประโยชน์ไว้แก่ปวงชนชาวไทยมากมาย พระราชกรณียกิจของพระองค์นั้นมีมาก จึงเป็นการยากที่จะนำมากล่าวในที่นี้ได้สิ้นสุด เพราะฉะนั้นในโอกาสนี้จะได้นำจดหมายเหตุของพระองค์ ในตอนก่อนแต่สวรรคตเพื่อเป็นทิฏฐานุคติสืบต่อไป....

แต่ก่อนแต่ไรมาไม่ปรากฏว่าได้เคยเห็นสุริยอุปราคาถึงหมดดวงที่ในประเทศสยามนี้ จนถึงกล่าวในตำราโหราศาสตร์บางฉบับ ซึ่งแต่งไว้แต่โบราณว่ามีหมดดวงแต่จันทรอุปราคา แต่สุริยอุปราคานั้นหามีที่จะถึงหมดดวงไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาวิชาโหราศาสตร์ ทั้งตามตำราไทยและตำราฝรั่งจนชำนาญ ทรงคำนวณทราบว่าในปีมะโรงสำฤทธิศก พ.ศ. ๒๔๑๑ จะเห็นสุริยอุปราคาหมดดวงในประเทศสยามนี้ เมื่อวันอังคาร ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๐ และทางโคจรของดวงอาทิตย์

จะให้เห็นสุริยอุปราคาหมดดวงได้ที่ตำบลหว้ากอจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ อยู่ใต้คุ้งมะนาวที่ตั้งสถานีอากาศยานเดี๋ยวนี้ไม่ห่างนัก มีพระราชดำรัสแถลงแก่พวกโหรไทยในสมัยนั้น ก็มิใคร่มีใครเห็นพ้องด้วยเพราะผิดกับที่กล่าวไว้ในตำรา สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ตรัสเล่าเมื่อภายหลัง ว่าแม้พระองค์ท่านเองก็ไม่ทรงเชื่อ แต่หากเกรงพระราชอัธยาศัยก็รับจะตามเสด็จไปดูด้วย จึงโปรด ฯ ให้ตั้งพลับพลาสถานที่สำหรับทอดพระเนตรสุริยอุปราคาที่ตำบลหว้ากอนั้น แล้วเสด็จทรงเรือพระที่นั่งอัครราชวรเดชออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันศุกร์เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ ประทับ ณ ที่บางแห่งในระยะทางเสด็จไปถึงพลับพลาที่ตำบลหว้ากอเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ครั้งนั้นเซอแฮรี่ออต เจ้าเมืองสิงคโปร์ขึ้นมาเฝ้า ฯ และรัฐบาลฝรั่งเศสก็แต่งให้พวกโหรมาดูสุริยอุปราคาด้วย ที่หว้ากอมีการรับแขกเมืองมีบรรดาศักดิ์สูงด้วยอีกอย่างหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรากตรำทำการคำนวณสุริยอุปราคามาตั้งแต่ก่อนเสด็จไปจากกรุงเทพฯ ชั้นหนึ่งแล้ว ด้วยทรงเกรงว่าถ้าไม่เป็นจริงดังทรงพยากรณ์จะถูกพวกโหรหมิ่นครั้นเมื่อเสด็จไปประทับอยู่ที่พลับพลาหว้ากอก็ยังทรงตรากตรำด้วยการรับแขกเมือง กับทั้งทรงคำนวณสุริยอุปราคา คือพยากรณ์เวลาที่จะเริ่มจับ เวลาที่จะหมดดวง และเวลาที่ดวงพระอาทิตย์จะเป็นโมกขบริสุทธิ์เป็นต้น บรรดาผู้ซึ่งไปโดยเสด็จและอยู่ใกล้ชิดพระองค์ได้สังเกตเห็นพระสิริรูปซูบลงและพระฉวีก็มัวคล้ำไม่ผ่องใส ตั้งแต่เสด็จออกไปจากกรุงเทพ ฯ แล้วเวลาเสด็จประทับอยู่ที่หว้ากอก็ยังเป็นเช่นนั้นและมีอาการทรงพระกรรสะ (ไอ) เพิ่มขึ้นด้วยอีกอย่างหนึ่ง แต่บางทีจะเป็นเพราะพระปีติปราโมทย์ด้วยสุริยอุปราคาเมื่อวันอังคารเดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑ นั้น หมดดวงดังทรงพยากรณ์ และตรงเวลาดังทรงคำนวณมิได้เคลื่อนคลาด เป็นเหตุให้ทรงเป็นปกติอยู่ตลอดเวลาเสด็จประทับอยู่หว้ากอ ๙ วัน ครั้น ณ วันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๒ ค่ำ เสด็จลงเรือพระที่นั่งกลับคืนมายังพระนคร เสด็จถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๔ ค่ำ ต่อมาอีก ๕ วัน ถึงวันพุธเดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ก็เริ่มมีพระอาการประชวรไข้จับ ตั้งแต่จับประชวรได้ไม่ช้า พรงองค์ก็ทรงทราบโดยพระอาการว่าประชวรครั้งนี้นั้นเห็นจะเป็นที่สุดพระชนมายุสังขาร ได้มีรับสั่ง

แก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพินิตประชานาถให้ทรงทราบ มีพระราชดำรัสสั่งพระราชประสงค์และพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่สมเด็จพระลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพินิตประชานาถแล้ว จึงมีรับสั่งแก่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพอธิบดีกรมหมอว่าพระอาการประชวรครั้งนี้มากอยู่ให้ประชุมแพทย์ปรึกษากันตั้งพระโอสถ และมีรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์กับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพเสด็จเข้าไปอยู่ประจำกำกับหมอที่ในพระบรมมหาราชวัง

ถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลา ๕ โมงเช้า ดำรัสสั่งให้พระยาบุรุษ ฯ ออกไปเชิญเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริวงศ์ที่สมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายก เข้าไปเฝ้าถึงข้างที่พระบรรทมมีพระราชดำรัสว่าเห็นจะสวรรคตในวันนั้น ท่านทั้ง ๓ กับพระองค์ให้ทำนุบำรุงประคับประคองกันมา บัดนี้กาละจะถึงพระองค์แล้วขอลาท่านทั้งหลายในวันนี้ ขอฝากพระราชโอรสธิดาอย่าให้มีภัยอันตรายหรือเป็นที่กีดขวางในการแผ่นดิน ถ้าจะมีความผิดสิ่งไรเป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชีวิตไว้ให้เป็นโทษเนียรเทศ ขอให้ท่านทั้ง ๓ จงเป็นที่พึ่งแก่พระราชโอรสธิดาต่อไปด้วยเถิด ท่านทั้ง ๓ เมื่อได้ฟังก็พากันร้องไห้สอึกสอื้นอาลัย จึงดำรัสห้ามว่าร้องไห้ ความตายไม่เป็นอัศจรรย์อันใด ย่อมมีย่อมเป็นเหมือนกันทุกรูปทุกนาม ผิดกันแต่ที่ตายก่อน และตายทีหลัง แต่ก็อยู่ในที่ต้องตายเหมือนกัน ทั้งสิ้นบัดนี้ เมื่อกาละมาถึงพระองค์เข้าแล้ว จึงได้ลาท่านทั้งหลาย แล้วมีพระราชดำรัสต่อไปว่า มีพระราชประสงค์จะรับสั่งด้วยราชการแผ่นดิน แต่จะทรงสมาทานเบญจศีลเสียก่อน ครั้นทรงสมาทานศีลแล้ว ตรัสภาษาอังกฤษหลายองค์ แล้วจึงมีพระราชดำรัสว่า ที่พูดภาษาอังกฤษนี้เพื่อจะให้ท่านทั้งหลายเห็นว่าสติสัมปชัญญยังเป็นปกติ ถึงภาษาอื่นที่ไม่ใช่ภาษาของตนก็ยังทรงจำได้ด้วยสติยังดีอยู่ ท่านทั้งปวงจะได้สำคัญในข้อความที่จะสั่งว่ามิได้สั่งโดยพื้นเพื่อน เมื่อตรัสประภาษดังนี้แล้ว จึงมีพระราชดำรัสต่อไป ว่าท่านทั้ง ๓

กับพระองค์ได้ช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินมาได้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดมาจนถึงเวลาสิ้นพระชม-มายุถ้าสิ้นพระองค์ล่วงไปแล้ว ขอให้ท่านทั้งปวงจงช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินให้เรียบร้อย ให้สมณพราหมณ์อาณาประชาราษฎรได้พึ่งอยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน ขอให้ทูลพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ให้เอาเป็นพระธุระรับฎีกาของราษฎรอันมีทุกข์ร้อน ให้ร้องได้สะดวกเหมือนพระองค์ ได้ทรงเป็นพระธุระรับฎีกามาแต่ก่อน อนึ่งผู้ซึ่งจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบพระบรมราชวงศ์ไปภายหน้านั้น ให้ปรึกษากันเลือกดูแต่ที่สมควรจะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอก็ตาม พระเจ้าลูกยาเธอหรือพระเจ้าหลานเธอก็ตาม เมื่อปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าพระองค์ใดมีปรีชาสามารถควรจะรักษาแผ่นดินได้ ก็จงยกย่องพระองค์นั้นขึ้นจะได้ทำนุบำรุงแผ่นดิน ให้พระราชวงศานุวงศ์ข้าราชการและอาณาประชาราษฎร์อยู่เย็นเป็นสุขต่อไป อย่าได้หันเหียนเอาตามเห็นว่าจะชอบพระราชหฤทัยเป็นประมาณเลย เอาแต่ความดีความเจริญของบ้านเมืองเป็นประมาณเถิด มีพระราชดำรัสสั่งดังนี้แล้ว ก็มิได้ตรัสสั่งถึงราชการแผ่นดินอีกต่อไป

เวลาเย็น ณ วันพฤหัสบดี นั้น จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า คงจะเสด็จสวรรคตในวันนั้นแน่แล้ว จึงทรงพระราชนิพนธ์คำขอขมาสงฆ์โดยภาษาบาลี แล้วทรงพระปริวิตกว่าพระองค์ทรงพระประชวรพระอาการมากถึงเพียงนั้น พระสติสัมปชัญญะจะพั้นเพื่อนไป จึงมีรับสั่งให้หาพระศรีสุนทรโวหาร (พัก เปรียญ ฯ) เข้าไปเฝ้าที่ข้างที่พระบรรทม ทรงท่องพระราชนิพนธ์ให้ฟัง แล้วตรัสถามว่ายังทรงภาษาบาลีถูกต้องอยู่หรือประการใด พระศรีสุนทรกราบทูล ฯ ว่า ยังถูกต้องจะหาวิปลาศแต่แห่งใดนั้นมิได้ จึงรับสั่งบอกให้พระศรีสุนทรโวหาร จดพระราชนิพนธ์แต่ต้นจนจบ แล้วโปรดให้จัดเครื่องสักการะบูชาให้เชิญไปกับหนังสือพระราชนิพนธ์นี้ ไปยังที่ประชุมพระสงฆ์ราชาคณะ มีสมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ แต่ยังเสด็จดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์เป็นประธานซึ่งมาประชุมกันอยู่ที่วัดราชประดิษฐ์ ฯ ครั้นถึงเวลายาม ๑ ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ นั้นพระองค์ก็ได้เสด็จสวรรคตสู่สวรรคชั้นวิมาน ณ พระที่นั่งภาณุมาศจำรูญ ในพระบรมมหาราชวัง

ในลำดับนั้น สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว สา) แต่ยังเป็นที่พระศาสนโสภณ เป็นผู้อ่านพระราชนิพนธ์คำขอขมาพระสงฆ์ก่อนสวรรคตของพระองค์ในท่ามกลางสงฆ์ ที่มาประชุมพร้อมกันจะทำมหาปวารณา ณ ยามนั้น ในพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐ์ ฯ โดยเป็นภาษาบาลี ดังต่อไปนี้:–

พระราชนิพนธ์คำขอขมาสงฆ์เป็นภาษาบาลี

ยคฺเม ภนฺเต สงฺโฆ ชานาตุ มยฺหํ ภิกฺขุกาเล ปุนปฺปุนํ เอสา วาจา ภาสิตา ยโตหํ มหาปวารณาย ชาโต กาลํ กุรุมาโน สเจ มหาปวารณาทิวเส พาหุคิลาโน อุโปสถาคาเร มหาปวารณาสนฺนิปาตํ นิโต ตถารูเป พเลนฺ สมนฺนาคโต ยถารูเปน พเลน สหฺมิ เตวาจิกํ ปวาเรตฺวา สหฺมสฺส สมฺมุขา กาลฺ กเรยฺยฺ ตำ สาธุวตสฺส ตำ เม อนุรูปำ อสฺส อิติ เอวรูปี วาจา ปุนปฺปุนำ ภิกฺขุกาเล ภาสิตา อิทานมฺหิ คหฏฺโฐ กฺยาหำ กาหามิ เตนาหำ อิเม สกฺกาเร วิหารำ ปหินามิ อิเมหิ สกฺกาเรหิ ปวารณคกมฺมำ กโรนฺตำ สหฺมำ ธมฺมเมว ปูเชมิ อตฺตานำ วิย กตฺวา อยำ มหาปวารณา คุรุวาริกา ยถามม ชาตทิวโส อาพาโธ เม อภิวฑฺฒติ เอวำ ภายามิ อชฺช กาลำ กเรยฺยำ อาปุจฺฉามหำ ภนฺเต สหฺมำ จิรปรินิพฺพุตมฺปีตำ ภควนฺตำ อภิวาเทมิ อรหนฺตำ สมฺมาสมฺพุทฺธำ ตสฺส ธมฺมำ นมสฺสามิ อริยญฺจ สหฺมำ นมามิ ยมหำ รตนตฺตยำ สรณำ คโตมฺหิ ฯ

คำแปลพระราชนิพนธ์

ขอเตือนสงฆ์จงรู้ เมื่อครั้งดิฉันเป็นภิกษุอยู่ ดิฉันได้กล่าววาจานี้เนือง ๆ ว่า เพราะดิฉันได้เกิดแล้วในวันมหาปวารณา เมื่อจะทำกาละ ถ้าในวันมหาปวารณาป่วยหนักลง ภิกษุสงฆ์สามเณรช่วยนำไปยังที่สงฆ์ประชุมทำมหาปวารณา ณ โรงอุโบสถ ประกอบไปด้วยกำลังเช่นนั้น ด้วยกำลังเช่นใดเล่า ดิฉันจะพึงปวารณากะสงฆ์ถ้วนกำหนดสามคำได้แล้ว ทำกาละ ณ ที่เฉพาะหน้าสงฆ์ความที่ดีฉันทำได้ดังนี้ จะเป็นกรรมดีเทียวหนอ ความทำได้ดังนี้ จะเป็นกรรมสมควรแก่ดิฉันเทียวหนอวาจาเช่นนี้ดิฉันได้กล่าวแล้วเนือง ๆ เมื่อครั้งเป็นภิกษุ บัดนี้ดิฉันเป็นคฤหัสถ์เสียแล้วจักทำอะไรได้ เพราะ

เหตุนั้นดิฉันจึงส่งเครื่องสักการะเหล่านั้นไปยังวิหาร บูชาสงฆ์ซึ่งทำปวารณากรรม กับทั้งพระธรรมด้วยเครื่องสักการะเหล่านั้น ทำให้เป็นประหนึ่งตน วันมหาปวารณาวันนั้นก็เป็นวันพฤหัสบดีเช่นกับวันดิฉันเกิดเหมือนกัน อาพาธของดิฉันก็เจริญกล้า ดิฉันกลัวอยู่ว่าจะทำกาลเสีย ณ เวลาวันนั้ดิฉันขอลาพระสงฆ์ อภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้อรหันต์สัมมาสัมพุทธแม้ปรินิพพานแล้วนาน นมัสการพระธรรมนอบน้อมพระอริยสงฆ์ ขอพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ดิฉันได้ถึงพระรัตนตรัยไรเล่าว่าเป็นสรณที่พึ่ง โทษล่วงเกินได้เป็นไปล่วงดิฉันผู้พาลอย่างไร ผู้หลงอย่างไร ผู้ไม่ฉลาดอย่างไร ดิฉันผู้ใดได้ประมาทไปแล้ว ด้วยประการนั้น ๆ ทำอกุศลกรรมไว้แล้ว ณ อัตตภาพนี้ สงฆ์จงรับโทษที่เป็นไปล่วง โดยความเป็นโทษเป็นไปล่วงจริงของดิฉันผู้นั้นเพื่อสำรวมระวังต่อไป

บัดนี้ดิฉันได้ทำความอธิฐฐานการสำรวมในศีลห้าแล้ว มนสิการะ ความทำในใจเช่นนี้ ดิฉันได้ให้เกิดขึ้นศึกษาอยู่ ณ ขันธ์ทั้ง ๕ อายตนภายใน ๖ อายตนภายนอก ๖ ณ วิญญาณ ๖ ณ สัมผัส ๖ ณ เวทนาที่เป็นไปในหกทวาร ๖ สิ่งใดที่สัตว์มาถือเอามั่นจะพึงเป็นของหาโทษมิได้ หนึ่งบุรุษมายึดมั่นสิ่งไรไว้จะเป็นผู้หาโทษมิได้ สิ่งนั้นไม่มีเลยในโลก ดิฉันมาศึกษาการไม่ยึดมั่นอยู่ว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งหลายทั้งปวงใช่ตัวตน ย่อมเป็นไปตามปัจจัย สิ่งนั้นใช่ของเรา ส่วนนั้นไม่เป็นของเรา ส่วนนั้นมิใช่ตัวตนของเราดังนี้ ความตายใด ๆ ของสัตว์ทั้งหลายความตายนั้นไม่น่าอัศจรรย์ เพราะความตายนั้นเป็นธรรมดาของสัตว์ทั้งหลาย ขอพระผู้เป็นเจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาทแล้วเถิด ดิฉันขอลา ดิฉันไหว้ สิ่งใดที่ฉันได้ผิดพลั้ง สงฆ์จงอดสิ่งทั้งปวงนั้นแก่ดิฉันเถิด

เมื่อกายของดิฉัน แม้กระสับกระส่ายอยู่ จิตของดิฉันจักไม่กระสับกระส่าย ดิฉันมาทำความไปตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าศึกษาอยู่ด้วยประการดังนี้ ฯ

พอสิ้นพระดำรัสตรัสสั่ง พร้อมทั้งพระราชนิพนธ์คำขอขมาสงฆ์เรียบร้อยในราตรีนั้น ณ ยามหนึ่งย่างเข้ามา แต่ดวงพระวิญญาณของล้นเกล้า ฯ รัชกาลที่ ๔ ก็ทรง

ดับสูญจากไปโดยปราศจากทุกขเวทนา เสด็จสู่สวรรค์ชั้นวิมานทิพยสถาน ยังความวิโยคโศกเศร้าอาลัยให้เกิดแก่ปวงชนน้อยใหญ่ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถชนทั่วไป สิ้นแล้วซึ่งจอมบดินทร์บีนธเรศ จอมขวัญของชาวไทย ประหนึ่งสิ้นไปแห่งดวงสุริยาอันเจิดจ้า ในยามนั้นทุกสิ่งเต็มไปด้วยความเงียบเหงา พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชบริพารไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ถูกสกดด้วยความอาลัยอาวรณ์ เสียงร่ำไห้ร่ำพันก็ประดังมาเป็นประหนึ่งพายุฝน สายอัสสุชลก็พรั่งพรูไหลออกจากเบ้าตาของปวงประชาอย่างสายฝนตกพร่ำอยู่มิรู้หาย คงเหลือแต่เป็นภาพประทับใจของปวงชาวไทยในยามนั้น ซึ่งเป็นภาพประทับใจอยู่จนตราบเท่าทุกวันนี้ พระราชกรณียกิจน้อยใหญ่เป็นอเนกประการ ย่อมเป็นประจักษ์พยานปรากฏชัดแก่ชาวไทยและนานาประเทศ ล้นเกล้า ฯ ทรงพระเมตตากรุณาต่อปวงมนุษย์เป็นที่ตั้ง ทรงกระทำคุณประโยชน์แด่แผ่นดินไทยไว้มากมาย ทั้งฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักร พระวรกายของพระองค์จากไป แต่พระเกียรติคุณยังแผ่กระจายไปทั่วทิศานุทิศ ด้วยพระคุณนี้ จึงเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนใจ เช่นภาพประทับใจให้หวลน้อมระลึกถึงแด่ล้นเกล้า ฯ มิรู้หาย สุดท้ายนี้ เมื่อพระองค์เสด็จเสวยทิพยสมบัติอยู่ในวิมานสวรรค์ชั้นใด จงได้ทรงทราบถึงเจตนาอันดี ซึ่งมีความกตัญญูกตเวทีเป็นที่ตั้ง ของพระภิกษุสามเณรวัดราชประดิษฐ์ ฯ ที่น้อมอุทิศอยู่เสมอจวบจนทุกวันนี้....แล ฯ

□

ทุก ๆ นิกายย่อมมีความจริงเป็นของตัวเอง
และความจริงทุกอย่างก็คือบ่อเกิดของนิกาย

สุภาษิตจีน

วิปัสสนาญาณ

"พระครูจิตตานุรักษ์" เขียน

อันวิชา "วิปัสสนาญาณ" นี้เป็นหลักวิชาการจิตวิทยา อภิปรัชญาของพระพุทธศาสนา และก็เป็นหลักจิตวิทยาแขนงหนึ่งของโลก เป็นวิชาการ วิทยาศาสตร์ศาสตร์หนึ่งในพระพุทธศาสนา เป็นหลักวิชาที่นักศึกษา นักศาสนา นักปรัชญา ทั้งหล่ายในโลกจะพึงศึกษา สนใจศึกษา นิยาม ตามกำหนดรู้ เพราะเป็นหลักวิชาวิทยาการวิทยาศาสตร์สูงสุดในพระพุทธศาสนา ไม่มีวิทยาการใด ๆ ในโลกจะเสมอเหมือน เป็นปรัชญาก็เป็นอภิปรัชญาสูงสุดในบรรดาวิชาปรัชญาทั้งหลาย เพราะเป็นวิชาวิทยาการอันแข็งแกร่ง คมกล้า สามารถวิเคราะห์ วิจัยสภาวโลกสภาวธรรมได้ด้วยเหตุและผล และสามารถแข็งแกร่งคมกล้า เจาะสภาวโลกให้ทะลุทำลายโลก (คือ ปัญจขันธ์ – ขันธ-โลก) อันอวิชชา ตัณหา เครื่องฉาบทาหุ้มห่อปิดบังโลกให้มืดมิด ให้ทะลุพินาศพังทะลายลงได้ ด้วยวิชาวิปัสสนาญาณ รู้แจ้งซึ่งโลก ทำโลกให้เป็นโลกที่น่ารื่นรมย์สว่างไสว ประดับประดาด้วย วิปัสสนา ปัญญา ญาณ วิชชา แลอาโลก แสงสว่างอันบันเจิดจ้าด้วยวิทยาการ เพราะโลก คือ อวิชชา ตัณหา ฉาบทาหุ้มห่อ ปิดบังให้มืดมิด มืดมนอนธกาล ทำโลกให้เป็นโลก ที่มืดบอด ไม่รู้สภาพความจริงของโลก ให้ติดอยู่ในโลกคือสภาพไม่รู้ อันวิชชา วิปัสสนาญาณนี้ เมื่อบังเกิดขึ้นแล้ว ณ โลก เจริญขึ้นแล้ว ณ โลก ย่อมเจาะโลกทำลายโลก อันอวิชชาตัณหาหุ้มห่ออยู่นั้นให้พินาศแหลกลานไป เจาะเกราะกระเปาะฟองไข่ของโลก อันอวิชชาตัณหาหุ้มห่ออยู่นั้น ให้พังพินาศแหลกลานไป แลยังความสว่างไสว คือวิปัสสนา ปัญญา ญาณ วิชชาการ อวโลก

มาสู่โลกแห่งความสว่าง และเมื่อวิปัสสนา ปัญญาญาณ ได้บังเกิดขึ้นแล้ว ณ โลกในกาลใด กาลนั้น ย่อมรู้สภาวะความเป็นจริงของโลก รู้ว่านี่แหละโลก นี่เหตุเกิดของโลก รู้เหตุให้โลกเจริญ โลกเสื่อม รู้ว่าคือแสงสว่างแห่งโลก รู้แจ้งโลก รู้ดับโลก และรู้ว่าทางที่ดำเนินเข้าไปให้ถึงความดับโลก รู้ความเจริญ ความเสื่อมของโลก ฉะนั้น อันวิชชา วิปัสสนาญาณนี้ จึงเป็นวิทยาศาสตร์ที่บรรดานักศึกษา นักศาสนา นักปรัชญาทั้งหลายทั่วโลกจะพึงเอาใจใส่ศึกษาหาเหตุผลดูวิเคราะห์วิจัยด้วยเหตุผล เพราะเป็นวิชาวิทยาศาสตร์ ที่สามารถจะพิสูจน์ เหตุผล วิจัย แยกแยะเหตุผล บรรดาสภาวธรรมทั้งปวงของโลก รู้กฎธรรมดาของโลก รู้กฎการเปลี่ยนแปลงไม่คงทน สภาพสลายตัวของโลก ให้รู้แจ้งเห็นจริง ได้ด้วยหลักวิชาการ เป็นเครื่องพิสูจน์ ด้วยหลักปฏิบัติการวิเคราะห์วิจัยบรรดาสภาวธรรมของโลก ลงสู่สภาวะความจริง คือหลัก อนัตตาธรรม บรรดาสภาวธรรมทั้งหลาย ทั้งสังขาร ทั้งวิสังขาร ทั้งสังขตธรรม อสังขตธรรม เป็นอนัตตา

คำว่าโลก ๆ นั้น เป็นสภาพที่ทรงไว้ซึ่งความมีความเป็น และเป็นสภาพที่ทรงไว้ซึ่งความสูญ ความว่างเปล่าจากสัตว์บุคคล ไม่มีอะไร มีแต่สมมติบัญญัติ มีแต่ทุกข์ มีแต่กองแห่งทุกข์ทั้งหลาย ทั้งสังขารโลก สัตวโลก โอกาสโลก และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คือ ขันธโลก ทรงไว้ซึ่งสภาพความมี ความเป็น ความสูญ ความว่างจากสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ทรงไว้ซึ่งสภาวะทุกข์ ทนได้ยากอย่างยิ่ง ได้ในพระพุทธภาษิตที่ทรงตรัสว่า สงฺขารา ปรมา ทุกฺขา สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์อย่างยิ่ง สงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ ทรงปฏิเสธว่า สังขารทั้งหลายเที่ยงไม่มี ฉะนั้น สังขารขันธ์เป็นกองแห่งทุกข์ ทนได้ยาก เป็นกองแห่งความไม่เที่ยง สังขารขันธ์เป็นกองที่ประชุมของสภาวรูปสภาวนาม เป็นกองเป็นที่ประชุมปรุงแต่งกลุ่มแห่งการปรุงแต่งโลก (สังขารเจตสิก เข้าประกอบกับจิต) ให้เกิดมีขึ้น เจริญ และปรุงแต่งโลกให้แตกสลายไปในที่สุด ตกอยู่ในคติธรรมดาสามัญลักษณะ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นลักษณะ

ของโลก ผู้ทรงไว้ซึ่งสภาพ ความสูญ ความว่างเปล่า เป็นลักษณะ เป็นกิจ เป็นเหตุใกล้ ได้ในพระบาลีที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนและแก้ปัญหาของท่านพระโมฆราช ให้พิจารณาดูโลกเป็นของสูญของว่างว่า

สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ โมฆราช สทา สโต
อตฺตานุทิฏฺฐิ อูหจฺจ เอวํ มจฺจุตฺตโรสิยา
เอวํ โลกํ อเวกฺขนฺตํ มจฺจุ ราชา น ปสฺสติ.

โมฆราช ท่านจงมีสติทุกเมื่อ เล็งเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ถอนอัตตานุทิฏฐิ คือความเห็นว่า เป็นอัตตาเสีย เช่นนี้ ท่านพึงเป็นผู้ข้ามพ้นมฤตยุราชเสียได้ มฤตยุราชย่อมไม่แลเห็น ชนผู้เล็งเห็นโลกอยู่อย่างนี้ ฯ

นี่คือพิจารณาดูโลก ขันธโลก สังขารโลก เป็นของสูญเป็นของว่างเปล่าจากตัวตน ด้วยสัจจธรรม สภาพความเป็นจริงของโลก คือขันธ์ที่ประชุมกองนามและรูป เป็นของว่างเปล่าจากสัตว์บุคคล ตัวตน เป็นสภาพสูญจากสิ่งทั้งปวง ด้วยวิปัสสนาญาณ เห็นตามสภาพความจริงของขันธโลก ย่อมมีสภาพเกิดขึ้นแล้วดับไปในที่สุด เห็นทั้งส่วนข้างเกิดแลทั้งส่วนข้างดับ ก็จะออกจากโลกไปเสียได้ด้วยวิปัสสนาญาณ คือญาณทัสสนะวิสุทธิ พร้อมทั้งความรู้แลความเห็นอันบริสุทธิ์ ตามเป็นจริงของสภาวะขันธโลก ถอนอัตตานุทิฏฐิ ความตามเห็นว่า นั่นมิใช่เรา เรามิใช่นั่น นั่นมิใช่ตัวตนของเรา นี่แหละคือเมื่อวิปัสสนาญาณบังเกิดขึ้นแล้วย่อมเข้าไปทำลายโลก ขันธโลก สังขารโลก ความเป็นเรา ความเป็นของของเรา ความเป็นตัวตนของเราเสียได้ วิปัสสนาญาณเข้าไปทำลายโคตรของกามโคตรของปุถุชนเสียได้ เข้าไปเจาะกระเปาะฟองไข่ อันอวิชชา ตัณหา มานะทิษฐิ หุ้มห่อ ปิดบังฉาบทาไว้ด้วยตัณหาแลทิฏฐิความเห็นผิดเสียได้ ให้อวิชชา ตัณหา ทิษฐิ กลุ่มก้อนของอัตตานั้นให้พังพินาศไป ด้วยความรู้ความเห็นชอบอันยิ่ง นำโลกให้สว่างไสวด้วยญาณ ด้วยปัญญา ด้วยวิชชา แลด้วยอาโลภะ คือแสงสว่างมาสู่โลก คลายเสียซึ่งความมืดและความมัวเมาทั้งหลายเสียได้ด้วยวิปัสสนาญาณอันบังเกิดขึ้นพร้อมกับอาโลภะ

อันวิปัสสนาญาณนี้ มิใช่เป็นของใคร ๆ เป็นของเก่า เป็นสมบัติของโลก และของพระพุทธศาสนา เป็นสภาพมีอยู่เป็นอยู่คู่กับโลก คู่กับพระพุทธศาสนา เป็นธรรมธาตุ เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม เกิดขึ้นพร้อมกับองค์พุทโธ ท่านผู้รู้แจ้งโลก ท่านผู้ตรัสรู้ชอบเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธ แจ้งซึ่งโลก แจ้งซึ่งธรรม ท่านผู้เป็นผู้ทรงค้นพบขึ้นก่อนในโลกเกิดขึ้นพร้อมกับองค์พุทโธ ก่อนสองพันห้าร้อยกว่าปีมาแล้ว และได้เจริญขึ้นโดยลำดับ ตลอดพุทธสมัยของพระพุทธองค์ที่ทรงพระชนม์อยู่ถึง ๔๕ พรรษา แม้พระพุทธองค์ปรินิพพานมานานแล้วก็ตาม วิปัสสนาญาณ อันเป็นธรรมธาตุ ธรรมฐิติ และธรรมนิยามนี้ก็ทรงอยู่ตั้งอยู่ คู่กับโลกสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้ วิวัฒนาการมาได้ ๒๕ พุทธศตวรรษ นับว่าเป็นอมตะสมบัติประจำโลกที่เก่าโบราณนานที่สุดชั้นหนึ่ง และก็เป็นอมตะสมบัติของพระพุทธศาสนาเท่านั้น มีอยู่ เป็นอยู่ เที่ยงแท้แน่นอน ไม่ตาย ไม่สูญ ก็เพราะเป็นธรรมธาตุ ธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม เป็นอมตะบท อมตะธรรม เป็นธรรม เป็นธาตุที่ไม่ตาย ไม่สูญ สันตติสืบ ๆ กันมา เพราะมีผู้ศึกษาทรงไว้ และทรงไว้ด้วยการปฏิบัติตาม ตราบใดยังมีนักศึกษาเหตุผล มีผู้ทรงไว้ด้วยการปฏิบัติตามอยู่ วิปัสสนาญาณ อันเป็นธรรมธาตุ ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม ก็ยังคงตั้งอยู่ทรงอยู่ ตราบนั้น เพราะเป็นอมตะบท อมตะธาตุ อมตะธรรมมายืนให้พิสูจน์ ทนต่อการเพ่ง ทนต่อการพิสูจน์ และยืนให้พิสูจน์ ยืนให้บรรลุต่อสภาวะความจริง อันเป็นสัจจธรรม อันเป็นธรรมธาตุแท้แห่งอมตะธรรม นับว่าเป็นอมตะธรรมคำสอนที่อัศจรรย์ยิ่ง ทนต่อการพิสูจน์ วิจัย ของท่านผู้มีปัญญา ด้วยเครื่องพิสูจน์วิจัยพร้อมมูลด้วยสติปัฏฐาน ๔. สัมมัปปธาน ๔. อิทธิบาท ๔. อินทรีย์ ๕. พละ ๕. โพชฌงค์ ๗. มัคค์มีองค์ ๘ พร้อมกับความไม่ประมาท เป็นเครื่องมือพิสูจน์ วิจัย และมีเรือนกาย อันเป็นที่ประชุมของบรรดาสภาวธรรมทั้งปวง มีจิต เจตสิกธรรม รูปธรรม นิพพานธรรม หรือเรือนกายอันเป็นที่ประชุมของบรรดารูปธรรม นามธรรม มีเวทนา จิต ธรรม เป็นโรงงาน ทำการผึกพิสูจน์ ด้วยอิริยาบถทั้ง ๔ สภาวะความจริงก็จะปรากฏแก่ผู้พิสูจน์วิจัยเองโดยเฉพาะเท่านั้น ไม่สาธารณ์ทั่วไปแก่ผู้ไม่เข้าไปพิสูจน์วิจัย จึงเป็นสภาวะที่มหัศจรรย์อย่างยิ่ง

โลกย่อมมีเจริญมีเสื่อมไปตามสภาพกฎธรรมดาโลก อันวิปัสสนาญาณนั้นก็เช่นเดียวกัน ย่อมเจริญวิวัฒนาการขึ้นและตั้งอยู่ได้ เพราะมีผู้สนใจศึกษาปฏิบัติตาม ย่อมเสื่อมไปตามกาล บุคคลผู้ไม่สนใจ ไม่ศึกษา ไม่ปฏิบัติตาม อันวิปัสสนาญาณนั้นเป็นธาตุเป็นธรรมแท้ เป็นธรรมธาตุแท้ ทนต่อการเพ่ง ทนต่อการพิสูจน์วิจัย เป็นวิชาวิทยาการ และเป็นวิทยาศาสตร์ ศาสตร์หนึ่งแขนงหนึ่งของโลก และของพระพุทธศาสนาด้วย แม้ว่าโลกจะวิวัฒนาการ หรืออวิวัฒนาการอย่างใดก็ตาม ตราบใดโลกยังเป็นโลกอยู่ ธรรมธาตุ ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม อันเป็นธรรมประจำโลกก็ยังมีอยู่เป็นอยู่ ทรงอยู่ ตั้งอยู่ตราบนั้นตลอดกาล ฉะนั้น อันวิปัสสนาญาณนี้ จึงเป็นวิชาวิทยาการ เป็นวิทยาศาสตร์ เป็นธรรมศาสตร์ ศาสตร์หนึ่งในโลก และในพระพุทธศาสนา จึงเป็นศาสตร์ที่นักศึกษาทั่วโลก สนใจและศึกษาปฏิบัติตามเพื่อพิสูจน์สภาวธรรมจริงของธรรมธาตุนั้น

จะอย่างไรก็ตาม โลกธาตุกับธรรมธาตุนี้ ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน อุดหนุนค้ำจุนกันไว้ โลกก็อาศัยธรรมคุ้มครองบ้องกัน ธรรมเล่าก็อาศัยโลกเช่นเดียวกัน ฉะนั้นโลกกับธรรมจึงเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวค้ำจุนซึ่งกันและกัน แยกกันไม่ได้ กล่าวโดยปรมัตถ์แล้ว โลกกับธรรมเป็นอันเดียวกัน มีสภาวะอย่างเดียวกัน เกิดขึ้น ตั้งอยู่ สลายไปในที่สุด จึงเป็นธรรมธาตุ ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม เมื่อกล่าวถึงโลก ก็กล่าวถึงเนื้อแท้แห่งธรรมด้วย เมื่อกล่าวถึงธรรม ก็ย่อมกล่าวถึงสภาวะของโลกด้วย ฉะนั้น โลก กับ ธรรม จึงเป็นของคู่กัน เมื่อกล่าวโดยสภาวธรรมแล้วมีรูปธรรมกับนามธรรม เมื่อกล่าวถึงสภาวะของโลกแล้วมีรูปโลกกับนามโลก โดยเนื้อแท้ก็เป็นสภาวะอันเดียวกันนั้นเอง

พูดถึงความเจริญความเสื่อมของสภาวโลกธรรม สมัยใด โลกเจริญด้วยวัตถุธาตุ ประชาชนชาวโลกก็หมุนไปนิยมวัตถุธาตุของโลกมากขึ้น ธรรมครองใจชาวโลกก็เสื่อมความนิยมไปบ้างเป็นธรรมดา ถ้าสมัยใด วัตถุธาตุของโลกเจริญจนถึงที่สุดเสื่อมสลายตัวลง ประชาชนชาวโลกหมดที่พึ่ง เพราะโลกไม่เที่ยง ก็หมุนหันกลับมานิยม

นับถือธรรมธาตุอันเป็นอวัตถุ (นามธรรม) นิยม เพราะเป็นที่พึ่งได้แน่นอน เป็นเหตุให้ธรรมธาตุเจริญวิวัฒนาการขึ้นตามยุคตามสมัย เพราะว่า วิปัสสนาญาณนี้ เป็นธรรมธาตุ ธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม สูงสุดในโลก เป็นยอดแห่งธรรมทั้งหลาย เป็นอนัตตาธรรม เหนือโลก พ้นโลก ยอดแห่งโลก ได้ในบทว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา สารพัดธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา ทั้งสังขตธรรม อสังขตธรรม ทั้งสังขาร ทั้งวิสังขาร แต่ในที่นี้หมายถึง วิสังขารธรรม มีวิราคะธรรมเป็นอารมณ์ ธรรมอันเป็นเหตุเหนือโลก ยอดโลก พ้นโลก วิราคะธรรมเป็นธรรมอันประเสริฐสูงสุด เป็นยอดแห่งธรรมทั้งหลาย

ในพุทธสมัย คือสมัยองค์พุทโธยังทรงพระชนม์อยู่ วิปัสสนาญาณนี้เจริญแพร่หลายมาก ตลอดพระชนม์ของพระพุทธองค์ถึง ๔๕ พรรษา เพราะผู้ที่นิยมนับถือในลัทธิของพระพุทธองค์ผู้เป็นเจ้าของวิปัสสนาญาณ มีผู้นิยมเลื่อมใสกันมาก ต่างก็มาแสดงตนเป็นสาวกกันมาก และเป็นบริษัทของพระพุทธองค์ ซึ่งเรียกว่า พุทธบริษัท หรือพุทธสาวกกันมาก เชื่อแล้วปฏิบัติตาม ผลก็คือ เป็นผู้พ้นแล้วจากโลก เข้าถึงปฏิเวธาภิสมัยเป็นส่วนมาก. เพราะเหตุที่เชื่อถือนิยมศึกษาตาม ปฏิบัติตามในวิปัสสนาธุรกิจเป็นสำคัญ ถือเป็นกิจสำคัญยิ่งในพระศาสนา เป็นหัวใจของพระศาสนา และวิปัสสนาญาณนี้ทรงพระศาสนาไว้ทั้งปริยัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา และปฏิเวธศาสนา วิปัสสนาจึงเจริญแพร่หลายในหมู่พุทธสาวก แลพุทธบริษัท แม้ลัทธิอื่น ๆ สาวกของศาสดาอื่น ๆ ก็มาขอเข้าศึกษาเป็นสมาชิก เป็นพุทธสาวก พุทธบริษัท มีมากกว่ามาก ศึกษาแล้วปฏิบัติตามวิปัสสนาธุระ สำเร็จด้วยวิปัสสนาญาณเป็นพระอรหันต์ขีณาสพด้วยกันทั้งสิ้นคราวละมาก ๆ อย่างต่ำก็เป็นเพียงเสขะบุคคล จนถึงอเสขะบุคคลเป็นที่สุด ทั้งนี้และทั้งนั้น ก็ด้วยเหตุแห่งความเชื่อ ความเลื่อมใสในลัทธิวิปัสสนาธุระ และวิปัสสนาญาณของพระพุทธองค์นั่นเอง พระพุทธองค์เป็นผู้ตื่นแล้วจากหลับ คือ กิเลส แล้วแลสอนให้ผู้อื่นรู้ตื่นตามด้วย ครั้งแรกมีผู้สำเร็จตรัสรู้ตามด้วยวิปัสสนาธุระและวิปัสสนาญาณนี้มีเพียง ๕ คือภิกษุปัญจวัคคีย์มีพวกห้า สำเร็จด้วยพระธรรมเทศนาชื่ออนัตต-

ลักขณะสูตร์พร้อมกัน ต่อไปมีปุราณชฎิล มีท่านพระอุรุเวลกัสสปะเป็นหัวหน้าอีกพันสามรูป ต่อไปก็เจริญมากขึ้นโดยลำดับ สำเร็จคราวละจำนวนพัน ๆ ทั้งสิ้น

ถึงแม้ในพุทธสมัย คือในสมัยของพระพุทธองค์ พระพุทธศาสนาเจริญเผยแผ่ไปได้ไกลและรวดเร็วมาก เจ้าลัทธิต่าง ๆ มายอมเป็นสาวกก็มาก เป็นธรรมของโลก เมื่อมีสัจจธรรมเกิดขึ้น ก็มีสัจจธรรม คือสัทธรรมปฏิรูป ธรรมปลอมก็เกิดมีขึ้นเป็นของคู่กัน อันสัทธรรมปฏิรูปนี้หาเกิดจากใครอื่นก็หาไม่ เกิดขึ้นจากสาวกของพระพุทธ-องค์ผู้มีความเห็นผิดนั่นเอง สาวกผู้มักใหญ่ใฝ่สูง ผู้ไม่สันโดษ ไม่รู้จักฐานะของตนนั่นเอง ในขณะพระพุทธศาสนากำลังเจริญแพร่หลายไปเกือบทั่วทุก ๆ แคว้นของชมพูทวีป ด้วยคันถะธุระและวิปัสสนาธุระ อันเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา ประชาชนชาวโลกกำลังตื่นขึ้นจากหลับ คือกิเลส รับเอาคันถะธุระและวิปัสสนาธุระไว้เป็นสรณะที่พึ่งเป็นส่วนใหญ่ อันสาวกผู้ใกล้ชิดผู้เป็นพระญาติพระวงศ์ของพระพุทธองค์ มักใหญ่ อยากใหญ่ใฝ่สูงเกินศักดิ์ด้วยโลภะเจตนาอันแรงกล้า รู้เท่าไม่ถึงการณ์ คิดอยากเป็นใหญ่เป็นโตเป็นศาสดาผู้สอนเสียเองบ้าง จะได้มีผู้เชื่อถือเลื่อมใส ลาภสักการะจักได้เจริญขึ้นแก่ตนบ้าง และสาวกพวกพ้องของตนบ้าง พระสาวกรูปนั้นก็คือ พระเทวทัต ผู้เป็นเชื้อพระญาติพระวงศ์อันใกล้ชิดกับพระพุทธองค์ เพราะอำนาจ "วิปัสสนึก" นั่นเอง จึงทำให้ท่านพระเทวทัตสำคัญผิด เข้าใจผิด เห็นผิด เป็นเสี้ยนหนามต่อพระพุทธศาสนา เป็นหนามในอก เป็นหอกข้างแคร่ต่อพระพุทธองค์ ผลที่สุดแม้แผ่นดินผู้ให้ที่พึ่งสัตว์โลกทั้งมวลก็ไม่สามารถจะให้ที่พึ่งที่อาศัย พระเทวทัตผู้อกตัญญู ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ผู้มีโลภะเจตนามักใหญ่ใฝ่สูง ผู้เห็นผิดจากครองธรรม แผ่นดินก็ได้แยกสูบท่านพระเทวทัตลงไปสู่พื้นปฐพี ตกนรกขุมอเวจีมหานรกเป็นที่สุด ด้วยโทษอกุศลกรรม คือความอยากใหญ่ อยากเป็นพระศาสดาเอกเสียเองนั่นเอง นี่คือผลของวิปัสสนึกที่สำคัญผิด เห็นผิดด้วยอำนาจอวิชชาตัณหา ความอยากใหญ่เข้าไปลูบคลำในศิลพรต ในสมาธิของท่านพระเทวทัต ผู้ใคร่อยากจะเป็นคณาจารย์ศาสดาเอกในโลก ยังสงฆ์ให้แตกแยกกัน

ยังทิฏฐิของหมู่สงฆ์ให้เห็นผิดแตกแยกจากกัน แยกก๊ก แยกหมู่ ออกไปจากพระศาสดา อยากเป็นใหญ่ อยากเป็นนักปกครองสงฆ์สิทธิขาด รวบอำนาจการปกครองหมู่ทั้งหมดให้ขึ้นอยู่กับตน ลาภสักการะสรรเสริญสุขจะเกิดขึ้นแก่ตนและพรรคพวกของตน ฟ้าแลดินย่อมไม่เข้ากับบุคคลผู้เห็นผิด นี่คือกรรมแลอกุศลกรรมของท่านพระเทวทัต ผู้มีความเห็นผิดเอง แม้พระพุทธองค์ผู้มีพระมหากรุณาอันล้นเกล้า เป็นนาถะของโลกก็ไม่สามารถช่วยกลับใจให้ท่านพระเทวทัตผู้มีความเห็นผิดให้เห็นชอบได้ อันนี้พุทธบริษัทแลสาวกทั้งหลายควรสังวรให้มาก ๆ อย่าให้อกุศลวิบัสสนึก สำคัญผิด เห็นผิด เกิดขึ้นในหมู่ได้ พึงศึกษาหลักวิบัสสนาภูมิ วิบัสสนาธุระและวิบัสสนาญาณให้เข้าใจแจ่มแจ้งดีเสียก่อน แล้วพึงลงมือปฏิบัติด้วยหลักสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มัคค์มีองค์ ๘ พร้อมกับความไม่ประมาท ถ้าสงสัยพึงถามท่านผู้รู้นั่นแหละจะได้วิบัสสนาล้วนที่แท้จริงอันเป็นแก่นของพระศาสนา ผู้ทรงไว้ซึ่งความเชื่อ ความเลื่อมใส แล้วสำเหนียก ศึกษาหาเหตุผลในวิชาการ เมื่อเข้าใจเหตุผลของปริยัติดีแล้ว พึงลงมือปฏิบัติตามวิถีทางแห่งวิสุทธิมรรค ผลก็จะปรากฏขึ้นเองตามมากตามน้อยด้วยกำลังญาณความรู้อันเกิดแก่มรรคภาวนาในองค์ภาวนานั้น ๆ ได้ชื่อว่าเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพระสัทธรรมของพระพุทธองค์ทั้งปริยัติ ปฏิบัติแลปฏิเวธ

อันทิฏฐิของหมู่ เมื่อยังไม่ได้ตัดให้ตรงแล้วย่อมเห็นแตกต่างกันเป็นธรรมดา แม้ในปัจจุบันนี้ วิบัสสนาธุระก็ยังทรงอยู่และก็กำลังเจริญเป็นไปอยู่ บางกลุ่มก็นิยม บางกลุ่มก็ยังไม่นิยม แม้ในพระศาสนาคำสอนอันเดียวกัน ส่วนมากไปเจริญในกลุ่มย่อยๆ กลุ่มใหญ่ ๆ ยังสงวนที่ท่าอยู่ สมัยก่อน ท่านผู้ใหญ่ ท่านผู้เป็นประธาน ท่านผู้เป็นสังฆบิดาพระเถระ ท่านเอาใจใส่ในการศึกษา ทรงไว้ด้วยการศึกษา และทรงไว้ด้วยการปฏิบัติตามในฐานะเป็นพระสงฆ์เถระแล้ว ชักนำให้ผู้น้อยศึกษาปฏิบัติตามพระสัทธรรมทั้งสาม คือ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ จึงทรงอยู่และเจริญมาได้ด้วยการปฏิบัติตาม แต่มาในสมัยปัจจุบัน ดูท่านไม่ค่อยเอาใจใส่ในการปฏิบัติธรรม มัวเอาใจใส่แต่ในหลัก

ปริยัติธรรมอย่างเดียว กับเอาใจใส่ใน ลาภยศ สรรเสริญ สุข เท่านั้น สมัยก่อนท่านผู้ใหญ่ท่านเป็นผู้นำในการปฏิบัติธรรมแล้วแนะนำให้ผู้อื่นปฏิบัติตามด้วย สมัยบัจจุบันเห็นแต่ผู้น้อยกลุ่มน้อย ๆ ส่วนมากศึกษาแล้วลงมือปฏิบัติกัน น่าเลื่อมใส ผู้ใหญ่ท่านดูนิ่งเฉยอยู่เสีย หรือแอบเข้าเงียบ และไม่ค่อยกล้าแนะนำสอนผู้อื่น หรือไม่ส่งเสริมผู้อื่นเพียงแต่ดูหมู่เด็ก ๆ เขาปฏิบัติกันด้วยอาการเพ่งเล็งมากกว่า แทนที่จะให้ความแนะนำและส่งเสริม กลับนิ่งเฉยอยู่ จะมีอยู่บ้างก็เป็นส่วนน้อย คอยดูที่ท่าอากัปปกิริยาของผู้น้อยว่าอบรมแล้วได้ผลอย่างไรบ้าง ท่านผู้ใหญ่บางท่านท่านคอยจับผิดเพ่งโทษผู้น้อยอยู่ด้วยอภิชฌา คือความเพ่งไม่สม่ำเสมอ พร้อมกับโทมนัส ว่าจะเป็นนักวิปัสสนาจริงหรือปลอม อันอภิชฌาแลโทมนัส อุปกิเลสทั้งสองตัวนี้ถ้าบังเกิดขึ้นกับบุคคลใด ย่อมประทุษร้ายจิตของบุคคลนั้นให้เศร้าหมอง คอยเพ่งเล็งโทษผู้อื่น ประกอบด้วย อิสสาฤษยามานะ ทิฏฐิเข้าประกอบด้วย เป็นเหล่าอันธพาล เป็นกลุ่มดาวร้าย กลุ่มดาวโจร คอยเพ่งโทษคนอื่น จับผิดบุคคลอื่น แต่โทษตนของตนเองไม่เพ่ง ทั้งทางโลก ทั้งทางพระศาสนา ที่ไม่สงบก็เพราะคอยใส่ไฟให้แก่กัน คือ อภิชฌา โทมนัส อิสสา ฤษยามานะ ทิฏฐิ นี่แหละเป็นเหตุ หรืออวิชชา ตัณหา มานะทิฏฐิ เกิดขึ้นกับบุคคลใดมาก ทำความคุ้นเคยกับมันมาก เลี้ยงมันมาก มันก็เจริญขึ้นมาก ไม่เลือกว่า พระเณร เถรชี หนุ่ม สาว เฒ่าแก่ ถ้ายังรักมัน เลี้ยงมันไว้ ปกปิดมันไว้ ก็เท่ากับเลี้ยงมหาโจรเลี้ยงอันธพาลผู้กว้างขวางไว้ในบ้าน ก็มีแต่ความเสื่อม หาความเจริญมิได้ นำแต่ทุกข์แต่โทษ โทมนัส เดือดร้อนใจมาสู่ผู้เป็นนายอันธพาลของมัน เลี้ยงมันอีมเจริญมากเท่าใด ทุกข์ร้อนก็มากเท่านั้น นอกจากเลิกทำความคุ้นเคยกับมัน เลิกคบกับมัน ด้วยบัจจุบันธรรมเท่านั้น จึงจะเอาชนะมันได้บ้างบางขณะบางคราวเท่านั้น หรือต้องจับมันไว้ในห้องขัง คือห้องกรรมฐานเท่านั้น จึงจะรู้ทันมัน ด้วยการสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ บีดทวารเสียทั้งหมด แล้วเอาบัจจุบันธรรมคอยจับมันอยู่ในทวารนั้น ๆ ด้วยความเพียรอันชอบเท่านั้น จึงจะเบาบางลงได้ เพียรเพ่งรู้อยู่ด้วยสติอันชอบ พร้อมสัมปชัญญะรู้อยู่ในอารมณ์ของบัจจุบันเท่านั้น จึงจะจับอภิชฌาแลโทมนัสได้

อันลาภ ยศ สรรเสริญ สุข นี้เป็นโลกามิส เป็นเหยื่อล่อ เป็นอารมณ์ให้อภิชฌา โทมนัสเกิดแลเจริญขึ้น เป็นเครื่องปิดบังพรางตาให้มัวเมาเพลิดเพลินติดอยู่จมอยู่ เป็นเครื่องข้องกีดขวางทางดำเนินของวิปัสสนา เป็นภัยของวิปัสสนา เป็นเหตุให้วิปัสสนาบังเกิดขึ้นไม่ได้ เป็นตัวสมุทัย เป็นเหตุแห่งทุกข์ เป็นเหตุแห่งความมัวเมาเพลิดเพลินในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข นั้น เป็นอิฏฐารมณ์ คืออารมณ์ที่น่าใคร่ น่าปรารถนา เป็นที่เกาะเป็นที่จับของตัณหา เป็นวัตถุ เป็นอารมณ์ เป็นที่เพ่งเล็งของอภิชฌาแลโทมนัสทั้งหลาย เป็นดงแห่งสมมติ และเป็นดงแห่งกามคุณทั้งหลาย เป็นโลกามิส เป็นเครื่องสักการะที่เป็นพิษของพวกคนเขลาทั้งหลายที่ติดอยู่ เป็นเครื่องสักการะที่เป็นอันตราย เป็นภัย เป็นพิษ เป็นทุกข์ เป็นโทษ ของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ อันโลกามิสนี้ ย่อมทำลายเสียซึ่งบุรุษชั่ว บุคคลผู้โง่เขลา รู้เท่าไม่ถึงการณ์ จึงติดอยู่หมกอยู่ ทำลายตนเอง ฆ่าตนเองให้พินาศฉิบหายเสียมากต่อมากแล้ว เพราะเป็นวิปริตนามธรรม เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงตรัสเรียกให้สูเจ้าทั้งหลายจงมาดูโลกอันตระการดุจราชรถของพระราชาที่พวกคนเขลาหมกอยู่ แต่ผู้รู้หาข้องไม่ โลกในที่นี้หมายถึงโลกสมมติ โลกบัญญัติ ได้แก่ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข และโลกแห่งกามคุณทั้งหลาย อันพวกคนเขลาจึงติดอยู่ในโลกแห่งกามคุณทั้งหลาย อันลาภ ยศ สรรเสริญ สุข นี้เล่า ก็เป็นอารมณ์แห่งกามคุณโดยแท้ นี่แหละคือโลกามิสละ ที่โลกถูกบ้อนประเคนให้ผู้รับโดยที่ไม่รู้สึกตัว เป็นเครื่องบูชาคุณหลอก แต่เป็นพิษเป็นโทษต่อผู้รับที่ไม่รู้ ผู้โง่เขลา เป็นการบูชาคุณ และก็เป็นโทษเป็นเครื่องทำลายคุณในภายหลังของบุคคลผู้โง่เขลา ฉะนั้น โลกามิสอันนี้จึงฆ่าเสียซึ่งบุรุษชั่ว เป็นพิษ เป็นภัย เป็นโทษ แก่บุรุษบุคคลผู้ไม่รู้ ผู้มีอวิชชาตัณหาหุ้มห่อปิดบัง ฉาบทาดวงจิต เป็นคุณเป็นประโยชน์กับบุรุษบุคคลผู้ประกอบด้วยวิชชา ผู้ทรงคุณซึ่งวิชชา รู้แจ้ง รู้เท่ากลมายาของโลกามิส ประโยชน์อันจะพึงมีพึงได้กับการให้โลกามิส (ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข) กับบุรุษบุคคลโง่เขลา ผู้ชั่วนั้นมีน้อยนัก เสมือนหนึ่งให้ก้อนน้ำแข็งกับลูกโบ่งแก่เด็กทารกผู้ไร้

เดียงสา เพื่อกันเด็กจู้จี้ กันเด็กร้องประเดี๋ยวเดียวเท่านั้น เมื่อน้ำแข็งแลลูกโบ่งละลาย แล้วก็จู้จี้ร้องอีกตามเคย ครั้นจะให้กับท่านผู้รู้ ท่านก็ไม่ต้องการ ไม่ปรารถนาเสียแล้ว ประโยชน์ของโลกามิสนั้นจึงมีน้อย สำหรับปุถุชนนั้นดี เพราะยังใคร่ต้องการแลปรารถนาอยู่ในโลก เป็นอารมณ์ของปุถุชน เป็นเครื่องล่อให้ทำดี เป็นเครื่องมือ เป็นกุศโลบายของการปกครอง และนักปกครองโลก ผู้มีความปรารถนาอันยิ่งใหญ่ในการปกครองโลกแลบริวาร ผู้ต้องการเป็นผู้มีอำนาจปกครองโลก ปกครองประชาชนด้วยอำนาจ คือความเป็นใหญ่ในโลก เป็นอัตตาธิปไตย เป็นโลกาธิปไตยจะพึงให้ พึงบำรุงแม่ทัพนายกอง ข้าทาสบริวารด้วยอามิสคือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข อันเป็นเครื่องสินน้ำใจ เป็นศิลปแห่งการปกครอง หรือเป็นศิลปแห่งการครองใจคนผู้อยู่ใต้การปกครอง เป็นสังคหวัตถุธรรม เป็นกุสโลบายของนักปกครองโลก เป็นศิลปแห่งการปกครองใจคนส่วนหนึ่งของโลก

ส่วนในด้านวงการของพระพุทธศาสนานั้นเล่า ควรจะเลิกละเว้นให้ห่างไกลจากอารมณ์ซึ่งเป็นโลกามิส คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข นี้เสียเท่าที่จะเลิกละห่างไกลออกไปได้ เพราะเป็นพิษ เป็นภัย เป็นโทษ ต่อบุรุษบุคคลผู้โง่เขลา เป็นโลกามิสที่ละได้ยาก เป็นอิฏฐารมณ์ เป็นอารมณ์ของปุถุชนยังใคร่ปรารถนาอยู่ เป็นคุณเครื่องทำลายพรหมจรรย์ ทำพรหมจรรย์ให้ขาด ทะลุ ด่างพร้อย ทำให้พรหมจรรย์เศร้าหมองอันว่าปุถุชนนี้ ไม่รู้จักอิ่ม ไม่รู้จักเต็ม พร่องอยู่เป็นนิตย์ เป็นทาสของตัณหา อันโลกามิสคือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข นั้น เป็นอารมณ์ของตัณหา เป็นอารมณ์แห่งกาม เป็นกามสุขัลลิกานุโยค เป็น หีโน คมฺโม โปถุชฺชนิโก เป็นทางแห่งบรรพชิตไม่ควรเสพในพระศาสนา ต้องเหนื่อยยากลำบากกายเปล่า ๆ ทำให้มัวเมาเพลิดเพลินติดอยู่ในกามสุขนั้น เพราะลาภ ยศ สรรเสริญ สุข นี้ เป็นกามสุข เป็นอารมณ์แห่งกาม มีกามเป็นเหตุใกล้ เพราะฉะนั้น พรหมจรรย์ของผู้นั้นจึงเศร้าหมอง ภิกษุในพระพุทธศาสนานี้ ควรละเว้นห่างให้ไกลเท่าที่จะไกลได้ ผลเสื่อมเสียเพราะการให้ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข อันเป็นโลกามิสมีมากกว่ามาก สำหรับที่ท่านไม่รู้ผู้ต้องตกเป็นทาสแห่ง

ตัณหา ส่วนท่านผู้รู้นั้นก็ไม่มีประโยชน์อันใดที่จะให้โลกามิสคือให้ลาภ ให้ยศท่าน เพราะท่านไม่ยินดี ไม่ปรารถนา ไม่ข้องใน ลาภ ยศ สักการะนั้น ๆ

ปัจจุบัน เท่าที่รู้เท่าที่เห็น มีบางรูป มีการศึกษาดี มีความรู้ดี กิจการของพระศาสนาทำได้ดี พอมียศ เจริญยศ ติดยศขึ้นเท่านั้น ทั้งลาภ สรรเสริญ สุข ก็เจริญขึ้นด้วย กิจการของพระศาสนาที่เคยทำมาแล้ว เจริญมาแล้ว พอติดยศขึ้นเท่านั้น กิจการงานของพระศาสนาที่เคยเจริญทำมาแล้ว เป็นต้นว่า กิจวัตรเช้า – เย็น และการสอนภายในวัด ทำไม่ได้เสียแล้ว ละทิ้งกิจของพระศาสนาเสียหมด ไหลไปสู่ลาภ ติดอยู่ในลาภ ไหลไปสู่ยศ ติดอยู่ในยศ ไหลไปสู่สรรเสริญ ติดอยู่ในสรรเสริญ ไหลไปสู่สุข ติดอยู่ในสุข ทำให้เสียหน้าที่การงานของพระศาสนา เลยไปเจริญ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุขเสียแล้ว แทนที่จะเจริญคันถะธุระแลวิปัสสนาธุระอันเป็นกิจของพระศาสนา เจริญวิชาความรู้ เจริญยศมาแล้วแทนที่จะอบรมสั่งสอนกุลบุตรกุลธิดาในด้านปริยัติบ้าง และแนะนำในด้านปฏิบัติธรรม ทั้งในสมถะภาวนาแลวิปัสสนาภาวนาบ้าง เพื่อประโยชน์ในกิจของพระศาสนา กลับตรงกันข้ามกับเมื่อก่อนที่ยังไม่ติดยศ เจริญยศ แทนที่จะได้ประโยชน์กลับเสียประโยชน์นี้มีอยู่เป็นส่วนมากในปัจจุบัน แต่ไม่ทั่วไป ส่วนมากหนักในโลกามิส ติดในโลกามิส แทนที่จะละเว้นโลกามิส นี่เป็นผลแห่งความเสื่อมโดยที่ไม่มีใครนึกคิด เพราะส่วนมากทุก ๆ รูปแบกพกโลกามิสไว้ขนาดหนัก ๆ ทั้งนั้น อันอวิชชา ตัณหาหุ้มห่อปิดบังไว้จึงพูดไม่ได้ เพราะตนก็มีอยู่ กลืนก็ไม่เข้า คายก็ไม่ออก บอกก็ไม่ได้ เพราะเห็นแก่ตัว จึงขาดหลักความยุติธรรมแห่งใจไปเพราะรอยร้าว รอยด่างมีด้วยกันจึงเลยตามเลย เลยกลายเป็นนักบุญคนบาป แสวงส่วนบุญของชาวบ้านผู้บริจาคคอยรับบาปของชาวบ้านผู้มีทุกข์ร้อนทั้งกลางวันแลกลางคืน กิจหน้าที่ของตนสวดมนต์เช้า – เย็น หรือคันถะธุระและวิปัสสนาธุระ เลยลืมหมด ประโยชน์ตนก็ไม่ได้ประโยชน์ท่านก็ไม่ได้ เลยได้แต่ประโยชน์ของอภิชฌาแลโทมนัส เป็นการเจริญสมุทัย สังสมสมุทัย ได้สมุทัยโดยที่ไม่รู้สึกตัวนั่นเอง ครั้นเมื่อ ลาภ ยศ สักการะ สรรเสริญ สุข เจริญขึ้นแล้วกับบุรุษบุคคลผู้ไม่ฉลาดก็ย่อมตกเป็นทาสของโลกามิสนั้น ติดอยู่ใน

โลกามิส ติดอยู่ในโลกธรรมอันเป็นทางของผู้ใฝ่ต่ำติดอยู่ เลยลืมกิจวัตรใด ๆ ของตน ของพระศาสนาทั้งสิ้น มีบางรูป ได้ทราบว่ารับแต่ส่วนบุญ ส่วนบาปของชาวบ้านเขา บริจาคทุก ๆ วัน ตลอดทั้งเดือนก็มี ไม่มีเวลาหยุดพักอบรมสั่งสอนภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกาแม้แต่วันธรรมสวนะ วันอุโบสถ นี่เป็นเหตุเพราะถูกให้ยศประเคนถวายยศ ให้กับบุคคลผู้ไม่ฉลาดในธรรมวินัยของพระอริยเจ้า ย่อมมีความเห็นแก่ตัวเป็นใหญ่ อวิชชาตัณหามักอ้างถึงในคุณธรรมวิชาความรู้ และยศเป็นเหตุ ผลที่สุดก็ต้องเป็นนักบุญ คนบาป สั่งสมแต่อวิชชาตัณหาไว้เต็มพุง วันโกนก็ไม่ละวันพระก็ไม่เว้น จักโทษใครกัน เพราะส่วนใหญ่ยังเห็นผิดเป็นชอบ นิยม เจริญยศ สรรเสริญยศ ติดในยศกันอยู่ย่อม เป็นเช่นนั้น ยิ่งในด้านปฏิบัติธรรมด้วยแล้ว ไม่ค่อยจะเอาใจใส่มากนัก เพราะมัวเมา เพลิดเพลินในโลกามิสนั้น ธรรมวินัยไม่ค่อยปรารภถึงกถาวัตถุ วัตถุที่ควรปรารภถึง วันหนึ่ง ๆ เกือบจะไม่เคยปรารภกันเลย ปรารภแต่ดิรัจฉานกถา ดิรัจฉานวิชา ตลอด วันเจอพบปะกันเข้าแทนที่จะปรารภกถาวัตถุธรรมวินัย กลับปรารภดิรัจฉานกถา ดิรัจฉาน วิชาสัมผัปปลาปวาทกินอยู่ตลอดวัน น่าอนาถแท้ ๆ ทำไมหนอท่านผู้มีธรรมอันประ-พฤติชอบแล้วจึงได้ประพฤติอย่างนี้หนอ ไม่สำรวมสังวรในอินทรีย์ของตน เพราะเชื่อถือ ความรู้ ถือยศ เป็นใหญ่นั่นเอง แต่คุณธรรมไม่เจริญขึ้น อาสวะย่อมเจริญกับบุคคลผู้ไม่กระทำกิจที่ควรทำไป ทำกิจที่ไม่ควรทำ อาสวะจึงเจริญขึ้น เมื่ออาสวะเจริญในความรู้ ในยศ ในความเป็นใหญ่ได้แล้ว ก็เจริญในสภาพอื่น ๆ อีกต่อไป อาสวะเจริญในยศ ในความเป็นใหญ่แล้วมักเพ่งเล็งผู้อื่น ผู้น้อย ผู้อยู่ใต้การปกครอง ด้วยอัตตาธิปไตย ยโสธิปไตย เมื่ออวิชชาตัณหาเข้าลูบคลำตน เข้าลูบคลำยศได้แล้ว ก็เข้าลูบคลำในศีล ในสมาธิ ที่เป็นส่วนมิจฉานั้น สำคัญผิด เห็นผิดไปจากภาวะความมี ความเป็น มักยกตนข่มท่านเสมอ แม้แต่อินทรีย์สังวรศีล ก็มีทั้งยาก แม้สมาธิจะมีบ้าง ก็นึกเอาเพียงใกล้ ๆ เฉียดไปเท่านั้น มักหมิ่นศีลของผู้อื่น สมาธิของผู้อื่น ความรู้ของผู้อื่น ผู้ใดมีอินทรีย์สังวรศีลมากไป เจริญความเพียรมากไป มักถูกเพ่งเล็งกล่าวหาว่า "บ้า" ไม่ใช่ทางทั้งสิ้น นี่แหละเพราะโฉดเขลาเมาลาภยศสักการะอภิชฌาโทมนัสจึง

เจริญขึ้นมาก พูดแลสอนเขาได้แต่ไม่ปฏิบัติตนคือสำรวมอินทรีย์ให้งามสมยศสมศักดิ์ อันวิปัสสนาธุระที่เจริญไม่ได้ ก็เพราะมีศาสดาใหม่ ๆ ในโลกในพระศาสนามากขึ้น เลยอยากเป็นแต่ศาสดา แต่ไม่กล้าแนะนำสั่งสอนอบรมบุคคลอื่น แม้แต่ตนเองก็ยังอบรมไม่ได้ จะไปอบรมใคร อันนี้เป็นเหตุใกล้ที่วิปัสสนาธุรกิจเจริญไม่ได้ ในวงการของพระศาสนา อันความจริงวิปัสสนาธุระนี้ ควรจะเจริญไปไกลกว่านี้ นี่เป็นความรู้สึกและความเห็นส่วนตัว ไม่จำเป็นท่านผู้อื่นเห็นตามด้วย ออกจะเป็นการอาจเอื้อมมากเกินไปสักหน่อยที่เอาไม้ไปแหย่รังแตนเข้า

ถึง กาลเวลาอันสมควรแล้วมิใช่หรือ ที่พระพุทธศาสนาล่วงมาได้ถึง ๒๕ พุทธศตวรรษ พวกเราชาวพุทธทั้งหลายควรจะดีใจที่มีชีวิตผ่านพ้นรอดภัยต่าง ๆ นานาประการมาได้ถึงเพียงนี้ ควรจะช่วยกันขุดค้นขุมทรัพย์อันประเสริฐมหาศาล คือวิปัสสนาธุระ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงได้ชี้บอกไว้ให้ที่มีอยู่ในสกลกายของท่านทุก ๆ รูป ทุก ๆ นาม ขุมทรัพย์อันนี้มีอยู่ไม่ไกล ใครบัญญาไวหาได้ไม่นาน จงช่วยกันสร้างเสริมปฏิบัติวิปัสสนาธุระ ซึ่งมีอยู่แล้วในสกลกายของท่าน ให้เกิด มีขึ้น เจริญขึ้น ในตนของตนกับทั้งในพระศาสนา อันวิปัสสนาญาณนี้ นับว่าเป็นขุมทรัพย์อันประเสริฐสูงสุดในพระพุทธศาสนา และเป็นขุมทรัพย์ที่หาได้ยากในโลก จงพยายามช่วยกันขุดช่วยกันค้นหาเมื่อพบแล้วจงพยายามช่วยกันเปิดขุมทรัพย์อันมหาศาล คือ วิปัสสนาธุระ วิปัสสนาญาณอันเป็นแก่นเป็นรากฐานแห่งใจ แห่งพระพุทธศาสนา ให้เกิดขึ้นมีขึ้นในทุก ๆ ท่าน ด้วยหลักการศึกษาค้นคว้าแล้วปฏิบัติตาม ด้วยกำลังกาย กำลังความรู้ และด้วยกำลังความเพียรอันกล้าของท่านจนเกิดวิปัสสนาญาณ ความรอบรู้แจ้งในสัจจธรรมด้วยตนของตนเอง เพื่อทรงไว้ซึ่งสัทธรรมทั้งสามของพระพุทธศาสนา เมื่อท่านได้ศึกษาค้นคว้าในวิปัสสนาธุระ จนวิปัสสนาญาณบังเกิดขึ้น มีขึ้นเจริญขึ้น แก่กล้าขึ้นในตนของท่านแล้ว ทั้งเบื้องต้น คือ ศีล ท่ามกลาง คือ สมาธิจิต ที่สุดคือ ปัญญา อันวิสุทธิด้วยกำลังญาณทัสสนวิสุทธิ ถึงญาณทัสสนวิสุทธิ อันเป็นยอดแห่งวิปัสสนาญาณทั้งหลาย อัน

วิบัสสนาญาณนั้นก็จะเข้าประหาร ขุดรากกระชากเง่าเหล่าโคตรแห่งกาม โคตรแห่งกิเลสกาม โคตรแห่งโลกามิส เสียได้ด้วยอำนาจของวิบัสสนาญาณทัศนวิสุทธิ โคตรแห่งโลกามิสทั้งหลาย อันเหล่าอวิชชาตัณหามานะทิฏฐิทั้งหลาย หุ้มห่อปิดบังฉาบทาไว้ด้วยความเห็นผิด ก็จะพินาศไปด้วยวิบัสสนาญาณทัสสนวิสุทธิ บังเกิดขึ้น มัคคญาณ บังเกิดขึ้น ขณะหนึ่งยึดเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์แล้วดับไป ผลญาณก็จะบังเกิดขึ้นในขณะต่อไป สองขณะบ้างสามขณะบ้าง บัจจเวกขณะญาณเกิดขึ้น พิจารณากิเลสที่หมดไปและที่ยังเหลืออยู่ ท่านก็ก้าวล่วงเสียซึ่งโลกามิส อันเป็นโคตรแห่งกามโคตรแห่งกิเลสกามข้ามพ้นไปจากโคตรปุถุชนไปสู่อริยโคตร อย่างต่ำก็พ้นจากทุคติภัย คือ อบายภูมิเสียได้ ด้วยวิบัสสนาญาณทัสสนวิสุทธิ อย่างสูงก็จะพ้นจาก วัฏฏะภัย สังสาระวัฏฏ์กิเลสภัย แลอุปวาทะภัย คือคำครหาติเตียนเสียได้ด้วย วิบัสสนาญาณทัสสนวิสุทธิ อันไม่กำเริบ เป็นอกุปปธรรม เป็นอปริหานิยธรรม คือธรรมเป็นไปเพื่อความเจริญถ่ายเดียว จนถึงอรหาอรหัตตายปฏิบันโน เป็นที่สุด คือ บุคคลผู้ปฏิบัติธรรม คือเจริญวิบัสสนาธุระจนเกิดวิบัสสนาญาณทัสสนวิสุทธิ จนก้าวล่วงจากปุถุชนเป็นอริยบุคคลอย่างต่ำตั้งแต่ โสดาบันบุคคล จนถึงอรหัตตมัคคอรหัตตผลบุคคลเป็นที่สุด กระทำปฏิเวธาภิสมัยให้บังเกิดพร้อม สมยวิมุตโต อสมยวิมุตโต ในขณะลำดับต่อกัน มรรคผลนิพพาน วิมุตติ นี่เป็นบุคคลบัญญัติ คือ ผลอันเกิดจากการปฏิบัติ วิบัสสนาธุระ จนเกิดวิบัสสนาญาณทัสสนวิสุทธิขึ้น ด้วยวิสุทธิมรรค อันเป็นทางแห่งวิสุทธิทั้งหลาย เป็นเอกายนมรรค เป็นทางสายเอกสายเดียวเท่านั้น เป็นทางแห่งบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงดำเนินตามทางอันชอบเถิด ด้วยสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ พร้อมกับความไม่ประมาท อันเป็นทางแห่งความไม่ตาย เอากายอันเป็นที่ประชุมสภาวะรูปแลนามของท่านเป็นเครื่องพิสูจน์ ยังวิบัสสนาธุระให้บังเกิดขึ้น เอาสติปัฏฐาน ๔ เป็นเครื่องดำเนิน พร้อมกับสัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ ดังกล่าวแล้วอันเป็นธรรมคุณเครื่องตรัสรู้ตามยังวิบัสสนาญาณให้บังเกิดในเบื้องต้น ท่าม

กลางและที่สุด จนถึงวิปัสสนาญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นที่สุด บังเกิดขึ้นแล้วหยั่งตั้งลงในขันธสันดาน ยังกายแลจิตใจให้สงบ ไม่สะดุ้งด้วยภัยต่าง ๆ มีมรณะภัยเป็นต้น ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรมทั้ง ๘ ประการ คือ มีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข–ทุกข์ อันเป็นโลกธรรม เป็นโลกามิส เป็นกิเลสภัย ย่อมไม่ยินดีในเมื่อโลกธรรมโลกามิสเกิดขึ้น ย่อมไม่ยินร้ายเสียใจในเมื่อโลกธรรมโลกามิสเสื่อมไป ย่อมไม่แสวงหาโลกามิส จะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม ตั้งอยู่ใน วิปัสสนธรรม คือ ธรรมที่ควรเสพ พิจารณาแล้วจึงเสพจึงอดกลั้น จึงเว้นแลจึงบรรเทา ด้วยความไม่ประมาท ฯ นี่คือผลของวิปัสสนาธุระวิปัสสนาญาณ เกิดขึ้นแล้วหยั่งลงตั้งมั่นอยู่เจริญขึ้นในขันธสันดานของตน คือ ในกายในจิต สันดานแห่งตน ย่อมไม่ยินดีปรารถนาในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เพราะหมดความจำเป็นหมดความยินดีเสียแล้ว แม้ใครจะนำลาภ ยศ สรรเสริญ สุข มาถวายประเคนหรือพระราชทานให้ก็ตาม ย่อมไม่เกิดประโยชน์อันใดกับผู้รับและทั้งผู้ให้ เพราะไม่ปรารถนายินดีในโลกามิสนั้น ถึงจะมีผู้นำมาให้นำมาถวายประเคนก็สักแต่ว่ารับไว้เท่านั้นเอง เพราะโคตรแห่งโลกามิสนั้นได้พินาศไปเสียแล้วด้วยอำนาจกำลังวิปัสสนาญาณทัสสนวิสุทธิ หากจะยังเหลืออยู่บ้างก็น้อยเต็มทีมีก็เหมือนไม่มี เพราะฉะนั้น ความจำเป็นความปรารถนาใหญ่ใน ลาภ ยศ สักการะสรรเสริญ สุข อันเป็นโลกามิส อันเป็นเหยื่อเป็นเชื้อเพลิงล่อให้ติดในโลกามิสนั้นจึงไม่มี นี่คือผลของการขุดค้นขุมทรัพย์ พบขุมทรัพย์อันประเสริฐ คือ วิปัสสนาธุระยังวิปัสสนาญาณ ให้บังเกิดมีขึ้นได้ ปลูกสร้างเสริมวิปัสสนาธุระวิปัสสนาญาณให้เกิดมีขึ้นให้เจริญในขันธสันดานของตน วิปัสสนาญาณเจริญขึ้นผึ่งรากหยั่งลงในจิตสันดานของตน อันนี้เป็นทรัพย์อันประเสริฐที่หาได้ยากในโลก เป็นอริยทรัพย์โลกามิส เป็นเพียงโลกียทรัพย์จะทำอะไรได้จะประเสริฐอะไร อริยทรัพย์อันนี้ประกอบไปด้วย ศรัทธา ศีล หิริ โอตตัปปะ สุตตะ จาคะ บัญญา เป็นทรัพย์ขุมทรัพย์อันประเสริฐ เป็นอริยทรัพย์ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ผู้ไกลแล้วจากข้าศึก คือกิเลสอันเป็นเหตุใกล้ในโลกียสมบัติ โลกียทรัพย์ อันโลกามิสนี้ เป็นโลกียสมบัติ เป็นมนุษย์สมบัติ โลกามิส คือ ลาภ

ยศ สรรเสริญ สุข นั้น เป็นมนุษย์สมบัติ สมบัติในมนุษย์เป็นไปเพื่อทุกข์เป็นไปเพื่อเหตุแห่งทุกข์ เป็นทรัพย์สมบัติเพื่อความสืบเนื่องทำภพทำชาติ เพื่อความเกิด แก่ เจ็บ ตาย อีกประโยชน์อันใดเป็นไปเพื่อทุกข์ อริยทรัพย์เท่านั้น เป็นไปเพื่อรอดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงได้ไม่ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย อีก ดับทั้งเพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์ทั้งปวงเสียได้อันเป็นบรมสันติสุข มีสันติภาวะอันแน่นอน ด้วยวิปัสสนาญาณทัสสนวิสุทธิเท่านั้น

อันวิปัสสนาธุระที่ยังเกิดขึ้นเจริญขึ้นไม่ได้เท่าที่ควรมีควรเป็น ก็เพราะบุคคลส่วนใหญ่ผู้นำพระพุทธศาสนา ผู้นำพุทธศาสนิกชน บางกลุ่ม บางหมู่ บางท่าน ยังเข้าใจผิด สำคัญผิด และเห็นผิดอีกด้วย ขาดการสนใจ ขาดการเอาใจใส่ ขาดการศึกษาหลักวิปัสสนาธุระโดยถ่องแท้ เป็นผู้ไม่ฉลาดต่อวิปัสสนาธุระ เพลิดเพลินมัวเมาประมาทในชีวิต ไม่ได้พิจารณาปัญหาชีวิต ไม่รู้เหตุเกิดแห่งชีวิต ไม่รู้จักภัยแห่งชีวิต ไม่รู้จักศัตรูแห่งชีวิต คือสภาพความแก่ เจ็บ ตาย เพราะความมัวเมาประมาท และเพราะมัวเมาเพลิดเพลินในโลกามิสนั้น ๆ ถอนตนไม่ออก จมอยู่ หมกอยู่ จึงมองไม่เห็นเหตุสภาวะความจริงแห่งชีวิต คือสภาพความแก่ เจ็บ ตาย มิได้คำนึงถึงภัยถึงทุกข์ถึงโทษแห่งความแก่ เจ็บ ตาย ติดอยู่ในสุข ติดอยู่ในความสรรเสริญ ติดอยู่ในเครื่องสักการะ คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข อันเป็นกามสุข เป็นบ่วงของมาร ครั้นจะไปศึกษาวิปัสสนาภูมิ วิปัสสนาธุระหรือเจริญวิปัสสนาธุระ ก็กลัวทุกข์ กลัวยาก กลัวลำบาก กลัวไม่สบาย กลัวร่างกายจะทนไม่ไหว กลัวจะเสื่อมลาภเสื่อมยศ กลัวถูกนินทา กลัวทุกข์ นี่อันความกลัวความสงสัยนี่แหละ คือ อวิชชา ตัวโมหะ หุ้มห่อโลก บีบบังโลกคือจิตให้มืดมิดไม่เห็นหนเหนือ หนใต้ ท่ามกลาง หรือไม่รู้จักทางนั่นเอง ไม่รู้เงื่อนเกิด เงื่อนดับ ไม่รู้ทางเบื้องต้น ท่ามกลางที่สุดนั่นเอง โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ถูกตัณหาฉาบทาไว้ด้วยความทยานอยากให้ติดอยู่ใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือให้ยินดีติดอยู่ในลาภสักการะ ติดในยศ บ้าอยู่ในยศ ติดอยู่ในสรรเสริญ บ้าอยู่ในความสรรเสริญ ติดอยู่ในสุข บ้าอยู่ในสุข ถอนตนไม่ขึ้นจากหล่ม คือตัณหา ด้วยความเห็นผิด ทั้งมานะทิฏฐิ เห็นผิด เห็นว่าเป็นตัวเป็นตน มีตัวมีตน ด้วยอำนาจอัตตา-

นุทิฏฐิ นี่แหละโลก คือ อัตตะอันอวิชชาหุ้มห่อปิดบังไว้ให้มืดมิด ตัณหามานะทิฏฐิเข้าไปยึดมั่นเห็นผิดว่าเป็นเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา กลัวจะเป็นบ้า กลัวเขาจะหาว่าบ้าวิปัสสนา เลยออกไปจากบ่วงของอวิชชา ตัณหาทิฏฐิไม่รอด ถ้าอย่างดีกิเลสมันก็สอนว่า "เรามีอายุแล้ว ทำไปไม่ไหว อยู่อย่างนี้ก็ได้บุญได้กุศลพอแล้ว อีกไม่กี่วันก็ไป" เลยไม่ทำความดี สอนก็ไม่สอน ทำก็ไม่ทำ อันความดีนั้นกิเลสมันรู้แต่ไม่อยากทำความดี อยากรู้อยากดี แต่ไม่ทำ นี่เป็นมายาของอวิชชา ตัณหามานะทิฏฐิทั้งสิ้น แต่ยังยินดีอยากได้ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ถ้ามีเป็นยิ้มใส่ทีเดียว วิปัสสนาเกิดขึ้นเจริญขึ้นไม่ได้กับบุคคลจำพวกนี้ เพราะกลัวตาย แต่ไม่กลัวเกิด จึงทำแต่เหตุให้เกิดอยู่เป็นนิตย์ จึงทำความคุ้นเคยสมคบกับอวิชชา ตัณหา มานะ ทิฏฐิ สั่งสมเจริญขึ้นโดยไม่รู้ตัว แล้วเห็นแก่ตัว ใครจะอย่างไรก็ช่าง ธุระไม่ใช่ มีชีวิตจมอยู่ในอวิชชา ตัณหา มานะทิฏฐิ ไปวันหนึ่งเท่านั้น นี่แหละวิปัสสนาธุระ วิปัสสนาญาณจึงเกิดขึ้นเจริญขึ้นไม่ได้ เพราะเป็นห่วงเสียดาย ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จะหมดไป เพราะเมื่อวิปัสสนาธุระวิปัสสนาญาณเกิดขึ้น ตั้งขึ้น เจริญขึ้นแล้ว ย่อมทำลายอัตตานุทิฏฐิ ทำลายโคตรโลกามิส ทำลายโคตรอวิชชา ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ให้พินาศแหลกลานไป โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ก็เบาบางลง ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ก็หมดไป เบาบางไป ความอยากก็น้อยเข้า ๆ จนหมดไปในที่สุด อวิชชา ตัณหา มานะ ทิฏฐิ หมดทพง หมดทอาศัย หมดทเกาะพกพงอยู เพราะวิปัสสนาญาณทัสสนะเป็นอธิบดีเป็นเจ้าเป็นใหญ่รู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวะเสียแล้ว เลิกคบ เลิกทำความคุ้นเคย ถูกตัดถูกลอยแพทั้งโคตร แนะเจ้ากาม เจ้าเกิดเพราะดำริ ฉันรู้เจ้าแล้ว ฉันจักไม่ดำริถึงเจ้าอีก เจ้าเคยเป็นนายช่างก่อสร้างให้ฉันเกิดอยู่เรื่อย ๆ มาบัดนี้ฉันรู้แจ้งซึ่งมายาของเจ้าแล้ว เจ้าจะสร้างฉันไม่ได้ต่อไปอีก นี่คือผลของวิปัสสนาธุระวิปัสสนาญาณ ซึ่งได้บังเกิดขึ้น ตั้งขึ้น และเจริญขึ้น ย่อมเข้าไปทำลายโลกามิส อันอวิชชาหุ้มห่อไว้ วิปัสสนาญาณทัสสนะเข้าไปทำลายโคตรอวิชชา ตัณหา ทิฏฐิ พังพินาศเป็นจุลแสนจุลไป เข้าไปทำลายโคตรแห่งกามโคตรแห่งปุถุชน ถอนอัสมิมานะอวิชชาตัณหาทิฏฐิเสียได้

ก้าวล่วงเสียซึ่งโคตรปุถุชนไปสู่อริยโคตร ด้วยมรรคญาณ ผลญาณ ได้นามตามบัญญัติว่าอริยบุคคล บีดประตูอบายเสียได้อย่างต่ำเป็นเสขะบุคคล โสดาบัตติมรรค โสดาบัตติผล เป็นเสขภูมิ เสขบุคคลจนถึงอเสขบุคคล คือ อรหัตตมรรค อรหัตตผลเป็นอเสขภูมิ อเสขบุคคลเป็นผู้ไม่สะดุ้ง ไม่มีภัย พ้นแล้วจากภัยทั้งปวง เป็นอรหาอรหัตตาย ปฏิบันโน บุคคล เป็นบุคคล สุปฏิบัติ อุชุปฏิบัติ ญายปฏิบัติ สามีจิปฏิบัติในวิบัสสนาธุระ จนเกิดวิบัสสนาญาณเจริญขึ้นตั้งอยู่โดยลำดับ ๆ ทั้งในเบื้องต้น คือ ศีลให้บริสุทธิ์ท่ามกลางคือ ให้จิตบริสุทธิ์ จนถึงที่สุดคือ วิบัสสนาญาณทัสสนวิสุทธิอันเป็นองค์แห่งบัญญา คือ ทิฏฐิวิสุทธิ เป็นสัมมาทิฏฐิมีความเห็นบริสุทธิ์สิ้นจากความสงสัยในสภาวธรรมทั้งปวง เป็นกังขาวิตรณวิสุทธิ แล้วพิจารณาดูว่าอะไรใช่ทางไม่ใช่ทาง ยึดเอาสภาวบัจจุบันของรูปนามเป็นทางดำเนิน เป็นมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิบัติไปตามทางวิสุทธิมรรค ที่กำลังดำเนินอยู่ในองค์มรรคทั้ง ๘ เป็นปฏิปทาญาณทัสสนะวิสุทธิ จนบรรลุถึงญาณทัสสนะวิสุทธิรู้พร้อมทั้งความรู้ความเห็นอันบริสุทธิ์หมดจด ทั้งความรู้แลความเห็น ว่ารู้แล้ว พ้นแล้วจากบ่วงมารทั้งปวง นี่แหละได้ชื่อว่า ปฏิบันโนบุคคล บุคคลผู้ศึกษาปฏิบัติ วิบัสสนาธุระ จนเกิดวิบัสสนาญาณ เจริญขึ้น ตั้งอยู่ในขันธสันดาน คือ กายแลจิต จนบรรลุถึงที่สุด วิบัสสนาญาณทัสสนวิสุทธิญาณอันเป็นญาณสูงสุดในกุศลสังขารขันธ์ทั้งหลาย เป็นญาณสูงสุดยอดโลก ข้ามไปจากโลก พ้นไปจากโลก รู้แจ้งซึ่งโลก ว่า โลกคือขันธ์นี้ เป็นสภาพที่ทรงไว้ซึ่งความว่างเปล่าจากตัวตน สูญจากตัวตน วิบัสสนาญาณนี้ รู้แจ้งเห็นจริงว่า โลกคือขันธ์อันประชุมรูปนามมีบัจจัยควบคุมปรุงแต่งนี้ ไม่มีอะไร มีแต่สภาวธรรมที่เกิดกับดับเท่านั้น ไม่มีสัตว์บุคคลตัวตน เมื่อสิ้นบัจจัยแล้วก็ดับไป โลกก็ดับไปด้วย นี่แหละมามองโลกด้วยทัศนะแห่งสภาพความจริงด้วยวิบัสสนาญาณ จงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติทุกเมื่อเถิด ทุก ๆ อิริยาบถ ท่านก็จะมองเห็นโลก โดยความเป็นสภาพที่สูญสภาพที่ว่างเปล่า เมื่อท่านมองเห็นโลกเป็นสภาพสูญว่างเปล่า ขณะใดเมื่อใดแล้ว ก็จะถอนอัตตานุทิฏฐิ คือความตามเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนเสียได้ ท่านก็จะพ้นความสงสัย ข้ามพ้นจากมฤตยุราชเสียได้ และมฤตยุราชก็จัก

ไม่แลเห็นและตามไม่ทัน บุคคลผู้เล็งเห็นโลกอยู่เช่นนี้ เป็นที่หลบมาร เป็นสภาพพรางตามาร เพราะสภาพว่างสภาพสูญหมด มารจึงจับไม่ได้เกาะไม่ติด นี่คือผลของวิปัสสนาธุระ เมื่อบังเกิดขึ้น เจริญขึ้น ตั้งอยู่ยังโลกนี้ให้สว่างไสวด้วยวิปัสสนาญาณทัสสนวิสุทธิ เข้าไปทำลายโลก อันอวิชชาหุ้มห่อปิดบังไว้ ตัณหาเป็นเครื่องฉาบทา และทิฏฐิความเห็นผิดด้วย อัตตานุทิฏฐิทำลายเจาะกระเปาะฟองไข่อันอวิชชาหุ้มห่ออยู่เสียได้ด้วยประการฉะนี้ ท่านทั้งหลายจงช่วยกันปลูกผั่งสร้างเสริมวิปัสสนาธุระให้เกิดขึ้นเจริญขึ้น ตั้งอยู่ต่อไปเถิด ท่านจักพ้นความเป็นทาสแห่งชีวิต เป็นไทย เป็นอิสระ มีอธิปไตยอันสมบูรณ์คือธรรมาธิปไตย พระพุทธศาสนาฝากความหวังไว้กับท่านผู้เป็นศาสนทายาทหมู่ของผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ท่านผู้เป็นสุปฏิบัติ อุชุปฏิบัติ ญายปฏิบัติ สามีจิปฏิบัติในวิปัสสนาธุระ ชื่อว่ายังพระสัทธรรมทั้งสามของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ทรงอยู่เจริญขึ้นต่อไป ด้วยปริยัติสัทธรรม ปฏิบัติสัทธรรม ปฏิเวธสัทธรรม และได้ชื่อว่าเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งปิฎกทั้ง ๓ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตันตปิฎก พระอภิธรรม ชื่อว่าได้ที่พึ่งอันสูงสุดในโลกไม่มีที่พึ่งอันยิ่งไปกว่า คือ พุทโธ ธัมโม สังโฆ พร้อมด้วยความไม่ประมาทอันเป็นทางไม่ตาย ถึงแล้วซึ่งอมตบท อมตธรรม อันมีสันตวรบทเป็นที่สุด

ผู้ไม่ประมาทฉลาดในประโยชน์ รู้จักประโยชน์เมื่อถึงกาลถึงสมัยอันสมควรย่อมยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นในตน ยังกรณียกิจให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท มาพิจารณาตนเนือง ๆ ว่า เรามีความแก่ ความเจ็บ ความตาย อยู่ทุกขณะ พิจารณาด้วยปัญญาอันชอบ ยังกุศลธรรมให้เกิด ปรารภวิปัสสนาธุระยังวิปัสสนาธุระให้บังเกิดขึ้นในตนด้วยอิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่ง ในอิริยาบถทั้ง ๔ เจริญสติสัมปชัญญะให้ตั้งลงในอิริยาบถนั้น ๆ ในอิริยาบถเดียวอารมณ์อันเดียว สติกำหนดรู้อยู่ในอารมณ์ปัจจุบันขณะเดียวนั้น ด้วยความเพียรอันชอบ เพียรเพ่งอยู่ในการงานอันชอบ และเพียรเพ่งรู้อยู่ด้วยปัญญาอันชอบในปัจจุบันธรรม เห็นสภาวธรรม ขณะเกิดขึ้นแลตั้งอยู่ เป็นปัจจุบันแล้วสภาวธรรมนั้นดับไป เป็นอดีต สภาวธรรมนั้นยังไม่เกิด เป็นอนาคต เพียรเพ่ง

กำหนดรู้สภาวธรรมอยู่อย่างนี้ ด้วยปัญญาอันชอบเห็นขณะเกิดขึ้นตั้งอยู่ของสภาวะแล้ว เห็นขณะดับไปของสภาวธรรม ด้วยวิปัสสนาปัญญาญาณ แลเห็นทั้งขณะเกิดขึ้นแลดับไปของสภาวธรรม พร้อมกับลักษณะของสภาวธรรมนั้น ไม่เที่ยงดับไป เป็นทุกข์ทนไม่ได้ดับไป สภาวะใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ดับไป เป็นอนัตตา เพราะบังคับไม่ได้ รู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ ด้วยวิปัสสนาปัญญาญาณอันชอบ จนความรู้ความเห็นนั้นบริสุทธิ์ จนเกิดเป็นวิปัสสนาปัญญาญาณทัสสนวิสุทธิ บริสุทธิ์หมดจดพร้อมทั้งความรู้ความเห็นนั้นดับไปหมดไม่มีส่วนเหลือจนเข้าถึงสันติวรบท ยนฺตำ สนฺตำ อภิสเมจฺจ ในสมัยในกาลอันสมควร กระทำซึ่งกุศลธรรมให้บังเกิดขึ้นอันเป็นมรรคกรรมในกรณียกิจอันชอบด้วยวิปัสสนาธุระจนวิปัสสนาปัญญาญาณเกิดขึ้น รู้ธรรม เห็นธรรมอันชอบในกาลในสมัย ด้วยปฏิเวธาภิสมัย อันเป็นมหามงคลเกิดขึ้น กระทำปฏิเวธญาณให้เกิดขึ้น ในสมัยมงคลเช่นนั้น อันยังประโยชน์ให้สำเร็จด้วยความรู้ยิ่ง เพราะด้วยความไม่ประมาทเป็นมูลฐาน ยังกิจตนแลกรณียกิจของพระศาสนาให้สำเร็จถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท เข้าถึงสันติวรบท เข้าถึงแล้วซึ่งอมตธรรม อมตรส ในพระศาสนา ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดในประโยชน์ ยังกิจตน กิจท่านให้สำเร็จ และชื่อว่าเป็นผู้ไม่ตาย เดินทางไม่ตาย และถึงทางเป็นผู้ไม่ตายด้วยวิปัสสนาญาณทัสสนวิสุทธิ

วิธีรักษาโรคขาดความสบาย

พันเอก ปิ่น มุทุกันต์
อธิบดีกรมการศาสนา

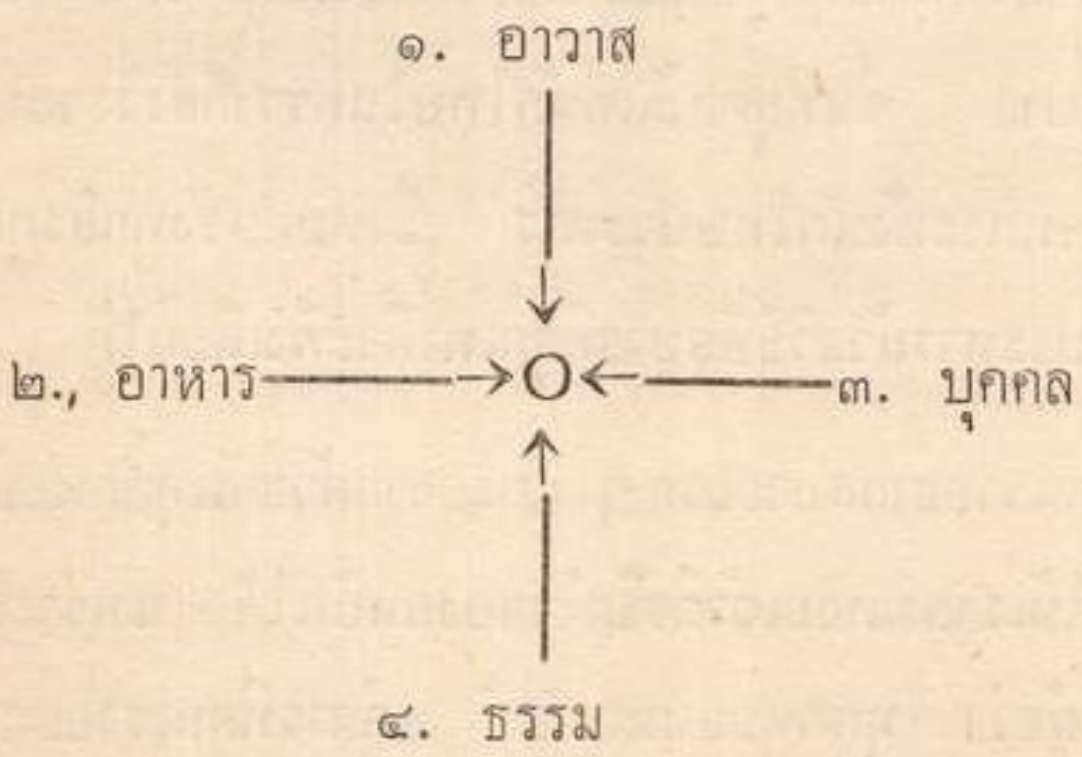
เกิดเป็นคนแล้วก็อยากสบายด้วยกันทั้งนั้น หรือมีใครบ้างที่ไม่อยากสบาย? จะต่างกันก็แต่ว่าใครจะชอบความสบายแบบไหนเท่านั้นเอง คือคนบางคนชอบหาความสบายด้วยการทำให้คนอื่นสบาย เที่ยววิ่งจัดบริการอย่างนั้นอย่างนี้ ไม่เป็นอันได้พักผ่อน แต่บางคนไม่อย่างนั้น เกิดชอบความสบายด้วยการทำให้คนอื่นไม่สบาย เช่น เที่ยวนินทาว่าร้ายให้คนอื่นเขาเดือดร้อนมาก ๆ แล้วตัวสบายใจ นอกจากนี้ก็มีพวกชอบความสบายโดยเอกเทศ คือไม่ทำไมใคร ขอให้ได้ดวดเหล้า สูบบุหรี่ หรือตีวงเล่นไพ่นั่งไล่เลียงโชคชะตากับหมอดู อย่างนี้เป็นต้น ให้รู้สึกสบายใจดี เรื่องของคนอยากสบายนั้นเล่าเท่าไรไม่รู้จักจบ แต่เมื่อรวมความแล้วก็ได้ความว่า ความสบายเป็นยอดแห่งความปรารถนาของมนุษย์ทุกรูปทุกนาม ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ก็ขอให้ได้ทำอย่างสบาย ชั้นที่สุดแม้แต่นักโทษในตรางก็ยังวิงวอนขอให้ได้อยู่เรือนขังที่สบาย ๆ หน่อย จนกระทั่งนักโทษประหาร ซึ่งหมดหวังทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว เขาก็ยังขอให้ตนได้รับการประหารด้วยวิธีที่สบายที่สุดเท่าที่จะพึงเลือกได้

การที่คนเราอยากสบายมาก ๆ และอยากด้วยกันทุกคนอย่างนี้ เป็นช่องทางอันหนึ่งที่จะเปิดไว้ให้เราสามารถเข้าถึงจิตใจของคนอื่นได้ เพราะสามารถทายใจคนถูก เนื่องจากทราบอยู่แล้วว่า ทุกคนอยากสบาย แต่การที่คนเราอยากสบายมากจนเกินไป

กลับเป็นความยุ่งยาก และยิ่งผู้ใดอยากสบายอย่างสำส่อน จู้จี้จุกจิก มีร้อนแล้วอยากได้เย็น ไม่รู้จักอิ่มจักพอกับความสบายที่ตนได้ตนมี เขาผู้นั้นนอกจากจะสร้างความไม่สบายสำหรับตัวเขาลงแล้ว ยังทำให้ผู้มีหน้าที่บริการความสบายพลอยเดือดร้อนรำคาญใจไม่ใช่น้อย เพราะคนประเภทนี้กลายเป็นโรคชนิดหนึ่ง คือโรคขาดความสบาย น่าสงสารมาก

คนที่เป็นคนขาดความสบายนั้น ถ้าบังเอิญไปมีอยู่ในครอบครัวใด หัวหน้าครอบครัวนั้นก็แย่ ถ้าไปทำงานอยู่ในหน่วยใด หัวหน้าหน่วยนั้นก็แย่ แม้แต่ไปบวชในวัดใด สมภารเจ้าวัดก็ปวดเศียรเวียนเกล้าไม่เป็นอันสวดมนต์ภาวนา ไหน ๆ ได้พูดแล้วก็ขอพูดเสียให้จบ เพราะพูดน้อย เขาก็ว่าพูด พูดมากเขาก็ว่าพูด ถ้าไม่ได้พูดเสียประเดี๋ยวข้าพเจ้าเองก็จะไม่สบายไปอีกคน คือเรื่องยุ่งยากทั้งหลายทั้งปวงในสังคมของมนุษย์เรานี้ ไม่ได้เกิดมาจากเรื่องอื่นเลย นอกจากการที่คนเราไม่รู้จักจำกัดขอบเขตความสบายของตนเอง

ทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงเรื่องความสบายไว้เหมือนกัน และทรงถือว่า ความสบายเป็นปัจจัยสำคัญมากในการทำงาน ไม่ว่าจะเป็นงานทางคดีโลกหรือคดีธรรม พระองค์ทรงแสดงว่า ความสบายที่จำเป็นสำหรับมนุษย์มีสี่อย่าง ดังนี้ —

ในบาลีท่านใช้ศัพท์ว่า อาวาสสัปปายะ อาหารสัปปายะ บุคคลสัปปายะ ธัมมสัปปายะ

ข้าพเจ้าคิดว่า ธรรมะหมวดนี้เป็นคำแนะแนวสำหรับผู้ที่มีหน้าที่บริการความสบายแก่คนอื่น เช่นแม่บ้านแม่เรือนเป็นต้น หากท่านยังแก้ปัญหาไม่ตกที่จะทำให้ "เขา" สบายอยู่กับเหย้ากับเรือนไม่หนีไปเที่ยวหาความสบายที่อื่นแล้ว โปรดพิจารณาหลักธรรมของพระพุทธองค์ดูบ้าง แม้ท่านผู้มีหน้าที่ทำให้คนอื่นสบายทั่วไปก็เหมือนกัน บางทีที่ท่านทำไว้แล้วอย่างมากมายนั้นมันอาจมากเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ขาดอย่างอื่นอยู่บ้างกระมัง ความหมายของธรรมะทั้งสี่ข้อนั้นมีดังนี้ —

๑. อาวาสสัปปายะ คือการจัดที่อยู่ให้สบาย ชีวิตของชาวบ้านเราก็ได้แก่การจัดบ้านเรือนให้สะอาดเรียบร้อย น่าอยู่ การจัดสำนักงานให้สะอาดสวยงามและอำนวยความสุขแก่ผู้ทำงานตลอดจนการจัดวัดวาอารามให้ร่มรื่นก็รวมอยู่ในข้อนี้

๒. อาหารสัปปายะ คือการอำนวยความผาสุกในเรื่องอาหารการกิน ให้เขาได้รับประทานอาหารที่ถูกปาก และได้รับความเอาใจใส่ตามสมควร ทั้งสบายว่า จะมีอาหารกินมื้อต่อไปด้วย

๓. บุคคลสัปปายะ คือการจัดให้เขาได้รับความสบายจากบุคคลอื่น นับตั้งแต่ตัวเราผู้บริการความสบายเป็นต้นไป กำจัดการบ่นว่าด่าทอและคำหยาบคายออกเสียให้มีแต่คำไพเราะเสนาะโสต กำจัดความเหลาะแหละเหลวไหลเสีย ให้มีแต่ความซื่อสัตย์สุจริตต่อกัน ดังนี้เป็นต้น ตลอดจนการรู้จักคบหาเชื้อเชิญมิตรสหายให้ได้พบปะสังสรรค์ตามโอกาสอันควร

๔. ธัมมสัปปายะ คือบำรุงแก้ไขระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ให้ผู้ปฏิบัติได้รับความสะดวกสบายตามสมควรแก่อัตภาพ ไม่บีบบังคับหรือตัดรอนความสุขและเสรีภาพของผู้อยู่ในปกครองจนเกินไป รู้จักผ่อนในคราวที่ควรผ่อน รู้จักกวดขันคราวที่ควรกวดขัน นอกจากนี้แล้วยังต้องคำนึงถึงศาสนาลัทธิ และข้อวัตรปฏิบัติอันเหมาะสมแก่อัธยาศัยของแต่ละบุคคลด้วย

การที่คนเราสามารถทำให้คนอื่นได้รับสัปปายะครบทั้งสี่ประการนั้น ย่อมนับว่าเป็นศิลปะพิเศษ นอกจากอำนวยผลในทางครองใจคนอื่นไว้ได้แล้ว ยังเป็นการเสริมสร้างพลังให้ผู้ที่ได้รับความสบายนั้นทำงานบังเกิดผลดีพิเศษอีกด้วย เหมือนเราให้น้ำให้ปุ๋ยแก่ต้นไม้ แล้วต้นไม้ก็ให้ดอกให้ผลแก่เราอย่างนั้นเอง การที่บางคนไม่เหลียวแลความสะดวกสบายของผู้น้อยในสำนักงาน และเมื่อเขาขอปัจจัยแห่งความสบายบางสิ่งบางอย่าง เช่นพัดลมและแสงสว่างเป็นต้น ก็เอาแต่เทศนาอยู่กัณฑ์เดียวว่า "ที่นี่ทำงาน.....! ไม่ใช่ที่หาความสบาย.....!" จึงน่าจะไม่ชอบด้วยศิลปะแห่งความสบายดังกล่าวแล้ว.

□

ผู้ที่ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรม
ได้ชื่อว่า สักการะ เคารพ พระตถาคตเจ้า
ด้วยบูชาอย่างยิ่ง

พุทธภาษิต.

คิงมงกุฎ
ในฐานะที่ทรงเป็นนักนิติศาสตร์

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช

หนังสือเรื่อง "คิงมงกุฎ ในฐานะที่ทรงเป็นนักนิติศาสตร์" นี้ แปลจากปาฐกถา ซึ่งข้าพเจ้าได้แสดงเป็นภาษาอังกฤษที่สยามสมาคม เมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๒

เมื่อก่อนข้าพเจ้าเกิด แหม่มแอนนาได้ประพันธ์หนังสือขึ้นเล่มหนึ่ง เป็นภาษาอังกฤษและจำหน่ายในประเทศอังกฤษ บรรยายชีวิตความเป็นไปในราชสำนักของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือเล่มนี้ไม่ปรากฏว่าได้รับความสนใจจากคนอังกฤษเท่าใดนัก

ต่อมาเมื่อสัก ๘ – ๙ ปีมานี้ แหม่มแลนดอนได้นำหนังสือเล่มนั้นไปเรียบเรียงขึ้นใหม่และจำหน่ายในประเทศอเมริกา ปรากฏว่าได้รับความสนใจจากคนอเมริกันเป็นอันมาก จนกระทั่งฮอลลีวู้ดได้ซื้อลิขสิทธิ์ไปร้อยกรองขึ้นเป็นภาพยนตร์เรื่องหนึ่ง ให้ชื่อตามหนังสือของแหม่มแลนดอนว่า "แอนนาและพระเจ้ากรุงสยาม" มาในครั้งนี้ความสนใจของประชาชนคนอเมริกันได้กลับกลายเป็นความตื่นเต้น ผลประจักษ์โดยตรงของภาพยนตร์เรื่องนั้น คือผู้หญิงอเมริกันเริ่มเกล้ามวยไว้จุกอย่างไทย แบบเสื้อที่ฮอลลีวู้ดและนิวยอร์คก็มีเค้าคล้อยไปตามทรงตะเบ๊งมานของเราอยู่พักหนึ่ง

ทั้งหมดเท่าที่เป็นมานี้ ความจริงควรนับว่าเป็นผลดีแก่เมืองไทยไปอย่างหนึ่ง ในส่วนที่ได้ช่วยทำให้ชาวตะวันตกเอาใจใส่กับเมืองไทยในเวลาที่เราต้องการความเอาใจใส่ของเขา เพื่อประโยชน์ในทางการเมืองและการเศรษฐกิจหลังสงคราม แต่มารู้สึกกันว่าหนังสือของแหม่มแอนนาอาจสร้างความเข้าใจผิด

ขึ้นบางประการ เกี่ยวกับพระราชจริยาวัตรของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวโดยเฉพาะในเรื่องที่ทรงมีเจ้าจอมมากและทรงเป็นกษัตริย์จอมบงการ ซึ่งในข้อเหล่านี้ควรจะมีใครคนใดคนหนึ่งหาทางแก้ไขให้เข้าใจถูกต้องตรงตามความจริง

ด้วยเหตุนี้ เมื่อ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ผู้น้อง มาปรึกษาข้าพเจ้าถึงการที่จะประพันธ์หนังสืออังกฤษขึ้นเล่มหนึ่ง เพื่อแสดงความจริงหักล้างความเข้าใจผิดดังกล่าวแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ให้ไป ไม่แต่อนุโมทนาการเท่านั้น ยังได้มีส่วนช่วยกันจัดแปลและเรียบเรียงเอกสารต่าง ๆ ขึ้นอีกด้วย จนรวบรวมได้เป็นหนังสือภาษาอังกฤษเล่มหนึ่ง ขนาด ๒๐๐ – ๓๐๐ หน้ากระดาษพอเป็นคู่ปรับกับหนังสือ “แอนนากับพระเจ้ากรุงสยาม” ของแหม่มแลนดอน หนังสือเล่มนี้ให้ชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า “เดอะ คิง ออฟ ไซแอม สปีคส์” โดยอรรถแปลว่า “ถึงคราวที่พระเจ้ากรุงสยามจะพูดบ้าง” . โดยเนื้อความก็ได้จัดแปลเอกสารและประกาศต่าง ๆ ในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งได้แสดงให้เห็นว่าความจริงตามที่มีผู้นำไปกล่าวเกี่ยวกับพระราชจริยาวัตรในทางที่ไม่สู้จะเป็นมงคลนั้น กลับปรากฏไปในทางตรงกันข้าม

มีเพื่อนชาวต่างประเทศหลายคนแนะนำข้าพเจ้าด้วยความหวังดีว่าหนังสือในรูปที่เราได้ประพันธ์และเรียบเรียงขึ้นนี้ คนอ่านหนังสือทั่ว ๆ ไปในตะวันตกไม่มีใครอยากอ่าน เพราะเป็นหนังสือที่อิงความจริงเกินไป ในข้อนี้คนอื่นจะคิดอย่างไรไม่ทราบ แต่ข้าพเจ้าเองได้รับผลตอบแทนเพียงพอแล้ว จากการที่ได้เห็นความจริงเกี่ยวกับพระราชจริยาวัตรของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงปรีชาญาณพระองค์นั้น ทั้งนี้ เนื่องแต่การที่ได้ศึกษาค้นคว้าบรรดาเอกสารและประกาศต่าง ๆ ในรัชสมัยของพระองค์ด้วยความเอาใจใส่ และเมื่อได้พิจารณาเห็นความจริงแล้ว ก็มีศรัทธาที่จะแบ่งให้คนอื่นได้เห็นความจริงบ้างตามโอกาสอัน

ควร ด้วยเหตุนี้จึงยินดีไปแสดงปาฐกถาเป็นภาษาอังกฤษให้ชาวต่างประเทศฟังที่สยามสมาคม* โดยอาศัยเอกสารต่าง ๆ ที่ได้แปลและเรียบเรียงไว้ในหนังสือเล่มนั้นบางส่วนเป็นหลักฐาน

เมื่อได้หวลระลึกถึงงานใหญ่ ๆ ที่สมาคมนี้ได้ประกอบมาแล้วในกาลก่อน ข้าพเจ้ารู้สึกดีด้วยความวิตกอย่างหนักว่า บุคคลที่จะมาแสดงปาฐกถาที่สมาคมนี้ จะต้องเป็นผู้ทรงวิทยาคุณยิ่งกว่าข้าพเจ้าเป็นอันมาก จึงจะสามารถแสดงปาฐกถาให้เป็นเรื่องค่ควรกับเบื้องหลังอันคงแก่เรียนของสมาคมนี้ได้ ตลอดจนที่จะให้เป็นที่สนใจของผู้มีเกียรติที่มาประชุมกันฟังปาฐกถาในวันนี้

การที่ข้าพเจ้าต้องมาปรากฏตัวต่อหน้าท่าน ก็เนื่องจากความคันปากคันมือร่วมกันของ คึกฤทธิ์ ปราโมช ผู้น้อง กับตัวข้าพเจ้าเอง ซึ่งได้อุตริไปแปลประกาศและลายพระหัตถ์เลขาของสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เป็นภาษาอังกฤษขึ้น ซึ่งเป็นส่วนเล็กน้อยของจำนวนเอกสารส่วนใหญ่ โดยที่เป็นคนคล่องแคล่วกว่าข้าพเจ้าในกิจโลก เมื่อเริ่มต้น น้องชายเขาเป็นแต่เที่ยวคุยกับใครต่อใครถึงงานที่เราคิดว่าจะทำร่วมกันนั้น โดยยังไม่ได้ลงมือทำให้เสร็จไปสักที ข้าพเจ้าผู้เป็นพี่อดรนทนไม่ได้ จึงต้องช่วยทำจนเสร็จแล้วก็เผอิญไปคุยกับพวกหนังสือพิมพ์ถึงเรื่องนี้โดยไม่ได้ระวังปาก ข่าวจึงรั่วไหล เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าต้องมาปรากฏตัวต่อหน้าท่านตามคำเชื้อเชิญของสมาคม พร้อมด้วยเอกสารที่แปลไว้ เพื่อชี้แจงว่าเราได้ทำอะไรไปบ้าง ขอแนะนำให้ท่านรู้จักกับน้องชายซึ่งนั่งอยู่แถวหลังโน้น

---

* สยามสมาคมในซอยอุโศก บางกะปิ ซึ่งเป็นสมาคมค้นคว้า ได้เชิญ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช อาจารย์กฎหมายแห่งมหาวิทยาลัยทั้งสองปาฐกถาในหัวข้อเรื่องว่า "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ในฐานะที่ทรงเป็นนักนิติศาสตร์" เมื่อต้นเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๒ เป็นภาษาอังกฤษ สำนักงานหนังสือพิมพ์ "ประชาธิปไตย" ได้ทดลองใช้เครื่องอัดเสียงแบบใหม่ (แมกเนตเทปเรคอร์ด) อัดเสียงไว้ และได้ขอร้องให้ปาฐกแปลเป็นไทย เพื่อประโยชน์แก่นักศึกษาและผู้อ่าน จากเรื่องนผู้อ่านจะได้เห็นงานค้นคว้า ซึ่งจะพิสูจน์ได้อย่างแจ่มแจ้งว่า เรื่องคิงมงกุฎ ซึ่งนางแอนนาเอาไปเขียนเป็นภาษาอังกฤษนั้น เมื่อได้ค้นกันอย่างถี่ถ้วนแล้ว ก็กลายเป็นนวนิยายที่น่าอ่านเรื่องหนึ่งเท่านั้น หาใช่ประวัติศาสตร์ที่อิงหลักความเป็นจริงไม่ ก่อนที่ปาฐกจะได้เริ่ม สภานายกสมาคม พระองค์เจ้าธานีนิวัติได้ทรงแนะนำกับผู้ฟัง ซึ่งส่วนมากเป็นนักการทูตแห่งประเทศต่าง ๆ ว่า ปาฐกเป็นเชื้อสายของคิงมงกุฎด้วยผู้หนึ่ง และปาฐกได้ใช้เวลาพูดทั้งหมดชั่วโมงกับ ๔๐ นาที พอดี

ถ้าและในการที่ข้าพเจ้าจะได้ปฏิบัติตามคำเชื้อเชิญของสมาคมนั้น หากปรากฏว่าปาฐกถาวันนี้หย่อนในคุณภาพจากที่เคยแสดงกันมา ณ สถานที่นี้ไปบ้างแล้ว ข้าพเจ้าคงมีเหตุที่จะยกขึ้นอ้าง เพื่อขอความปรานีจากท่านผู้ฟังทั้งหลายอยู่ข้อเดียวเท่านั้น กล่าวคือเป็นกรรมของข้าพเจ้าเองที่เกิดมาเป็นสัตว์โลกแปลกประหลาดชนิดหนึ่ง ซึ่งคนทั้งหลายเรียกกันว่านักการเมือง ผู้มีอุปนิสัยสันดานอันไม่อาจแก้ให้หาย ในอันที่จะพยายามเสมอที่จะทำสิ่งซึ่งตนไม่สามารถทำได้

โดยอนุมัติของท่านผู้มีเกียรติ ข้าพเจ้าจะขอกล่าวถึงสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ในฐานะที่ทรงเป็นนักนิติศาสตร์ ข้าพเจ้าขอกล่าวถึงพระองค์ท่านในฐานะเช่นนั้น ก็เพราะการร่างกฎหมายเป็นกิจการที่ข้าพเจ้าได้ใกล้ชิดมามากกว่าอื่น . แต่ที่จะกล่าวถึงสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ อย่างเต็มบริบูรณ์และสมพระเกียรติของพระองค์ท่านนั้น จะกล่าวเฉพาะแต่พระราชกิจในด้านนิติศาสตร์เท่านั้น หาเป็นการเพียงพอไม่ สุภาษิตชาวตะวันตกมีว่า แจ๊กทำทุกอย่าง เลยทำไม่ได้ดีสักอย่างเดียว แต่สำหรับพระเจ้าแผ่นดินไทยพระองค์นี้ พระองค์ท่านทรงบำเพ็ญราชกรณียกิจเป็นแจ๊กทำทุกอย่าง และทำได้ดีทุกอย่างถึงชั้นครู พระองค์ทรงเป็นกวี เจ้าตำรา นักปราชญ์ นักปกครอง นักนิติศาสตร์ นักวิทยาศาสตร์ นักการทูต แต่ละอย่างทรงบำเพ็ญได้ดีเยี่ยมอย่างน่าอัศจรรย์

แต่เป็นที่น่าเสียดายที่มีผู้กล่าวพาดพิงถึงสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ในทางที่ไม่สู้จะงดงามนัก โดยหาว่าพระองค์ท่านเป็นจอมเผด็จการ ทรงมีพระราชอัธยาศัยหงุดหงิดบ้าง หาว่าพระองค์ท่านทรงติดการมีเจ้าจอมมาก ๆ เหมือนติดผีนบ้าง ซึ่งล้วนแต่เป็นข้อกล่าวพาดพิงถึงพระองค์ท่านโดยไม่ได้พิจารณาเสียก่อนให้ถ่องแท้ สำหรับข้อกล่าวหาว่า สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงเป็นจอมเผด็จการนั้น ข้าพเจ้ามีเอกสารติดมือมาด้วยเล็กน้อย ซึ่งแม้แต่เท่านั้น ก็พอที่จะใช้เป็นหลักฐานยืนยันได้ว่า พระองค์ท่านทรงเป็นนักประชาธิปไตยคนแรก และทรงเป็นผู้นำหน้าประชาธิปไตยของเมืองไทย เอกสารฉบับแรกที่ข้าพเจ้าจะขอโอกาสนำมาอ่าน ณ ที่นี้ จะแสดงให้ท่านเห็นว่า เมื่อเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นทรงมีความเห็นในเรื่องศัพท์เป็นอย่างหนึ่ง แต่มติมหาชนมีความเห็นเป็นอีกอย่าง

หนึ่ง ไม่ลงรอยกัน พระองค์ท่านทรงยอมแพ้ต่อเสียงข้างมากนั้นโดยดุษณีภาพ แต่ก็เป็นการยอมแพ้อย่างไว้ลายและไว้เกียรติ เอกสารอีกฉบับหนึ่งจะแสดงให้ท่านเห็นว่าเมื่อหนังสือพิมพ์เริ่มวิพากษ์วิจารณ์พระองค์ท่านถึงขั้นโคลนติดล้อ เจ้าชีวิตพระองค์นั้นมิได้ทรงใช้พระราชอำนาจเกินไปกว่าที่จะทรงศอกกลับเอาบ้าง เยี่ยงนักหนังสือด้วยกันเพียงแค่ขั้นล้อติดโคลน ซึ่งดูไม่ผิดอะไรกับการเป็นปากเสียงตึงตังระหว่างนักหนังสือพิมพ์กับนักการเมืองในบ้านเมืองที่เป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์ทุกวันนี้ เอกสารฉบับเดียวกันนี้เป็นหลักฐานแสดงด้วยว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชของไทยเรานั้น มีอะไรแปลกกว่าของคนอื่นเขาอยู่อย่างหนึ่ง คือ ในข้อที่พระราชาไม่เคยใช้อาญาสิทธิอย่างสมบูรณ์ และก็เอกสารฉบับนี้อีกเหมือนกันที่เป็นหลักฐานแสดงว่า เมื่อเกิดมีความเห็นแตกต่างกับหนังสือพิมพ์หรือมติมหาชนแล้ว แม้แต่ระบอบอาญาสิทธิราชอย่างสมบูรณ์ที่สุดเช่นของไทย ก็ต้องถูกเป็นเบ้าให้เขาโจมตี และค่อนข้างจะตกเป็นเบี้ยล่างเขาเสียด้วย

ถ้าท่านอนุญาต ข้าพเจ้าจะขออ่านเอกสาร ๒ ฉบับที่กล่าวนี้ ฉบับแรกคือประกาศในรัชกาลที่ ๔ ให้ไว้ ณ เดือน ๖ ปีฉลู จุลศักราช ๑๒๑๕ เป็นประกาศรับพระบรมราชโองการ ให้เลิกใช้คำว่ากะปีกับน้ำปลา และเปลี่ยนไปใช้คำว่า เยื่อเคยกับน้ำเคย เชื่อว่าท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายส่วนมากที่นี่คงทราบอยู่แล้วว่า กะปีเป็นเครื่องปรุงอาหารอันประกอบขึ้นด้วยกุ้งฝอยหมักด้วยเกลือ น้ำปลาก็ทำนองเดียวกัน แต่เป็นเครื่องปรุงอาหารชนิดของเหลว ทำจากน้ำปลาหมักเกลือ ทั้งสองอย่างเป็นเครื่องปรุงจำเป็นสำหรับการทำครัวของคนไทย ตลอดจนชนชาติอื่นในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้

ประกาศ

เรื่อง เรียกกะปี น้ำปลาว่า เยื่อเคย น้ำเคย (ฉบับที่ ๑)

ด้วยหลวงสิทธิ์ นายเวรมหาดเล็ก รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า คำบุราณราษฎรชาวบ้านเรียกกันว่า กะปี น้ำปลา คำข้าราชการกราบบังคมทูลพระกรุณาว่าน้ำเคย ว่ากะปี ทรงพระราชดำริห์เห็นว่าเรียกว่า

กะบีนั้น หาสมกับของที่บังเกิดในเยื่อเคยไม่ และกะบีนั้นชอบแต่จะเรียกว่าเยื่อเคยจึงจะต้องกับของที่บังเกิด จึงจะควร แต่น้ำเคยนั้น ข้าราชการเรียกว่าน้ำเคยก็ควร ด้วยเป็นของบังเกิดแต่เยื่อเคย คำบุราณราษฎรเรียกกันว่า กะบี น้ำปลา เห็นหาควรกับของที่บังเกิดไม่ ตั้งแต่นี้ไปภายหน้า ให้ข้าราชการพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวังแลเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลอาณาประชาราษฎรทั้งปวงให้เรียกว่าเยื่อเคย น้ำเคย ตามกระแสร์พระราชบัญญัติจึงจะควร

ให้กรมพระศัสดี มหาดไทย กลาโหม กรมพระนครบาล หมายให้กราบทูลเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ข้างหน้า ข้างใน แลหมายบอกข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหาร พลเรือน พระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง ให้หมายอำเภอบ่าวร้องแก่อาณาประชาราษฎรให้รู้จงทั่วกันตามรับสั่ง

ต่อมามีการออกประกาศฉบับที่ ๒ ในเรื่องเดียวกันในราชกิจจานุเบกษา มีข้อความดังต่อไปนี้

ประกาศ

เรื่อง เรียกกะบีน้ำปลาว่า เยื่อเคย น้ำเคย (ฉบับที่ ๒)

ด้วยหลวงนายสิทธิ์ มหาดเล็ก รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าสั่งว่า ซึ่งมีหมายไปแต่ก่อนให้นายอำเภอบ่าวร้องอาณาประชาราษฎรแต่ในจังหวัดกรุงเทพฯ ให้เรียกกะบีว่าเยื่อเคย ให้เรียกน้ำปลาว่าน้ำเคย นายอำเภอบ่าวร้องราษฎร แต่ในจังหวัดพระนครก็หารู้ทั่วกันไม่ ราษฎรก็เรียกกะบี น้ำปลา เสมออยู่ตามคำบุราณเดิม คนที่เป็นพาลแอบอ้างว่าเป็นนายอำเภอ เที่ยวข่มเหงข่มขู่จะเอาเงินกับอาณาประชาราษฎร ชุกชุมเป็นหลายราย ตั้งแต่นี้สืบไปภายหน้า ให้อาณาประชาราษฎรเรียกกะบี น้ำปลา ตามคำบุราณแต่เดิม แต่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยกราบบังคมทูลพระกรุณานั้น ให้กราบทูลพระกรุณาว่า เยื่อเคย น้ำเคย ตามหมาย

ประกาศมาครั้งก่อน แลให้มหาดไทย กลาโหม กรมพระศัสดี หมายบอกให้อำเภอบ่าวร้องราษฎรให้รู้จงทั่วกันตามรับสั่ง

หลักฐานมีอยู่ดังนี้ ข้าพเจ้าจะขอให้ท่านผู้ฟังตัดสินเอาเองว่า สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เป็นกษัตริย์จอมบงการจริงหรือไม่ โดยยังไม่ต้องพูดกันในที่นี้ถึงพระราชอัธยาศัยหงุดหงิด ตามข้อพาดพิงกล่าวหา

มีประกาศรัชกาลที่ ๔ อีกฉบับหนึ่ง ตักเตือนประชาชนไม่ให้เชื่อถือหนังสือพิมพ์เกินไปในเรื่องที่เกี่ยวด้วยคดีความ ซึ่งหวังว่าจะช่วยทำความเข้าใจในเรื่องที่เป็นปัญหานี้ให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น ประกาศมีข้อความดังต่อไปนี้

ประกาศ

ไม่ให้เชื่อฟังเรื่องที่ผู้มีคดีไม่พ้อง เอาไปลงหนังสือพิมพ์

คดีเนื้อความในกรุงนอกกรุงมีโจทก์จำเลยสู้ความกันอยู่ ก็เมื่อตระลาการฤๅผู้ชี้ขาดผู้ปรับทำการไม่เป็นธรรม คู่ความที่ต้องขัดข้องก็ควรทำใบร้องยื่นต่อท่านเสนาบดีที่หัวเมืองนั้น ๆ ฤๅโรงศาลนั้น ๆ ได้ขึ้นอยู่ โดยว่าท่านเสนาบดีจะบังความไม่เป็นที่ชอบใจ ด้วยเลินเล่อไป มักง่ายไป ฤๅเข้าใจผิด ผู้ต้องคดียังสงสัยไม่ยอมเห็นด้วย พระบรมราชวโรกาส คือกระแสร์พระราชโองการ ทรงพระมหากรุณาโปรดว่า ใครๆ ในไพร่พ้าข้าแผ่นดินไม่เลือกหน้า บรรดาที่เป็นความอยู่โรงศาลถูกคุมเหงแต่ตระลาการเจ้ากระทรวงใดๆ ก็ให้ทำฎีการ้องทุกข์ถวายเมื่อเวลาเสด็จออกพระที่นั่งสุทไธสวรรค์ก็ได้ จะฝากญาติพี่น้องเจ้าขุนมูลนายให้ถวายข้างหน้าข้างในเมื่อใดเมื่อหนึ่งก็ได้ จะทรงพิเคราะห์ไต่ถามเอาความจริงชำระตัดสินให้ การประกาศเปิดอยู่อย่างนี้ไม่มีที่ขัดข้อง เพราะฉะนั้น ผู้เจ้าคดีข้อความในเรื่องใดๆ ไม่เดินตามทาง เอาเงินไปจ้างโรงพิมพ์ ลงหนังสือพิมพ์กล่าวโทษตระลาการแลคู่ความต่าง ๆ ด้วยเข้าใจว่า หนังสือพิมพ์จะไหลมายังพระเนตรพระกรรณ การที่ลงหนังสือพิมพ์กล่าวโทษอย่างนั้นเป็นที่พิรุธไป จะให้ในหลวงถือเอา

คำมากล่าวในหนังสือพิมพ์มาใต่ถามชำระสะสางไม่ได้ ผู้ไปลงหนังสือพิมพ์พิรุธไปว่าประจานตระลาการมีความผิดอยู่ จะดูเยี่ยงเรื่องอำแดงพลับ เมืองจันทบุรีไม่ได้ เรื่องนั้นขัดข้องกีดขวางด้วยชื่อผู้หลักผู้ใหญ่ที่เมืองจันทบุรี ขึ้นความจึงไปติดอยู่ แล้วความนั้นก็ไกลกรุงเทพ ฯ

ผู้จะร้องอุทธรณ์มาไม่ถึง แลเป็นชาวนอกกรุงงกงันกลัวผู้หลักผู้ใหญ่ หมอสมิทออกไปเที่ยวเมืองจันทบุรี ได้ความมาเป็นประหลาดหูก็มาลงพิมพ์เล่น ครั้นได้ทราบความรับสั่งถามเจ้านายของอำแดงพลับ เจ้านายของอำแดงพลับกราบทูลยืนยันเหมือนดังเป็นคำโจทย์ขึ้น จึงได้โปรดให้ชำระความจริง เพื่อจะบำบัดการที่ราษฎรงกงันกลัวชื่อท่านผู้หลักผู้ใหญ่ไปในอันใช่ที่ แลคดีเรื่องนั้นผู้ยืนยันก็เป็นพระองค์เจ้าในพระราชวังเป็นตัวโจทก์มั่นคง จึงโปรดให้ชำระ ก็ความเรื่องยื่นโจทก์จำเลยมีตัวเป็นคู่ความกันอยู่ในโรงศาลในกรุงเทพ ฯ ควรจะเรียนเสนาบดีแลร้องฎีกา เมื่อไม่เรียนไม่ร้อง ไปลงพิมพ์ประจานตระลาการและคู่ความเหมือนหนังสือทั้ง ผู้ไปจ้างโรงพิมพ์ลงพิมพ์มีความผิดอยู่ ทำคดีของตัวให้พิรุธง่อนแง่นไปไม่น่าเชื่อ เพราะเห็นว่าว่าเขาตรง ๆ ไม่ได้แล้วจึงไปลงพิมพ์นินทาเขาให้ได้อาย เจ้าของความที่ไปลงพิมพ์ชื่อว่าทุบต่อยแข้งขาของตัวเองให้มีกำลังอ่อนไป ถึงจะว่าความไปก็เป็นที่สงสัยว่าไม่ซื่อตรง คดีเช่นนี้ ผู้อ่านหนังสือพิมพ์อย่าเชื่อนัก

หนังสือพิมพ์บ่นเพ้อด้วยเรื่องเมืองสมุทรสงคราม ความนี้ก็เห็นจะเป็นความจริงอยู่โดยมาก ชาวเมืองสมุทรสงครามมีคนพาลทำเกะกะมากจริง ความฎีกาก็ได้เกิดเป็นหลายราย คือฆ่ากันตายและฉุดผู้หญิงไปทำชำเรา ความพ้องแล้วชำระโตงเตงกันอยู่ในเมืองนั้นบ้าง มาโตงเตงอยู่ในกรมท่าช้างกรมเมืองบ้าง เมื่อมาร้องฎีกาถวายก็ได้ทรงชำระโดยสุจริต ได้ตัวผู้ผิดเอามาลงพระราชอาญาหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ก็เป็นหลายราย แลที่ว่ามีผู้แก้ไขด้วยเห็นแก่สินบน ความนั้นก็มีจริงทรงจับได้ คือตระลาการศาลกรมท่า พระพิพากษาคนเก่ามากราบทูลแก้ไขว่า ชายหญิงรักใคร่กันเองตามกันไป ไม่ได้ฉุดไปแต่เรือนบิดามารดา ภายหลังหญิงมาร้องว่าไม่ได้รักชายที่ฉุดไป เป็นแต่พระ

พิพากษาทูลแก้ไขด้วยเห็นแก่สินบน ทรงชำระได้ความจริง ชายผู้ฉุดก็ได้ให้ลงพระราช-อาญาแล้วส่งขึ้นคุก พระพิพากษาให้ถอดเสียจากที่ การประสมประเสในกรมท่า ซัดกันมาโยนกันไป เมื่อมีผู้ร้องฎีกา ฤๅให้พวกพ้องเอาฎีกามาถวายมีปากยืนยันแล้ว ก็ได้เคยเร่งรัดกรมท่าแข็งแรงเอาตัวผู้ผิดมาจนได้ แลที่ว่าเอาส่งคุกส่งตรางไว้แล้วหนีไปได้ ฤๅมีผู้เอาเงินแล้วปล่อยไปเสียนั้นก็มี จริงเหมือนอ้ายกุหลาบเป็นบุตรนายกองในกรมท่าฉุดหญิงของราษฎรมาข่มขืนแล้วเอามาขาย ความพ้องที่เมืองสมุทรสงคราม ความก็โตงเตงชำระไม่แล้ว ส่งเข้ามาที่กรุงเทพ ฯ โยนกันมาโยนกันไปจนความร้องฎีการับสั่งจะเร่งเอาตัว ยังมีผู้ไปยุ ฯ พณ ฯ กรมท่าให้เขียนหนังสือกราบทูลพระกรุณาโต้ทานผิด ๆ ถูก ๆ ไป จนทรงขัดเคืองเป็นอันเร่งเอาตัวอ้ายกุหลาบมาจนได้ ลงพระราชอาญาเฆี่ยนทั้งบิดาแลบุตร แล้วเอาตัวอ้ายกุหลาบไปส่งขึ้นคุกไว้ อยู่ในคุกไม่ช้าปล่อยให้หนีไปได้ ได้มีรับสั่งให้ตำรวจไปจับตัวมาลงพระราชอาญาแล้วส่งขึ้นคุกอีก แต่ผู้เจ้าถ้อยหมอความตัวก่อความเอง แล้วร้องพ้องกล่าวโทษผู้อื่นเป็นแถวไปตามบ้าน ฤๅกล่าวการที่หมื่นเหม่ไม่สมจริง เก็บเอาคดีผู้อื่นมาว่าก็มีเป็นอันมาก เมืองสมุทรสงครามรกเรี้ยวมากกว่าทุกเมือง ในหลวงก็เห็นจริงด้วย แต่ผู้ที่มาบ่นพึมพำลงหนังสือพิมพ์นั้นจะให้ในหลวงเอาหนังสือพิมพ์ว่ากล่าวนั้นไม่ได้ เพราะทางมีอยู่ไม่เดินตามทาง ทางนั้นคือผู้รักษาเมืองกรมการก็ต้องพ้องแก่เขา ก็ถ้าโตงเตงอยู่ก็ต้องอุทธรณ์หน้าโรง ถ้าการไปไม่ตลอด จะมาอุทธรณ์ศาลหลวงกรุงเทพ ฯ ก็ได้ กราบเรียน ฯ พณ ฯ กรมท่าก็ได้ ฤๅความส่งเข้ามาในกรุงเมื่อไปขัดอยู่โรงศาลใดให้ทำฎีกาถวาย ถวายเองก็ได้ ให้ใคร ๆ ถวายก็ได้ แต่ให้มีตัวโจทก์มายืนยัน แต่ซึ่งจะทิ้งหนังสือก็ดี ไปบ่นเพ้อในหนังสือพิมพ์ถึงปกหน้าฆ่าชื่อ ก็จะหยิบยกขึ้นว่าไม่ได้ โรงหนังสือพิมพ์มักเชื่อคนสิ้นคิด ความสู้เขาไม่ได้ จะแพ้แน่แล้วไม่อาจมาร้องฎีกาจึงไปลงหนังสือพิมพ์ ครั้นในหลวงไม่เชื่อจึงไปเก็บเอาโน่นเอานี่มาบ่นทับถมเมืองนั้น จะเอาชนะให้ได้รู้เท่าอยู่แล้ว ใจคนขาวสำคัญว่าคนขาวเหมือนกันนั้น

แล้เป็นคนคนดำเหมือนมิใช่คน ถึงจะชอบพอรักใคร่กับคนดำ ก็เหมือนชาวเรือขึ้นล่องชอบกับลิง โยนกล้วยโยนอ้อยให้กิน ไม่ได้รักลิงเป็นญาติพี่น้อง

มีพระบรมราชโองการดำรัสให้ประกาศว่า หนังสือทั้งแลหนังสือไปลงพิมพ์บ้านหมออังกฤษทั้งสองอย่างนี้ จะเชื่อพั่งเอาเป็นความจริงไม่ได้ เห็นเป็นการพิรุธนัก เพราะใครทำอย่างนั้นเห็นชัดว่าจะว่าเขาตรง ๆ ไม่ได้ จะแกล้งนินทาว่าประจานเขาให้ความอึง ๆ ไปเท่านั้น ถ้าจริงแล้วทางที่จะว่านั้นมีอยู่ คือที่โรงศาล แลร้องถวายฎีกาเบิดเผยอยู่ไม่ห้าม ทรงพระกรุณาโปรดว่าผู้มีทุกข์ร้อนเกี่ยวข้องอย่างไร ๆ ให้มาร้องถวายฎีกา ถ้าตัวผู้นั้นต้องกักขังจองจำอยู่มาไม่ได้ จะให้เจ้าขุนมูลนาย ฤๅญาติพี่น้องพวกพ้อง ฤๅใคร ๆ มาถวายก็ได้ ถวายข้างหน้าก็ได้ ข้างในก็ได้ ทางมีอยู่อย่างนี้ไม่เดินตามทาง กลับไปลงหนังสือพิมพ์บ้าง ทำหนังสือทิ้งบ้าง เห็นเป็นพิรุธนัก ถึงจะว่าบักหน้าฆ่าชื่อ ฤๅกล่าวโทษบ้านเมืองต่าง ๆ จะให้ในหลวงทรงหยิบเรื่องในหนังสือพิมพ์ออกชำระเอาเป็นเหตุเป็นผลนั้นไม่ได้ ใครทำอย่างนั้นจริง ให้เหนื่อยเปล่า ท่านผู้ที่ได้รับหนังสือพิมพ์ไปอ่านแล้วอย่าเชื่อพั่งเอาเป็นเข้าใจดังประกาศนี้เถิด

พระเจ้าแผ่นดินทะเลาะกับหนังสือพิมพ์ด้วยถ้อยคำรุนแรงดังนี้ เราผู้พั่งก็อดไม่ได้ที่จะระลึกถึงปรัชญาประชาธิปไตยที่ว่า “เท่าที่ท่านพูดมาทั้งหมดนั้น ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยเลย แม้แต่สักคำเดียว แต่กระนั้น ข้าพเจ้าก็จะยอมเอาชีวิตเข้าแลก เพื่อรักษาสิทธิของท่านที่จะพูดได้” และเมื่อได้กล่าวมาถึงเพียงนี้ ข้าพเจ้าก็อดไม่ได้ที่จะขออ่านประกาศฉบับอื่นต่อไปอีกสัก ๒ – ๓ ฉบับ เพื่อเป็นหลักฐานแก้ข้อกล่าวหาว่า สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เป็นจอมเผด็จการ ผู้สนใจในการปกครองระบอบประชาธิปไตย จะต้องรู้สึกแปลกใจมิใช่น้อย ที่จะได้ทราบว่า เมื่อเกือบ ๑๐๐ ปีมานี้ ได้มีการเลือกตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกในเมืองไทย ทั้งนี้ ก่อนที่จะได้มีรัฐธรรมนูญหรือรัฐประหาร การเลือกตั้งที่ว่านี้มีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งดูเหมือนเกรงว่าจะมีการลงไพ่ไฟกันหนัก จนถึงกับต้องมีประกาศขอร้องให้ลงบัตรแต่คนละบัตรเท่านั้น ประกาศมีข้อความดังต่อไปนี้

ประกาศ

ให้เลือกพระครู ลูกขุน พระมหาราชครูปโรหิต พระมหาราชครูมหิธร

ด้วยเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี ศรีสุวิรมหามัตวงศ ราชพงศ์นิกรานุรักษ์ มหาสวามิภักดิบรมราโชปการาภิรมย์ สระโพดมกิจวิจารณ์ มหามณเฑียรบาลบดินทรราชนิเวศนินทรามาตย์ อันเตปุริกนาถเสนาบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ เป็นประธานาธิบดีในกรมวัง รับพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์ที่ตั้งกรมแล้วแลยังไม่ได้ตั้งกรม ข้าราชการเจ้าพระยาแลพระยา พระหลวงในพระบรมมหาราชวังจงทั่วกันว่า' พระราชครูปโรหิตาจารย์ (ทองดี) พระมหาราชครูมหิธร (อู่) ถึงแก่กรรมแล้ว ที่พระราชครู ทั้ง ๒ ที่จะตั้งขึ้นใหม่ เมื่อว่าจะทรงปฤกษากับพระราชวงศานุวงศ์องค์หนึ่งสององค์ แลท่านเสนาบดีสามคนสี่คน เลือกลรรค์ตั้งข้าราชการผู้ใดหนึ่งเป็นก็ได้ แลทรงพระดำริห์เห็นว่าที่พระมหาราชครูปโรหิตาจารย์ พระมหาราชครูมหิธร พระครูพิเชต พระครูพิราม ๔ ตำแหน่งนี้เป็นผู้พิพากษาตัดสินผิดแลชอบ สุขทุกข์ความของท่านทั้งหลายทั่วกัน ต่อออกไปจนราษฎรซึ่งเป็นบ่าวไพร่สังกัด แล้วได้ทรงทราบว่า ในประเทศอื่น ๆ เมื่อผู้ครองแผ่นดินจะตั้งผู้สำหรับตัดสินความ ก็ย่อมให้คนทั้งปวงเลือกแล้วจดหมายชื่อเข้ามาส่งต่อเจ้าพนักงาน เจ้าพนักงานสอบดูเมื่อมีความชอบใจท่านผู้ใดมาก ก็ให้ผู้นั้นตัดสินคดีของราษฎร ครั้งนี้ จะทรงทนุบำรุงบ้านเมืองให้สมบูรณ์อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน โดยอย่างธรรมเนียมแก้ไขใหม่ให้ดีขึ้นกว่าเก่า จึงโปรดเกล้า ฯ ขอให้พระราชวงศานุวงศ์ที่ตั้งกรมแล้วแลยังไม่ได้ตั้งกรม ข้าราชการ เจ้าพระยาแลพระยา พระหลวงในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวัง คิดตริตรองเลือกดูที่ชอบใจ อย่าให้ปฤกษากันว่าจะชอบใจให้ผู้ใดเป็นที่พระมหาราชครูปโรหิตาจารย์ พระมหาราชครูมหิธร ก็ให้จดหมายลงว่าข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า คนชื่อนั้นสมควรที่จะเป็นพระมหาราชครูปโรหิตาจารย์ คนชื่อนั้นสมควรจะเป็นพระมหาราชครูมหิธร มิได้บังคับว่าให้เลือกเอา

แต่ข้าราชการในพระบรมมหาราชวังแลพระบวรราชวัง ถึงข้าเจ้าบ่าวข้าราชการ ถ้าเห็นว่ามีสติปัญญาควรจะเป็นที่ตัดสินความโดยสัตย์ โดยธรรม ตามพระราชกำหนดกฎหมายให้สิ้นสงสัยชอบใจแก่คนทั้งปวงได้ ก็ให้เขียนชื่อส่งมอบให้อาลักษณ์ผู้เอาโครงจดหมายไปถามหา ฤๅพระบรมวงศานุวงศ์ ก็ให้เขียนถวายเข้ามาองค์ละฉบับทุก ๆ องค์ ข้าราชการก็ให้เขียนเข้ามาถวาย คนละฉบับ ๆ จงทุก ๆ คน โปรดเกล้า ฯ ว่าอย่าให้รังเกียจสงสัยว่า จะทรงล่อลวงล้อเลียนอย่างใดอย่างหนึ่งเลย แล้วอย่าให้คิดวนเวียนรั้งรอว่าจะเลือกผู้นั้น ๆ เข้าไปตามใจตัว จะไม่ถูกพระกระแสร์ดอกกระมังก็ดี แลเมื่อเลือกเข้าไปแล้วจะได้เป็นดังว่าเข้าไป จะต้องอายเขาดอกกระมังก็ดีเช่นนี้ ก็อย่างเก่า ๆ อย่างนี้ขอเสียเถิด นิสัยใจคนต่าง ๆ กัน ก็ถึงจะเลือกชอบใจต่าง ๆ บัดนี้จะต้องพระราชประสงค์ก็ตั้งตามใจคนทั้งหลายเป็นอันมาก เลือกชอบใจท่านผู้ใดมากด้วยกัน ก็จะให้ผู้นั้นเป็นที่มหาราชครูทั้งสองนั้น ถ้าจะเลือกชอบใจพระยาประสิทธิศุภการ ผู้ว่าที่พระครูพิราม แลพระครูพิเชตคนใดคนหนึ่งให้เลื่อนขึ้นเป็นที่พระมหาราชครูปโรหิตาจารย์ พระมหาราชครูมหิธรแล้ว ก็ให้เลือกหาผู้ที่จะเป็นพระครูพิเชต พระครูพิรามแทนเข้าไปด้วย เขียนชื่อเข้าไปส่งทั้งสี่ตำแหน่งที่เดียว ทราบหมายนี้แล้วให้คิดอ่านตริตรองไว้ แล้วให้เขียนถวายไปส่งทุกวันไป เมื่อขุนหมื่นในอาลักษณ์จะไปถามตั้งแต่วันจันทร์เดือนแปดทุติยาษาฒขึ้นเก้าค่ำ จนถึงวันอาทิตย์เดือนแปดทติยาษาฒขึ้นสิบห้าค่ำ ให้เป็นเสร็จในเจ็ดวัน อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

ถ้าจะยังมีท่านผู้ใดสงสัยในข้อที่ว่า สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เป็นจอมบงการแล้ว ข้าพเจ้าขอให้ท่านผู้นั้นอ่านประกาศห้ามการยิงประชาชนด้วยธนูระหว่างเสด็จประพาศโดยชลมารคและสถลมารค ซึ่งเป็นหลักฐานแสดงว่า พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นพอพระทัยที่จะให้มีการปกครองกันด้วยหลักเสรีภาพ เสมอภาพ และภราดรภาพภายใต้กฎหมาย ประกาศฉบับนี้ให้ไว้เมื่อวันอาทิตย์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๙ บีมะเส็ง ข้าพเจ้าขอโอกาสนำมาอ่านดังต่อไปนี้

ประกาศ

ยิงกระสุนทางเสด็จพระราชดำเนิน

ด้วยเจ้าพระยามราชชาติเสนางค์นรินทร มหินทราบดีศรีวิชัยราชมหัยสวริย-บริรักษ์ ภูมิพิทักษ์โลกากร ฑัณฑฤทธิธรนครบาล สมุหบดี อภิชัยปรากรมพาหุ รับพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่าให้หมายประกาศแก่บันดาข้าราชการฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน ทั้งฝ่ายน่าฝ่ายในแลราษฎรไทย จีน มอญ ลาว เขมร ยวน แขก ฝรั่ง ปตุเกษเดิม ให้รู้จงทั่วกันว่า มีพระราชกำหนดและบทพระอัยการสำหรับประเทศกรุงสยาม แต่ครั้งกรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยาที่ทุกวันนี้เรียกว่า กรุงเก่า นั้นสืบ ๆ มาเป็นอย่างธรรมเนียมอยู่จนตราบเท่าวันนี้ ถ้าพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารค ก็มีม้านำรีวตรวจทางไปก่อน มีกระสุน มีธนู มีหอกซัดเสียบไปบนหลังม้า แล้วจึงกระบวนองค์รักษ์ถือหวาย ถือหอกขัดกระบี่เป็นลำดับ ๆ จนถึงพระราชยาน ถ้าเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคเล่า ในเรือประตูน่าประตูหลัง ในเรือดั้ง ในเรือกันทุก ๆ ลำ แลน่าแลท้ายเรือพระที่นั่งก็มีกระสุนบืน มีไม้ศีร์ษะตายไป ถ้าเรือตัดน่าพระที่นั่งฤาแข่งขึ้นมาก็ต้องลงอาญาตามกฎหมาย ถ้าราษฎรเดินยืนเยี่ยมน่าต่างเยี่ยมประตู ที่ใกล้ทางเสด็จพระราชดำเนินม้านำรีวแลเจ้าพนักงานในเรือ ประตูน่าประตูหลังในเรือดั้งในเรือพระที่นั่งก็เอากระสุนยิง ครั้นกาลล่วงมานาน เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระบรมนารถบรมบพิตร พระพุทธเลิศหล้านภาไลย เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานพระกระฐิน ณ วัดหนัง ณ วัดหนอง แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับมาในกลางทาง ทรงได้ยินเสียงผู้หญิงร้องทุกข์ถวายความว่า เจ้าพนักงานในเรือดั้ง เอากระสุนยิงถูกดวงจักษุแตก ครั้นได้ทรงสดับแล้ว ทรงพระมหากรุณาโปรดให้รอเรือพระที่นั่ง แล้วดำรัสสั่งให้หลวงทิพเนตร เจ้ากรมหมอสำหรับรักษาจักษุโรค ซึ่งลงประจำอยู่ในเรือพระที่นั่งไปดูรักษา หลวยทิพเนตรจึงกลับมากราบทูลพระกรุณาว่า กระสุนยิงถูกดวงจักษุแตกเสียแล้ว จนพระราชทานเงินตรา

ผ้านุ่งผ้าห่มให้กับหญิงผู้เสียจักษุนั้นแล้ว จึงโปรดให้มีพระราชบัญญัติห้ามว่าแต่นี้สืบไปเมื่อน่า อย่าให้เจ้าพนักงานในเรือประตูน่าประตูหลัง ในเรือดั้งในเรือพระที่นั่ง เอากระสุนยิงเอาราษฎรต่อไป เป็นแต่ให้เงือดเงื้อพอให้รู้กลัว เพราะฉะนั้น เจ้าพนักงานต้องเอากระสุนเตรียมไปตามธรรมเนียม แล้วห้ามคนที่ไม่เคารพเรียบร้อยแต่ด้วยโบกมือห้ามบ้าง เงื้อกระสุนบ้าง แต่ครั้งนั้นมาเจ้าพนักงานก็มิได้เอากระสุนยิงเอาราษฎร จะเป็นอยู่บ้างก็แต่คนที่มิใช่เทือกแถวเคยนำเสด็จมาเนือง ๆ แลมาเป็นพนักงานเรือประตูน่าเรือประตูหลัง เรือดั้งขึ้นใหม่ ๆ ตื่น ๆ ถือไปตามพระราชกำหนดเดิมจึงได้ทราบว่ามีเหตุขึ้นบ้าง บัดนี้จึงประกาศซ้ำมา ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อน่า ถ้าเจ้าพนักงานเรือประตูน่าประตูหลัง เรือดั้งลำใด จะเป็นเรือกรมใดมาร้องพ้องได้ความแน่แล้ว ก็ให้ว่ากล่าวตามพระราชกำหนดที่ห้ามไว้จะชำระทำโทษให้ ถาให้ทำขวัญโดยสมควร บัดนี้พระบาทสมเด็จพระบรมนารถบพิตร พระจอมเกล้า ฯ เจ้าอยู่หัว ทรงพระดำริห์ว่า เสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารค แลทางชลมารค กรมเมืองแลนายอำเภอ พวกนั่งกองจุกช่องล้อมวงม้านำร้วแลตำรวจแลเรือประตูน่าประตูหลัง เรือดั้ง ก็ไล่คนเสียมิให้อยู่ใกล้ทางเสด็จพระราชดำเนิน แล้วให้ชาวบ้านปิดประตูบ้าน แลปิดประตูโรง ประตูร้าน ประตูน่าถังเสียหมด ก็มิได้เป็นการที่จะป้องกันอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งได้ ไม่เห็นเป็นคุณเลย เห็นเป็นโทษเป็นหลายประการ คือมิได้ทอดพระเนตรเห็นราษฎรที่เคยเผ้า แลทรงรู้จักมาแต่ก่อนประการหนึ่ง ปิดประตูโรง ประตูร้าน ประตูน่าถังไว้ก็จะเป็นที่คนแอบแฝงคนที่แอบแฝงอยู่ในโรงในร้านในน่าถังนั้น จะเป็นคนดีฤาคนเสียจริตประการใดก็ไม่รู้ จึงโปรดให้มีประกาศห้ามว่า ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อน่า ถ้าเสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารค ทางชลมารค ก็อย่าให้กรมเมือง นายอำเภอ แลกรมไพร่หลวงที่ไปนั่งกองจุกช่องล้อมวงไล่ราษฎรชาวบ้านไปไกลเลย แลอย่าให้ปิดประตูบ้าน แลประตูโรง ประตูร้าน ประตูเรือน ประตูแพ ประตูน่าถังเสียดังแต่ก่อน ให้ราษฎรเจ้าของบ้านเป็นผู้ใหญ่ในบ้านในเรือนออกมาคอยเผ้ารับเสด็จถวายบังคมให้ทอดพระเนตรเห็น ถ้าทรง

รู้จักจะได้ทรงทักปราไสยบ้างตามสมควรให้ได้ความยินดี อนึ่ง ให้เจ้าของบ้าน เจ้าของเรือน เจ้าของโรง เจ้าของร้าน ตรวจตราดูอย่าให้คนเมาสุราแลคนเสียจริต อยู่ที่น่าบ้านน่าเรือนน่าโรงน่าร้านของตัวเมื่อเพลาจวนจะเสด็จพระราชดำเนินได้เป็นอันขาด ถ้าเจ้าของบ้านเป็นข้าราชการมีกำลัง ก็ให้ไล่เสียให้ไปให้พ้นให้ไกลอย่าให้อยู่ที่น่าบ้านได้ ถ้าไล่มิได้ก็ให้จับตัวส่งให้กรมเมืองแลพวกนั่งกองจุกช่องล้อมวง ถ้าเป็นราษฎรมีกำลังน้อยจะจับมิได้จะไล่มิไป ก็ให้ไปบอกกรมเมืองนายอำเภอพวกนั่งกองจุกช่องล้อมวง ให้มาช่วยไล่ช่วยจับเสียโดยเร็วในก่อนเวลาเสด็จพระราชดำเนิน อย่าให้คนในกระบวนแห่เสด็จพระราชดำเนินต้องไล่ต้องจับคนเมาสุราคนเสียจริตให้วุ่นวายไป ถ้าเสด็จทางชลมารคก็ให้เจ้าของบ้านเจ้าของเรือนเจ้าของแพออกมานั่งคอยเฝ้าน่าบ้านน่าเรือนน่าแพในที่ควรจะหมอบอยู่ได้ ให้ทอดพระเนตรเห็นแล้วให้ดู ถ้าเห็นกระบวนเสด็จพระราชดำเนินแล้วแลมีเรือพายขึ้นล่องสวนทางแลแข่งกระบวน ก็ให้เจ้าของบ้านเจ้าของเรือนเจ้าของแพบอกห้ามให้เรือนั้นจอดเสีย อย่าให้พายสนนพายแข่งพายตัดน่ากระบวนเสด็จพระราชดำเนินได้ ถ้าเป็นเรือจีนใหม่ เรือแขก เรือฝรั่งเขาไม่รู้ธรรมเนียมไทย ไม่เข้าใจกันก็ให้ใช้ใบบอกห้ามตามไม่รู้จักภาษากัน ถ้าเจ้าของบ้าน เจ้าของเรือน เจ้าของโรง เจ้าของร้าน เจ้าของแพไม่อยู่ ก็ให้บุตรภรรยาออกมารับเสด็จ ดูแลแทนบิดา แทนมารดา แทนผัว อนึ่ง ถ้าราษฎรเป็นจีน และเมื่อเพลาเสด็จพระราชดำเนินไปถึง น่าบ้าน น่าเรือน น่าโรง น่าร้าน น่าแพ ถ้าแลจะเคารพหมอบกราบอย่างไทยตามเคยมาแต่ก่อนก็ตามใจฤาจะลุกขึ้นยืนคุยเคารพตามอย่างจีนเคารพต่อพระเจ้าแผ่นดินจีนก็ตาม อนึ่ง แขกแลฝรั่งถ้ารู้ธรรมเนียมไทย จะนั่งลงเคารพหมอบกราบอย่างไทยก็ตาม ฤาจะยืนเบิดหมวกกัมศีร์ษะยกมือเคารพอย่างแขกอย่างฝรั่งก็ตาม อย่าให้ข้าราชการในกระบวนเสด็จพระราชดำเนิน แลกรมเมืองนายอำเภอ นั่งกองจุกช่องล้อมวง แลราษฎรชาวบ้าน ที่ออกมานั่งคอยเฝ้ารับเสด็จ ห้ามปรามว่ากล่าวขืนใจคนนอกประเทศ ซึ่งพอใจจะเคารพรับเสด็จตามจารีตของตัว ๆ นั้น ให้หมอบลงเคารพกราบอย่างไทยเลย จงไต่ถามเสียให้รู้กิริยา

คนนอกประเทศ แล้วจงยอมให้คนนอกประเทศได้เคารพตามใจจารีตที่เคยนับถือนั้นเถิด อนึ่ง ถ้าคนนอกประเทศมาเช่าโรงเช่าเรือนเช่าแพของผู้ใดอยู่ ก็ขอให้เจ้าของโรงเจ้าของเรือนเจ้าของแพเอาใจใส่ตักเตือนคนนอกประเทศซึ่งไม่รู้ธรรมเนียมนั้นให้เคารพตามธรรมเนียมคนประเทศนั้น ๆ ฤาตามอย่างไทยก็ตาม จงบอกกล่าวห้ามปรามเสีย อย่าให้ทำกิริยาเกะ ๆ กะ ๆ ไม่มีเคารพได้ เมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารคทางชลมารคจงทุกราย ถ้ามีเหตุเพราะคนเมาสุรา แลคนเสียจริตแลอื่น ๆ อันใดขึ้นที่น่าบ้านร้านโรงผู้ใดเมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนิน ก็จะต้องหาตัวเจ้าของบ้านร้านโรงมาชำระให้ระวังให้รอบคอบเทอญ

ข้าพเจ้าไม่นึกว่า ท่านผู้ฟังจะต้องการให้ข้าพเจ้ากล่าวอะไรเป็นการเสริมต่อยิ่งไปกว่าที่จะกล่าวว่า เมื่อได้อ่านประกาศอันเต็มไปด้วยความเมตตาปรานีฉบับนี้แล้ว ทุก ๆ คนรู้สึกอบอุ่นในใจ

เมื่อกล่าวถึงสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จะเว้นไม่กล่าวถึงหนังสือเรื่องแหม่มแอนนาเสียก็ใช่ที่ ไม่ต้องสงสัย พระเจ้าแผ่นดินไทยพระองค์นี้มีชื่อระบือขึ้นในตะวันตกทุกวันนี้ ก็โดยความเพียรพยายามของสุภาพสตรีสองคน คือแหม่มแอนนาที่ตายไปแล้วกับแหม่มแลนดอน ที่ไปขุดเอาเรื่องเก่ามาเล่าใหม่ เป็นผลให้ฮอลลิวู้ดได้รับความตื่นเต้นถึงกับนำเอาเรื่องไปสร้างภาพยนต์มหกรรมขึ้นเรื่องหนึ่ง แต่นั่นแหละ สำหรับเรื่องราวบางประการในหนังสือและภาพยนต์เรื่องนั้น อย่าว่าแต่ชาวตะวันตกเลย แม้แต่คนไทยเราเอง เมื่อได้ยินได้ฟังเข้าแล้วยังประหลาดใจ เพราะแทนที่จะปรากฏเป็นเรื่องราวในเกร็ดพงศาวดาร มันกลายเป็นพงศาวดารเกร็ด ๆ ที่แม้แต่พวกเราเองยังไม่เคยได้ยิน โดยเฉพาะที่เอาคนเป็น ๆ ไปเผาไฟ ภาพยนตร์ เอม. จี. เอม. ทั้งเรื่องนั้นมีภาพน่าตื่นเต้นที่สุดก็แต่ที่ตอนนี้ แต่ในลายพระราชหัตถ์เลขาถึงจมื่นสรรพเพธภักดี อุปทูต ณ กรุงลอนดอน ท่านจะได้อ่านพบข้อความตอนหนึ่ง ซึ่งเป็นการปฏิรูปเรื่องราวในตอนสำคัญนี้เสียทั้งหมด จนไม่มีอะไรดีเหลือ ปรากฏข้อความในลายพระราชหัตถ์เลขาฉบับ

น้ำว่า เมื่อมีผู้ลักพานางสนมไปจากเรือพระที่นั่ง เมื่อจับได้นำไปพิจารณาเป็นสัตย์ แทนที่ชายเจ้าชู้คนนั้นจะถูกนำไปเผาไฟทั้งเป็น ได้ถูกศาลปรับเป็นเงินเพียง ๑ ชั่ง คิดตามอัตราแลกเปลี่ยนในปัจจุบัน เป็นเงินอังกฤษสัก ๑ ปอนด์ ๑๐ ชิลลิง หรือเท่ากับเงินเพียง ๖ เหรียญดอลล่าร์อเมริกันเท่านั้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นราคาถูกมากสำหรับการลักพาผู้หญิงของพระเจ้าแผ่นดิน ข้อความในลายพระราชหัตถ์เลขานี้มีกล่าวไว้ในตอนท้ายว่า

"ส่วนเรื่องที่เมียเจ้าเป็นชู้กับพระอินทรทิตย์นั้น ข้าได้มอบเรื่องให้ตระลาการพิพากษาชี้ขาดเสร็จไปแล้ว ศาลได้ปรับชายชู้เป็นเงินถึง ๒๘ ชั่ง เงินจำนวนนี้ ข้าจะไม่คิดเอาเป็นพินัยหลวง แต่จะให้เป็นสินไหมแก่เจ้า เพราะข้าได้ส่งเจ้าไปไกลจากบ้าน"

ความที่ข้าพเจ้าจะอ่านต่อไปนี้ ไม่แต่จะเป็นข้อปลอบประโลมน้ำใจอุปทูตในกรุงลอนดอนเท่านั้น ยังเป็นหลักฐานปฏิรูปเรื่องราวในภาพยนต์ชั้นเอกที่กล่าวแล้วนั้นด้วย

"ข้าขอบอกให้เจ้ารู้ไว้ด้วยว่า เมื่อนางสนมของข้าเองถูกผู้ชายฉุดเอาไปจากเรือพระที่นั่ง ศาลเขาปรับเป็นเงินเพียงชั่งเดียวเท่านั้น"

การเอาคนเป็น ๆ ไปเผาไฟ ซึ่งกล่าวกันว่า เป็นวิธีลงโทษคนอย่างบ่าเถื่อนนั้น ดูเหมือนจะได้เคยใช้กันในอัษฎงคตประเทศ เช่นในกรณีโจนอ๊อฟอาร์ค วีระสตรีแห่งเมืองออลียอง ข้าพเจ้ามีเอกสารอีกฉบับหนึ่ง ซึ่งแสดงว่า สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงรังเกียจวิธีลงโทษคนอย่างบ่าเถื่อนนี้เป็นที่สุด จนถึงกับได้ทรงประกาศห้ามไว้ ยิ่งกว่านั้น ประกาศฉบับเดียวกันนี้ยังแสดงว่า พระองค์พึงพระทัยที่จะให้ไพร่ฟ้าประชาชนของพระองค์มีสิทธิเสรีภาพ โดยเฉพาะในทางศาสนา ท่านจะสังเกตว่า สหประชาชาติเพิ่งจะได้นำเอาเรื่องนี้มาประกาศไว้ในกฎบัตรเสรีชนเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง ซึ่งพระมหากษัตริย์ของไทยได้ประกาศล่วงหน้าไปก่อนแล้วเป็นเวลาเกือบ ๑๐๐ ปี ข้อความในประกาศมีกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

ประกาศ

การถือศาสนา และผู้ที่ถือผิด

ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

ว่าธรรมเนียมผู้ครองแผ่นดินที่เป็นยุตติธรรม มิได้ห้ามราษฎรทั้งปวงในการถือศาสนาเป็นที่พึ่งของตัว ๆ ในเวลาที่สุดและกาลเบื้องหน้า ทรงอนุญาตยอมให้คนถือศาสนาตามอัธยาศัย ด้วยว่าการถือศาสนาลางสิ่งก็ถูกต้องกัน เหมือนอย่างไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ล่วงเกินในการเมถุนสังวาสทำชู้ภรรยาของผู้อื่น แลไม่เจรจาคำเท็จ แลไม่เสพย์สุรา แลอดความโกรธ มีเมตตากรุณาแก่กัน แลซื่อสัตย์กตัญญูกตเวที แลให้บันสิ่งของเฉลี่ยความสุขแก่กัน แลทำความดีอื่น ๆ ซึ่งเป็นคุณประโยชน์แก่กันก็มีอีกหลายอย่าง คนทุกชาติทุกภาษาทุกศาสนาก็เห็นพร้อมกันว่า เป็นความคิดความชอบเป็นยุตติธรรม ก็การลางสิ่งซึ่งเป็นการขัดต่อการแผ่นดินบ้านเมือง ถึงบางคนจำพวกที่เป็นคนใกล้จะเสียจริตนับถือว่าใครทำได้เป็นคนดีมีศรัทธาแก่กล้า จะเห็นว่าเป็นบุญกุศลมาก ด้วยได้พึ่งคำเล่าลือ และได้พึ่งพระสงฆ์บางรูปที่ไม่ได้เล่าเรียนศึกษาพระไตรปิฎกธรรมให้รู้จริงมาเทศนาเลอะ ๆ เลือน ๆ ใกล้จะเสียจริตพรรณาสรรเสริญว่า เป็นบุญเป็นกุศลมากแล้วหลงไหลเห็นตามไป เหมือนอย่างเผาตัวบูชาพระรัตนตรัยแลเชือดคอเอาศีร์ษะบูชาพระ เชือดเนื้อรองเลือดใส่ตะเกียงตามบูชา แลทำการอันที่ขัดต่อราชการแผ่นดินก็ดีมีโดยชุกชุม เหมือนอย่างสามเณรสุกเผาตัวที่วัดหงสาราม แลนายเรือง นายนกเผาตัวบูชาพระที่หน้าอุโบสถวัดอรุณราชวราราม แลนางชีผู้หนึ่งเผาตัวบูชาพระพุทธบาท เป็นตัวอย่างเห็นอยู่ทั่วกันดังนี้ ผู้ครองแผ่นดินที่เป็นธรรม แลท่านเป็นคนฉลาดทั้งปวงไม่เห็นว่าเป็นความดีความชอบด้วยเลยแต่ศาสนาหนึ่ง ก็การเผาตัวบูชาพระก็ดี เชือดเนื้อรองโลหิตใส่ตะเกียงตามบูชาพระก็ดี ตัดศีร์ษะบูชาพระก็ดี เห็นว่าไม่ใช่

ทางของคนฉลาด เป็นหนทางของคนเสียจริตแลคนที่ใกล้จะเสียจริต ไม่พอที่คนทั้งปวงจะเห็นว่าเป็นการบุญการกุศลในพระพุทธศาสนา นักปราชญ์ได้ค้นหาในคัมภีร์ที่ควรเชื่อได้ว่าเป็นบาลีพุทธภาษิต ฤๅสาวกภาษิตในศาสนาก็ไม่พบเห็นเลยแต่สักแห่ง ว่าการทำอย่างนั้นเป็นบุญเป็นกุศล ถึงจะมีในหนังสือแปลร้อยที่พระสงฆ์ซุ่มซ่ามเทศนา ลวงสัปรุษที่โง่ ๆ ตื่น ๆ ให้นับถืออยู่บ้างก็ดี เมื่อพิเคราะห์ดูจริง ๆ ก็เห็นว่าไม่ใช่สำนวนในพระศาสนา ชรอยจะเป็นสำนวนของคนที่โง่ตื่น ๆ ใกล้จะเสียจริตแน่แล้ว อย่าให้ใครเชื่อพังเอาเป็นตัวอย่างเลยเป็นอันขาด ถึงในพระวินัยบัญญัติก็ให้ห้ามไว้ มิให้พระสงฆ์ชักชวนคนให้ฆ่าตัว ถ้าพระสงฆ์รูปใดชักชวนมนุษย์ให้ตายด้วยวจีประโยคก็เป็นปาราชิก เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าไม่ใช่การบุญกุศล ไม่ควรจะอนุโมทนายอมตามเลย เป็นการขัดต่อแผ่นดิน ถึงในพระศาสนาอื่น ๆ ก็เห็นว่าจะไม่มีใครสรรเสริญว่าเป็นความดีมีความชอบแต่สักแห่งเลย เพราะฉะนั้นตั้งแต่นี้สืบไปอย่าให้ใครเผาตัวบูชาพระ ตัดศีรษะบูชาพระ เชือดเนื้อรองโลหิตตามตะเกียงบูชาพระเลยเป็นอันขาด เพราะว่าเป็นการขัดต่อราชการแผ่นดิน เมื่อผู้ใดได้เห็นใครเผาตัวบูชาพระ ฤๅตัดศีรษะ เชือดเนื้อรองโลหิตตามตะเกียงบูชาพระก็ดี หรือได้เห็นใครผูกคอตายก็ดี ให้เข้าช่วยว่ากล่าวห้ามปรามแย่งชิงเครื่องศัตราวุธเสีย อย่าให้ผู้นั้นทำได้ ถ้าตัวผู้เห็นคนเดียวกำลังน้อย ฤๅกลัวศัตราวุธจะเข้าแย่งชิงมิได้ ก็ให้ร้องบอกเรียกผู้อื่นมาให้ช่วยกันห้ามปราม ผู้ซึ่งได้รู้เห็นแลจะนิ่งดูตายเสียไม่ห้ามปราม ฤๅจะพลอยเห็นว่าได้บุญได้กุศลด้วยนั้นไม่ได้ ถ้าผู้ใดได้รู้เห็นแล้วดูดายเสีย ไม่ว่ากล่าวห้ามปรามแย่งชิงเครื่องศัตราวุธ ฤๅไม่ช่วยตัดเชือกก็ดี จะให้ผู้นั้นเสียเบี้ยปรับตามรางวัด ถ้าผู้รู้เห็นอยู่ในที่ใกล้

อนึ่งสตรีที่เป็นหม้ายผัวหย่าผัวตายร้างมานาน ๆ ขึ้นคานอยู่ ฤๅหญิงสะเทินที่ตั้งแต่เล็กยังไม่เคยพบชาย ขึ้นคานอยู่นาน ๆ ย่อมสืบเสาะหาผัวที่ไม่มีภรรยา วิสัยคนที่เป็นคฤหัสถ์ก็มีภรรยาทุกคนด้วยกัน ไม่ใคร่มีใครว่างเปล่าอยู่ ฝ่ายพระสงฆ์บวชอยู่

นานไม่มีภรรยา เป็นคนว่างเปล่าอยู่ ถ้าให้สึกออกมาได้เป็นผัวจะดี พระสงฆ์เล่าบวชอยู่นานได้ยศบรรดาศักดิ์ แต่ในหลวงทรงตั้งให้เป็นที่พระราชาคณะฐานุกรมเปรียญรับนิตยภัตรไตรบีได้ และเทศนาบ้าง บังสุกุลบ้าง และรับนิมนต์ในการพิธีอื่น ๆ บ้าง ฤๅเป็นพระครูเจ้าอธิการและอนุจรก็ดี ได้เทศนาบังสุกุลรวบรวมเพื่อง สลึง ตำลึง บาท ไว้มาก ถ้าเราเกลี้ยกล่อมให้สึกออกมาเป็นผัวได้ ก็คงจะทอดเทเข้าฝากตัวกลัวเรา จะได้มอบหมายเงินทองที่เก็บไว้ให้แก่เราทั้งสิ้น คงอยู่ในอำนาจเรา เราจะใช้อย่างไรก็คงได้ดังปรารถนาทุกอย่าง ด้วยคนชาววัดบวชอยู่นานไม่เคยพบการชำเราชำเขา ได้พบเข้าแล้วก็ตื่นไปงมเซอะไปดังนั้น จึงคิดกลอุบายเอาบุตรชายไปฝากไว้บ้าง ชักโยงพวกพ้องพี่น้องให้ไปอยู่บ้าง พอได้ไปมาเป็นสนสื่อ แลได้ส่งคาวหวานเปรี้ยวเค็มถวายพระสงฆ์ที่ตนชอบใจอยากได้เป็นผัวฤๅเป็นเขยนั้นเนือง ๆ ฝ่ายพระสงฆ์เล่าเป็นชาววัดได้อุปการะเกื้อหนุนสมดังที่คิดไว้ เมื่อยังไม่ได้สึก มักอ้อ ๆ แอ้ ๆ เข้าประจอประแจ้ประจบประแจงฝากตัวเป็นญาติเป็นโยม เรียกโยมที่บ้าน โยมที่แพ โยมที่ตึก บ้านล่างบ้านบนดังนี้มีโดยมาก ครั้นได้คราวก็สึกออกมากินอยู่ด้วยกันกับนางคนนั้นบ้าง กับน้องสาวและบุตรของนางคนนั้นบ้าง ฤๅชำเรากันเสียก่อนแต่ยังไม่สึกบ้าง หญิงพอใจหาพระสงฆ์ชาววัดเป็นผัว พระสงฆ์ชาววัดที่สึกออกมาพอใจหาหญิงหม้าย หญิงขึ้นคานเป็นภรรยา แต่อย่างนี้ก็มีชุกชุมมากนักทุกหนทุกแห่ง จะระบุชื่อว่าคนนั้นคนนี้ คู่นี้คู่นั้น จะพรรณาไปก็ไม่สิ้นสุดลง แลเป็นเครื่องเคืองหูรำคาญใจ ท่านที่มีแผลไม่พอใจฟัง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าขอเตือนสติท่านทั้งปวงที่อ้างชื่อมาแล้วให้รู้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชหฤทัยประสงค์จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ มิให้มัวหมองเป็นมนทิน และให้รุ่งเรืองเจริญเป็นประโยชน์แก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นอันมาก แลมีพระราชประสงค์ จะทรงทำนุ บำรุงแผ่นดินทั่ว พระราชอาณาจักรให้อยู่เย็นเป็นสุขทั้งไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน สมณพราหมณาจารย์ จึงโปรดเกล้า ฯ เตือนสติให้ระวังตัวกลัวผิดด้วยกันทั่วทุกคน ทั้งชาววัดชาวบ้านว่า ตั้งแต่นี้สืบไป ถ้าผู้หญิงหาพระเป็นผัว ฤๅพระ

หาหญิงหม้ายหญิงขันคานเป็นภรรยา แลทำการสนสื่อไปมาเพื่อเมถุนสังวาสแล้ว มีผู้มาโจทนาว่ากล่าว สืบได้ความเป็นสัจจะให้ปรับไหมมีโทษตามพระราชบัญญัติ แลจะปรับพระสงฆ์ที่อยู่ใกล้เคียงในที่รางวัดสามเส้นสิบห้าวา ฤาชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงรู้เห็นเป็นใจไม่ว่ากล่าวแลไม่พ้องร้อง แกล้งเพิกเฉยปิดความนิ่งเสีย จะปรับให้เสียรางวัดในการบุญ คืออยู่ในที่สามเส้นสิบห้าวาได้รู้เห็นให้ทำวัดถากหญ้ารื้อขนอิฐไปใช้ในการบุญกว่าจะครบกำหนดตามรางวัด ที่ใกล้แลไกลตามสมควร เมื่อสตรีใด ๆ มีความเกี่ยวข้องด้วยเรื่องพระสงฆ์ดังว่ามานี้ ฤาพระสงฆ์ชาววัดที่จะสึกได้มีความเกี่ยวข้องด้วยเรื่องผู้หญิงคือหาภรรยาแต่ยังเป็นพระสงฆ์อยู่ก็ดี มีอยู่สักกี่แห่งสักกี่ราย ก็ให้มาลุกะโทษเสียโดยตรง อย่าให้ปิดบังไว้ให้เนิ่นช้าเกินสิบห้าวัน จะโปรดยกโทษให้ ถ้ามีเกี่ยวข้องแลแกล้งปิดบังไว้ ไม่มาลุกะโทษเสียโดยตรง ในกำหนดสิบห้าวั่น มีปากโจทฤาผู้มาพ้องร้องว่ากล่าว ฤากราบทูลพระกรุณาให้ขุ่นเคืองผ่าละอองธุลีพระบาทก็ดี จะให้ปรับไหมมีโทษจงหนักเสมอกับคนที่เป็นปาราชิก ทั้งชาววัดแลชาวบ้านจะให้เสียรางวัดกึ่งผู้ผิด"

ในเรื่องที่ว่ากันว่า สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เป็นจอมบงการนั้น ข้าพเจ้านึกว่าข้าพเจ้าได้กล่าวมาพอแล้ว แต่ในเรื่องที่ได้ทรงโปรดการมีเจ้าจอมมาก ๆ นั้นเล่า จะว่ากันอย่างไรต่อไป จำนวนเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๔ นั้น จะเปรียบก็เหมือนดาวในท้องฟ้า ข้อนี้ข้าพเจ้าปฏิเสธไม่ได้ แต่ขอท่านได้โปรดระลึกว่า การมีเมียมาก ๆ ในสมัยนั้นไม่ถือว่าเป็นการผิดศีลธรรมแต่ประการใด ยิ่งสำหรับพระเจ้าแผ่นดินด้วยแล้ว กลายเป็นเครื่องมือหาเสียงในทางการเมืองได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ เมื่อสงสัยว่าเจ้านายหรือข้าราชการผู้ใหญ่คนไหนคิดไม่ดีต่อราชบัลลังก์ พระเจ้าแผ่นดินมีวิธีป้องกันรัฐประหารได้อย่างแนบเนียนและง่ายดาย ด้วยการขอลูกสาวผู้เริ่มคิดก่อการนั้นมาเป็นเจ้าจอมเสียคนหนึ่งหรือสองคน แล้วใครเล่าจะคิดทำรัฐประหารกับลูกเขยให้เป็นการผ่าผีนกติกาของนักกีฬา เพราะเหตุนี้จึงเป็นที่รับรู้กันอยู่ว่า แม้เจ้าจอมทุกท่านจะได้รับเกียรติและตำแหน่งยศเปิดเผยเป็นทางการ ส่วนภายในอันเป็นการส่วนพระองค์พระมหากษัตริย์นั้น ทุกท่านหาได้รับการสนใจจากพระเจ้าแผ่นดินด้วยไม่ ผู้หญิงไทยในสมัยนั้น ไม่ได้

ตั้งรังเกียจต่อการมีเมียมากของผู้ชาย สุภาษิตในอัษฎงคตประเทศมีกล่าวไว้ว่า การกุศลต้องเริ่มขึ้นก่อนในบ้านเป็นจริงฉันใด สตรีไทยในสมัยนั้นก็คงรู้แจ้งในความจริงว่า การมีเมียมากก็ควรจะเริ่มในบ้านฉันเดียวกันนั้น หาไม่ก็จะแผ่สร้านระบาดออกไปนอกบ้านให้เป็นการเปลืองทรัพย์และลำบากยากใจในการควบคุมโดยใช่เหตุ

จะอย่างไรก็ตาม ปรากฏเป็นหลักฐานว่า สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เป็นพระเจ้าแผ่นดินไทยพระองค์แรกที่เลิกประเพณีและอาญาวังอันเก่าแก่ โดยทรงโปรดเกล้า ฯ อนุญาตให้นางในลาออกจากพระบรมมหาราชวังไปมีสามีข้างนอกได้ ในประกาศรัชกาลที่ ๔ ฉบับหนึ่ง ในหลวงเกือบจะได้ประกาศออกมาเป็นทางราชการว่า เจ้าจอมของพระองค์ท่านมีจำนวนมากเกินไป เพราะฉะนั้นผู้ใดจะขอแบ่งเอาไปบ้างก็ได้ ไม่หวงห้าม นั่นก็ดีแล้ว สำหรับพระองค์ท่านผู้บำเพ็ญพระองค์เป็นนักเสวยอุด่มคติ แต่เมื่อนางใน ๑๒ คนกราบถวายบังคมลาออกเข้าจริง ๆ ดูเหมือนว่า ในหลวงรัชกาลที่ ๔ จะไม่สู้ทรงพอพระทัยนัก และใบสุทธิที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานออกให้แก่ท่านสุภาพสตรี ๑๒ คนที่ลาออกนั้น ก็ดูไม่ค่อยจะสดใสเหมือนดังที่เจ้าตัวทั้ง ๑๒ คนจะพึงปรารถนาที่จะได้รับไว้เป็นมิ่งขวัญ ซึ่งที่จริงก็แสดงว่า พระเจ้าแผ่นดินไม่ใช่พระอรหันต์

ข้าพเจ้าขอโอกาสอ่านประกาศพระบรมราชานุญาตให้นางในกราบถวายบังคมลาออกได้ ดังมีข้อความต่อไปนี้ ประกาศฉบับนี้ให้ไว้เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๓ ค่ำ เดือนอ้าย บีเถาะ

ประกาศ

ทรงพระราชปฏิญาณ อนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายใน ทูลลาออกจากราชการ

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประกาศปฏิญาณไว้เป็นความสัตย์ความจริงแก่เจ้าจอมอยู่งานชั้นใน ชั้นกลาง ชั้นนอก ทั้งปวง

เว้นแต่เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกเธอ แลหม่อมพนักงานทุกตำแหน่ง แลเจ้าจอมเถ้าแก่ แลท่านเถ้าแก่ แลนางรำบำเรอทั้งปวงทุกคน ด้วยบัดนี้ไม่ทรงหวงแหนท่านผู้ใดผู้หนึ่งไว้ในราชการด้วยการข่มเหงกักขังตอก ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงตามสมัครแลเห็นแก่ตระกูลแลความชอบของท่านทั้งปวง จึงทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงพระราชทานเบี้ยหวัดผ้าบี และเครื่องยศบรรดาศักดิ์โดยสมควร บัดนี้ท่านทั้งปวงก็ทำราชการมานานแล้ว ใคร ๆ ไม่สบายจะใคร่กราบถวายบังคมลาออกนอกราชการไปอยู่วังเจ้าบ้านขุนนางบิดามารดา จะมีลูกมีผัวให้สบายประการใดก็อย่าให้กลัวความผิดเลย ให้กราบทูลถวายบังคมลาโดยตรง แล้วถวายเครื่องยศคืนเสีย แล้วก็จะโปรดให้ไปตามปรารถนาโดยสะดวก ไม่กักขังไว้แลไม่ให้มีความผิดแก่ตัวผู้นั้น แลผู้ที่จะเป็นผัวนั้นเลย ห้ามแต่อย่าให้สนสือหาชู้หาผัวแต่ตัวยังอยู่ในราชการด้วยอุบายทางใดทางหนึ่ง ก่อนกราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นอันขาดทีเดียว เป็นดังนั้นจะเสียพระราชกำหนดสำหรับแผ่นดินไป เมื่อไปอยู่นอกพระราชวังแล้ว ถ้าคนมีตระกูล ไปอยู่กับบิดามารดาญาติพี่น้อง ฤาเป็นนางห้ามเจ้านายที่ทรงพระมหากรุณาให้มีบรรดาศักดิ์ใหญ่ ๆ ฤาเป็นภรรยาข้าราชการที่มีศักดินามาก ก็จะพระราชทานเบี้ยหวัดอยู่บ้างโดยสมควร อนึ่งถ้าเจ้าจอมอยู่งานชั้นในเห็นว่าพระราชบัญญัติบังคับ แคบใจนัก จะถวายบังคมลาออกนอกราชการก็อดสู อยู่ชั้นในไม่สบาย จะขอรับพระราชทานโอกาสเลื่อนออกมาเป็นชั้นกลาง ชั้นนอก แลพนักงานทำราชการสนองพระเดชพระคุณตามอย่าง แลบังคับเจ้าจอมอยู่ชั้นกลางชั้นนอก แลพนักงานแลนางบำเรอก็ตามแต่จะชอบใจ แต่ให้กราบทูลก่อน อย่าเพ่อทำการประพฤติแชเชือนเกินอย่างเจ้าจอมอยู่งานชั้นในก่อนกราบทูลขอออกตัว จะทรงพระกรุณาโปรดให้ลดแต่เครื่องยศและเบี้ยหวัดอย่างเจ้าจอมอยู่งานชั้นในเสีย ให้คงได้ดังเจ้าจอมอยู่งานชั้นกลางชั้นนอก แลพนักงานแลนางบำเรอโดยสมควร แต่เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกเธอ จะโปรดให้ออกนอกราชการไปมีผัวไม่ได้ จะเสียพระเกียรติยศพระเจ้าลูกเธอไป เมื่อจะใคร่ออกนอกราชการเพียงจะอยู่กับพระเจ้าลูกเธอไม่มีผัว ก็จะทรงพระกรุณาโปรดอนุญาตกระแสร์

พระบรมราชโองการดังนี้ ก็ได้มีพระราชดำรัสมาหลายครั้งแล้ว แต่ดูที่จะหามีใครเชื่อไม่ ด้วยเข้าใจว่าตรัสเล่นก็ดี ประชดก็ดี การอันนี้เป็นสุจริตสัจจริง จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตีพิมพ์ประกาศพระราชทานเป็นสำคัญสัญญาไว้ให้มั่นคง ให้ท่านทั้งปวงเชื่อว่าไม่ทรงหวงแหนกักขังจริง ๆ แลพระราชดำรัสนั้นเป็นความจริง ความตรง ให้ท่านทั้งปวงรับคำประกาศนี้ไว้เป็นสำคัญ ถ้าการไปข้างหน้ามิได้เป็นจริงดังนี้ ก็ควรที่ท่านทั้งปวงแลเทพยดามนุษย์จะครหาติเตียนอยู่แล

อนึ่ง เจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าในแผ่นดินล่วงแล้วมา ถ้ายังมีพระองค์เจ้าอยู่ก็อย่าให้มีผัว ถ้าอยากจะมีผัวให้ได้ก็ให้มากราบทูลพระกรุณาว่าตัดรอนพระองค์เจ้าให้ขาดเสียก่อน อย่าให้เรียกว่าเจ้าจอมมารดาเลย ถ้าพระองค์เจ้ายอมตัดไม่นับถือแล้วจะโปรดให้มีผัวตามสบาย ถ้าไม่ได้กราบทูลพระกรุณาขืนมีผัว ถ้าผัวเป็นพระองค์เจ้าก็จะโปรดลดเบี้ยหวัดเสียกึ่งหนึ่ง ถ้าผัวเป็นหม่อมเจ้า เป็นข้าราชการมีบรรดาศักดิ์ก็ดีจะยกเบี้ยหวัดเสีย แล้วจะให้เสียภาษีปีละสิบสองตำลึง ถ้ามีผัวเป็นข้าราชการมีบรรดาศักดิ์น้อยแลไพร่ จะให้ลงพระราชอาญาแล้วผัวจะให้ริบราชบาท แล้วเอาตัวส่งหญ้าช้างตัวหญิงจะให้ลงพระราชอาญาจำไว้จนตาย ถ้าพระองค์เจ้าสงสารกราบทูลขอก็จะพระราชทานให้ไปอยู่กับพระองค์เจ้ารับพระราชทานเบี้ยหวัดเหมือนอย่างนางนม ให้เรียกแต่ว่ามารดา ไม่ให้ใส่คำนำเรียกว่าเจ้าจอม อนึ่ง บรรดามารดาหม่อมเจ้าในพระองค์เจ้าที่ตั้งกรมแล้ว แลยังไม่ได้ตั้งกรมทั้งปวงซึ่งสิ้นพระชนม์แล้ว เมื่อหม่อมเจ้ายังมีตัวอยู่ ถ้าไม่มีผัวก็ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดหกตำลึงบ้าง ยิ่งกว่านั้นบ้าง ถ้ามีผัวให้เลิกเบี้ยหวัดเสีย ให้ผัวที่เป็นไพร่มิใช่เจ้าเสียภาษีปีละหกตำลึง เป็นเบี้ยเลี้ยงแก่หม่อมเจ้าไปทุกเดือนกว่าหม่อมเจ้าจะไม่มีตัว ภาษีนี้ใครอย่าติว่าแรง เพราะมิได้เรียกเอามาเป็นหลวงแต่สักเฟื้อง พระราชทานให้แก่หม่อมเจ้าผู้บุตรทั้งสิ้น เป็นการกดขี่คนที่เป็นผัวมารดาหม่อมเจ้าให้ปฏิบัติหม่อมเจ้าไป อนึ่ง เมื่อมารดาหม่อมเจ้าไม่มีผัวพระราชทานเบี้ยหวัดด้วย ก็เพื่อจะให้เป็นกำลังเลี้ยงหม่อมเจ้าไป ก็เมื่อไม่อยู่เลี้ยงหม่อมเจ้าไปมีผัว ก็ควรให้คนผู้

เป็นผัวเสียภาษีให้แก่หม่อมเจ้าเท่าเบี้ยหวัดซึ่งพระราชทาน เมื่อไม่มีผัวจึงชอบ ถ้ามารดาหม่อมเจ้าที่มีผัวโกรธกับผัว ถึงหย่าร้างขาดจากผัวเมียกัน ถ้าสาบาลได้ทั้งสองข้าง หย่ากันแต่เดือนใด ก็ให้ยกภาษีแต่เดือนนั้นไป โกรธกันเล็กน้อย ถึงว่าไม่ได้อยู่ด้วยกัน ถ้าสาบาลไม่ได้ ว่าขาดกันก็ไม่พ้นภาษี ถ้าอยากจะไม่เสียภาษีมาทนสาบาลแล้วกลับไปดีกัน ฤาสืบได้ความจริงว่ายังดีกันอยู่ จะปรับให้ใช้ภาษีสองต่อจนเดือนที่ชำระความ ถ้ามารดาหม่อมเจ้ามีผัวเป็นพระองค์เจ้า ไม่เสียเกียรติยศอันใด เป็นแต่โปรดให้ยกเบี้ยหวัดเสีย ไปให้พระองค์เจ้าผู้ผัวเลี้ยงเถิด ฤาจะให้เบี้ยหวัดก็จะได้ด้วยอำนาจพระองค์เจ้าที่เป็นผัวใหม่ ถ้ามารดาหม่อมเจ้าไปได้ผัวใหม่เป็นหม่อมเจ้า ถ้าหม่อมเจ้าผู้บุตรยินดีเอาเป็นบิดาเลี้ยงก็แล้วไป ถ้าหม่อมเจ้าผู้บุตรมิยอมยินดีด้วย ก็จะทรงพระกรุณาโปรดชักเอาเบี้ยหวัดของหม่อมเจ้าที่เข้ามาเป็นผัวนั้นแบ่งสามส่วน ยกเอาส่วนหนึ่งให้แก่หม่อมเจ้าผู้บุตรเป็นภาษีทุกปีไป เพราะทำให้หม่อมเจ้าผู้บุตรได้ความอับอาย ลักษณะพระราชกำหนดนี้ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศมาให้ท่านทั้งปวงทราบด้วยจงทั่วกัน

ประกาศมา ณ วันพฤหัส เดือนอ้าย ขึ้นสามค่ำ ปีขานฉศก"

หลังจากที่ได้ออกประกาศฉบับนี้แล้ว มีประกาศออกตามมาอีกฉบับหนึ่ง ดังปรากฏพิมพ์ไว้ในราชกิจจานุเบกษา ประกาศฉบับนี้แล้ว คุณท้าวอาบเป็นเจ้าหน้าที่ลงนามสนองพระบรมราชโองการปรากฏข้อความดังต่อไปนี้

ประกาศ

พระราชทานพระบรมราชานุญาต ข้าราชการฝ่ายใน กราบถวายบังคมลาออก ๑๒ คน

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแก่ท่านทั้งปวงให้ทราบว่า เพราะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ไว้แต่ก่อนว่า บรรดาข้าราชการฝ่ายในแก่สาวปานกลางใดใด เว้นไว้แต่เจ้าจอมมารดามีพระองค์เจ้า นอกนั้น ถ้าใครจะใคร่ออกนอกราชการเอง ฤา

บิดามารดาจะขอให้ออกนอกราชการ ก็จะโปรดให้ออกโดยสดวก ไม่ห้ามปรามกักขังดังธรรมเนียมเก่าแลที่อื่น ๆ ในบีมะเมียสัมฤทธิศกนี้ มีคนข้างใน ๑๒ คนกราบถวายบังคมลาออกนอกราชการ ไม่รับพระราชทานเบี้ยหวัด ก็โปรดเกล้า ฯ ให้ออกโดยสดวก คน ๑๒ คนนั้น มีชื่อตัวแลชื่อบิดาแลกำหนดอายุประมาณดังนี้ ๑. เผือกบุตรพระยาประชาชีพคต อายุ ๓๘ ปี ๒. แสง บุตรพระยาเพ็ชรชฎาน้อย อายุ ๓๙ ปี ๓. หุ่นบุตรพระฤทัย อายุ ๒๓ ปี ๔. ตาด บุตรนายศรีมหาดเล็ก อายุ ๓๗ ปี สี่คนนี้ถวายตัวแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ เจ้าอยู่หัว คนที่ ๑ ที่ ๒ เป็นเจ้าจอมอยู่งาน คนที่ ๓ ยังว่างอยู่ คนที่ ๔ เป็นพนักงานชวาลา ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เจ้าอยู่หัวบัดนี้ ที่ ๑ ที่ ๒ ตกเป็นพนักงานชวาลาพนักงานพระสุธารส ๒ คน ที่ ๓ ยกขึ้นมาเป็นเจ้าจอมอยู่งาน คนที่ ๔ คงเป็นพนักงานอยู่ตามเดิมบัดนี้ทั้ง ๔ คนนี้เห็นว่าจะได้ความสบายกายสบายใจด้วยออกอยู่นอกพระราชวัง จึงกราบถวายบังคมลาออก ก็โปรดให้ออก ๑. เลี่ยมบุตรพระยาราชภักดีศรีรัตนราชสมบัติอายุ ๒๑ ปี ๒. พุ่ม บุตรพระยาประชาชีพกระต่าย อายุ ๑๖ ปี ๓. กลีบ บุตรพระยาประชาชีพกระต่าย อายุ ๑๕ ปี ๔. สังวาลบุตรพระยาราชสมบัติ อายุ ๑๘ ปี ๕. ปริก บุตรหลวงอุดมจินดา อายุ ๑๖ ปี ๖. เลี่ยม บุตรหลวงอุทยานาธิกรณ์ อายุ ๑๕ ปี ๗. สารภี บุตรขุนบุรินทรเก่า อายุ ๑๕ ปี ๘. พัน บุตรขุนชำนาญคดี อายุ ๑๕ ปี ๘ คนนี้ถวายตัวในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เจ้าอยู่หัว คนที่ ๑ เป็นพนักงานพระแสง บ่วยเป็นลมสันดานจึงขอลาออก ที่ ๒ ที่ ๓ นั้นเข้าถวายตัวเมื่อบิดาตายแล้ว พอเป็นเหตุที่จะได้มรดกมากเพราะทำราชการ ครั้นได้มรดกแล้วขอออก ที่ ๔ ที่ ๕ ที่ ๖ ที่ ๗ ที่ ๘ เป็นละครมีวิชาความรู้เต้นรู้รำอยู่ คนที่ ๔ คนที่ ๕ นั้น บิดาไม่อยากให้ออก อยากให้อยู่ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ แต่มารดามาขอให้ออกตัวก็อยากออก ก็โปรดให้ออกตามใจตัวแลมารดา ที่ ๖ นับกันในพระราชวังว่าหูตาน่ากลัวนัก ขัดใจก็ออกเสีย บิดามารดาก็เห็นชอบด้วย ที่ ๗ นั้นรูปพรรณก็ชอบกลอยู่ ครั้นจะทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเป็นเจ้าจอมอยู่งาน ก็ทรงเห็นว่ามีกิริยาแง่งอนศึกษามาก

เกินไป ทรงเห็นว่าจะเป็นที่ชอบใจของคนที่ชอบอย่างนั้นเป็นอันมาก จึงโปรดว่าจะออกเสียก็ตามเถิดจึงออกเสีย ที่ ๘ นั้นเป็นคนมือไวทำความเนือง ๆ ไม่มีใครนั้นเลี้ยงไว้ ผู้ใหญ่ในพระราชวังบังคับให้ออกเสีย คนทั้ง ๑๒ คนนี้พ้นจากราชการแล้ว ถ้าจะไปถวายตัวในวังเจ้าก็ดีจะรับไว้ก็ได้ จะเข้าฝากตัวในบ้านขุนนางจะรับไว้ก็ได้ หรือเจ้านายแลขุนนางผู้ใดชอบใจผู้ใด จะเกลี้ยกล่อมสู่ขอไปจากบิดามารดาเอาไปเลี้ยงเป็นนางห้ามภรรยาก็ตาม ทรงทราบจะทรงยินดีโดยสุจริตไม่กระดากกระเดื่องเคืองขัดอะไรเลย เพราะมีพระราชประสงค์จะให้ผู้ที่จะใคร่ได้ภรรยา และจะให้ผู้ที่ออกชื่นชมสมประสงค์ด้วย ครั้นจะยกพระราชทานมาตามตรงพระราชดำริห์ ก็กลัวชายแลหญิงจะไม่ต้องใจกัน แลบิดามารดาของหญิงจะไม่ยินดี ก็จะเป็นที่ว่าร้อนรนไป พระราชประสงค์จะให้ราชธรรมเนียมใหม่อันนี้ปรากฏเป็นอย่างไปในภายหน้าและเป็นพระเกียรติยศด้วย คนที่ออกไม่ต้องเสียเงินเสียทองอะไรดังครั้งแผ่นดินก่อน ๆ มาเลย

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๗๔๒ ในรัชกาลบัดยุบันนี้ ท้าวอาบข้างในเป็นผู้รับสั่ง"

ใต้ฝ่าพระบาทผู้ทรงเป็นประธาน เวลาปาฐกถาเหลือน้อยเต็มทีแล้ว เกล้ากระหม่อมเกรงว่า ผู้ฟังจะหาว่าปาฐกวันนี้พูดออกนอกเรื่องเกินไป เพราะเท่าที่ได้ประกาศไว้ว่า จะมาพูดถึงสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ในฐานะที่ทรงเป็นนักนิติศาสตร์นั้น จนบัดนี้ยังไม่ได้ว่าถึงสักที เกล้ากระหม่อมจึงต้องขอโอกาสทลเสียแต่ในขณะนี้ ใต้ฝ่าพระบาทผู้ทรงเป็นประธาน เพื่อชี้แจงว่า เกล้ากระหม่อมกำลังจะเข้าประเด็นเดี๋ยวนี้ และขอให้ประทานคำชี้ขาดว่า เกล้ากระหม่อมจะควรกล่าวต่อไปหรือไม่

เมื่อองค์ประธานทรงโบกพระหัตถ์ให้ว่าไป ข้าพเจ้าก็ได้แต่จะรับคำสั่งมาว่ากันต่อไปอีก และต้องขอโทษท่านผู้ฟังในการที่ต้องออกนอกเรื่องไปบ้าง องค์ประธานได้ทรงกรุณากล่าวถึงลำดับตระกูลปาฐกของท่านวันนี้ ซึ่งถ้าจะว่ากันไปตามลำดับเครือญาตินั้นแล้ว ปาฐกของท่าน นับเป็นแต่เพียงลูกหลานทางอ้อมที่ห่างไกลของสมเด็จพระจอมเกล้า แต่แม้กระนั้น มรดกที่ปาฐกได้รับตกทอดมาในกระดูกดำ จากพระองค์

ท่านโดยตรงและอย่างใกล้ชิดที่สุด อันเปรียบเหมือนกฎพรหมลิขิต ซึ่งไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงเสียได้ ก็ยังได้รับมาบ้าง เท่าที่เกี่ยวกับอุปนิสัยชอบเทศนานอกเนื้อผ้าไปบ้างดังได้ว่ามานี้ หวังว่าท่านผู้ฟังจะเห็นใจ

สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ในฐานะที่ทรงเป็นนักนิติศาสตร์ ก็ได้ทรงบำเพ็ญไว้มาก เหมือนกับที่ได้ทรงบำเพ็ญไว้ในตำแหน่งที่เป็นพ่อและสามีคน จำนวนประกาศและกฎหมายต่าง ๆ ที่ได้ทรงประกาศใช้ในรัชกาลที่ ๔ นั้น นับได้เกือบ ๕๐๐ ฉบับ โดยที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์มีพระอุตสาหะวิริยะกล้า ประกอบด้วยทัศนะเห็นการณ์ไกล สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ในฐานะที่ทรงเป็นนักกฎหมาย ได้ทรงตรากฎหมายขึ้นไว้แทบทุกเรื่อง เท่าที่ได้เคยมีกฎหมายออกใช้กันมาในรัชกาลก่อน ๆ ด้วยการแก้กฎหมายว่าด้วยอาญาหลวง กฎหมายว่าด้วยทรัพย์ ครอบครัว ผัวเมีย มรดก กฎหมายวิธีพิจารณาคดีความ และอื่น ๆ อีกมากหลาย ไม่ช้าไม่นาน สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็ได้ทรงบรรจุกฎหมายรัชกาลขึ้นไว้ถึง ๔ เล่มหนา ๆ ก่อนที่ประชากรของพระองค์จะได้รู้ว่า การพลิกแผ่นดินโดยไม่มีการนองเลือดได้บังเกิดขึ้นแล้ว ด้วยการที่พระเจ้า-แผ่นดินทรงเล่นพลิกแพลงกับกฎหมาย

ข้าพเจ้าไม่มีเวลาที่จะกล่าวถึงเรื่องนี้ได้โดยละเอียด แต่พอจะตั้งเป็นข้อสังเกตได้ในเบื้องต้นว่า กฎหมายในรัชกาลที่ ๔ ผิดกับกฎหมายอื่นไหน ๆ ในข้อที่ได้ตราขึ้นไว้อย่างจริงใจ ไม่ปิดบังซ่อนเร้น กฎหมายรัชกาลที่ ๔ นำภาพของชีวิตความเป็นอยู่ในสมัยนั้นมาให้เราได้เห็นเหมือนภาพถ่ายด้วยกล้องถ่ายรูป เป็นภาพที่ถ่ายทอดมาแสดงให้เห็นตามความเป็นจริงอย่างชัดแจ้ง ข้าพเจ้าจะขอนำมาอ่านให้ท่านฟังในที่นี้เพียง ๓ ฉบับ ฉบับหนึ่งว่าด้วยการจัดการกับคนเมาในเทศกาลฉลองตรุษสงกรานต์ขึ้นปีใหม่ ฉบับที่ ๒ เกี่ยวกับงานเทศบาล ฉบับ ๓ คือ ประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพา ซึ่งนักเรียนกฎหมายในประเทศนี้รู้จักดี

ต่อไปนี้ เป็นประกาศออกเมื่อวันอาทิตย์ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะเมีย ว่าด้วยคนเสพย์สุราเมาในวันสงกรานต์

ประกาศ

เรื่องการเสพย์สุราเมาในวันสงกรานต์

ด้วยเจ้าพระยามราชชาติเสนางคนรินทร มหินทราธิบดี ศรีวิไชยมไหศวรรย์-บริรักษ์ ภูมิพิทักษโลกากรณ ทัณฑฤทธิธรนครบาล สมุหบดีอภัยพิสัยบ่รากรมพาหุ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าใส่กระหม่อม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม สั่งว่า เบ็นเยี่ยงอย่างสืบมาแต่โบราณยามตรุษยามสงกรานต์ ผู้ชายโดยมาก เบ็นนักเลง บ้างมิใช่นักเลงบ้าง พากันเสพย์สุราเมามายไปทุกหนทุกแห่ง แล้วก็ออกเที่ยวเดินไปตามถนน แลซุกซนเข้าไปในวัดวาอาราม ก่อถ้อยความวิวาทชกตีแทงพันกัน ตรุษสามวันเบ็น ๔ ทั้งวันจ่าย เบ็น ๕ ทั้งวันส่งสงกรานต์ สามวันหรือสี่วันเบ็น ๔ หรือ ๕ ทั้งวันจ่าย เบ็น ๕ หรือ ๖ ทั้งวันส่งนั้น มักเกิดถ้อยความวิวาทตีรันพันแทงกันหลายแห่งหลายตำบลนัก ทั้งในกำแพงพระนคร และภายนอกพระนคร เหลือกำลังที่นายอำเภอแลกองตระเวนจะระวังดูแล แต่นี้ไปเวลาตรุษแลสงกรานต์ ให้เจ้าของบ้านเอาใจใส่ระวังรักษาหน้าบ้านของตัว ถ้ามีคนเมาสุรามาเอะอะอื้ออึงที่หน้าบ้าน ก็ให้จับเอาตัวมาส่งกรมพระนครบาลที่หน้าหับเผยให้ทันเวลาที่ผู้นั้นยังเมาอยู่อย่าให้ทันสร่างเมา แต่ห้ามไม่ให้พวกบ้านอื่น ๆ มาพลอยกลุ้มรุมจับด้วย ถ้าคนเมามีพวกมากต่อสู้เจ้าของบ้าน ถึงเจ้าของบ้านจะชกตีมีบาดเจ็บก็ดี ถ้าเมื่อจับตัวไปส่งกรมพระนครบาล ๆ ชันสูจน์รู้แน่ว่าคนนั้นเมาจริง ก็ให้เจ้าของบ้านเบ็นชนะ ถ้าผู้มาส่งเห็นว่า ถ้าจับตัวคนผู้บุกรุกไปส่งจะมีพวกของผู้นั้นสกัดกั้นทาง แก้ไขตามทางที่จะไปส่งจะเกิดวิวาทกัน ถ้าอย่างนั้นก็ให้ยึดเอาไว้ มาเล่ากับกรมพระนครบาล หรือนายอำเภอคนใดคนหนึ่งให้ไปชันสูจน์ว่าเมาหรือไม่เมา อย่าให้ทันคนเมานั้นสร่าง จะเบ็นคำโต้เถียงกันไป อนึ่ง ในยามตรุษยามสงกรานต์นั้น ผู้ใดจะเสพย์สุราเมามาก ก็ให้อยู่แต่ในบ้านเรือนของตัว ถึงจะมีที่ไปก็ให้งดรอต่อสร่างเมาแล้วจึงไป

หมายประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือนห้า ขึ้นสิบสี่ค่ำ ปีมะเมีย ยังเบ็นนพศก"

ภายหลังที่ได้ออกประกาศฉบับนี้ไปแล้ว ปรากฏว่า มีเจ้านายชั้นผู้ใหญ่สองพระองค์ ซึ่งโปรดการฉลองสงกรานต์ด้วยวิธีเดียวกัน และดูเหมือนจะทรงฉลองไปอย่างนั้นตลอดศกทั้งปี เรื่องเป็นดังนี้ พระเจ้าแผ่นดินจะทรงจัดการอย่างไร ท่านจะได้ฟังจากประกาศฉบับนี้

ประกาศ

ห้ามมิให้เผ้ากรมหมื่นถาวรวรยศ และกรมหมื่นอลงกฎกิจปรีชาที่วัง นอกจากผู้เป็นกรมขึ้น

ประกาศให้ส่งต่อ ๆ ไปในข้าราชการในพระบรมมหาราชวัง ทุกหมู่ ทุกกรมว่า กรมหมื่นถาวรวรยศ กรมหมื่นอลงกฎกิจปรีชา เมื่อเสด็จอยู่วังมักทรงเมาอยู่โดยมาก เพราะฉะนั้นเว้นเสียแต่คนในกรมผีพาย และเกณฑ์ขาดกวาดสนาม ซึ่งเป็นกรมขึ้นกรมหมื่นถาวรยศได้ทรงบังคับบัญชาอยู่ และกรมแสงปืน และช่างในกรมแสง ซึ่งกรมหมื่นอลงกฎกิจปรีชา ได้ทรงบังคับบัญชาอยู่แล้วนั้น ห้ามอย่าให้คนอื่นนอกนี้ไปเผ้าที่วังด้วยธุระใดก็ดี ถึงจะมีผู้มาบอกว่ารับสั่งให้หาก็อย่าให้ไป ให้คอยเผ้าเมื่อเสด็จเข้ามาในพระราชวังนี้เถิด อย่าให้ไปเผ้าที่วังเลย เพราะไปพบเสด็จกำลังเมาอยู่เกลือกจะทรงกริ้วด้วยเหตุอันมิได้ควร และจะทรงเตะถีบชกถองทำการเกิน ๆ แล้ว แต่เหตุนั้นเกิดวิวาทกับข้าในกรม และผู้ใด ๆ ที่วังนั้นขึ้นด้วย ก็จะหาพยานยาก ผู้ตัดสินก็จะตัดสินยาก เพราะได้ประกาศไว้แต่ก่อนแล้ว ว่าอย่าให้ผู้ใดเข้าไปวิวาทกับเจ้าของบ้าน ถ้าใครเข้าไปวิวาทจะเอาเป็นแพ้เจ้าของบ้านดังนี้ ก็วังเจ้าต่างกรมสองวังนี้ พระองค์เจ้า เจ้าวังมีปรกติมักทรงเมาอยู่ไว้ใจยาก มักจะก่อความขึ้นง่าย ๆ เพราะฉะนั้นให้ข้าราชการตำแหน่งอื่นนอกจากกรมที่บังคับไว้นั้น เว้นเสียอย่าเข้าไปเลย ถึงมีเหตุที่ควรจะเผ้าก็ให้คอยเผ้าในพระราชวังนี้เถิด แลกรมที่ออกชื่อมาก่อน ว่าเป็นกรมขึ้นอยู่ในบังคับพระองค์เจ้าสอง

องค์นั้น เมื่อมีเหตุในราชการควรไปเฝ้า ฤๅมีรับสั่งให้หาไปด้วยราชการก็ต้องไปเฝ้า ถึงกระนั้นก็ให้ระวัง เมื่อเวลาเจ้าทรงเมาอยู่อย่าเข้าไปเฝ้าและอย่าถุ้มเถียง ให้ขัดเคืองขึ้นได้ อนึ่ง ถ้ามีการด่วน ฤาการที่ควรข้าราชการจะไปที่วังทั้งสองนั้น คือมีพระบรมราชโองการรับสั่งให้ไปเชิญเสด็จก็ดี ทูลถามการงานใดๆ ก็ดี เมื่อไปถึงพบเสด็จ ฤามิพบเสด็จ ฤาไปพบเมาอยู่อย่างไร เมื่อไม่ได้ราชการตามพระราชประสงค์ให้กลับมากราบทูลพระกรุณาในทันทีอย่ารอไว้ช้า เมื่อเสด็จขึ้นแล้วก็ให้จดหมายส่งเข้าไปตามเหตุนั้น ในการที่มีพระบรมราชโองการรับสั่งใช้ไป ถึงมีวิวาทบาดคล้องขึ้น จะเอาตามประกาศไว้ก่อนไม่ได้ ชื่อว่าข้าในกรมข่มเหงผู้ถือรับสั่ง อนึ่ง ใครๆ ก็ดี เมื่อเจ้าบ้านเจ้าวังไปเชิญไปหาตัวคนบ้านอื่นมาในวังในบ้านของตัวแล้ว ผู้ที่ต้องเชิญให้มาหาเองก็ดี แต่มาพูดจาขัดคอกับเจ้าของวังเจ้าของบ้าน ชกตีกับเจ้าของวังเจ้าของบ้านขึ้น จะตัดสินเอาเป็นบุกรุกไม่ได้ เพราะเจ้าของวังเจ้าของบ้านไปหามาเองยอมให้เข้าไปเอง ต่อผู้ที่มานั้นคุมสมัครพรรคพวกก็ดี แต่ตัวก็ดีบุกรุกเข้าไปเอง ไม่มีความยอมแต่เจ้าวังเจ้าของบ้านก่อน จึงควรว่าบุกรุกได้

ประกาศมา ณ วันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้นสิบสองค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๘๕๗ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

โดยอนุมัติของท่าน ต่อไปนี้ข้าพเจ้าจะขออ่านประกาศห้ามทิ้งสุนัขตายแมวตายลงในทางน้ำ พระบรมราชโองการว่าด้วยการสร้างเตาไฟ และการวางลิ่มประตูหน้าต่างเพื่อป้องกันการตัดช่องย่องเบา

ประกาศ

พระบรมราโชวาทไม่ให้ทิ้งสัตว์ตายลงในน้ำ เรื่องทอดเตาเพลิง เรื่องให้ทำลิ่มประตูน่าต่าง

มีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรทั้งปวงให้ผู้ทั่วกันว่า บัดนี้ได้ทราบคำคนนอกประเทศแลคนนอก

กรุงเป็นลาวแลเขมร แลชาวหัวเมืองคอนใช้น้ำบ่อแลอื่น ๆ หลายพวกย่อมติเตียนว่าชาวกรุงเทพ ฯ นี้ทำโสมมนักลงในแม่น้ำลำคลอง ด้วยทิ้งซากศพสัตว์ตายให้ลอยไป ๆ มา ๆ น่าเกลียดน่าชัง แล้วก็ใช้กินแลอาบน้ำในแม่น้ำอยู่เป็นนิตย์ เป็นน่ารังเกียจพระมหานคร

เพราะเหตุฉะนั้น จึงทรงพระมหากรุณาโปรดสั่งสอนเตือนสติว่ามาว่า แต่นี้ต่อไปห้ามมิให้ใครผู้ใดผู้หนึ่งทิ้งสุนัขตายแมวตายแลซากศพสัตว์ต่าง ๆ ลงในแม่น้ำแลคลองใหญ่น้อยทั้งปวงเป็นอันขาด ขอให้คิดอ่านใช้สอยจ้างวานใคร ๆ ไปทิ้งเสียที่บ่าช้าดังซากศพคนนั้นเถิด ถ้าบ้านเรือนอยู่ริมน้ำจะเอาไปบ่าช้ายาก ก็ให้ฝังเสียในดินในโคลนให้ลึกลับไป อย่าให้ลอยไปลอยมาในน้ำได้ และการซึ่งทิ้งซากศพสัตว์ต่าง ๆ ลงในน้ำให้ลอยขึ้นลอยล่องอยู่ดังนี้ คิดดูโดยละเอียดก็เห็นเป็นที่รังเกียจแก่คนซึ่งได้อาศัยใช้น้ำอยู่ทั้งสิ้นด้วยกัน พระสงฆ์สามเณรเป็นพระสมณะชาวนอกกรุงเทพ ฯ คือเมืองลาวแลหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง แลราษฎรชาวนอกกรุง เมื่อมีเหตุต้องลงมายังกรุงเทพ ฯ นี้แล้ว ก็รังเกียจติเตียนว่า เพราะต้องใช้น้ำไม่สอาดจึงเป็นโรคต่าง ๆ ไม่เป็นสุขเหมือนอยู่นอกกรุง ถึงคนนอกประเทศคือฝรั่งอังกฤษ จีน แขกทั้งปวง ซึ่งเข้ามาค้าขายในกรุงเทพ ฯ ก็ติเตียนอยู่ดังนั้นโดยมาก

เพราะฉะนั้นขอท่านทั้งปวงจงพร้อมใจกัน คิดเห็นลงใจว่าท่านทั้งปวงชาวกรุงกับคนนอกกรุงนอกประเทศก็เป็นมนุษย์ด้วยกัน ควรจะมีกรุณาแก่กัน ขอเสียอย่าทิ้งซากศพสัตว์ต่าง ๆ ลงในแม่น้ำให้เป็นที่รังเกียจแก่มนุษย์เหมือนกันเลย แต่นี้ไปถ้าผู้ใดไม่พึงพระบรมราโชวาทเตือนสติมาดังนี้ แล้วยังขืนมักง่ายอยู่ดังเก่า ก็ให้นายอำเภอสืบชาวบ้านที่ใกล้เคียงเป็นพยาน ชำระเอาตัวผู้ไม่เอื้อเฟื้อมักง่ายทำน้ำให้เป็นโสโครกนั้นมาตระเวนประกาศห้ามผู้อื่นต่อไป

อนึ่ง ธรรมเนียมคนชาวไทยทั้งปวง มักเป็นคนตระหนี่เหนียวแน่นหวงทรัพย์ของตน ไม่อยากให้ทั่วไปแก่ผู้อื่น แม้นถึงจะเป็นคนมีทรัพย์มาก พอจะก่อตึกอยู่ได้ก็เสียดายทรัพย์ กลัวจะหมดเปลืองไป ทำแต่เรือนฝาจาก ฝาแตะ ฝากระดาน ที่เป็น

เชื้อเพลิง แล้วมักทอดเตาเพลิงใกล้ฝาใกล้ห้องพืน จะระวังรักษาอยู่เบืนนิตย์ก็ไม่ได้ ด้วยมีธุระกังวลอื่น ๆ มาก แลด้วยความประมาทเลินเล่อไป เพลิงจึงติดขึ้นไหม้บ่อย เบืนการเดือดร้อน บัดนี้ทรงพระมหากรุณาโปรดจะให้ราษฎรมีความสุข ไม่ต้องเสียทรัพย์เพราะเกิดเพลิง บางทีไหม้เสียในเพลิง บางทีกระจัดกระจายไปด้วยรื้อขน ปะปนคนอื่นหยิบคว้าแลต้องลงทุนทำเรือนขึ้นบ่อย ๆ นั้นเลย จึงได้ทรงพระมหากรุณาสั่งสอนให้ทอดเตาเพลิงขึ้นเสียอย่างใหม่ จะมิให้ไหม้บ้านเรือน ตั้งแต่นี้สืบไป ให้คนที่เบืนผู้ใหญ่ในบ้านเรือนของตน ๆ ทอดเตาเพลิงเสียใหม่ เอาใจใส่ระวังตรวจตราดูให้ดี อย่าให้ทอดเตาก่อเตาใกล้ฝารุงรัง ให้ทอดเตาก่อเตาใหม่ที่ไม่เบืนเชื้อเพลิง คือทำด้วยอิฐด้วยปูนฤาดิน เหมือนอย่างเตาที่ก่อไว้เบืนตัวอย่างที่ท้องสนามหลวง ริมโรงคู่ต้นทางใหญ่นั้น ฤาเบืนคนยากจนจะก่ออย่างนั้นมิได้ จะทอดเตาอยู่ดังเก่า ก็ให้เอาดินโคลนกับแกลบกับทรายประสมกันเข้า แล้วบวกฝาทาที่ใกล้เตาเพลิงเสียให้ดี แล้วให้กองพืนที่จะหุงเข้าให้ห่าง ๆ เตา อย่าให้เบืนเชื้อเพลิงได้ แลให้หมั่นระวังเอาใจใส่ในเรื่องที่จะเกิดเพลิงไหม้ให้จงมาก อย่าประมาทเลย จะให้กรมพระนครบาลตรวจค้นดูทุกบ้านทุกเรือนในพระนคร ถ้าเรือนใดไม่จัดแจงที่เตาเพลิงด้วยอิฐปูนแลดินให้ห่าง ขืนทำให้รุงรังจะให้ไล่เสียจากที่อยู่ เอาที่ให้คนอื่นที่รู้ระวังอยู่ต่อไป

อนึ่ง พระราชวิตกอยู่ด้วยเรื่องโจรผู้ร้ายมีเนือง ๆ มา ต้องชำระอยู่ในโรงศาลก็มี เรื่องราวว่าผู้ร้ายเอาบันไดพาดขึ้นมาตัดฝาคัดลิ่มคัดสลักผลักหน้าต่างลักเอาสิ่งของเงินทองไป เมื่อความเกิดขึ้นที่ใด ๆ ก็ยืนอยู่อย่างเดียว ทรงพระกรุณาแต่ราษฎรทั้งปวงจะให้หลีกเลี่ยงให้พ้นโจรภัย จึงได้ทรงสั่งสอนเตือนสติ ให้ทำลิ่มสลักประตูน่าต่างให้หนีอย่างที่โจรผู้ร้ายจะรู้ง่าย ให้ทำเบืนกระบวนช่างที่คนฉลาดคิดทำอย่างไร ๆ ตามสติบัญญาของตนนั้น คือว่าจะใส่ลิ่มข้างบนข้างล่างลิ่มขวางฤาอย่างไร ๆ ก็ตามแต่จะเห็นควรให้ยักย้ายจัดแจงเสียบ้างให้แน่นหนา อย่าให้โจรผู้ร้ายเข้าไปลักเอาสิ่งของทองเงินไปได้ง่าย ๆ ให้ราษฎรทั้งปวงคิดถึงพระเดชพระคุณที่ทรงสั่งสอนมานี้แล้ว จงคิดอ่านจัดแจงให้ถูกต้องตามพระกระแสร์จงทุกประการ จะได้มีความสุขศิริสวัสดิ์เจริญสืนกาลนาน

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือนสาม ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีมะโรงนักษัตรอัฐศก

ประกาศฉบับสุดท้ายที่ข้าพเจ้าจะขอนำมาอ่าน คือ ประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพา ซึ่งจะเป็นตัวอย่างแสดงว่าสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เป็นนักนิติศาสตร์ผู้มีความซื่อสัตย์ต่อความจริงเพียงใด

ประกาศ
พระราชบัญญัติพกลา

มีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ลูกขุนตระลาการโรงศาลแลราษฎรในกรุงแลหัวเมืองให้ทราบทั่วกันว่า เมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรมเจ็ดค่ำ ปีฉลูสัปตศก เสด็จออก ณ พระที่นั่งสุทไธยสวรรย์ มีหญิงสาวคนหนึ่งทำเรื่องราวมาทูลเกล้า ฯ ถวายความในฎีกาดังนี้ ข้าพระพุทธเจ้าอำแดงเหมือนเป็นบุตรนายเกตอำแดงนุ่ม อายุข้าพระพุทธเจ้าได้ ๒๑ ปี ตั้งบ้านเรือนอยู่บางม่วงแขวงเมืองนนทบุรี มีความทุกข์ร้อน ขอพระราชทานบรมราชวโรกาศ ถวายเรื่องราวให้ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทพระราชอาญาเป็นล้นเกล้า ฯ เดิมข้าพระพุทธเจ้ากับนายริดรักใคร่เป็นชู้กัน บิดามารดาข้าพระพุทธเจ้าหารู้ไม่ ครั้นอยู่มา ณ เดือน ๔ ปีชวดฉศก นายภูให้เถ้าแก่มาขอข้าพระพุทธเจ้าแต่บิดามารดาข้าพระพุทธเจ้า บิดามารดาก็ยอมจะให้ข้าพระพุทธเจ้าเป็นภรรยานายภู ข้าพระพุทธเจ้ารู้ความว่าบิดามารดาจะยกข้าพระพุทธเจ้าให้เป็นภรรยานายภู ข้าพระพุทธเจ้าไม่ยอม บิดามารดาโกรธด่าว่าทุบตีข้าพระพุทธเจ้า ครั้น ณ เดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ ปีชวดฉศก เวลาพลบค่ำ บิดามารดาข้าพระพุทธเจ้าให้นายภูฉุดตัวข้าพระพุทธเจ้าไปที่บ้านเรือนนายภู ๆ ให้ข้าพระพุทธเจ้าเข้าไปในห้องเรือน ข้าพระพุทธเจ้าไม่ไป ข้าพระพุทธเจ้าก็นั่งอยู่ที่ชานเรือนนายภูจนรุ่งขึ้นเวลาเช้า ชายหญิงชาวบ้านได้รู้เห็นเป็นอันมาก แล้วข้าพระพุทธเจ้าก็กลับมาบ้านเรือนบิดามารดาข้าพระพุทธเจ้า บิดามารดาก็ด่าทุบตีข้าพระพุทธเจ้าอีก จะให้ข้าพระพุทธเจ้ายอมเป็นภรรยานายภูให้จงได้ แล้วบิดา

มารดาข้าพระพุทธเจ้าให้นายภูฉุดตัวข้าพระพุทธเจ้าไปที่บ้านเรือนนายภูอีกครั้งหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าก็หาได้ขึ้นไปบนเรือนนายภูไม่ แล้วข้าพระพุทธเจ้าก็กลับมาบ้านเรือนบิดามารดาข้าพระพุทธเจ้า บิดามารดาโกรธด่าว่าทุบตีข้าพระพุทธเจ้าแล้ว ว่าถ้าข้าพระพุทธเจ้าไม่ยอมเป็นภรรยานายภูจะเอาปืนยิงข้าพระพุทธเจ้าให้ตาย ข้าพระพุทธเจ้ากลัวก็หนีไปหานายริดชู้เดิมข้าพระพุทธเจ้าได้สองสามวัน บิดามารดาข้าพระพุทธเจ้าสั่งผู้มีชื่อให้บอกนายริดให้เอาดอกไม้ธูปเทียนมาขะมาบิดามารดาข้าพระพุทธเจ้า นายริดก็ให้ผู้มีชื่อเถ้าแก่เอาดอกไม้ธูปเทียนมาขะมาบิดามารดาข้าพระพุทธเจ้า บิดามารดาข้าพระพุทธเจ้าจึงพาเถ้าแก่เอาดอกไม้ธูปเทียนไปที่บ้านกำนัน ในเวลานั้นนายภูไปคอยอยู่ที่บ้านกำนัน นายภูจึงยึดเอาตัวเถ้าแก่ไว้แก่กำนัน ครั้น ณ เดือน ๗ แรม ๑๕ ค่ำ ปีฉลูฉศก มีหมายหลวงสยามนนทเขตรขยันปลัด ไปเกาะข้าพระพุทธเจ้ากับนายริดกับบิดามารดานายริดที่ศาลากลางเมืองนนทบุรี หลวงปลัดแลกรมการถามข้าพระพุทธเจ้า ๆ ให้การว่าข้าพระพุทธเจ้าหาได้รักใคร่ยอมเป็นภรรยานายภูไม่ พระนนทบุรีแลกรมการเปรียบเทียบตัดสินว่า ถ้านายภูสาบาลตัวได้ว่า ข้าพระพุทธเจ้าได้ยอมเป็นภรรยานายภูให้นายริดแพ้ความนายภู ๆ ไม่ยอมสาบาล แล้วกรมการเปรียบเทียบว่า ถ้าข้าพระพุทธเจ้าสาบาลตัวได้ว่าไม่ได้ยอมเป็นภรรยานายภูให้นายภูยอมแล้วความแก่กัน นายภูก็หายอมให้ข้าพระพุทธเจ้าสาบาลไม่ ครั้นเดือน ๘ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก นายภูกลับพ้องกล่าวโทษนายริดกับบิดามารดานายริดกับผู้มีชื่อเถ้าแก่ ๒ คน ความมีแจ้งอยู่ในคำพ้องนายภูนั้นแล้ว พระนนทบุรี แลกรมการเกาะได้ ตัวนายริดกับบิดามารดานายริด กับผู้มีชื่อเถ้าแก่สองคนมาแล้วบังคับให้นายริดส่งตัวข้าพระพุทธเจ้า นายริดก็ส่งตัวข้าพระพุทธเจ้าให้ตุลาการ นายริดกับบิดามารดานายริดแลผู้มีชื่อเถ้าแก่ ๒ คนก็เป็นคู่สู้ความกับนายภู แต่ตัวข้าพระพุทธเจ้าได้ให้การไว้ต่อตุลาการเป็นความสัตย์ความจริง ข้าพระพุทธเจ้าหาได้เป็นภรรยานายภูไม่ แจ้งอยู่ในคำให้การนั้นแล้ว นายเบี้ยมพธำมรงคุมตัวข้าพระพุทธเจ้ากักขังไว้ที่ตราง แล้วมารดาข้าพระพุทธเจ้าก็มาด่าขู่เข็ญให้ข้าพระพุทธเจ้ายอมเป็นภรรยานายภูให้จงได้ ข้าพระพุทธเจ้าไม่ยอม ข้าพระพุทธเจ้าเตือนให้ตุลาการชำระความต่อไปก็ไม่

ชำระให้นายเบี้ยมพธำมรงก็คุมตัวข้าพระพุทธเจ้ากักขังไว้ แกล้งใช้การงานต่าง ๆ เหลือทนได้ ความทุกข์ร้อนนัก ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้หนีมาทำฎีกาทูลเกล้า ฯ ถวาย พระราช-อาญาเบื้นล้นเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้าไม่ยอมเบื้นภรรยานายภู ข้าพระพุทธเจ้าสมัครเบื้นภรรยานายริดชู้เดิมของข้าพระพุทธเจ้าต่อไป ขอพระบารมีปกเกล้า ฯ เบื้นที่พึ่ง ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

ฎีกานี้ทรงแล้ว จึงทรงพระราชหัตถ์เลขาสลักหลังฎีกาลง ถ้าความเรื่องที่กล่าวในฎีกานี้ไม่ผิดไกลจากการที่เบื้นจริงนัก ให้จมื่นราชอำมาตย์กับนายรอดมอญมหาดเล็กขึ้นไปจัดการตัดสินให้หญิงผู้ร้องฎีกาตกเบื้นภรรยาชายชู้เดิมตามสมัคร เพราะหญิงนั้นอายุก็มากถึง ๒๐ ปีเศษแล้ว ควรจะเลือกหาผัวตามชอบใจตัวได้ แต่ให้ชายชู้เดิมเสียเบี้ยละเมิดให้บิดามารดาหญิงชั่งหนึ่ง ให้ชายผู้ที่ได้หญิงนั้นด้วย บิดามารดายอมยกให้สิบตำลึง รวมเบื้นเงินสามสิบตำลึง ค่าฤชาธรรมเนียมให้ชายชู้เดิมเสียแทนบิดามารดาหญิงแลชายที่ว่าเบื้นเจ้าของหญิงนั้นด้วย ให้ความเบื้นเลิกแล้วต่อกันทั้งเรื่อง แต่ถ้าความแปลกจะมีนอกจากที่ว่าในฎีกานี้ จะต้องตัดสินตามสักสองอย่าง คือกิริยาที่บิดามารดายอมยกให้บุตรหญิงของตัวไปแก่ชายที่มาขอ แล้วยอมให้เขาฉุดคร่าบุตรหญิงของตัวถึง ๒ ครั้งนั้น แปลกหูอยู่ เบื้นที่แคลงว่า บิดามารดาจะทำหนังสือขายบุตรหญิงของตัวไปแก่ชายนั้นกระมัง จึงต้องยอมให้เขาฉุด ก็ถ้าการเบื้นดังนี้ ให้ตัดสินว่าบิดามารดาไม่ได้เบื้นเจ้าของบุตรชายบุตรหญิงดังหนึ่งคนเจ้าของ โคกระบือ ช้าง ม้าจะตั้งราคาขายตามชอบใจได้หรือ ดังนายเงินเบื้นเจ้าของทาษที่มีค่าตัวจนจะขายทาษนั้นตามค่าตัวเดิมได้ เมื่อบิดามารดายากจนจะขายบุตร ต่อบุตรยอมให้ขายจึงขายได้ ถ้าไม่ยอมให้ขายก็ขายไม่ได้ หรือยอมให้ขาย ถ้าบุตรยอมรับนี่ค่าตัวเพียงเท่าไร ก็ขายได้เพียงเท่านั้น กฎหมายเก่าอย่างไรผิดไปจากอย่างนี้อย่าเอา เพราะฉะนั้นในความเรื่องนี้ ถ้าบิดามารดาเอาชื่อหญิงนั้นไปขายให้แก่ชายที่มาฉุดเท่าไร ก็ให้บิดามารดาใช้เงินเขาเอง อย่าให้ชายชู้เดิมแลตัวหญิงต้องใช้ เพราะเห็นชัดว่าตัวหญิงไม่ยอมให้ชาย แลหญิงนั้นเมื่อหนีบิดามารดาตามชายชู้ไป ถ้าเอาเงินทองสิ่งของ ๆ บิดามารดาติดตัวไปด้วย ถ้าบิดามารดาไม่

ยอมให้ก็ให้เร่งคืนให้ เว้นไว้แต่ผ้านุ่งห่มแลเบี้ยเงินหรือสิ่งของราคาสักสามตำลึง ให้บิดามารดาลดให้หญิงเพื่อจะเป็นสะเบียงเลี้ยงตัวอยู่สักเดือนหนึ่งสองเดือนกว่าจะมีที่ทำมาหากิน กับชายที่ตัวหญิงนั้นยอมเป็นเมียเขา ความวิวาทอายัดแลพ้องเถ้าแก่ให้เลิกเสียให้หมด

ตามลัทธิผู้ชายในบ้านในเมืองทุกวันนี้พอใจ ถือว่าหญิงคนใด ชายได้พาเข้าไปในที่ลับจับต้องถึงตัวแล้ว ก็พอใจถือตัวว่าเป็นเจ้าผัวตัวความก็ว่าอย่างนั้น ผู้ตัดสินก็ว่าอย่างนั้น แล้วตัดสินให้ผัวเป็นเจ้าของแลให้เมียเป็นดังสัตว์เดียรัจฉาน เพราะลัทธิอย่างนั้นแลจึงได้ตัดสินในเวลาหนึ่ง ให้เบิกกฎหมายเก่าว่าหญิงหย่าชายหย่าได้นั้นให้ยกเสีย แต่เมื่อพิเคราะห์ดูที่ว่าอย่างนั้นผิดยุติธรรมไป หญิงจะหย่าชายก็หย่าได้ ตามกฎหมายนั้นต้องยุติธรรมอยู่ ให้เอาเป็นประมาณความเรื่องนี้ที่เปรียบเทียบพิจารณาว่าเป็นเมียว่าไม่ได้เป็นเมีย ให้ยกเสีย เอาแต่ตามใจหญิงที่สมัครไม่สมัครเป็นประมาณ

หญิงใดมีชายมาขอบิดามารดายกให้ตัวยอมไปอยู่ด้วยกัน มีผู้รู้ผู้เห็นด้วยกันมากว่าเขาสองคนเป็นผัวเมียกัน ร่วมสุขทุกข์ทุนรอนเดียวกันอยู่นานหลายวันหลายเดือน ประจักษ์แจ้งแก่คนรอบบ้านรอบเมืองไม่มีใครขัดใครเถียง จึงควรตัดสินว่าเป็นผัวเมียกัน ในความเรื่องนี้จะได้เป็นถึงอย่างนั้นจะไม่ได้ จึงต้องให้เป็นไปตามใจหญิงสมัคร ความคล้ายกับอย่างเรื่องนี้แต่ก่อนก็เคยตัดสินมา แต่ก่อนมีผู้มีชื่อพาบุตรหญิงไปขายไว้แก่พระยาสิงหราชฤทธิไกร ผู้บิดาหลวงเสนาภักดี แต่หญิงนั้นยังเป็นเด็กครั้น ภายหลัง บิดามารดา ของหญิงมายุยงหญิงให้ถอนตัวจาก หลวงเสนาภักดีไม่ ยอม เป็นภรรยา จะสมัครคืนไปกับบิดามารดา หลวงเสนาภักดีก็ยอมปล่อย บิดามารดาจึงเอาเงินค่าตัวหาส่งหลวงเสนาภักดีแล้วรับตัวหญิงไปไว้ ไม่ช้าก็ไปบอกขายให้ผู้อื่น หญิงนั้นไม่สมัครมาร้องทุกข์จะขอกลับคืนมาเป็นภรรยาหลวงเสนาภักดี ๆ ก็ยอมใช้เงินแรงกว่าค่าตัวเดิม แต่ยังน้อยกว่าจำนวนเงินที่บิดามารดาขืนใจบุตรไปขายให้ผู้อื่น ความเรื่องนี้ก็ได้โปรดตัดสินให้ตามใจหญิง แลหลวงเสนาภักดียอมไม่ให้ตามใจบิดามารดาแลชายซึ่งจะ

เข้ามาเบื่นเจ้าของใหม่ ความสองเรื่องนี้โปรดตัดสินให้ตามใจหญิงแลชายที่รักใคร่กัน ไม่ตามใจบิดามารดา

ชะรอยคนบางจำพวกที่มีคดีของตัว ที่ตัวสำคัญว่าคล้ายกับความสองเรื่องนี้ แต่ได้ถูกตัดสินไปอย่างอื่นแต่ก่อนแล้ว จะว่าจะบ่นหรือจะคิดว่าทรงตัดสินความต่าง ๆ ครั้งก่อนก็ไม่เหมือนกัน การนั้นทรงพระราชดำริห์ทราบแล้วว่าจะมีผู้ว่าอย่างนั้นจะคิดอย่างนั้น ขอให้ผู้สังเกตคดีถ้อยความพิจารณาดูให้ละเอียด ซึ่งทรงตัดสินต่าง ๆ ไปนั้นตามบรรดาศักดิ์ชาติตระกูลของหญิงแลชายเกี่ยวข้อง ในที่สูงที่ต่ำมีที่กำหนดผิดกันอยู่จึงทรงตัดสินยักเยื้องไปชักเรื่องเทียบให้เห็นว่า แต่ก่อนนั้นไปนายไทยมหาดเล็กซึ่งแต่ก่อนเบื่นนายรองชิด บัดนี้เบื่นขุนนครเขตร เกษมศรีแรงปลัดกรมกองตระเวณขวาแต่งเถ้าแก่ไปขอทรัพย์บุตรพระยาเทพวรชุนเบื่นภรรยา ได้ปลูกหอปลูกเรือนอยู่ด้วยกัน แล้วได้ให้ท้าวสมศักดิ์นกพาทรัพย์ ภรรยาเข้าเผ้าทูลละอองธุลีพระบาท ข้างในได้พระราชทานเงินตราให้ทรัพย์เมื่อเวลาเข้าไปเผ้าบ้าง ครั้นภายหลังทรัพย์กับนายรองชิดโกรธขึ้นขุ่นเคือง กันนายรองชิดมาอยู่บ้านเดิมไปมาหาสู่ทรัพย์แต่ห่าง ๆ ภายหลังทรัพย์มีชู้ คือพันศรสิทธิบั้นในกรมพระตำรวจ แลเมื่อพระยาเทพวรชุนไม่ได้อยู่บ้านไปราชการเมืองนครศรีธรรมราช นายรองชิดไปหาทรัพย์จับได้พันศรสิทธิชายชู้ในที่นอนเถียงไม่ได้ นายรองชิดเห็นว่าทรัพย์เคยได้เผ้าทูลละอองธุลีพระบาททรงรู้จักอยู่ จึงนำความนั้นกราบทูลพระกรุณา จึงมีพระบรมราชโองการให้ลูกขุนปรับชายชู้ตามศักดินา นายรองชิดเสร็จแล้วหญิงสมัครจะไปอยู่กับชายชู้ ๆ ก็สมัครจะรับไปเพราะได้เสียเบี้ยปรับมากแล้ว มีพระบรมราชโองการดำรัสว่าทรัพย์เบื่นบุตรขุนนางมีบรรดาศักดิ์ ไม่เบื่นหญิงบุตรบิดามารดาสามัญเสมอราษฎร จะได้โปรดให้เบื่นไปตามใจทรัพย์และชายชู้ของทรัพย์ไม่ได้ พระยาเทพวรชุนบิดาของทรัพย์ก็ไปราชการอยู่ไกล ภายหลังเกิดความเรื่องนี้ขึ้น พระยาวรเทพชุนจะว่าอย่างไรก็ยังไม่ทราบ จึงโปรดให้หาตัวนายพิศาล หุ้มแพร ในพระบวรราชวังแลบุตรพระยาเทพวรชุนที่เบื่นมหาดเล็กหลายนายมาแล้ว มีพระบรมราชโองการดำรัสถามว่า

ทรัพย์บุตรพระยาเทพวรชุนนอกใจนายรองชิดผู้ผัว ยอมให้พันศรสิทธิทำชู้จนนายรองชิดผู้ผัวจับได้บัดนี้ชายชู้ก็เสียเบี้ยปรับเสร็จแล้ว ตัวทรัพย์สมัครจะไปอยู่กับชายชู้ ญาติพี่น้องจะยอมให้หรือไม่? คาดเห็นว่าพระยาเทพวรชุนจะยอมยกให้ชายชู้หรือไม่? บุตรพระยาเทพวรชุนทุกนายกราบทูลพระกรุณาว่าไม่ยอม คาดใจพระยาเทพวรชุนว่าเห็นว่าจะไม่ยอมให้ไปกับชายชู้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้มอบตัวทรัพย์ให้นายพิศาลพี่ชายของทรัพย์รับตัวทรัพย์ไปจำไว้คอยท่าพระยาเทพวรชุน การต่อไปข้างหน้าสุดแต่พระยาเทพวรชุนผู้บิดา

อนึ่ง กฎหมายเก่าว่าผัวเมียหย่าร้างกันแยกย้ายกันไป บุตรชายให้ได้แก่มารดา บุตรหญิงให้ได้แก่บิดา กฎหมายบทนี้มีพระบรมราชโองการดำรัสว่าให้ใช้ได้แต่ในบุตรของบิดามารดาที่เป็นคนศักดิ์ต่ำ ก็ถ้าว่าบุตรของบิดามารดาที่เป็นศักดิ์สูง ศักดินากว่า ๔๐๐ ขึ้นไปให้ตามใจบิดา ถ้าบิดารักชาติตระกูลยศศักดิ์อยู่ไม่ยอมให้ไปกับมารดา บุตรก็ต้องเป็นของบิดาหมด

ด้วยนัยนี้ ถ้าในบางทีบางคราวหญิงที่มีศักดิ์สูงจะไปได้ผัวไพร่มีบุตรเกิดด้วยกัน บุตรนั้นก็ต้องเป็นของมารดาหรือตาแลญาติข้างมารดาหมดตามบรรดาศักดิ์ เมื่อตัดสินดังนี้จะว่าเข้าข้างผู้ดีข่มขี่ไพร่เกินไปก็ตาม แต่เห็นว่าผู้ดีมีบรรดาศักดิ์เป็นอันมากจะเห็นชอบด้วยถ้าจะไม่ตัดสินอย่างนั้น จะว่าไปตามกฎหมายเก่า ก็จะเป็นที่เสียใจแก่ผู้ที่มีบรรดาศักดิ์มากนัก ชักเรื่องว่ามาทั้งนี้จะให้เห็นหลักความที่ทรงพระราชดำริห์แล้วตัดสินอย่างความบางเรื่องคล้าย ๆ กับความที่ร้องฎีกาสองเรื่องนี้ คือผู้หญิงสมัครจะไปกับผู้ชายผู้ชายก็สมัครจะรับ แต่ญาติพี่น้องของหญิงเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์สูงเขาไม่ยอมให้เลย ก็ในความเรื่องนั้นตามรูปความ ก็ควรจะทรงตัดสินให้ตามใจหญิงสมัครเหมือนกับความฎีกาสองเรื่องนี้ ท่านทั้งหลายเป็นอันมากที่ไม่ได้พิจารณาการให้ละเอียดก็ดูเหมือนจะเห็นไปอย่างนั้นด้วย แต่เมื่อพิเคราะห์ให้ละเอียดไประลึกดูการแต่หลังมา เห็นว่าหญิงในตระกูลนั้นไม่เคยตกไปเป็นภรรยาผัวที่ต่ำศักดิ์เสมอกับชายที่หญิงนั้นรักนั้นเลย ชายคนนั้น

มักใหญ่ใฝ่สูงเอื้อมเข้าไปสมคบหญิงในตระกูลสูงเช่นนั้น เป็นที่แปลกใจคนในตระกูลนั้นทั้งสิ้น ถ้าจะตัดสินให้ตามใจหญิงแล้วคนในตระกูลนั้นทั้งสิ้นเขาคงคิดว่าผู้ครองแผ่นดินลดศักดิ์ตระกูลเขาให้ต่ำไปเป็นตัวอย่าง จะเป็นที่ให้เขาเสียใจไม่รู้หาย ถึงจะบังคับชายให้เสียเบี้ยละเมิดให้แก่เขาตามกฎหมายอย่างว่าเลย ถึงจะเสียให้เขาสัก ๑๐๐ ชั่งเป็นเบี้ยปรับ เขาก็ลั่นวาจาว่าไม่ยอมยินดีรับเป็นอันขาดทีเดียว อนึ่ง ถ้าจะตัดสินให้ชายหญิงคู่นั้นได้อยู่ด้วยกันตามใจสมัครรักใคร่กันแล้ว ผู้ตัดสินก็ดูเป็นโง่งมนักไม่รู้เท่ารู้ทันคน เสียคมเสียดาบ ถูกหลอกถูกลวงกล้ำกลายเข้ามาในพระราชวังโทษเสมอขบถ แต่แผ่นดินเก่ามาจนแผ่นดินใหม่ ก็จะเป็นอันไม่รู้เท่าอ้ายขบถอีขบถเสีย การที่ปรากฏว่าไม่รู้เท่านั้น ก็จะเป็นทางที่จะให้คนลาม ๆ ต่าง ๆ เดินทางนั้น มาลุยลายพระราชฐาน ต่อไปในภายน่า จึงประกาศมาขอให้ผู้มีปัญญาตริตรองดู

แต่ความสามัญในโรงศาลในกรุงแลหัวเมืองทั้งปวง ให้ตุลาการพิจารณาสังเกตตระกูลหญิงตระกูลชายแลเปรียบเทียบให้คล้ายกับกระแสร์พระราชดำริห์ ก็ซึ่งถือลัทธิว่าชายถูกต้องหญิงแล้วก็ชื่อว่าเป็นเมียนั้นใช้ไม่ได้ ให้บังคับตามใจสมัครในตระกูลหญิงที่ต่ำแลตามใจบิดามารดาญาติพี่น้องของหญิงในตระกูลที่สูงศักดิ์ตามบังคับนี้เถิด

วิศัยคนตระกูลต่ำมีแต่คิดจะหาเงินหาทอง ย่อมข่มขืนบุตรหลานของตัวแล้วเอาไปขายเอาไปให้ ให้ไปต้องทนยากอยู่ในที่ ๆ ตัวจะได้เงินได้ทองมาก แต่บุตรไม่ควรที่จะต้องย่งยากเพราะบิดามารดา จึงต้องตัดสินให้ตามใจบตรสมัคร ประการหนึ่งหญิงก็ไม่ควรจะสึกหรอมากไปหลายแห่งในตระกูลต่ำ ถ้าตัดสินให้เป็นของบิดามารดาแล้ว ก็จะทำให้สึกหรอมากไปดังเช่นเป็นไปในความฎีกาสองเรื่องนี้ ก็ในตระกูลสูงโดยว่าหญิงพลัดไปสึกหรอในสถานที่ต่ำเป็นที่อับอายขายหน้าแก่ญาติพี่น้อง ก็เมื่อคืนมาให้ญาติพี่น้อง ถึงไปต้องสึกหรอเป็นสองซ้ำสามซ้ำ ญาติพี่น้องทั้งปวงคงจะไม่ยอมให้ไปสึกหรอในตะกูลต่ำ โดยจะต้องสึกหรอเขาคงจะให้ไปสึกหรอในที่มีศักดิ์สูงเป็นที่ยำเยงเกรงกลัวของคนเป็นอันมาก จนคนทั้งปวงเกรงใจไม่ออกปากพูดถึงความเรื่องนั้นได้ ก็เป็นอันแก้อายให้หายไปโดยลำดับ เพราะจะทำคนทั้งหลายให้ลืมความนั้นเสีย

ประกาศมา ณ วันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีฉลูสัปตศก ศักราช ๑๒๒๗ หรือเป็นวันที่ ๕๓๓๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

นี่เป็นตัวอย่างกฎหมายของสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ผู้ทรงปรานี ถ้าพิเคราะห์กันในเชิงวิธีเขียนหนังสือตลอดจนโวหารหลวง เราจะเห็นได้ทีเดียวว่ากฎหมายเหล่านี้สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้ทรงร่างขึ้นเองด้วยผีพระหัตถ์ของพระองค์เอง ซึ่งช่วยทำให้พระราชกำหนดกฎหมายในรัชกาลของพระองค์ท่านเต็มไปด้วยข้อความสนุกสนาน และให้ความเต็มตื้นแก่ใจ กฎหมายในรัชกาลที่ ๔ แต่ละฉบับนั้น อ่านดูเหมือนนิยายแห่งชีวิตจบในเล่ม ถ้าจะอ่านเอาความบันเทิงขบขันเป็นสำรวลวรรณกรรม เราก็ได้อ่านประกาศด้วยคนเสพย์สุราเมาระหว่างสงกรานต์กันมาแล้ว ตลอดจนประกาศห้ามเผ้าเจ้านายบางพระองค์ที่ทรงโปรดฉลองสงกรานต์ตลอดปี ต่อจากนั้นเราได้อ่านโศกวรรณกรรมในประกาศให้เปลี่ยนชื่อกะปี น้ำปลา เป็นเยื่อเคย น้ำเคย ซึ่งแสดงว่าแม้แต่พระมหากษัตริย์ทรงสมบูรณาญาสิทธิราชก็ยังต้องพ่ายแพ้ต่อมติมหาชนจนหมดทางไป ถ้าจะว่ากันในเชิงนิยายพิศวาทแสดงความรักแท้อันมั่นคงไม่หวั่นไหว คดีอำแดงเหมือนในประกาศลักษณะลักพา ย่อมนับได้ว่าเป็นวรรณกรรมชั้นเอกชั้นหนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระจอมเกล้า ฯได้ทรงประพันธ์ไว้ หากจะไปกันจนถึงสุดยอดของอุดมคติ เราก็ได้อ่านประกาศเสรีภาพในทางศาสนาของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเมื่อได้ระลึกว่าในขณะนั้นพระองค์ทรงพระราชอำนาจสิทธิขาดเป็นเจ้าชีวิต และเป็นสมัยเมื่อสัก ๑๐๐ ปีมาแล้ว เราผู้พังก็อดไม่ได้ที่จะต้องยอมรับว่า คนแต่ก่อนเขาเป็นคนมีจิตมีใจกว้างขวางไม่แพ้คนในสมัยประชาธิปไตยของเรานี้

มีข้อที่น่าสังเกตว่า กฎหมายของสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ นั้น แม้จะสั้นเสมอในส่วนที่เป็นบทบังคับของกฎหมาย เหตุผลที่ให้เป็นเชิงพระราชปรารภถึงความจำเป็นที่จะต้องออกกฎหมาย ท่านว่าของท่านไว้ยืดยาวถึงใจที่สุด ด้วยประการเช่นนี้ เราไม่

ได้อ่านแต่ตัวบทกฎหมาย แต่ยังได้เรียนรู้ตลอดถึงเจตนารมย์และเหตุการณ์เบื้องหลังการออกกฎหมายนั้นด้วยอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ ถ้าจะเปรียบกับพระมหากษัตริย์นักนิติศาสตร์ในกาลก่อน เช่นพ่อขุนรามคำแหง หรือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ อาจยังไม่เข้าขั้นเป็นนักนิติศาสตร์ที่เชี่ยวชาญเท่า แต่ในบรรดาพระมหากษัตริย์ของไทยในกาลก่อนและเบื้องหลังแต่นั้น สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์เดียว ที่ทรงเขียนกฎหมายด้วยหัวใจและด้วยความจริงใจอย่างเต็มเปี่ยม ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า พระองค์ท่านเป็นนักกฎหมายที่ทรงไว้ซึ่งมนุษยธรรมสูงกว่าใครอื่นทั้งหมด หลักฐานพยานไม่ต้องไปหาที่ไหน เพราะในกฎหมายของพระองค์ท่านนั้นเอง เราจะได้ผ่านพบแต่เรื่องของมนุษยธรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ ล้วนแต่เรื่องกระจอกงอกง่อย ซึ่งเป็นเครื่องมือสำหรับสร้างกฎหมายชั้นดีที่สุดและใหญ่ยิ่งที่สุดในโลก.

- ช่างก่ออิฐมากคนเกินไป มักทำให้กำแพงบ้านเอียง
- ถ้าสองคนเลี้ยงม้า ม้าจะผอม ถ้าสองคนยาเรือ เรือจะรั่ว
- ใช้คนนำร่องหลายคน ทำให้เรืออัปปาง
- ถ้าคนพูดถึงความดีของข้าพเจ้า เขาก็ชโมยไปจากข้าพเจ้า
  ถ้าเขาพูดถึงความเลวของข้าพเจ้า เขาก็เป็นครูของข้าพเจ้า.

สุภาษิตจีน

รายพระนาม และรายนามศิษยานุศิษย์ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ...

บัญชีรายชื่อศิษย์ท่านเจ้าคุณพระพรหมมุนี และท่านเจ้าคุณพระเทพ-เมธากร ตามที่พระมหาทองดีและศิษยานุศิษย์ ได้รวบรวมหลักฐานต่าง ๆ เท่าที่แสวงหาได้นี้ ยังมีรายนามศิษย์ไม่บริบูรณ์ คือ ศิษย์ที่ท่านให้ศีลเวลาบวช ยังจะต้องสอบสวนเพิ่มเติมอีกจึงจะเป็นฉบับที่บริบูรณ์ได้ อนึ่งรายนามมีเพียงนามเดิมกับฉายา ไม่ปรากฏว่าผู้ใดได้มีบรรดาศักดิ์เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ฉะนั้นจึงต้องขอแรงท่านผู้ที่เป็นศิษย์ทั้งปวง ผู้ใดรับบัญชีนี้ไปช่วยเหลือสอบสวน ตรอกนามบรรดาศักดิ์ผู้ที่ได้บรรพชาอุปสมบทร่วมสมัยกัน แล้วส่งบัญชีนี้มายังพระมหาทองดี วัดราชประดิษฐ์ และพระครูจิตตานุรักษ์ เพื่อจัดการรวบรวมพิมพ์ขึ้นใหม่ให้เป็นฉบับที่บริบูรณ์เต็มที่ต่อไป

ปีมะเมีย ร.ศ. ๑๐๓ จุลศักราช ๑๒๕๖

พระ เสงี่ยม กุสโล
„ แส สนฺตาจาโร
„ สุวัณ จามิกโร
„ ช่วง เขมวาโส
„ ม.ล. พูน ฉนฺทปุณฺโณ
„ ชิต กิจฺจานุชิโต

พระ ศุข สุขวาโส
„ เที่ยง ฐิติงฺกโร
„ ราชจำนงค์ (อุ่น) อุนฺนโร
„ ย้อย ชยปาโล
„ คล้ำ คุณลาโภ
„ แก้ว อธิมุตฺโต

บีมะแม ร.ศ. ๑๑๔

พระ คำ สิริวาโส
,, เต๊ีย ปุปฺผโก
,, เอี่ยม สุมโน
,, กลัด ปุณฺณฉนฺโท
,, เช้ือ โชตินฺธโร
,, ย้วน วณฺณวาโส
,, ชุ่ม กนฺทโร
,, ช่วง สิริทตฺโต

พระ อ้น สุขวฑฺฒโน
,, ปิ่ว โควินฺโท
,, สาย ชยากโร
,, หมอง ธมฺมวีโร
,, เพ็ม ฐิตภทฺโท
,, พิน อุทายีภทฺโท
,, แย้ม มนุญฺโญ
,, ทิม เทวคุตฺโต

บีวอก ร.ศ. ๑๑๕

พระ พ้อน สุจิตฺโต
,, เขียว ภทฺทากโร
,, ยิ้ม ฉนฺทากโร
,, ผ่อง วณฺณสิริ
,, แบน อตฺตเปโม
,, ม.ร.ว. อวบ มิตฺตวโร
,, ชิต นิจฺจโย
,, หลี ปารคู

พระ แพ เขมงฺกโร
,, ทัด คุณทตฺโต
,, โม่ ฐิตเปโม
,, หวน จิณฺโณวาโท
,, อยู่ ภูริทตฺโต
,, แหยม คุณาลโย
,, ใจ จิตฺโต
,, หรุ่น กุสโล

บีระกา ร.ศ. ๑๑๖

พระ เจริญ ชยภทฺโท
,, เปา โพธิ

พระ ชม มงฺคโล
,, เบี่ยม สุทฺธสีโล

พระ หยุย ธิติงฺกโร
,, แถบ ชยทตฺโต
,, สิทธิ์ ธมฺมสิทฺโธ
พระ ดี อโนรโก
,, ม.ร.ว. สิงหนัท นาทวโร
,, ม.ล. สำอาง สมฺพนฺโธ

ปีจอ ร.ศ. ๑๑๗

พระ ถม อุตฺตโร
,, ห่วง ธมฺมปาโล
,, หรุ่ม ปญฺญาสาโร
,, วุฒิ์ วุฑฺฒิโย
,, เข้ม วุฑฺฒิเขโม
,, โต จนฺทกนฺโต
,, สิน ปุญฺญาทโร
,, ขำ สีลสมฺปนฺโน
,, สูน จิณฺณธมฺโม
,, นายกวด (วราห์) ภทฺทสาโร
พระ จู อุจฺจโย
,, ยอด อาราจารี
,, เขียน ปนฺนภาโร
,, เทียบ ภทฺโท
,, กิมเหลง สุธมฺโม
,, มี ปภสฺสโร
,, หยวก ฐิตธมฺโม
,, หิน สุสีโล
,, ดี กนฺตสาโร
,, เครือวัลย์ ฉนฺทคุตฺโต

ปี กุน ร.ศ. ๑๑๘

พระ โถ โถมโน
,, สี อุตฺตโร
พระ กิมหยู ฉนฺทวโร
,, แก้ว สุวิจิตฺตโต

ปีชวด ร.ศ. ๑๑๙

พระ นุ่ม ฐานญาโณ
,, โชติ์ ธมฺมโชตโก
พระ ริ้ว ธมฺมสาโร
,, เยื้อน ปญฺญาสโย

พระ เจิม สนฺตวาโจ
,, รอด โสตฺถิกาโม
,, ม.ร.ว. หมิว นนฺโท
,, เล็ก วลฺลโภ
,, หยี เขมรโต
,, เอิบ คนฺธปฺปีโย
พระ สนิท สินิทฺธาจาโร
,, สอาด ปญฺญาสุทฺโธ
,, รัตน์ ธมฺมาภิรโต
,, ชุบ ธมฺมาราโม
,, เฮง ฐิตจฺฉนฺโท
,, แม้น กินสนฺนิโภ

ปีฉลู ร.ศ. ๑๒๐

พระ ฉัตร อุคฺคคตฺโต
,, แปลก บียากาโร
,, เชฏฐ์ อิงฺคเชฏฺโฐ
,, เงิน ขมโก
,, เชื้อ ฐิตินฺธโร
,, จวง เวโรจโน
,, พั๊ก เขมโก
พระ เพง ฐิตเวโท
,, ล้วน ฐิตาสโภ
,, ง่วนฮวด นนฺทากโร
,, อยู่ ภทฺทาสโย
,, ตรี ชยกฺกีโพ
,, ควาย (เฉื่อย) วงฺคีโส
,, เถียร ถิราสโย

ปีขาล ร.ศ. ๑๒๑

พระ พิมพ์ ฐิติพิมฺโพ
,, โฮ้ ธมฺมทตฺโต
,, เบี้ยว สนฺจิจฺจโย
,, ยอด โฆสิโต
,, เอี่ยม นวาสโภ
พระ ย้อน อคฺคาทโร
,, เที่ยง ปุญฺญาลโย
,, รอด ธนสาโร
,, ปาน โควินฺโท
,, แย้ม ธมฺมวาโส

พระ ปลั่ง องฺกุโร
,, ฟุ้ง สุเปสโล
,, ช้อย มุทาสโย
,, หลวงอินทรคชลักษณ์ (ฉ่ำ) อจฺฉมฺภิโต
,, เล็ก นาคทตฺโต
พระ เชย กนฺตาสโย
,, บัว ฐิตาคโม
,, กระจ่าง ทิโนภาโส
,, ทัด ทสฺสนีโย
,, มหาแสง ปภงฺกุโร

ปีเถาะ ร.ศ. ๑๒๒

พระ บุญ เขมโก
,, เจิม วรโท
,, สอาด เสริวาโส
,, ไสว ชยเสโน
,, ภักดิ์ กุลิโน
,, ลบ (ประจง) ภากโร
,, พร้อม กิตฺติวโร
,, เบี่ยม บีสนฺโท
,, รัด อสารตฺโต
พระ แจ่ม (บี่ว) สนฺตากาโร
,, นิ่ม (ขลาด) นิมฺมโล
,, เบ้า วรโป
,, เจือ โชติมิสฺโส
,, นิล (แมว) สุภโร
,, เม้ียน สาทโร
,, เล็ก นีตเลโข
,, พิน โสโม
,, ม้วน ฐิติมา

ปีมะโรง ร.ศ. ๑๒๓

พระ รอด เขมายโน
,, ผาด จนฺทโน
พระ ยวง ยุวงฺคิโก
,, บุญ จิตปุญฺโญ
พระ ชม ถุติงฺกโร
,, ชด วิภูโต
พระ โถ โถมนีโย
,, กุน ภตงฺกโร

พระ ส่าน ปสารโก
,, เบี๋ยม บี่ยวาโจ
,, สวัสดิ์ นามิโย
,, เจริญ ธนวฑฺโฒ
,, เหลง โคธิโก
,, ทัด ยญฺญทตฺโต
,, ดี มิตวาโจ
พระ แหยม โสรโต
,, เปลื้อง เขทมุตฺโต
,, ขุนจงสรสิทธิ์ (เชย) สิทฺธวาโจ
,, นนท์ นนฺโท
,, รองสุจินดา (สง่า) ทสฺสนิงฺโค
,, บั้น กึกโร

บีมะเส็ง ร.ศ. ๑๒๔

พระ อง องฺครกฺโข
,, โหมด อาโมทิโต
,, โต๊ะ วิภูสิโต
,, ชิต วิชิตเสโน
,, ภู่ ภูตสิริ
,, ชื่น สนฺตุสฺสโก
,, ม.ล. สด ภูริสโณฺห
,, ร.ต. (หลุย) ภาสุโร
,, สอน สลฺลหุโก
,, ช่วย ชยาลโย
,, เจือ กุลภทฺโท
พระ คำ สุวณฺโณ
,, ฉิม ปจฺฉิโม
,, ศรี (บุญมา) นิราโส
,, ปี่ บี่ยงฺกโร
,, ขุนวิจารณ์เลขา (สิน) สุวิตฺโต
,, เปรม วิเปโม
,, จำเนียร สุจิราโส
,, เอี่ยน อุนฺนโฬ
,, บุญ อชฺชุโก
,, หลวงประดิษฐ์พิจารณการ (ก้อน)-จารุเทโห

บีมะเมีย ร.ศ. ๑๒๕

พระ พิกุล นิรากุโล (ป.)
,, สวัสดิ์ นิพฺภโย
,, ชุนไฮ้ โชติโย
พระ ชวน ทยาปโร (ป.)
,, เจียม เขมลาโภ
,, จ้าย อจฺจายิโก

พระ เผื่อน อุตฺติโย
„ ผิว ฉวินฺธโร
„ วาศ คุณวาโส
„ เผือก อเสโต
„ จางวางชื่น ชินวาโท
„ หลวงบรินนธ์พจนพิสุทธิ์ (ทองดี) กญฺจนาโภ
„ ม.ร.ว. เย็อน ทินกโร
พระ ขุนเณร ฐิติญฺจโร
„ นายพิศาลภักดี (ช่วง) อติโรจโน
„ เล็ก เขมเลโข
„ ศะศิธร สสินฺธโร
„ หลวงวุฒิภาคภักดี (ช้าง) ทยกโร
„ เป๊า ปวีโณ
„ เติม สุภทฺโท
„ พริ้ง ชวโน

ปีมะแม ร.ศ. ๑๒๖

พระ สวัสดิ์ นิสฺโสโก
„ แผ้ว ธมฺมโสธิโต
„ เจริญ อภิวฑฺโฒ
„ นวม โกมุทิโย
„ เคล็ม ขณสุตฺโต
„ หลุย ภทฺทลาโภ
„ อิน อินฺทโก
„ นิ่ม ปโมทโน
„ ใจ กนฺตจิตฺโต
„ ขุนวิจิตรสารบรรณ (เจียม) พฺยตฺโต
พระ ถม อตฺถมฺภโก
„ แหวว สาคโต
„ ผัน นิปฺผนฺทโน
„ เชย เวชโย
„ สัง นิราสงฺโก
„ บ่วน ทานโว
„ ร.ท. เจียม วรสญฺจโย
„ พูน เกลายโย
„ พระรัชฎ์พัณฑ์พิพัฒน์ (อยู่) สิริปุงฺคโว

ปีวอก ร.ศ. ๑๒๗

พระ ทองดี สุวณฺณากโร
„ ชื้น อกฺโกธโน
พระ เติ่ง สุเนตฺโต
„ ทองดี ชมฺพูนโท

พระ วงษ์ เสตวงฺโส
,, สอน นนฺทิสฺสโร
,, แม้น เปมกโร
พระ เชย ชยกโร
,, เทียน คนฺธพฺโพ

บีระกา ร.ศ. ๑๒๘

พระ เวค (หนู) บีเวโค (ป.)
,, วราทโร
,, เจริญ ธนากโร
,, (ยวด) ชุบ โสตฺถิโย
,, ปลั่ง โธตมโล
พระ ผล นนฺทิผโล
,, ย้อย ปลุมฺโพ
,, ร.ต. แช เขมจฺฉนฺโท
,, ผล ผลากโร
,, พูน สมฺปุณฺโณ

บีจอ ร.ศ. ๑๒๙

พระ รื่น เวรินฺทโม
,, ชม เขมาสโย
,, กลั่น กลฺลจิตฺโต
,, ม.จ. มงคลประวัติ อภิมงฺคโล
,, เกตุ กุสเกตุ
พระ อ่อย นนฺทโก
,, สาย สุภโค
,, ชื่น วิราโม
,, แนบ ชยนาโท

บีกุน ร.ศ. ๑๓๐

พระ เหรียญ ฉนฺทกโร
,, สาย โชติรโส
,, วาศน์ สวาสโน
,, สำราญ นิรามโย
,, ถม จิตฺตตฺถมฺภี
,, ร.ท. เฉลิม โกรโว
พระ สุดใจ (แถบ) อภินนฺโท
,, เจ๊ก นารโท
,, ทอง จามีกโร
,, โต๊ะสารวัดแขวง เขมี
,, ฉัน โกสโล
,, ลบ นาลโก

อุปัชฌาย์ บวชเณร ตั้งแต่ปีกุน ร.ศ. ๑๓๐

ปญฺญานโค เปลี่ยน พระปภาสโย
ยนฺตกนฺโต ยนต์ พระ
วุฑฺฒมูโล มูล พระ
ถิรจิตฺโต ต้อย
สุจฺฉาโย ฉาว ฉาย พระ
มนฺธโร ศิริ พระ
นนฺทปโภ เพี้ยน พระ
จารุวาโจ ผึ่ง พระ
สุกฏาโห อ่าง
ธนายโน ธน พระ
อนุคุมฺโพ พุ่ม พระ
สุตาสโย ตาล พระ
ดำ
นาทเสฏฺโฐ นาท พระ
ปริคุตฺโต ถนอม พระ
อิทฺธิวณฺโณ ฤทธิ (สิง) พระ
ธมฺมผิโต ผึ่ง พระ
วริงฺโค พริ้ง พระ
ฉนฺทลาโภ วิน
ปุณฺณจนฺโท เพญ พระ
ตุฏฺฐมโน ชื้น
อินฺททตฺโต อิน พระ

วิตฺตาสโย เติม
อกฺกาลโย อาทิตย์ พระ
กลฺลานสาโร สุ่ม พระ
(โภคปุณฺโณ) ทองอู๋ พระ ปุญฺญภฑฺโฒ
วสฺสพทฺโธ เนื่อง พระ
ธมฺมคุตฺโต คลี่
อชิโต ชิด
ขนฺธรโส รศ
ปญฺญารกฺโข พงษ์ พระ
กิตฺตาลโย ปุ่น พระ
นาทงฺกโร สิงโต พระ
โต๊ะ
นิจจรกฺโข เมี้ยน พระ
อุฑาฒิโม ทิม พระ
ปญฺญาโภ แจ่ม
ธมฺมโยโค ยุด
นิจฺโจภาโส สว่าง พระ
สุเชฏฺโฐ ใหญ่ พระ
ธมฺมคโต ยอด
พิกุล มกุฏ
ปุคโณ ละโอน พระ
เตมจฺฉนฺโท ฉ่ำ พระ

อินฺทกฐิโต อิน พระ
สิริธโน ถนอม พระ
อภิเสฏฺโฐ ประเสริฐ
วุฑฺฒิธมฺโม ทั้ง วุฒิ ศิริ
ญาโณภาโส มุกด์
บียภาโณ เอื้อน พระ
ฉนฺทธมฺโม แฉล้ม
อนุวฑฺฒโน วัฒน์
สนฺทุทโก เจิ่ง
วิมณฺฑโน ปิ่น
กนฺตผโล ผล หนู
จิตฺตผิโต โปรย
ปริกฺขโก ปริก
ปญฺญาปโภ ประไภ
ธมฺมสุโภ ทองสุก
อคฺควิญฺโต จิตต์
กนฺตาจาโร เจือ
บียวาโท วาท พระ แพ้
ชุติปุญฺโญ บุญเทียน พระ
วรกิจฺโจ กฤตย์ พระ
รตินาโท สนั่น (ญาณฆโย) (มั่ย) เชฏฐ์
อภิวาโส อยู่
จารุสทฺโท สำเนียง ปรุง
ญาณปาโล ลอม ทอง ชั้น
ธมฺมานุอตฺโต กลม ไทย
ปริญฺโญ ประยูร วิยตโต หงวน
ชุติญาโณ ชม เพียน

บีชวด ร.ศ. ๑๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๕ จุลศักราช ๑๒๗๔

พระอ่อน จนฺโทภาโส
,, ร.ต. ล้อม ภทฺทาลโย
,, ชั้น สิริคุตฺโต
,, เหลี่ยง ปุณฺณสิริ
พระบุญ นนฺทาลโย
,, ธน (สิงโต) ธมฺมจฺฉนฺโท
,, ร.ท. สาย วิสารโท
,, ทิม อาชญฺโญ

พระ เย็อน (ใจ) วปฺโป
,, ร.ต. วุฒิ วิชโย
พระ ดัด จุนฺโท

ปีฉลู พ.ศ. ๒๔๕๖

พระ อุ่น ภทฺทธมฺโม
,, ร.อ. เสือบ่า เอม ชยารกฺโข
,, ใช้ สุภกิจฺโจ
,, ประมูล มูลายโน
พระง้วน ปิยวณฺโณ
,, สง่า วณฺณสุทฺโธ
,, ยอด (หยวก) ถิราลโย

ปีขาล พ.ศ. ๒๔๕๗

พระ ตึก รติธมฺโม
,, ร.อ. จำลอง ขุนหาญรณหัตถ์ กิจฺจกลฺโล
,, เถียร ถิราโส
พระ ชิด สุจฺฉนฺโท
,, ร.ต. เจือ สุภาจาโร
,, เปลี่ยน ปภาสโย

ปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๕๘

พระ หล่อ เขมปาโล
,, สิทธิ์ ญาณสิทฺโธ
,, มูล วุฑฺฒมูโล
,, จัน กนฺตจนฺโท
,, บัด อตฺตคุตฺโต
,, ประสิทธิ์ ภทฺทสิทฺโธ
,, เทียม คุณภทฺโท
,, ร.ท. เหลง กลฺลเวโท
พระ ทองอยู่ สุทฺธวาโส
,. เปล่ง เนลวาโจ
,, แย้ม วาทกฺขโม
,, สวัสดิ์ พรวฑฺโฒ
,, ปุ่น สุภาลโย
,, ทองคำ สุภวณฺโณ
,, เพิ่ม ฉนฺทภทฺโท
,, ร.ท. สิงโต ปนาโท

ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๙

พระ ขุนสุนทรนุรักษ์ (กระจ่าง) กวิโช
,, จำลอง จิตฺตปาโล
พระ สุ่ม กลฺลาจาโร
,, กุ๋ย สุรกฺโข

พระ หวาด อภิจฺฉนฺโท
,, เกลื่อน อนุกลฺโล
,, ชิด (ประเสริฐ) ชิตเสโน
,, เติม ชุติงฺกโร
,, แสน ขนฺติโก
,, เอื้อน บีฬุตฺติโก

พระ ทองใย เหมาลโย
,, เกด ปุญฺญตฺถิโก
,, ถนอม วณฺณรกฺโข
,, ร.ต. เจ๊ก อคฺคาจาโร
,, ไปล่ ฉนฺทพโล
,, ทองสด (สด) อภิราโม

บีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๖๐

พระ ศิริ มนฺธโร
,, พรม ธมฺมทีโป
,, ช้อย บีฬงฺคโม
,, นายเรือตรี สนอง ปฏิคฺโณ

พระ ชื่น ตุฏฺฐจิตฺโต
,, จุ้ย ญาณุจฺจโย
,, ทองอยู่ อภิวณฺโณ

บีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๖๑

พระ ไหล ฉนฺทปาโล
,, ส่วน ภาคลาโภ
,, อิน อินฺทาสโย
,, ทองสุก (เบ้า) เหมากโร
,, ผึ่ง จารุวาโจ

พระ ฉาย สุจฺฉาโย
,, พงษ์ ปุญฺญารกฺโข
,, วิง ธมฺมเวโท
,, แอบ อปฺปโน

บีมะแม พ.ศ. ๒๔๖๒

พระ มี อภิสนฺโท
,, ขาว เขมจนฺโท
,, เสน ปญฺโญภาโส
,, บุญหนู ญาณจฺฉนฺโท
,, เจริญ สำวฑฺโฒ

พระ ใย ชยาสโย
,, สิน สุทพฺโพ
,, อยู่ อตฺตรกฺโข
,, เกียง ปุญฺญลาโภ
,, เชื้อ อภิชโย

พระ บ้อม นิปโก
„ เนื่อง วัสพทฺโธ
„ สำราญ ผาสุวาโส
„ เภา วุฑฺฒิลาโภ
พระ หล่อ วุฑฺฒิปาโล
„ ทองอู๋ ปุญฺญภทฺโท
„ ร.ต.ต. เขียน พุทฺธิเลโข
„ เพี้ยน นนฺทปโภ

ปีวอก พ.ศ. ๒๔๖๓

พระ ปรง อภิปาโล
„ กลั่น วิสุทฺโธ
„ ชุ้น ผิตโสณฺโณ
„ หลุย นนฺทธมฺโม
„ อาทิตย์ อกฺกาลโย
„ โพ ญาณวีโร
„ นวน สุวณฺโณ
พระ พัน นิพทโธ
„ ชม สุโภมโน
„ เว่า เขมวฑฺฒโน
„ นายเรือตรี มา สฺวาคโม
„ ร.ท. เหมือน ปฏิภาโค
„ ถนอม ปริคุตฺโต

ปีระกา พ.ศ. ๒๔๖๔

พระ สังวาลย์ โสวณฺณิโก
„ ทองอยู่ ธนญฺชโย
„ ปุ่น กิตฺตาลโย
„ ชุ่ม บีติเวโค
„ ธน ธนายโน
„ ตระกูล อนุวโส
„ หลวงผลากรกิจ (พริ้ง) อิงฺคเสฏโฐ
„ ฤทธิ์ (สิง) อิทฺธิวณฺโณ
พระ กลม วฏฺฏานุโค
„ ตาล สุตาสโย
„ เลียบ ชาลมุตฺโต
„ เม้ียน นิจฺจรกฺโข
„ อึ่ม รติวฑฺฒโน
„ ร.ท. เชื้อ ธมฺมสิทฺโธ
„ ร.ต.ต. ทองสุก อภิโสณฺโณ
„ กึ๋ม ธมฺมากโร

บีจอ พ.ศ. ๒๔๖๕

พระ พุ่ม อนุคุมฺโพ
,, เปลื้อง อพฺภามุตฺโต
,, เล็ก สลฺเลโข
,, ทิพย์ ญาณทิพฺโพ
,, ต่อง ติพฺพจฺฉนฺโท
,, ร.ต.ต. น้อย วรปฺปโร
,, สว่าง จิโรภาโส
พระ กลึง อภิกลฺโล
,, ร้อง นิทฺทโร
,, โหน กิตฺติรกฺโข
,, รัด ธมฺมพทฺโธ
,, ห้อย พุทฺธิเสฏฺโฐ
,, ขุนทายัชสำรวจ (เสง)คุณเสฏฺโฐ

บีกุน พ.ศ. ๒๔๖๖

พระ นาท นาทเสฏฺโฐ (ป.)
,, ไกร นาถกโร
,, ช่วย อตนฺทิโต
,, อิน อินฺททตฺโต
,, ทองใบ วณฺณาลโย
,, เชื้อ วฑฺฒวโส
,, ขุนธรินทรภักดี (ช่วง) ปภุตฺตโม
,, สงบ ขนฺติสนฺโต
,, ยนต์ ยนฺตกนฺโต
,, เคลื้ม โสตฺถิวาโส
,, ประวัน สจฺจานุวตฺโต
พระ เขียน ธมฺมเลโข
,, ล้วน นนฺทลาโภ
,, ขาบ มณฺฑโน
,, ค้อง ฐิตโมโส
,, เมี้ยน อนุรกฺโข
,, นาม นามจฺฉนฺโท
,, เหลือ สุวิปุโล
,, ไสว วุฑฺฒิวาโส
,, เล็ก อนุเวโท
,, สิน วิตฺตวโร

บีชวด พ.ศ. ๒๔๖๗

พระ คง อนุคุตฺโต
,, ทิม อุฑาฒิโม
พระ วอน จินฺตาสโย
,, วัน กนฺติวาโส

พระ หนู ญาณรโต
„ พริ้ง วริงฺโค
„ สวัสดิ์ ธมฺมภทฺโท
„ กึ่ง วรสาโข
„ บุญรอด นาถปุญฺโญ
„ สิง ฐิตกิจฺโจ
„ ฝุ่น วิจุณฺโณ
„ เติม รติลาโภ
„ เจษฎ์ เขมโยโค
„ แก้ว ตุฏฺฐิกโร
„ สุวัณ กนโก
„ เกตุ (อุ่น) เกตุธโร
„ ฉนม ฉนฺทานุโค

พระ ภาศ จิราภาโส
„ ปิ่น กาญฺนิโก
„ ผึ่ง ธมฺมผิโต
„ ชิด สุสนฺตาโน
„ อู๋ เขมฏฺฐิโต
„ สว่าง นิจฺโจภาโส
„ จำนง อนีโฆ
„ อิน อินฺทรกฺขิโต
„ ร.ต. กลิ่น คนฺธวโร
„ ชั้น ปุญฺญจฺฉนฺโท
„ วิเชียร โชติวชิโร
„ เพญ ปุณฺณจนฺโท
„ เจ๊ก จิราโส

บีฉลู พ.ศ. ๒๔๖๘

พระ ฉ่ำ เตมจฺฉนฺโท
„ วงศ์ ภทฺทวโส
„ ยุด ขนฺติธมฺโม
„ อาบ (แป๊ะ) ธมฺโมภาโส
„ วงศ์ วสายโน
„ เก๋ ปุญฺญากโร
„ เสริม สุปุณฺโณ
„ ร.ต. ถุง คุตฺตฏฺฐาโน
„ ศิริ รสิภทฺโท

พระ เชื่อม อนุชิโต
„ ม.ล. จรัส จิราโภ
„ นวน ธมฺมนินฺโน
„ อึ่ม ธมฺมฏฺฐิโต
„ เสงี่ยม วรสญฺญโม
„ ทองใบ โสณฺณาลโย
„ ร.ต.อ. เชื้อ ขุนเดชชาญชัย สุชโย
„ ราตรี กนฺตรตฺโต
„ ละโอน ปคฺโณ

พระ เผื่อน โกมุโท
พระ กฤตย์ วรกิจฺโจ
,, สุดใจ อภิจารุวโส

บีขาล พ.ศ. ๒๔๖๙

พระ ใหญ่ สุเชฏโฐ
พระ บุญเทียน ชุติปุณฺโญ
,, เลื่อน ธมฺมพโล
,, ฟุ้ง เวปุลฺโล
,, สุ้นเหลียง โชติสุโภ
,, นบ ญาณาทโร
,, เซ่งฮก ปุญฺญากโร
,, สุคนธ์ สีลคนฺโธ
,, ชาย เสนีวงศ์ ปุญฺญาจโย
,, ประสิทธิ์ เวทปสิทฺโธ
,, ฤทธิ์ วีรสิทฺโธ
,, เพิ่ม ญาณปโภ
,, ชำนาญ กิจฺจรโต
,, สวัสดิ์ วรโสตฺถิโย
,, ทรัพย์ ฉนฺทธโน
,, นายพิมานบริรักษ์ (หม่าน) กนฺตมโน
,, ร.อ.ต. วาศ บี่ยวาโส
,, สอง ปสาโท
,, ถนอม สิริธโน

บีเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐

พระ เจ๊ก นารโท
พระ มี อภิสนฺโท
,, อัษฎา อฏฺฐมโช
,, เจิม ปุญฺญุจฺจโย
,, จำนง กนฺตสุโต
,, บุญคง จิปุญฺโญ
,, สังวร อารกฺโข
,, ทองคำ กญฺจนสุโภ
,, สิงห์โต โฆสนาโท
,, ชิต ชิตารกฺโข
,, นิล นีลุปฺปโล
,, บุญส่ง ปุญฺญนาโค
,, โชติ โชติเสฏโฐ
,, วาท บี่ยวาโท
,, ศิริ จิตฺตทนฺโต

บีมะโรง พ.ศ. ๒๔๗๑

พระ บ่อง นนฺทปุญฺโญ
,, ร.ต.ต. กิมบุ๊น กมฺพุสุโภ
,, เอื้อ สมาทโร
,, สง่า ญาณธโร
,, ทองโพ้ กญฺจนาลโย
,, สัง นิสฺสนฺโท
,, ไปล่ ฉนฺทพโล
,, ทอง วณฺณาสโย
,, จู๋ สุสณฺฐาโน
,, เอื้อน บียภาโณ
,, ฉุน มติจฺฉนฺโท

พระ หนู (นวน) ธนุจฺจโย
,, เก๊ว สุปหุโต
,, จำรูญ รุจิโร
,, จำรัส วโรภาโส
,, หวาด จินฺตนาโถ
,, จำลอง จิรนฺตโน
,, สำเนียง จารุสทฺโท
,, ทองคำ อภิกญฺจโน
,, ร.ต. กำจัด จตฺตภโย
,, สนั่น รตินาโท

บีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๗๒

พระ สุน (แดง) จิณฺณธมฺโม
,, พลอย ตโมนุโท
,, เชษฐ์ เชฏฺฐาทโร
,, ทองดี สิริปุญฺโญ
,, สวัสดิ์ โสตฺถิกโร
,, ม.ร.ว. ทวีมงคล อนุมงฺคโล
,, เปรี้ยว บียภทฺโท
,, หวัด ปุญฺญวฑฺโฒ
,, โทน เปมจฺฉนฺโท

พระ แจ้ง ขนฺติวโร
,, ภุชงค์ เขมวโร
,, ปิ่ว โควินฺโท
,, นายสิบเอก เฮง ปญฺญาภิสนฺโท
,, เขียน วรเลโข
,, ขุนเวชกรรมปรีชา (ฮวด) ปาฏวเวโท
,, แปลก สุปวตฺโต
,, พุง กิตฺตาสโย
,, แสวง ญาณาโส

บีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๗๓

พระ เพื่อง จิตฺโตภาโส
,, มุกด์ ญาโณภาโส
,, ไทย อุทยาโภ
,, เซย กิตฺติฉนฺโท
,, เชื้อ ปภาวโร
,, ล้วน โสตฺถิลาโภ
,, อุ่ย ภทฺทจฺฉนฺโท
,, มงคล มงฺคลากโร
,, เชาวน์ สุชวโน
,, นายเรือตรีสนิท สุสนฺธิโก

พระ ธึง ธมฺมวิริโย
,, แฉล้ม ฉนฺทธมฺโม
,, เจิ่ง สนฺทุทโก
,, ปิ่น กาญฺจนิโก
,, แสวง ฉนฺทาสโย
,, แวว อภิวีโร
,, ฉ่ำ ฉนฺทเสฏฺโฐ
,, สิงโต รุจินาโท
,, นายเรือตรี ทองหล่อ เหมวณฺโณ
,, ร.ท.ม.ล. ขาบ ชยสิทฺโธ

บีมะแม พ.ศ. ๒๔๗๔

พระ ยอร์ช อคฺคปฺปสนฺโน
,, ลอม ญาณปาโล
,, ขาว ใหญ่ จนฺทสุทฺโธ
,, ฟุ้ง อพฺภุคฺคโต
,, ประยงค์ บียาจาโร
,, วาง จตฺตภณฺโฑ
,, ขาว เล็ก ญาณสุทฺโธ
,, โถ อปฺปคพฺโภ
,, ประเสริฐ (เทวานุเคราะห์) วรเสฏฺโฐ
,, กลม ธมฺมานุวตฺโต

พระ จันทร์ โอปจนฺทโน
,, วัฒน์ อนุวฑฺฒโน
,, โกย ธนทฺโธ
,, พ่วง วฑฺฒกุลฺโล
,, มีสี วณฺโณภาโส
,, ป่อง โถมากโร
,, เภา วิตฺตกิจฺโจ
,, ขวัญ อภิวาโท
,, ภัทร พุทฺธิภทฺโท
,, ร.ต. อำภัย นิพฺภโย

พ.ศ. ๒๔๘๘

สัญชัย บัวเผื่อน	ต. บางคูเวียง จ. นนทบุรี
กรี เสาน้อย	อ. อินทรบุรี จ. สิงห์บุรี
สมบุญ สบสิน	อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
สุรหงษ์ ประพุทธบิธิสาร	อ. ตลิ่งชัน จ. ธนบุรี
สัมฤทธิ์ ประสิทธิ์กุล	
สุบิน จัดกบั้น	จ. ปทุมธานี
ด้วง บุญสายบัว	อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
ยอด พวงแย้ม	อ. บางกรวย จ. นนทบุรี
พัว สนสิน	อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
สุพจน์ ท้วมอ่วม	อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี

พ.ศ. ๒๔๘๙

สมศักดิ์ ตียาภรณ์	จ. เชียงใหม่
เลื่อน	จ. สุพรรณบุรี
อัมพร กันเปลี่ยน	
บุญส่ง ทองธรรมชาติ	แผนกศึกษาธิการ จ. ชลบุรี
ขันติ รัชตชาติ	
เพ็ญ แตงเนียน	โรงพิมพ์พานิชย์ บำรุงเมือง พระนคร
ชิน อุณหิส	ต. บางคูเวียง อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
พัว	ต. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
เอี่ยม	อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี

บุญโรจน์ ประภาทัต	ต. บางกระบือ จ. พระนคร ทำงานบริษัทการบิน
น.ท. สุทธิลักษณ์ สิทธิมาลิก	ข้างวัดกัลยา ฯ จ. ธนบุรี รับราชการกรมช่างอากาศ
	บางซื่อ กองทัพอากาศ
น.ท. สมชาย ศิลปบรรเลง ร.น.	รับราชการประจำกองทัพเรือ
ร.ต. ไพโรจน์ หริณะสุต	อ. พะเยาว์ จ. เชียงราย
อรรถวัฒน์ ศรศรีวิชัย	โรงงานศรีประภา คลองมอญ ธนบุรี
ช้อย วัดยุคันธราวาส	ต. บางคูเวียง อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
นิพนธ์ ตันติเวชกุล	ร้านพันธุปกรณ์ บ้านหม้อ พระนคร

พ.ศ. ๒๔๙๐

สวิง ธรรมาภินันท์	
สุปรีดา ประศาสน์วินิจฉัย	ร้านเกียรติบุตรโอสถ เชิงสะพานพุทธ ฯ ธนบุรี
	ธนาคารชาติ
มนู เจริญรัตน์	
ศักดา พันธเลปนะ	
เจริญ อรัณยะนาค	ต. บางคูเวียง อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
สมบัติ ดิสวัฒน์	พระโขนง กรมป่าไม้ พระนคร
ร.อ. ประทวน จิตต์พันธ์	กรมช่างอากาศ บางซื่อ พระนคร
ธานี จันทร์เพ็ญ	บ้านวิสุทธิ์กษัตริย์ พระนคร
ร.อ. บี่ยะ ปานยง	ประจำกองบินน้อยที่ ๑ ดอนเมือง พระนคร
น.ต. ประพาสน์ พลนาวี	ประจำกองบินน้อยที่ ๑ ดอนเมือง พระนคร
จ่าอากาศตรี สนั่น จิณศิริ	ประจำกองบินน้อยที่ ๑ ดอนเมือง พระนคร

จำลอง หริณะสุต	ร้านศรีสวัสดิ์การแพทย์ ถนนจารุเมือง พระนคร
ชูยศ จุลาณุกะ	สำนักงานพิชัย-ชูยศ จุลาณุกะ ทนายความ ๖๗๐ วิสุทธิกษัตริย์ พระนคร
สุริยนต์ แสนสุข	ท.อ.
ภัทร จันทร์เต็ม	สำนักราชเลขา ฯ ในพระองค์
สมพล สังข์อ่ำ	วัดราชประดิษฐ ฯ
จำลอง โฆษะโยธิน	

พ.ศ. ๒๔๙๑

ร.อ. ประยงค์ สุวรรณบุบผา	โรงเรียนเสนาธิการทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด
จ่าย อรัณยะนาค	ต. บางคูเวียง อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
เพี้ยน โพธิ์แจ้ง	ต. บางคูเวียง อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
วิน อรัณยะนาค	ต. บางคูเวียง อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
เถลิง อรัณยะนาค	ต. บางคูเวียง อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
พยนต์ ธีรดิษฐานนท์	ธนาคารไทยพานิช
นวล พันธุเลปนะ	กระทรวงสาธารณสุข
น.ต. เพิ่มศักดิ์ ภัคโชตานนท์	ดอนเมือง
สง่า ลิ้มพานิช	ต. บางใหญ่ จ. นนทบุรี (รับราชการกองศุลการักษ์ กรมศุลกากร)
พ.ต.อ. ธาร ธีระเนตร	
อนุวิทย์ เสียงสืบชาติ	
นิล ศรีจันทร์	ข้างวัดบุบผาราม ธนบุรี
ดิลก หิรัญยัษฐิติ	สีลม พระนคร
ภาณุ บุญนาค	บ้านข้างวัดมหาธาตุ
สมศักดิ์ สวรรคทัต	ปากคลองตลาด พระนคร พนักงานเทศบาลนคร กรุงเทพ ฯ

เสถียร บีติวรรณ	พนักงานเทศบาล เทศบาลนครกรุงเทพ ฯ พระนคร
พ.อ. วิจิตร จิตตเสวี	โรงเรียนเสนาธิการทหารบก
วิสุทธิ์ เอี่ยมมงคล	กรมสรรพากร พระนคร
น.อ. เขียน โสมนพันธุ์	แผนกสรรพกำลัง กรมเสนาธิการกลาโหม
ร.ต. ชนิสสร์ ลิ้มน้ำคำ	
เอนก อรัณยะนาค	นายอำเภออ่างทอง จ. อ่างทอง
น.อ. อัมพร เพ็ญผล ร.น.	บ้านหม้อ พระนคร ประจำกรมอุตุนิยมวิทยา
วิเชียร โหมดประดิษฐ์	บ้านหม้อ พระนคร กองสินค้าที่ดินและแผนกสินค้าการรถไฟ
สวัสดิ์ ทิพพยอม	ร้านรัชชดาการ เชิงสะพานช้างโรงสี พระนคร
ร.อ. ชาตรี สังข์สุนทร	ประจำกองทัพเรือ

พ.ศ. ๒๔๙๒

อินทร์ โคตรแก้ว	จังหวัดขอนแก่น
สุชาติ	ตรอกข้างวัดราชนัดดา พระนคร
สำรวย ตระกูลน้อย	วัดราชประดิษฐ ฯ
เสริม เทิมแพงพันธุ์	กระทรวงสาธารณสุข
แหวง สืบมาก	อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
เผย ทองผิว	วัดยุคันธราวาส อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
ทอง อุ่นทิม	อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
จำรุง สืบมาก	อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
บรรจง สุขการค้า	วัดราชประดิษฐ ฯ
สุเทพ ชิวกุล	คลองเตย พระนคร
สุพล สิทธิโภคา	สุพรรณบุรี

บรรจง จันทรมณี	สุพรรณบุรี
เบ็ญจะ บุญเอก	ต. บางคูเวียง อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
ผาย โพธิ์แจ้ง	อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
พิบูลย์ นาคะลักษณ์	อ. ตลิ่งชัน บางราวนก ธนบุรี
วีระ เขียนนิล	บ้านไทยเจริญ อ. บางกรวย นนทบุรี
สมศักดิ์ คุ้มวงศ์	สุพรรณบุรี
กระวี วรรณโกวิท	บ้านหลังอาคาร ๔ ราชดำเนิน
นิจ ปุสสวรรโณ	บ้านหน้าสถานเสาวภา ศาลาแดง พระนคร
เฉลิมชัย ประทุมรัตน์	อุตสาหกรรมป่าไม้ราชดำเนิน พระนคร
เลื่อง พ่วงพราหมณ์	อ. บางใหญ่ นนทบุรี
ชโรช โล่ห์สุวรรณ์	บ้านวัดแคนางเล้ง พระนคร รับราชการที่กรมชลประทาน
สง่า รศมนตรี	อาจารย์ใหญ่โรงเรียนช่างตัดเสื้อ พระนคร
ประมวล ตีเหรา	ผู้ช่วยศึกษาธิการ อ. บางใหญ่ นนทบุรี
ไกลวัล เทพหัสดินทร์	นายช่างกรมชลประทาน
ประหยัด เอมะศิริ	บ้านคลองบางกอกน้อย แผนกไม้และพืน ฝ่ายการช่างโยธา การรถไฟ ฯ
วินัย เกิดน้อย	พนักงานเทศบาล เทศบาลนครกรุงเทพ
จำเนียร ทองสะพัก	รับราชการกองกษาปน์ กระทรวงการคลัง
โอภาศ บัณฑุธ	ซอยหลังสวน พระนคร ประจำ ป.ณ. บางกระบือ
ดร. ปฏิเวธ อารยศาสตร์	รับราชการกรมป่าไม้ พระนคร

พ.ศ. ๒๔๙๓

พ.ต.อ. สวัสดิ์ กันเขตต์	บ้านพระโขนง
พระมหาสหัส สิริวงษ์	วัดราชประดิษฐ ฯ

วิเชียร ชูเทียน	วัดราชประดิษฐ ฯ
กิจจกล บุญยพิพิธ	ประจำกรมชลประทาน
บุญสม ศาสตร์วงษ์	บริษัทสหไทยวัฒนา พระนคร
จวน เอี่ยมเปลี่ยน	
ประสพ จุลเดชะ	วัดราชประดิษฐ ฯ
ประเสริฐ ชูไทย	พนักงานประจำบริษัทหวั่งหลี ถนนตก พระนคร
กิจจา จันทร์หอมไกล	บ้านเทเวศน์ ซอย ๒ สำนักงาน ก.ต.ภ.
พ.ต.อ. สมิต พูนสวัสดิ์	ผบ. หมวด ร.ร. พลตำรวจ
อำนวย สาลักษณ์	ครูใหญ่ ร.ร. ลาดกระบัง พระนคร
ร.ท. สุชาติ กันหลง	กรมโรงงานช่างอากาศ ดอนเมือง
พ.ท. ไพบูลย์ สนธยานนท์	ผบ. หม่วด ร. ๑ พัน ๒
ร.ท. พิศาล อุณหเลขะกะ ร.น.	กองเรือรบ กองทัพเรือ บ้านหลังวัดอรุณ ฯ
น.อ. ชอบ สิโรดม ร.น.	กองเรือรบ บ้านหลังวัดลครทำ สวนอนันต์ ธนบุรี
พ.ต.ต. ประยูร อยู่ทอง	ศูนย์วิจัยกอง ต.ร.
สมศักดิ์ ฉิมทิม	ผู้ช่วยศึกษาธิการ อ. ธนบุรี
หงษ์ น้อยเกิด	โรงพิมพ์รถไฟ การรถไฟ
อุไร คงพันธุ์	นายตรวจสรรพสามิต กำแพงเพชร
สานิจ ศิลปี	บ้านถนนศิริอำมาตย์ พระนคร
แสวง เทิมแพงพันธุ์	บางขุนพรหม พระนคร
ทองเติม เรืองศิริ	ร้านน้ำอบนางลอย หน้าวัดราชนัดดา พระนคร

พ.ศ. ๒๔๙๔

อำนวย พรพิบูลย์	บริษัทเอื้อวิทยา หน้าวัดสระเกศ พระนคร
พุ่ม อ่อนศิริ	

ถนอม นาคลักษณ์	เลขที่ ๓๘๙/๑ ถนนดำรงรักษ์ พระนคร
พัว อ่วมม่วง	ต. บางเลน อ. บางใหญ่ นนทบุรี
อภินันท์ ประยูรสอน	หมู่ที่ ๕ ต. อินทรประยูร อ. โพธิ์ทอง จ. อ่างทอง
เถลิง จันทร์แดง	เลขที่ ๑๑๔๑ ต. สวนใหญ่ อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
ธำรงค์ มัณยัสเฐียร	บ้านวุฒิพันธุ์ อ หัวหิน จ. ประจวบคีรีขันธ์
จำรวย ยิ่งเจริญ	แผนกอุทกวิทยา กองสำรวจกรมชลประทาน เลขที่ ๓๓๕ บ้านหม้อ พระนคร
สนั่น หลีวรุ่งเรือง	
ประสิทธิ์ ปูรณะโชติ	เลขที่ ๑๖๘ ถนนดินสอ พระนคร
พ้อน พรหมแย้ม	วัดยุคันธราวาส อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
สุขุม โหตรภวานนท์	เลขที่ ๒๕ ถนนสุริยศักดิ์ พระนคร กรมสหกรณ์ ท่าเตียน
ประยูร พยุงพันธุ์	ปลัดอำเภอตลุมพุก อุบลราชธานี
พ.อ. วิเวก ตันยุวรรธนะ	กรมการทหารช่าง ราชบุรี
สุวรรณ อิศรางกูร ณ อยุธยา	กองงบประมาณ กรมบัญชีกลาง กระทรวงการคลัง
อุไร เจริญโภคราช	ประจำกรมการทหารสื่อสาร บางซื่อ พระนคร
อุทัย ธรรมคุณ	สระบุรี
ประพาส อยู่ทอง	ที่ทำการ ป.ณ. หาดใหญ่ สงขลา
ประสงค์ เหตระกูล	

พ.ศ. ๒๔๙๕

อนันต์ เนตราภินันท์	แผนกกำจัดแมลงและสัตว์นำโรค กองสุขาภิบาล ฝ่ายสาธารณสุข เทศบาลนครกรุงเทพ
ร.อ. ศุภรางค์ ไกรฤกษ์	บ.ด.ท.

ชิตพันธ์ บุญคุ้มครอง	๔๒๑ ต. เทพศิรินทร์ อ. บ้อมปราบ พระนคร
ร.ท. ประพฤติ แก้ววัน ร.น.	ต. สวนใหญ่ อ. เมือง จ. นนทบุรี
ร.ต. พยนต์ อรัณยะนาค ร.น.	ข้างวัดยุคันธาวาส อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
สุชิน เสมคำ	วัดยุคันธาวาส
ไพเชฏฐ์ ทับทิมทอง	กรมประชาสงเคราะห์
สิทธิ สันตสิงห์	กรมสรรพากร พระนคร
สนั่น เกิดแย้ม	ต. คลองมหาสวัสดิ์ อ. บางกรวย จ. นนทบุรี
ไสว สุธรรมาภินันท์	
เฉลิม จันไพบูลย์	เสาชิงช้า ซอยเทศา พระนคร
อำนวย หลิมละมัย	
พ.ต.อ. รณชัย สันตยานนท์	สถานีตำรวจนครบาลลุมพินี
เพิ่มจิตต์ มีกังวาล	กรมประชาสงเคราะห์
ร.อ. อุสาห์ โกมลปาณิก	กรมธรรมนูญ กระทรวงกลาโหม
น.อ. เหม ทัพพะเกตุ ร.น.	
ประสิทธิ์ หะริณสุต พ.บ.	ร.พ. บ้านสมเด็จเจ้าพระยา ธนบุรี
เอกฉันท์ ปณณะบุตร	
ม.ร.ว. ถ้วนเท่านึก ปราโมช	ธนาคารมณฑล พระนคร
หิรัญ เอื้อสุนทร	โรงสีไฟวัฒนา อ. พระโขนง พระนคร
สกล หลีวรุ่งเรือง	๕๕ หัวเม็ด สะพานหัน พระนคร

พ.ศ. ๒๔๙๖

ไมตรี เพ็งบุญมา	หมู่ที่ ๒ ต. ไผ่ขวาง อ. เมือง จ. สุพรรณบุรี
สมนึก รุณอุบล	เลขที่ ๓ หมู่ที่ ๓ ตรงข้ามวัดพิกุลทอง ต. ตลิ่งชัน ธนบุรี

ชอบ กาญจนพร้อย	เลขที่ ๒๕ หมู่ที่ ๖ ต. บางกร่าง อ. เมือง จ. นนทบุรี
ประสิทธิ์ โตเข็ม	เลขที่ ๔๕ ต. บางกร่าง จ. นนทบุรี
บุญส่ง วัดยุคันธราวาส	นนทบุรี
สอาด ปราณีชน	เลขที่ ๙ หมู่ที่ ๕ ต. เสาธงหิน อ. บางใหญ่ นนทบุรี
จ.อ. สมศักดิ์ ทำประโยชน์	ดอนเมือง อ. บางเขน พระนคร
วิลัย นาคลักษณ์	บางราวนก ต. มหาสวัสดิ์ อ. บางกรวย นนทบุรี
จำเนียร เขียนนล	เลขที่ ๘๖ หมู่ที่ ๓ ต. บางขุนทอง อ. บางกรวย จ. นนทบุรี
สนิท พิมพ์พันธ์	ต. โคกโคเฒ่า หมู่ที่ ๑ อ. เมือง จ. สุพรรณบุรี
ลอย บุญลือ	เลขที่ ๓๓ ต. บางเลน อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
พ.จ.อ. สำเริง คำดา	ร.ง. น้ำตาล สุพรรณบุรี
จรูญ แสงสว่าง	กองไฟฟ้า กรมโยธา ฯ อ. บ้อมปราบ พระนคร
บำรุง ชนะชัย	เลขที่ ๓๕๖ ต. บ้านบาตร อ. บ้อมปราบ พระนคร
น.อ. สมพงษ์ ศักดิ์ศรี	เลขที่ ๓๔ ปากคลองภาษีเจริญ ธนบุรี
ประจวบ เวชรักษ์	เลขที่ ๓๕ ซอยรามบุตรี ข้างอำเภอพระนคร
จำนงค์ ฤทธิ์ธาคณี	เลขที่ ๒๖ ถนนตีทอง โทร. ๒๑๒๑๔ อ. พระนคร จ. พระนคร
ชั้น แสงประสิทธิ์	เลขที่ ๓๕๗ ถนนศรีเวียง อ. บางรัก พระนคร
สมาน วรรณโกวิท	เลขที่ ๒๐ หมู่ที่ ๓ บางนา อ. พระโขนง พระนคร
สำอางค์ กลัมพะทัต	ร.พ. ปากเพียว สระบุรี
ประดิษฐ กัลย์จาฤก	เลขที่ ๘๖๒ ต. นครชัยศรี อ. ดุสิต พระนคร
ประเสริฐ วัสนชิน	เลขที่ ๓๗๓ ซอยสรวิทย์ หรือสุริวงษ์ บางรัก พระนคร

พ.ศ. ๒๔๙๗

วีระ เขียนนิล เลขที่ ๘๙ หมู่ ๓ ต. บางขุนกรอง อ. บางกรวย จ. นนทบุรี

ร.อ. สำราญ โพธิ์ปฐม อนุ จ. สาธารณสุขศาสตร์ กองแพทย์ทหารอากาศ เลขที่ ๑๕ หมู่ที่ ๘ อ. ภาษีเจริญ จ. ธนบุรี

แผน วรรณเมธี เลขที่ ๙๗๕ ถนนนครไชยศรี อ. ดุสิต จ. พระนคร

อรรณพ จงโยธา ธ.บ. เลขที่ ๖๗๕ ซอยช่างนาค ถนนสมเด็จเจ้าพระยา อ. คลองสาน จ. ธนบุรี

เขียม สิงหรา

บุญช่วย โหมดเทศ เลขที่ ๒๐ ตรอกข้าวจ้าว ต. สามเสนใน อ. ดุสิต (กรมช่างอากาศ บางชื่อ)

มนู เพิ่มแพงพันธุ์ เลขที่ ๑ ต. สามเสน อ. ดุสิต จ. พระนคร (กรมช่างอากาศ บางชื่อ)

สมศักดิ์ จงสมจิตต์ บ้านสามทอง ต. ไร่รถ อ. เมือง จ. สุพรรณบุรี

พ.อ. ประจักษ์ สุวรรณมณี เลขที่ ๑๑๙/๒๒ วทบ. อ. พระนคร จ. พระนคร

นิพนธ์ สถาพร ธ.บ. กองกฎหมาย กรมสนธิสัญญา กระทรวงต่างประเทศ

ส.ต.ต. นิยม เนตรสุวรรณ กองสอบสวนกลาง พลับพลาชัย พระนคร

กมล ทุมมานนท์ ยูซอม ประตูน้ำ พระนคร

ม.ร.ว. กฤษฎากษ์ สุขสวัสดิ์ แผนกเก็บเงินโรงไฟฟ้าวัดเลียบ พระนคร

พูลศักดิ์ จารุวนิช ๔๒๖ ข้าง ร.ร. อติวิทยา ซอย ร.ร. การช่างสตรี ธนบุรี แผนกซ่อมสร้าง กองโทรเลข กรมไปรษณีย์โทรเลข

เปลื้อง บุญสุ่ม	เลขที่ ๔๓๗ ค. หลังโรงงานปูนซีเมนต์ไทย บางซื่อ อ. ดุสิต พระนคร (กองอุตสาหกรรมโยธา การรถไฟ บางซื่อ พระนคร)
ประสิทธิ์ พุทธซ้อน	หมู่ที่ ๗ ต. ลาดบัวหลวง อ. บางไทร จ. อยุธยา
ธนศิริ ศิริสัมพันธ์	๒๑๙ ซอย ร.ร. การช่างสตรี ธนบุรี ถนนอรุณอมรินทร์
ไพโรจน์ โสมนพันธ์	
สุขุม ศรศรีวิชัย	โรงงานศรีประภาอุตสาหกรรม อาหารกระป๋องและขวด เลขที่ ๑๗๗๙ คลองมอญ ธนบุรี
เฉลียว ชมพูนุช	เลขที่ ๑๗ แพร่งภูธร พระนคร
ชลอ เศาวภายน	พระนคร
ปรีชา ศุภจิต	เลขที่ ๙๗๔ ถนนพรานนก ธนบุรี
ช้อ เสียงเบ่าสังข์	เลขที่ ๙๗/๓ ต. วชิระ อ. ดุสิต พระนคร (บวชที่วัดราชประดิษฐ ฯ จำพรรษาที่วัดสนามพราหมณ์ เพชรบุรี)
บุญส่ง พ้อนฟุ้ง	วัดยุคันธราวาส นนทบุรี (บวชที่วัดราชประดิษฐ ฯ จำพรรษาที่วัดยุคันธาวาส)

พ.ศ. ๒๔๙๘

สุนันทน์ เชยชม	เขาสมอคอน อ. ท่าวุ้ง จ. ลพบุรี
ศิริ แจ่มจันทร์	หมู่ที่ ๒ ต. ไผ่ขวาง อ. เมือง จ. สุพรรณบุรี
บุญหลง เฉียงอุทิศ	
ร.อ. วิน บุญอธึก	เลขที่ ๖๖๐ ถนนวิสุทธิกษัตริย์ ต. บางขุนพรหม พระนคร

ประกอบ หริณะสุต	เลขที่ ๘๗ ซอยบรมบรรพต ถนนเจริญกรุง อ. บ้อม ปราบ พระนคร
น.ต. ประกอบ ศิริบูรณ์ ร.น.	ร.ล. สีชัง กองเรือบริการ กองทัพเรือ
สมุทร บุณยาธิษฐาน	(โรงพยาบาลภูมิพลอดุลยเดช ดอนเมือง พระนคร)
พิศิษฐ์ จารุวนิช	(แผนกรับเงินกองคลัง การท่าเรือแห่งประเทศไทย)
กมล สมิตัย	เลขที่ ๑๖๘/๑ ซอยสุจริต ถนนพระราม ๕ อ. ดุสิต จ. พระนคร (แผนกอบรม กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย)
เสริม ผลานุสนธิ์	เลขที่ ๒๗๙ ถนนสามเสน อ. พระนคร จ. พระนคร
สร้าญ กฤษณเกษตร	เลขที่ ๑๐๓๔ ถนนกรุงเกษม ต. วัดโสมนัส อ. บ้อม ปราบ จ. พระนคร (บริษัทยนต์ชัย สามยอด พระนคร)
ร.อ. บุญลือ มาโกมล	เลขที่ ๓๔ ถนนบำรุงเมือง สี่กั๊กเสาชิงช้า พระนคร (แผนกกองคลังแสงที่ ๒ กรมสรรพาวุธทหารบก โคกกระเทียม ลพบุรี)
เกษม พุกมาน	กองส่งเสริมร้านย่อย กรมการค้าภายใน กระทรวงเศรษฐการ
สอาด อรัณยะนาค	เลขที่ ๔๒/๑ ซอยสำราญราษฎร์ อ. พระนคร จ. พระนคร
สุจิตร อ่ำเจริญ	แผนกอนามัย จ. สมุทรปราการ
ร.ต. ประสงค์ สุนทรสีมะ ร.น.	
พ.อ. อุปถมภ์ ประถมภัฏ	กรมการทหารช่าง จ. ราชบุรี
บุญเติม อมาตยกุล วศ.บ.	บริษัทปูนซีเมนต์ไทย จำกัด บางซื่อ พระนคร

น.ต. อดุลย์ เภกนันท์ ร.น.	เลขที่ ๒๑๘ ตรอกสารภี ซอย ๓ ถ. ลาดหญ้า วงเวียนใหญ่ ธนบุรี
มีชัย อินสว่าง น.บ.	เลขที่ ๓๐ ซอยเสนานิคม ๒ ถ. พหลโยธิน ต. ลาดยาว อ. บางเขน จ. พระนคร
ดำริห์ เยี่ยวยาสัตว์	เลขที่ ๔๖ ถ. ราชินี ต. พระบรมมหาราชวัง อ. พระนคร จ. พระนคร (แผนกคลัง กองการประปา กรุงเทพฯ)
สุบัญญา ปุรณัน	

พ.ศ. ๒๔๙๙

นรพัฒน์ พลายงาม	บ้านราษฎร์นิยม หมู่ที่ ๖ ต. ราษฎร์นิยม กิ่ง อ. ไทรน้อย จ. นนทบุรี
บรรเทิง อนุกูล	บ้าน ต. บางลำภูล่าง อ. คลองสาน จ. ธนบุรี
ตระหนัก นาจานทอง	วัดราชประดิษฐ์
บันฑร อ่อนคำ	หมู่ที่ ๓ ต. ไผ่ขวาง อ. เมือง จ. สุพรรณบุรี
สำรวย นามเสถียร	บ้านเกาะใหญ่ ต. ท้ายเกาะ อ. สามโคก จ. ปทุมธานี
เที่ยง โคกระทิง	เลขที่ ๑๔ หมู่ที่ ๗ ต.บางเลน อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
สำรวย บุญประกอบ	เลขที่ ๑๑ ตรงข้าม ร.พ. วชิระ สามเสนและเลขที่ ๖๗ ซอยวรพงษ์ บางลำภู
สัมฤทธิ์ เทียมบรรจง	เลขที่ ๑ สราญรมย์ ต. พระบรมมหาราชวัง พระนคร
ปราณีต แสงเงิน	เลขที่ ๒๗ ถ. ปฏิพัทธ์ ต. สามเสนใน อ. ดุสิต จ. พระนคร หรือกรมช่างอากาศบางซื่อ พระนคร
ร.ต. สมศักดิ์ มานะธรรม	กองพันทหารราบที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๑ ร.อ.
มานิตย์ รมยะปาล	กองสำรวจ กรมชลประทาน ปากเกร็ด จ. นนทบุรี

สุปราณี บุณยรัตพันธุ์	เลขที่ ๗๖๕ บางพลัด บางกอกน้อย ธนบุรี หรือกอง สร้างทางและวางราง ฝ่ายการก่อสร้าง บางซื่อ การรถไฟฯ
เขตต์ อัทยานนท์	เลขที่ ช ๙๐๘ ตรงข้าม ป.ณ. ๗ บางกระบือ พระนคร
ส.ต. สวงษ์ สุวรรณ	กองพันที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๑๑ รอ. บางเขน พระนคร
วิจตร เรืองเพียร	เลขที่ ๑๔ เชิงสะพานหัน พระนคร
ร.ท. จรวญ สังสะโอภาส	กองพันที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๑ ร.อ. พญาไท
ร.ต. สำราญ นิลใจพงษ์	เลขที่ ๑๙๘ ซอยสองพระ สี่พระยา พระนคร
ร.ต.อ. สวัสดิ์ วิจารณ์กรณ์	สถานีตำรวจนครบาลลุมพินี พระนคร
ร.ต. สุพรรณ ทัศนสุวรรณ	กรมผสมที่ ๒ ค่ายกาวิละ เชียงใหม่
จรูญ หิมะสุข	ฝ่ายการธนาคาร ธนาคารแห่งประเทศไทย
ทวี นุชนารถ	หมู่ที่ ๔ ต. ย่านยาว อ. สามชุก จ. สุพรรณบุรี หรือ ร.ร. วัดบ้านสัก อ. สามชุก

พ.ศ. ๒๕๐๐

วิทย์ กิจโอธาน	
พ.ต. อัศนี สมุทรเสน	ร้านธรรรมพานิช พระนคร ถนนบำรุงเมือง
ขจร บุณยเกียรติ	อ. พระโขนง พระนคร
พิศิษฐ์ แพงพันธุ์	โรงเรียนผดุงศิษย์พิทยา
จรูญ แต้มทอง	หมู่ที่ ๗ ต. บางเลน อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี
สนธิ์ แก้วเอี่ยม	อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี

สุพล นิวาตวงศ์	บริษัทศิริโรจน์ ถนนวานิชย์ ๑ และบริษัทย่องฮอง-เล่งกี่ จำกัด สำเพ็ง พระนคร โทร. ๒๐๗๘๖—๓๕๙,๓๖๐
วิชัย จันทรางศุ ร.ต. พิศิษฐ์ สาริกุล	(ใกล้กับคุณ ร.ต. พิศิษฐ์) ๔๗๙/๔ ถนนนครชัยศรี อ. ดุสิต พระนคร
สนิท เกตุอุบล	บริษัทไฟฟ้าโคกสำโรง จำกัด ลพบุรี และเลขที่ ๗๖๑ หลังวัดบวรมงคล บางพลัด ธนบุรี
สนิท ทัศนไพโรจน์	การรถไฟ ฝ่ายการช่างโยธา และเลขที่ ๔๙/๔ ซอยสุวรรณสวัสดิ์ ทุ่งมหาเมฆ พระนคร (โทร. ๓๒๕๗๕)
เชิด สุขสมบูรณ์	หมู่ที่ ๓ ต. ท่าระหัด อ. เมือง จ. สุพรรณบุรี
สวัสดิ์ ธิรศิรโชติ	การไฟฟ้ากรุงเทพฯ โรงจักรดีเซล (โทร. ๖๐๐๐๑) และเลขที่ ๒๑๑ คลองมอญ สะพานยาว วัดอรุณราชวราราม ธนบุรี
รณนภา กาจณะโยธิน	กองบำรุงการบิน กองบินยุทธการ ดอนเมือง (โทร. ๕๗๐๐๑-๓๑๓) บริษัทเดินอากาศไทย
วิทยา ศรีภิรมย์	เลขที่ ๑๘๕ สี่เสา ดุสิต พระนคร
นายแพทย์คิเรก เซ็นศิริวัฒนา	(ฝ่ายการแพทย์กองบินน้อยที่ ๒ โคกกะเทียม ลพบุรี) ราชเวทย์การแพทย์ ถนนเพชรบุรี เยื้อง ร.ร. เพชรบุรีวิทยาลัย
นาวี มหาคีตะ	ร.ร. เอี่ยมบรรหารวิทยา สามเสน พระนคร และเลขที่ ๗๖ คลองมอญ ธนบุรี บ้านช่างหล่อ
บุญชู สร้อยนาค	บริษัทไทยสถาภัณฑ์ (โทร. ๓๓๗๕๒) ถนนรองเมือง ซอย ๑ ปทุมวัน พระนคร

ประมวล อรัณยะนาค	หมู่ที่ ๗ ต. บางกร่าง อ. เมือง จ. นนทบุรี
เสรี เอมะศิริ	กองอาหารสัตว์ กรมปศุสัตว์ กระทรวงเกษตร และเลขที่ ๒๒๘/๒ ถนนศรีอยุธยา พระนคร
พันธุ์พงษ์ วรรณโกวิท	กองทะเบียนเรือ กรมเจ้าท่า และเลขที่ ๖๔ ถนนราชดำเนินกลาง หลังอาคาร ๔
นายแพทย์ศีลวัต อรรถจินดา	แผนกรังสีวิทยา ร.พ. จุฬาลงกรณ์ และเลขที่ ๕ ซอยสุขจิต ถนนพหลโยธิน
อุดม เรียมบุบผา	กองบินน้อยที่ ๔ ตาคลี นครสวรรค์ และเลขที่ ๖๖๐ ถนนวิสุทธิกษัตริย์ บางขุนพรหม
เจ์ตน์ จารุจินดา	สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงการคลัง
อุดม กนิษฐรัต	หัวหน้ากองช่างสุขาภิบาล กรมอนามัย วังเทวเวศร์ และเลขที่ ๑๓ เจริญพาสน์ ต. หิรัญรูจี อ. ธนบุรี จ. ธนบุรี
สิทธิ์ เกตุทัต	ผู้พิพากษาศาลแพ่ง พระนคร และเลขที่ ๑๐๒/ว. ๑ บางซื่อ หน้าสถานีรถไฟ พระนคร
นายแพทย์ประวิทย์ สุนทรสีมะ	สถานพยาบาลโรงงานบางยี่ขัน ธนบุรี และเลขที่ ๔๒ ถนนข้าวสาร
นริศ อรจันทร์	ร้านประกอบการแพทย์ เลขที่ ๕๒ ถนนข้าวสาร พระนคร
นายแพทย์นุกูล ปริญญานุสสรณ์	แผนกศัลยศาสตร์ ร.พ. ศิริราช ธนบุรี หอพักแพทย์ศิริราช ถนนประชาธิปไตย
อมร ภูมิรัตน์	กองช่างวิทยุ กรมไปรษณีย์โทรเลข และเลขที่ ๗๐ ถนนราชบพิธ พระนคร

ประเวศ ทันนิเทศ	เลขที่ ๗๐ ถนนราชบพิธ พระนคร
สุวิทย์ บัญญาดิลก	บริษัทเดินอากาศไทย ถนนหลานหลวง และเลขที่ ๓๘ ซอยเกษม บางกะปิ พระนคร
พ.จ.อ. บำรุง อรัณยะนาค	ต. บางคูเวียง อ. บางใหญ่ จ. นนทบุรี

พ.ศ. ๒๕๐๑

ไพโรจน์ วิบูลย์เวช	๒๘๒๓ บางคอแหลม ถนนเจริญกรุง พระนคร โทร. ๓๐๑๐๔
สว่าง นุชนารถ	๑๑๐ หมู่ ๓ บ้านสระใหญ่ ต. หนองสะเดา อ. สามชุก จ. สุพรรณบุรี
สมนึก นากอร่าม	๒๘ หอรัตนชัย อ. กรุงเก่า จ. อยุธยา
เจริญพล จงสมจิตต์	บ้านสามทอง ต. ตลิ่งชัน หมู่ที่ ๑ อ. เมือง จ. สุพรรณบุรี
พระอาชัญโญ (อาจ พรหมแก้ว)	หมู่ที่ ๕ ต. บ้านด่าน (น้ำ) อ. เมือง จ. อุตรดิตถ์
ตังกวย ตั้นตง	๔๙/๔ ซอยสุวรรณสวัสดิ์ ทุ่งมหาเมฆ พระนคร
ประยูร ไตรทรัพย์	๗/๑ ซอยศรีบำเพ็ญ ทุ่งมหาเมฆ พระนคร
ร.อ. เชฏฐ์ สุวรรณภาณุ	๑๑๙๙ ตลาดพลู ธนบุรี
ส.ต.ท. ชาติชาย วรรณโกวิท	กองกำกับการ ร.ร. นายสิบตำรวจ ปทุมวัน พระนคร
จ.อ. อนุพันธ์ วรรณโกวิท	๖๔ หลังอาคาร ๔ ราชดำเนินกลาง พระนคร
บัญญา เร่งเพียร	๑๔ เชิงสะพานหัน พระนคร
วิเชียร รัตนพราหม์	๓๔๑-๓๔๓ หลังที่ว่าการอำเภอบางกอกน้อย ธนบุรี
อัมพร สวามิภักดิ์	๔๒/๑ กรมยกกระบัตรทหารบก (ยบ. ๓) ท่าช้าง วังหลวง พระนคร

ม.ร.ว. บุณยจิตต์ สวัสดิกุล	ร.ร. สายวิทยา อ. ปราณบุรี จ. ประจวบคีรีขันธ์
ร.อ. ชัชวาล อรรถจินดา พ.บ.	
สมปอง สุวรรณชีพ พ.บ.	๘๕ ซอยสุภางค์ ถ. สุขุมวิทย์ พระนคร
วิบูลย์ แสวงสุทธิ์	๑๓๖ ซอยสมาหาร ถนนนานาใต้ พระนคร
สุทิน บิ่ณฑบุตร	กองเสนารักษ์ กรมทหารม้าที่ ๒ (ร.ร. ยานเกราะ) พระนคร
ส.ท. สวัสดิ์ พักฤกษ์	กองพยาบาล กรมทหารสื่อสาร สะพานแดง พระนคร
จ.ท. นิวัตก์ เสียงสืบชาติ	๔๔๖ ซอยสว่าง บางรัก พระนคร
สุรินทร์ เจริญภักดี	๓๘ ถนนข้าวสาร บางลำภู พระนคร
สมนึก สันย์กาวงภ์ ห.ห.ส. จ.ก.	โรงสีไฟไทยสามัคคี อ. นครหลวง จ. อยุธยา
ไพบูลย์ เนตรศิริ	๙๙๐ คลองบางกอกใหญ่ ต. ท่าพระ ธนบุรี

พ.ศ. ๒๕๐๒

อุทัย ทับสุวรรณ	บ้านทับสุวรรณ อ. เมือง จ. สมุทรสาคร
พระวรวุฑฺโฒ (ทองหล่อ กล่ำมอญ)	ต. โคกโคเฆ่า อ. เมือง จ. สุพรรณบุรี
เฉลียว กบิลสิงห์	๒/๓ ร้านไทยขายอาหาร ท่าเรือกรุงเทพฯ พระนคร
สนวน ชูเชิด	ธนาคารออมสิน
สุวิทย์ รุ่งวิสัย	แผนกนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย พระนคร
พระสุนนฺโท (สนั่น ทองก้านเหลือง)	
สมิทธ์ จินดาน้อย	๑๗๔๓ บางยี่ขัน อ. บางกอกน้อย ธนบุรี
ส.ต. สำราญ อินทร์เถื่อน	๑๐๔ หมู่ที่ ๗ ต. พิหารแดง อ. เมือง จ. สุพรรณบุรี
นิพนธ์ รัตนชัย	

สมเกียรติ พูนสวัสดิ์	บริษัทวุฒิสวัสดิ์ จ.ก. แผนกก่อสร้าง ข้างกองดับเพลิง ยานนาวา	๑๖๖๑/๓
น.ต. ประสาสน์ ศิริมังคละ ร.น.	๙๒๒ ถ. นครชัยศรี อ. ดุสิต พระนคร	
เสรี จันทฤกษ์	๒๒๒/๑ ถนนเพชรเกษม ต. ท่าพระ อ. บางกอกใหญ่ ธนบุรี	
ชาญชัย ผู้งามชื่น	๑๐ หมู่ที่ ๖ ต. มีนบุรี อ. มีนบุรี พระนคร	
ร.ต. อรุณ เกตุอุบล	๓๙๗ สามเสนใน หมู่ที่ ๖ อ. ดุสิต พระนคร	
ร.อ. ฉัตร ศรียานนท์	๓๐๕ ถนนอำนวยสงคราม อ. ดุสิต พระนคร	
นพ บุณยเกียรติ	ธนาคารออมสิน อ๊อฟพี่ศตาณ์ พระนคร	
อารี พิมพ์พันธ์	ส่งเสริมเศรษฐกิจแห่งชาติโครงการน้ำตาล สุพรรณบุรี	
เศกช่วย เทพหัสดิน ณ อยุธยา	ส.น.ง. ไร่ยาสูบ เชียงใหม่แผนกสถานีบ่มใบยา เชียงใหม่	

พ.ศ. ๒๕๐๓

กปฺโป ภิกฺขุ (สริต มาแจ้ง)	๑๔ หมู่ ๓ ต. บางขนุน อ. บางกรวย จ. นนทบุรี
ปญฺญาณจาโร ภิกฺขุ (ประจวบ โกวิทกฤษฎากุล)	
ฐานิสฺสโร ภิกขุ	
ปญฺญาเวโช ภิกฺขุ	วัดราชประดิษฐ์
ร.ต. ศรีจิตต์ ทองไล้	๓๑ ในวังกรมพระยานริศร์ ท่าช้างวังหลวง พระนคร
บุญชุบ คำบีลก	อู่ต่อรถแพร่งภูธร พระนคร
มานิต ปุสสะนาค	๒๗๘ ถ. บำรุงเมือง ต. บ้านบาตร พระนคร
ร.ท. เพิ่มพัฒน์ ทัศนทร	กรมช่างอากาศ บางซื่อ พระนคร
ว่าที่ ร.ต. สมชาย ยุวกิตติ	แผนกคำนวณโครงสร้าง กองวิชาการ กรมชลประทาน ปากเกร็ด นนทบุรี

สุชาติ นราแย้ม	๙๘ ซอยเรวดี ริมคลองประปา ต. สามเสน อ. ดุสิต พระนคร
ร.อ. ปลั่ง อภินาวิน	๓๗ ต. ปากคลอง อ. ภาษีเจริญ จ. ธนบุรี
พ.อ. ขุนวิบูรณ์แพทยาคม	๕๘ ระนอง ๒ ต. สามเสนใน อ. ดุสิต พระนคร
น.ต. อาทิจจ์ บุญญวิตร	๑๒๘ ถนนอัษฎางค์ พระนคร
สญชัย ไม้เกตุ	๒๐ สุขุมวิทย์ ซอย ๔๒ พระโขนง พระนคร
จ.ส.อ. หม่อมหลวงชิต นวรัตน์	๑๗๘ ซอยสุขา ๑ ถนนตีทอง พระนคร
ร.อ. วีระพันธ์ สดวิไล ร.น.	๕๕๑ ถนนอิสระภาพ ธนบุรี
อร่าม แพงพันธุ์	สำนักงานไร่ยาสูบ หนองคาย อ. เมือง จ. หนองคาย

พ.ศ. ๒๕๐๔

บุญเกียรติ แซ่ตั้ง	๒๙๓ เยาวราช อ. เมือง จ. ภูเก็ต
ชวนชื่น บุลยเลิศ	สถานพยาบาลรินแก้ว ถนนสายห้วยแก้ว เชียงใหม่
บุญสม บุตรหงษ์	วัดราชประดิษฐ์ ฯ
สนั่น จันทร์มั่งคั่ง	ต. คุ้งกะถิน อ. เมือง จ. ราชบุรี
ทรงศักดิ์ องุ่นศรี	๑๐/๑๒ ซอยทหารเรือ ต. วังบูรพา พระนคร
สมควร หริณะสุต	๓๑๘/๑ ศิริชัย ๒ สำราญราษฎร์ ถนนมหาชัยพระนคร
ส.ท. บุญมี ชินวัตร	๑๕๐ ซอยโสภน บางแค อ. ภาษีเจริญ ธนบุรี หรือ รร. จปร.
ร.ท. สุจิตร ตุลยานนท์	๕๙๓ ถนนพระสุเมรุ พระนคร
ส.ท. ธีระจิตต์ ธัญญผล	กองครู กรมผีก บ.ที่ ๑ ค่ายธนะรัชต์ อ. ปราณบุรี จ. ประจวบคีรีขันธ์

พระสุนทรวาจนา	๒๙ ซอยเมธีนิเวศน์ ถนนสุขุมวิทย์ พระนคร
สมบัติ สุขแสงประสิทธิ์	กองโรงงานซ่อมหนัก ร.ส.พ. ถนนศรีอยุธยา พระนคร
สุชาติ รัตนกุล	บ้านเลขที่ ๑/๓ ซอยเสนาร่วม ตรงข้ามสถานีตำรวจนครบาลบางซื่อ ถนนพหลโยธิน พระนคร
เลิศชัย รัตนกุล	๒๔ ซอยเสนาร่วม พหลโยธิน บางซื่อ พระนคร
พ.ต.ต. สุเทพ สัมบัตตะวนิช สถ. บ.	กองพลาธิการ กรมตำรวจ ถนนเศรษฐกิจ โทร. ๔๗๐๒๘-๙ และ ๒๗๐๗๕-๗
จ.ส.อ. จินดา สุคนธเกษร	กรมข่าวทหารบก กระทรวงกลาโหม โทร. ๙๒๘๒๔
ร.ท. โอภาส วรรณโกวิท ร.น.	๖๕ ถนนราชดำเนินกลาง หรือ กองเรือยุทธการ กองทัพเรือ
ร.ต. สมาน มหาคีตะ ร.น.	๗๖ คลองมอญ บ้านช่างหล่อ บางกอกน้อย ธนบุรี
เฉลิมชัย รัตนิน	๓๗๕ หอรัตนชัย อยุธยา
ฐิติพงศ์ โคตรแก้ว	แผนก ๓ กรมพลาธิการ ทหารอากาศ ดอนเมือง

พ.ศ. ๒๕๐๕

ส.อ. วิเชียร บุญยาขุ	ถนนสี่พระยา ต. มหาพฤฒาราม อ. บางรัก พระนคร
ปญฺญาวโร ภิกฺขุ บรรเทา จันทรศร	วัดราชประดิษฐ์ ฯ
นวล ยี่สุ่น	ต. เมือง อ. กันทรลักษณ์ จ. ศรีสะเกษ
ธมฺมจาโร ภิกฺขุ เจียร แพงพันธ์	วัดราชประดิษฐ์ ฯ
สินธพ กลิ่นเอี่ยม	บ้านโคกโคเฒ่า หมู่ที่ ๑ ต. โคกโคเฒ่า อ. เมือง จ. สุพรรณบุรี
ชัชวาล รัตนกุล	๒๖ ซอยเสนาร่วม ถนนพหลโยธิน อ. ดุสิต พระนคร

ณรงค์ เขียนนิล	๑๑๗ หมู่ ๓ ต. บางขุนกอง อ. บางกรวย จ. นนทบุรี
เกษม พันธ์ไชยศรี	๑๒๕ ต. วัดอรุณ อ. บางกอกใหญ่ จ. ธนบุรี
ร.ต. สมศักดิ์ พันธ์ไชยศรี ร.น.	กรมอุทกศาสตร์ ธนบุรี
ประธาน สาริกะวณิช	คณะอายุรศาสตร์เขตร้อน พญาไท ถนนราชวิถี พระนคร
พ.จ.อ. สุเทพ บุญเขียว	โรงพยาบาลโรงเรียนนายเรือ ปากน้ำ สมุทรปราการ
อรุณ ยิ่งเจริญ ป.ม., กศ. บ.	๓๓๕ บ้านหม้อ พระนคร
สลิล จิตตวิตติ	สำนักงานสถิติกลาง สภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ๖๑๓ ถนนพรานนก ธนบุรี
ร.ท. ยส สมบัติช่าง	ศูนย์ผึกกำลังทดแทน ค่ายธนะรัชต์ ต. เขาน้อย อ. ปราณบุรี ประจวบคีรีขันธ์
ร.ต.อ. วราห์ เอี่ยมมงคล	๑๑ สุโขทัย ซอย ๑ พระนคร กรมตำรวจ
โตมร บุนนาค	๖๔๔ สามเสน พระนคร
วิชัย สวนปาน	๑๓๒ หมู่ ๗ สวนใหญ่ นนทบุรี
ร.ท. นเรศ กัณฑะพงศ์ ร.น.	ร.ล. ไผ่ กองเรือยุทธการ
ร.ท. ล้ำเลิศ พิชิตชโลธร ร.น.	๑๓๐ ซอยแบริ่ง บางนา พระนคร ร.ล. ปราบ กองเรือยุทธการ
พ.ต. สุเทพ เทพสุธา	กรมทหารม้าที่ ๒ บางกระบือ อ. ดุสิต พระนคร
วิเชียร พักสุวรรณ	๑๖ ถนนราเมศวร สาย ๓ อยุธยา ศิริราช

พ.ศ. ๒๕๐๖

ผดุงศักดิ์ จารุรัตน์	๕๙ ตรอกเฟื่องทอง ถนนเฟื่องนคร พระนคร
สุวิช แพงพันธุ์ ฯ	วัดราชประดิษฐ์ ฯ

วรภทฺทโก ภิกฺขุ พระมหาพูนศักดิ์ มาเจริญ	วัดราชประดิษฐ์ฯ
วีระศักดิ์ หาญยุทธกร	๓๐ หมู่ ๑๐ ตรอกวัดญวน บางโพธิ์ ถนนประชาราษฎร์ สาย ๑ ต. บางซื่อ อ. ดุสิต พระนคร
ทองต่อ แหทอง	๔๓๗ ท่ารถไฟพระยาวรพงษ์เดิม ต. บางพลัด อ. บางกอกน้อย จ. ธนบุรี
มณเฑียร ทองมี	บ้านห้วยแก้ว หมู่ที่ ๑๓ ต. เขาสมอคอน อ. ท่าวุ้ง จ. ลพบุรี
จ.ส.อ. ทองเบิ้ม บัวศรี	๒๕ ปากคลองบางอ้อ บางกอกน้อย ธนบุรี
ประชัญ ศุภจิตรา	๖ ตรงข้ามประตูวิเศษไชยศรี หน้าพระลาน พระนคร
ร.ท. นิพนธ์ ไม้เกตุ ร.น.	กรมอุทกศาสตร์ ทร. ธนบุรี
ร.อ. ชวลิต อวสานะพันธุ์ ร.น.	๗๙ ซอยแบริ่ง สำโรงเหนือ สมุทรปราการ
พัลลภ หิรัณยัษฐิติ	๒๔ บ้านหิรัณยัษฐิติ ตรอกไวตี สีลม พระนคร
จ.อ. วิโรจน์ ศุภมาตรา	แผนกตรวจตามระยะเวลา กองบำรุงการบิน ดอนเมือง พระนคร
ดุษฎี กันฉาย	๖๒ ซอยรุ่งทิวา ลาดพร้าว บางเขน
ส.ท. จำลอง บั้นจีน	กองร้อย สร. ร. ๑ รอ. (ซอยสายลม บ้านพัก ๒๔๒ ในกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ หรือ สน. ตำรวจนครบาลพระราชวัง
นุกูล เขมะเกษม	โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว บางกะปิ พระนคร
สุขุม นีละปาละกุล	หมวดพยาธิ ร.พ. จุฬาลงกรณ์
ส.อ. ละออง อรุณะกสิกร	กองอาจารย์ รร.ช. กรมทหารช่าง ราชบุรี
ร.ท. สิทธิวัฒน์ หาญสมบูรณ์ ร.น.	กองร้อย ค. ๔–๒ พัน ป. ผส. นย. กรมนาวิกโยธิน อ. สัตหีบ จ. ชลบุรี
ส.อ. นคร ธีระเนตร	กองพันที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๒๑ รักษาพระองค์ สะพานเกศโกมล พระนคร

สุวิทย์ ทับขำ กองแบบแผน สำนักงานใหญ่ธนาคารออมสิน พระนคร

พ.ศ. ๒๕๐๗

พระกานต์	บี่ยงฺกโร
พระ จ.ส.อ. กิตติ	วรกิตฺติโก
พระขจิต	สุขจิตฺโต
พระจรัล	ชมฺมจรณฺโญ
พระจิราทร	ปณฺญาวุฑฺโฒ
พระ ร.ต. ใจสันต์ ร.น.	เขมสนฺตมโน
พระจำลอง	ฐิตาจาโร
พระชัชวาลย์	เขมโชติโก
พระชลอ	ชลธมฺโม
พระชุมพล	เตชพโล
พระบุญมาก	อติปุณฺโญ
พระประไพ	สุปพุทฺธิโก
พระประมวล	สปมาณิโก
พระเริ่ม	จิรธมฺโม
พระสถาพร	พลวุฑฺโฒ
พระสวง	ปญฺญาสุโภ
พระสิทธิชาญ	วรสิทฺธิโก
พระสละ	เปสโล
พระสินชัย	ชยวุฑฺโฒ
พระสุขุม	สุขุมโก
พระ จ.ส.ท. ศุภ	ปสุภโร

ก้อยแกลงท้ายเล่ม

วัตถุประสงค์ในการจัดทำหนังสือ "อนุสรณ์วัดราชประดิษฐ์ ครบ ๑๐๐ ปี ๒๔๐๗—๒๕๐๗" ก็เพื่อ :—

๑. เป็นอนุสรณ์และเป็นประวัติศาสตร์แสดงถึงวิวัฒนาการในการจัดตั้งนิกายพระธรรมยุต และให้เห็นถึงความสำคัญของปูชนียสถานแห่งหนึ่งของพระพุทธศาสนา

๒. แสดงให้เห็นถึงศิลปะการก่อสร้างปูชนียสถานอันสวยงามวิจิตรพิสดารภายใต้การอำนวยการสร้างของนายช่างสถาปนิกครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยสมเด็จกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ อันเป็นสถาปัตยกรรมที่วิเศษชั้นหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์

๓. เทิดทูนพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะที่พระองค์ได้ทรงสถาปนาคณะธรรมยุติกนิกายและทรงสร้างวัดนี้

๔. เผยแพร่ให้มหาชนทั้งนักปราชญ์ราชบัณฑิตและบุคคลโดยทั่วไป ได้รู้จักและซาบซึ้งในวัดราชประดิษฐ์อันเป็นพุทธบูชาสถาบันที่น่าเคารพเลื่อมใส

ด้วยเหตุนี้ ทางคณะกรรมการจัดงานจึงได้ประชุมตกลงกันเมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ศกนี้ ให้มีการจัดทำหนังสือเพื่อเป็นที่ระลึกร่วมในการจัดฉลองวัดราชประดิษฐ์ ครบ ๑๐๐ ปี โดยถือตามแนวนโยบายที่ได้วางไว้ข้างต้นนั้น และได้มอบหมายให้คณะกรรมการแผนกจัดทำหนังสือที่ระลึก รับไปดำเนินการ

เนื่องจากระยะเวลาจัดทำหนังสือฉบับนี้มีอยู่ประมาณ ๑ เดือน ซึ่งมีเวลาจำกัดมาก หากเทียบกับวัตถุประสงค์และนโยบายที่ให้ไว้เพื่อรวบรวมเรื่องเกี่ยวกับวัดราชประดิษฐ์และพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดูจะเป็นงานหนักและรีบเร่งอยู่ แต่คณะกรรมการก็มิได้หยุดนิ่งและนอนใจ เริ่มแรกนับจากการวิ่งเต้นติดต่อขอคำขวัญและบทความเกี่ยวกับเรื่องวัดราชประดิษฐ์และพระราชประวัติของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ได้มาทันกำหนด จึงเป็นเรื่องที่คณะกรรมการแผนกจัดทำหนังสือฉบับนี้มีความหนักใจอยู่ไม่น้อยไปกว่าแผนกอื่น ๆ ภายหลังจากที่ได้ติดต่อและชี้แจงถึงวัตถุประสงค์ให้ท่านผู้ใหญ่ที่เคารพทราบแล้วทุกท่านต่างยินดีสนับสนุนให้บทความและคำขวัญมา ถึงแม้ว่าทุกท่านจะมีภาระหน้าที่ที่จะต้องทำงานอย่างอื่นรีบด่วนก็ต้องระงับงานนั้น ๆ ไว้ชั่วคราว บางท่านเกรงว่าเจ้าหน้าที่จัดทำหนังสือจะลำบากในการไปติดต่อรับคำขวัญและบทความ เนื่องจากเวลากระชั้นชิด ได้กรุณานำบทความและคำขวัญมามอบให้แก่คณะกรรมการ ก็มี บางท่านเพียงแต่ไปกราบเรียนด้วยวาจาถึงวัตถุประสงค์ของการจัดทำหนังสือก็ยินดีอนุญาตให้คัดลอกบทความที่คณะกรรมการพิจารณาเห็นว่า "ดี" แล้วมาลงตีพิมพ์ได้ทันใจก็มี ซึ่งแสดงว่าบรรดาท่านผู้ใหญ่ได้ให้ความเมตตาปรานีและร่วมมือสนับสนุนอย่างเต็มที่ ทั้งนี้มิใช่อื่นไกล ก็เพราะความเลื่อมใสต่อองค์พระบาทสมเด็พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและในพุทธบูชาสถาบันวัดราชประดิษฐ์นั้นเอง คณะกรรมการจึงขอขอบพระทัยและขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ และขอให้ผลบุญทั้งหลายจงดลบันดาลให้ท่านที่ร่วมกุศลครั้งนี้ จงประสบแต่ความสุขความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น

การจัดทำหนังสือให้เป็นรูปเล่มน่าอ่านเพียงใดย่อมเปรียบเสมือนการก่อสร้างอาคารบ้านเรือน จะต้องมีสิ่งประกอบหลายอย่างเพื่อประดิษฐ์ออกมาให้ดีและงดงาม ฉะนั้น เมื่อรวบรวมคำขวัญและบทความได้แล้วก็ทำความหนักใจแก่คณะกรรมการ ซึ่งรับผิดชอบงานชั้นนี้โดยเฉพาะ เริ่มด้วยการเรียบเรียงลำดับเรื่อง ตรวจทานปรู๊ฟ และจัดทำแม่พิมพ์รูป ซึ่งเป็นงานที่ต้องใช้ความละเอียดและชำนาญงานพอสมควร ประกอบกับคณะกรรมการจัดทำหนังสือต่างก็มีงานและหน้าที่

ประจำและอยู่ห่างต่างสถานที่ ฉะนั้น การติดต่อและประสานงานจึงลำบากอยู่ไม่น้อย การจัดทำหนังสือนี้ ส่วนมากใช้เวลาหลังจากเลิกงานแล้วและอยู่กับโรงพิมพ์ไม่น้อยกว่าเที่ยงคืนเกือบจะทุกวัน ทั้งนี้และทั้งนั้นมิใช่อื่นไกลต้องรีบเร่งเกรงหนังสือฉบับนี้จะไม่เสร็จเรียบร้อยทันตามกำหนดงาน จะอย่างไรก็ตาม ก็ได้รับความสนับสนุนและความร่วมมือจากทุกฝ่ายเป็นอย่างดียิ่ง

หนังสือที่ระลึกฉบับนี้ จะออกเป็นรูปเล่มไม่ได้ หากมิได้รับความกรุณาอุปการะจาก ฯ พณ ฯ พลเอกประภาส จารุเสถียร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และ ดร. ชำนาญ ยุวบูรณ์ อธิบดีกรมการปกครอง ซึ่งให้ความอุปการะทั้งทุนทรัพย์และโรงพิมพ์ พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่การพิมพ์ อาทิเช่น คุณวงษ์ ช่อวิเชียร คุณเจริญ ธำรงเกียรติ คุณราตรี ศรีนรา คุณประเทือง ใจเข้มแข็ง และคุณจิมมี่ ดาลาล ตลอดจนเจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายซึ่งให้ความร่วมมืออย่างใกล้ชิดด้วยดีตลอดมา คณะกรรมการขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย อย่างไรก็ดี ถึงแม้หนังสือฉบับนี้จะสำเร็จออกมาเป็นรูปเล่มทันการ แต่สิ่งที่ตามมาพร้อม ๆ กับความสำเร็จของการออกหนังสือฉบับนี้ ซึ่งนำความหนักใจมาสู่คณะกรรมการจัดทำไม่น้อยกว่าความภูมิใจ ก็คือ ความขาดตกบกพร่องที่มีอยู่ในหนังสือฉบับนี้ไม่มากก็น้อย ความดีของหนังสือจะมีเพียงใดนั้นขอมอบทูลเกล้า ฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และแด่ท่านผู้เป็นเจ้าของเรื่องทั้งหลายและผู้อ่านโดยทั่วกัน ส่วนความบกพร่องต่าง ๆ คณะกรรมการผู้จัดทำหนังสือนี้ยินดีจะรับไว้แต่ฝ่ายเดียว และหวังในความกรุณาจากท่านผู้อ่านว่าคงจะให้อภัยแก่คณะกรรมการซึ่งได้พยายามทำดีที่สุดเท่าที่เวลาและโอกาสอันจำกัดจะอำนวยให้ คาดว่า ๑๐๐ ปีข้างหน้าอาจมีผู้ดำเนินการแบบเดียวกันนี้อีกก็เป็นได้

อนึ่ง บทความที่ลงตีพิมพ์ในหนังสือฉบับนี้ บางเรื่องได้คัดลอกมาจากผู้เขียนที่ได้เคยลงตีพิมพ์มาแล้วในหนังสือนวกะวัตราชประดิษฐ์ ฯ รุ่นต่าง ๆ ซึ่งเห็นว่าเป็น

บทความที่เกี่ยวกับประวัติวัดราชประดิษฐ์ฯ และเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และเพื่อเป็นการเผยแพร่วิทยาทานนั้น ๆ จึงได้รวบรวมขึ้นอีกครั้งหนึ่ง หวังว่าผู้เขียนบทความคงจะมีความยินดีร่วมอนุโมทนาในส่วนกุศลครั้งนี้ด้วยดี ส่วนตัวอักษร สะกดการันต์ และเนื้อเรื่อง ที่ปรากฏในหนังสือฉบับนี้ คณะกรรมการเจ้าหน้าที่ผู้จัดทำได้พยายามคงไว้ ตามต้นฉบับเดิมมิได้ต่อเติมแต่ประการใด.

คณะกรรมการจัดทำหนังสือ

"อนุสรณ์วัดราชประดิษฐ์ ครบรอบ ๑๐๐ ปี"

๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๐๗

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

คณะกรรมการจัดทำหนังสือ อนุสรณ์ครบรอบ 100 ปี

พ.อ. ดำเนิร เลขะกุล กรรมการที่ปรึกษา

พ.อ. วิเวก ตันยุวรรธนะ

พ.อ. ประจักษ์ สุวรรณมณี

พ.อ. อุปถมภ์ ประถมภัฏ

น.อ. อัมพร เพ็ญผล ร.น.

นายเจริญ ธำรงเกียรติ

นายวงษ์ ช่อวิเชียร

พ.ต.ต. สุเทพ สัมบัตตะวนิช

ร.อ. ประยงค์ สุวรรณบุบผา

นายราตรี ศรีนรา

นายจิมมี่ ดาลาล

นายทวน วิริยาภรณ์

นายสังคม ปุรณะสวัสดิ์

นายประดิษฐ์ กัลย์จาฤก

นายประยูร เทศะแพทย์

นายนิพนธ์ สดาพร

นายธรัณพ จงโยธา

นายอำนวย ศรีสุข

จ.ส.อ. พยนต์ สุวรรณบุบผา

นายประสพ จุลเดชะ

คำบรรยายปกหลัง

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

ทิศเหนือ ยาว ๓๕ วา ติดต่อกับถนนวังสราญรมย์ตรงกันข้ามกับกรมแผนที่ทหารบก
ทิศใต้ ยาว ๓๕ วา ติดต่อกับพระราชอุทยานสราญรมย์
ทิศตะวันออก ยาว ๓๑ วา ๓ ศอก ติดต่อกับถนนราชินี (ใกล้อนุสาวรีย์หมู)
ทิศตะวันตก ยาว ๓๑ วา ๓ ศอก ติดต่อกับกระทรวงการต่างประเทศ (ถนนสนามไชย) เนื้อที่ ๑,๐๙๘ ตารางวา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ได้สละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ซื้อที่ดินผืนนี้ในราคาตารางวาละ ๑ บาท เป็นเงินทั้งสิ้น ๑,๐๙๘ บาท (๑๓ ชั่ง ๑๔ ตำลึงกึ่ง) พระราชทานให้เป็นกรรมสิทธิ์ของพระสงฆ์ในพระอารามนี้โดยเฉพาะ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ พระยาราชสงคราม (ทองสุก) เป็นแม่กองเริ่มก่อสร้างเมื่อวันศุกร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๘ ปีชวดฉศก จุลศักราช ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๗ ใช้เวลาก่อสร้าง ๙ เดือนเศษจึงแล้วเสร็จ พระราชทานนามว่า วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร แต่เนื่องจากยังมีผู้เรียกชื่อวัดนี้ผิดอยู่ รัชกาลที่ ๔ จึงได้ทรงออกประกาศว่าผู้ใดเรียกชื่อวัดนี้ผิดจะต้องถูกปรับ ๒ ตำลึง (๘ บาท) ตามประกาศที่ออกในรัชกาลนั้นเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะโรงสัมฤทธิศก

พระอุโบสถ ยกฐานสูง ทรวดทรงแบบไทย ภายนอกประดับกระเบื้องหินอ่อน เสากลมอยู่ภายนอก ลวดลายช่อพ้าใบระกาลงรักปิดทองประดับกระจกสี พื้นภายในปูหินอ่อนสลับสี ผนังด้านในเขียนภาพพระราชพิธีสิบสองเดือน ประตูหน้าต่างด้านนอกเป็นไม้สลักลงรักปิดทองประดับกระจกสี ด้านในประดับมุกแบบญี่ปุ่น

พระพุทธสิหังคปฏิมากรเป็นพระประธาน หน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๖ นิ้ว สูง ๑ ศอก ๘ นิ้ว พระเกศ ๕ นิ้ว และได้ประดิษฐานพระบรมอัฐิของรัชกาลที่ ๔ ไว้ที่ฐานของพระประธานองค์นี้ด้วย นอกจากนี้ยังมี พระพุทธชินสีหจำลอง พระพุทธชินราชจำลอง พระศาสดาจำลอง และพระนรนารายจำลอง

เจดีย์ มีชื่อว่า "ปาสาณเจดีย์" อยู่ด้านหลังพระอุโบสถเป็นเจดีย์กลมฐานสี่เหลี่ยม ประดับด้วยกระเบื้องหินอ่อนล้วน

พระพุทธรูปจำลองของสมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว สา) หล่อด้วยโลหะขนาดเท่าพระองค์จริง ประดิษฐานติดอยู่กับฐานพระเจดีย์ตรงด้านหลังพระอุโบสถ

ปราสาทพระไตรปิฎก อยู่ทางด้านตะวันออกของพระอุโบสถ ทรวดทรงแบบปรางค์ขอม สร้างด้วยคอนกรีต ลวดลายปูนปั้น ฝีมือวิจิตรมาก ภายในเป็นที่ประดิษฐานพระไตรปิฎก

ปราสาทพระบรมรูปจำลองรัชกาลที่ ๔ อยู่ทางตะวันตกของพระอุโบสถ ขนาดและทรวดทรงเหมือนกับปราสาทพระไตรปิฎก ผิดแต่บนปรางค์เป็นรูปพรหมสี่หน้า ภายในประดิษฐานพระบรมรูปของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ขนาดเท่าพระองค์จริง

ศาลาการเปรียญ อยู่ทางตะวันตกของพระอุโบสถถัดจากปราสาทพระบรมรูปรัชกาลที่ ๔ สร้างด้วยคอนกรีตสูงชั้นเดียว ลักษณะแบบโบสถ์เล็ก ๆ ของกรีกโบราณ เพดานประดับด้วยดวงตราประจำพระองค์รัชกาลที่ ๔ ปัจจุบันใช้เป็นห้องสมุดของวัด

ปราสาทขอม อยู่ด้านหลังพระอุโบสถถัดจากพระเจดีย์ออกไป ก่ออิฐถือปูนองค์ปราสาทเป็นรูปสี่เหลี่ยม ภายในบรรจุพระยังการสมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว สา) สรีรางคารของท่านเจ้าคุณพระศาสนโสภณ (อหิโก อ่อน) และสรีรางคารท่านเจ้าคุณพระพรหมมุนี (อุปวิกาโส แย้ม)

ศาลาบนลานพระอุโบสถ มีสองหลังตั้งคู่กันอยู่ด้านหน้าพระอุโบสถ สร้างด้วยคอนกรีตหลังคาแบบไทย เสากลมแบบคลาสสิกของโรมัน

หอระฆัง อยู่ทางทิศตะวันออกของพระอุโบสถถัดจากปราสาทพระไตรปิฎกออกไป สร้างด้วยคอนกรีต ทรวดทรงแบบจตุรมุข ปั้นปูนประดับกระจกสีและกระเบื้องเคลือบ ลวดลายวิจิตรมาก มีระฆังแขวน ใหญ่ ๑ ใบ เล็ก ๒ ใบ

ศาลาธรรมสภา อยู่ทางขวามือของประตูวัดด้านหน้า สร้างด้วยคอนกรีตทรวดทรงแบบไทยใช้เป็นที่แสดงปาฐกถาทุก ๆ วันโกน ตั้งแต่เวลา ๑๓.๓๐ – ๑๖.๓๐ น.

ศาลาล่าง อยู่ทางซ้ายมือของประตูวัดด้านหน้า การสร้างและทรวดทรงแบบเดียวกับศาลาธรรมสภา ใช้เป็นที่ตักบาตรพระในวัด

สถานวิปัสสนากรรมฐาน เดิมเรียกว่า ตำหนักใหญ่ อยู่ทางทิศตะวันออก ก่ออิฐถือปูนแบบไทย สูงสองชั้น ปัจจุบันใช้เป็นที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานของภิกษุสามเณรและอุบาสก

กุฏิเจ้าอาวาส อยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ของพระอุโบสถ เป็นเรือนไม้ ๒ ชั้นสร้างแทนกุฏิเดิมที่ชำรุด

กุฏิสงฆ์คณะตะวันออก เดิมมีอยู่เพียง ๔ หลัง และเรือนครัว เรียกว่า "คณะใน" อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ต่อมาสร้างเพิ่มขึ้นอีก ๓ หลัง ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกว่า "คณะนอก" ทรวดทรงแบบไทยก่ออิฐถือปูน ๒ ชั้น มีกำแพงกั้นแบ่งเขตจากบริเวณพุทธาวาส ภายในบริเวณคณะตะวันออกนี้ ห้ามสตรีเพศผ่าน

กุฏิสงฆ์คณะตะวันตก สร้างขึ้นใหม่ ๒ หลังอยู่ทางทิศตะวันตกของพระอุโบสถทางด้านศาลาการเปรียญ สร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก สูง ๒ ชั้น หลังคาแบบไทย.

ออกแบบปกและบรรยายโดย พ.ต.ต. สุเทพ สัมบัณฑะวนิช

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น ถนนพหลโยธิน พระนคร โทร. ๗๑๔๖๔
นายวงษ์ ช่อวิเชียร ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๐๗

